

- ◆ CS. KISS LAJOS: Alkotmányelmélet és az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság?
- ◆ ANTAL ZSOLT: A közintézmények közérthetősége – az állampolgári bizalom és az intézményi kommunikáció összefüggései
- ◆ DORNFELD LÁSZLÓ – SÁNTHA FERENC: A terrorizmus és a terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény aktuális kérdései
- ◆ GLAVANITS JUDIT: Új értékelési módszerek a közbeszerzésben, különös tekintettel az életciklus-költség számítására
- ◆ SIKLÓSI IVÁN: Kincstalálásra vonatkozó szabályok a modern jogrendszerekben
- ◆ SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A filozófus modell változása a görög filozófiában, különös tekintettel a hellénisztikus korra – Zénón és a sztoikus filozófia
- ◆ TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Államépítési törekvések Szíriában I. – A Bassár el-Aszad kormányzat kihívásai
- ◆ KATALIN SZOBOSZLAI-KISS: Law and Morality
- ◆ KÉMERI ZSÓFIA: A strasbourgi bíróság és a magyar bíróságok gyakorlata az európai konszenzus tükrében
- ◆ KOVÁCS GABRIELLA: Julesz Máté: Az orvosi jog aktualitásai
- ◆ KELEMEN ROLAND: Gondolatok Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai kapcsán

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

●
Kassák Lajos: Panderma 7

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 CS. KISS LAJOS: Alkotmányelmélet és az érték logikája: zszarnokság vagy szabadság?
- 45 ANTAL ZSOLT: A közintézmények közérthetősége – az állampolgári bizalom és az intézményi kommunikáció összefüggései
- 69 DORNFELD LÁSZLÓ – SÁNTHA FERENC: A terrorizmus és a terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény aktuális kérdései
- 107 GLAVANITS JUDIT: Új értékelési módszerek a közbeszerzésben, különös tekintettel az életciklus-költség számítására
- 121 SIKLÓSI IVÁN: Kincstalálásra vonatkozó szabályok a modern jogrendszerekben
- 137 SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A filozófus modell változása a görög filozófiában, különös tekintettel a hellénisztikus korra – Zénón és a sztoikus filozófia

MŰHELY

- 155 TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Államépítési törekvések Szíriában I. – A Bassár el-Aszad kormányzat kihívásai
- 169 KATALIN SZOBOSZLAI-KISS: Law and Morality

FÓRUM

- 173 KÉMERI ZSÓFIA: A strasbourgi bíróság és a magyar bíróságok gyakorlata az európai konszenzus tükrében

RECENZIO

- 201 KOVÁCS GABRIELLA: Julesz Máté: Az orvosi jog aktualitásai
- 207 KELEMEN ROLAND: Gondolatok Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai kapcsán
- 217 E SZÁMUNK SZERZŐI
- 218 SZERZŐINKHEZ

E számunkat Rechnitzer János gyűjteményéből válogatott Kassák Lajos-képek díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levél cím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

<http://dfk-online.sze.hu/jog-allam-politika>

Alkotmányelmélet és az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság?^[*]

„Az értéknek saját logikája van.
Ez a legtisztábban a jogállami alkotmány-végrehajtás fényében válik felismerhetővé.”
„Az érték gondolkodás immanens logikája elől senki nem menekülhet.”
„A szabadság következetes érték-filozófiája nem elégedhet meg azzal,
hogy a szabadságot a legfőbb értéknek kiálltja ki;
sokkal inkább azt kell megértenie, hogy az
értékfilozófia számára a szabadság nem pusztán a legfőbb érték,
hanem az érték-szabadság egyúttal a legfőbb szabadság.”^[1]

A PROBLÉMA

Carl Schmitt az értékfilozófiával kapcsolatos kritikai álláspontját összefüggően 1959. október 23-án Erbrachban, Die Tyranei der Werte. Überlegungen eines Juristen zur Wertphilosophie címmel tartott előadásában fejtette ki.^[2] Az előadás hozzájárulás volt az Ernst Forsthoff problémafelvetését tárgyaló vitához, amelyben a résztvevők az erényfogalom államelméletben játszott szerepének megszűnését, értékfogalomra történő átalakulását vizsgálták. Forsthoff kritikájához^[3] kapcsolódva^[4] Schmitt a következőképpen fogalmazta meg a kiinduló helyzetet: „[A]z erénynek szilárd helye volt az abszolút fejedelem államtanában, miközben a polgári jogállam legalitás-rendszere többé már nem tud mit kezdeni egy olyan szóval és fogalommal, mint az erény. Egyfajta pótlékként az *érték* ajánkozik.”^[5] Forsthoff és Schmitt kiindulópontja szerint a nyelvhasználat változása, az értékfilozófiai nézőpontok, fogalmak, érvelésmentek behatolása az állam-, a jog- és az alkotmányelméletbe, a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányos helyzetének az alapvető problémáját jelzi, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt. Ha pedig az értékszemlélet

[*] A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* című projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának *Államelméleti alap kutatás 2016-2018* (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

[1] Schmitt, 2011, 34.

[2] Vö. Schmitt, 1964, 37–63.

[3] Forsthoff, 1989.

[4] Ernst Forsthoff és Carl Schmitt kapcsolatához lásd Schönberger, 2011, 58–65. Jelen tanulmány az értékfilozófia kritikájának rekonstrukciójára tesz kísérletet.

[5] I. m. 9.

elterjedésének, általánossá válásának okai után tágabb összefüggésben kutatnak, akkor az elsődleges tapasztalat azt mutatja, a modernitás korhelyzetét meghatározó tendenciáról, a szekularizáció eddig nem elemzett dimenziójának (formájának) a kifejeződéséről van szó.^[6]

Schmitt az erény – s ezáltal az emberfogalom – értékke alakulásának okát, az átalakulásból eredő veszélyek forrását Forsthoff általános formulájára támaszkodva azonosítja: „Az értéknek saját logikája van.” Ez a „logika” közvetlenül megmutatkozik a dolgok (Sachen) és a személyek (Personen) közötti hagyományos különbözőség eltűnésében, ami egyértelműen az emberi jelenség érték általi eldologiasodásának a jele.^[7] Korábban magától értetődő volt azt mondani: „A dolgoknak értéke (Wert), a személyeknek méltósága (Würde) van. Méltatlannak tartották, hogy a méltóságot értékesítsék (verwerten). Ezzel szemben ma a méltóság is értékke válik. Ez az érték feltűnő rang-emelkedését jelent. Az érték úgyszólván felértékelte (aufwerten) magát.”^[8]

A problémát általánosabban megfogalmazva: a létezők, a dolgok és személyek, minden vonatkozásban értékke, a mindennapi élet, a szellemi-tárgyi területek pedig az „általános érték-értékesítés” (Ver-Wertung) terepévé váltak, s kizárólag értéknézőpontokból közelíthetők meg, értelmesen csak értékfogalmakban gondolhatók el, csak az értékek nyelvén fejezhetők ki, végső soron csak az érték forma-meghatározásának az összefüggésében tematizálhatók. Az érték az érzés, a szemlélet, a gondolkodás, a megismerés, a nyelv, a beszéd, a cselekvés értelemsíkjait uraló forma-fogalomként univerzálissá, a szekularizációs folyamat beteljesítőjévé vált, s ennek gravitációja alól a jogászai gondolkodás és a jogtudomány sem volt képes kivonni magát.

Schmitt az Ernst Forsthoff-fal való együttműködése során kialakult munkamegosztásra,^[9] a filozófiai diskurzussal való összhang megeremtésére, valamint a Szövetségi Köztársaság alkotmányos helyzetének értelmezésében a konzervatív álláspont teoretikus súlyának erősítésére tekintettel szükségesnek látta egy hosszú Előszót csatolni az előadáshoz, amely 1960-ban tanulmányként is megjelent a Forsthoff tiszteletére kiadott kötetben.^[10] Az Előszóban jelezte, illetve megerősítette, hogy a Forsthoff által felvetett probléma alkotmányelméleti konkretizálására vállalkozott.^[11] Az érték logikájának engedelmessé válása azzal a következménnyel járt, hogy az alkotmányt és az alapjogokat értékrendszerre, a jogállami alkotmányérvényesítést (Verfassungsvollzug) pedig értékvégrehajtássá (Wertvollzug) változtatták.

[6] Az értékfilozófia kritikájával Schmitt a szekularizációról adott korábbi leírását differenciálja, és mint látni fogjuk, depolitizálási tendenciáját illetően korrigálja.

[7] Az előadás és az Előszó problémafelvetésében közvetlenül kapcsolódik a marxizmushoz, illetve a neomarxizmushoz, így közvetve Lukács György eldologiasodás elméletéhez (vö. Lukács, 1971).

[8] Schmitt, 2011, 10., 34., 35.

[9] Vö. Schönberger, 2011, 58–65.

[10] Vö. Schmitt, 1964, 37–63.

[11] „Der Wert hat seine eigene Logik.” (Schmitt, 2011, 34.)

Schmitt, tényállítások formájában, konkrétan három alkotmányelméletileg releváns problémát nevez meg: (a) Az alapjogok és az alkotmány értékrendszerrel változott át. (b) Az alapjogok harmadikokkal szembeni hatását értékproblémaként tárgyalják. (c) Az alkotmányvégrehajtás értékvégrehajtássá változott át.^[12] E három probléma Schmitt szerint egyértelmű jelzése annak, hogy az érték gondolkodás megváltoztatja a jog értelmét, és a jog létezése szempontjából végzettsé válik. A közvetlen értékvégrehajtás formájában megjelenő értéklogika, állítja Schmitt, szétrombolja a jog belső, szabályozásokban és döntésekben létező konkrét rendjét.

Az 1949 utáni német alkotmányos helyzet adekvát megértése eszerint az érték gondolkodás destruktív hatását bizonyító probléma elemzésével, valamint a történelemfilozófiai-történelemtológiai háttérkontextusnak, az „általános semlegesítődési és technicizálódási” folyamat alapvető összefüggéseinek a megvilágításával közelíthető meg. Ebben az értelemben a *Die Tyrannei der Werte* voltaképpen a politikai teológia alkalmazása, a technikai korszak nihilizmusába hanyatlott modernitás kritikája, amit a második világháború előtti liberalizmuskritika indirekt írásmódban történő folytatásának kell tekinteni. E „folytatást” illetően azonban, a megközelítés optikáját és érveit tekintve, nem egyszerűen hangsúlyeltolódás, hanem lényeges különbség figyelhető meg. Míg az 1930-as, 1940-es években Schmitt a szekularizáció folyamatát a semlegesítődés és depolitizálódás fogalom páros segítségével írta le,^[13] addig a *Die Tyrannei der Werte* szövegeiben már nem használja a „depolitizálás” kifejezést, a szekularizációt csak az általános semlegesítődés feltartóztatathatlan folyamataként ábrázolja. Ennek feltehetőleg több oka is lehet. Az egyik az, hogy a nemzetiszocialista totalitarizmus bukása, a második világháború, a győztes nagyhatalmak nürnbergi ítélezése után, a német alkotmány születésének körülményeire tekintettel időszertűtlen és inadekvát lett volna a „depolitizálás” kifejezéssel jellemezni az új, politikailag kétpólusúvá vált világot, s benne a kettéosztott, nagyhatalmi ellenőrzés alatt álló Németország helyzetét. A „hidegháború” korszakában az új status quo tapasztalatai inkább azt a meggyőződést erősítették, hogy a kapitalista és szocialista társadalmi rendszerek politikai-ideológiai versengésének globális erőterében az általános semlegesítődés szükségképpen „átpolitizálódással” jár együtt. Ezért a kérdés az, hogy a kétpólusú világrendet fenntartó politikai „logika” milyen módon és formában jelenik meg.^[14] Schmitt megközelítéséből az következik, hogy a hidegháború által meghatározott világhelyzetben ezt a formát az értékuniverzalizmus felől kell megérteni, ami egy más kontextusban újra felveti a *politikai fogalmában* vizsgált alapproblémát.^[15]

[12] Schmitt, 2011, 23.

[13] Ehhez lásd A semlegesítődések és depolitizálódások című fejezetet Schmitt, 2002, 56–67. Carl Schmitt politikai teológiájáról lásd Karácsony, 2016.

[14] A hidegháború status quo-jához lásd Carl Schmitt: *A politikai fogalma* (Schmitt, 2002, 14.); valamint Carl Schmitt: *A partizán elmélete* (Schmitt, 2002, 136–162.).

[15] Schmitt álláspontja szerint, amely 1927-óta nem változott csak differenciáltabbá vált, a politikait nem lehet sem normatív módon, sem értékfogalomként meghatározni, és mint végső egzisztenciális

A *Die Tyrannei der Werte* azonban nem pusztán a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányához és jogrendjéhez való viszony megértése szempontjából fontos adalék. Ez tekinthető Schmitt egyetlen olyan írásának, amely az értékfilozófia rendszeres kritikájának keretében közvetve kiindulópontot adhat a saját egzisztenciafilozófiai álláspontjának a megértéshez, illetve ennek rekonstrukciójához, függetlenül attól, hogy az „élet” és az „érték” filozófiai ellenfogalmaként szolgáló „egzisztencia” kifejezés, hasonlóan más írásokhoz, itt is előfordul a szövegben,^[16] de saját álláspontként történő kifejtésére, akár csak közelítőleg is, nem került sor. Ráadásul Schmitt kifejezetten sehol nem állítja, hogy a saját filozófiai pozíciójának a leírására alkalmazható lenne az „egzisztenciafilozófia” elnevezés. De mindent összevetve, rendszeres formában mégiscsak itt fejtette ki az értékfilozófiával kapcsolatos kritikai álláspontját, és ez az írás szolgált hivatkozási pontként az állam- és jogelméletben uralkodó értékelméleti pozitívizmussal és normatívizmussal folytatott kései polémiája során.

Ezen túlmenően, mint jeleztük, az írás fontos adalék a szekularizációként felfogott modernitás politikai teológiai megértéséhez, a liberalizmuskritika kontextusának és kifejezési formájának a megváltozásához. Ez utóbbi annak ellenére állítható, hogy sem a liberalizmusra, sem a depolitizálódásra nem történik közvetlen utalás.^[17]

Schmitt, hasonlóan a filozófiai szempontból releváns korábbi munkáihoz, itt is szigorúan a közjogász nézőpontjából, annak kompetenciaterületén belül maradván kezdeményezett az értékfilozófia státusával kapcsolatos, az állam- és a jogelmélet számára mértékadónak tekinthető filozófiai vitát. Az értékfilozófiával való nyilvános kritikai szembenézést az Ernst Forsthoff *Tugend und Wert in der Staatstehre* című referátumához kapcsolódó jogászok, filozófusok teológusok között lefolytatott vita provokálta ki.^[18] A vitában lehetősége nyílt arra, hogy viszonylag rendszeres formában tárgyalja az értékfilozófia német állam- és jogtudományra gyakorolt hatását az előfeltételek és kiindulópontok, az okok és a következmények felől. Az értékfilozófia, bár egy meghatározott szellemtörténeti helyzethez kötött korszakjelenség, s uralkodó akadémiai irányzatként lényegében már a filozófiatörténet meghaladott korszakához tartozik, azonban tanulmányozása megkerülhetetlen, különösen ajánlott az írás címzettjei, az értéktudatos, elkötelezettségeiket értéknnyelven kifejező politikusok és jogászok számára. Az értékfilozófia ugyanis az egyetemessé vált

- megkülönböztetést, nem lehet más értékmegkülönböztetésekből sem levezetni, sem analóg módon megkonstruálni, következképp a politikai logikája nem lehet értéklogika. (Vö. Schmitt, 2002, 15–36.)
- [16] Vö. Schmitt, 2011, 37. Itt Martin Heidegger filozófiai álláspontjának pozicionálására utal az „egzisztenciafilozófia”, illetve „egzisztencializmus” kifejezésekkel.
- [17] Az értékfilozófia ideologikussá válásának paradoxon-formában leírt folyamatában, mint látni fogjuk, a tézis (kapitalizmus) pozíciójában csak a liberalizmus helyezhető el. A szekularizációt, amelyet Schmitt az 1930-as években eredetileg semlegesítődési és depolitizálódási folyamatok egység-komplexumaként fogott fel, már csak az általános semlegesítődés, ökonomizálódás, technicizálódás, valamint az általános vagy érték-értékesítés (*Verwertung*) újonnan bevezetett ismérveivel jellemzi.
- [18] Vö. Mehring, 2009, 523–549; Schönberger, 2011.

értékgondolkodás szellemi kifejeződése, tanulmányozása lehetővé teszi egyfelől a jelenkorban uralomra jutott értékgondolkodás logikájának megértését és leleplezését, másfelől a jogtudományra, tágabban a jogra és politikára gyakorolt hatásának a tárgyyszerű felmérését. Mint azt az előadás és az Előszó végén a „közvetlen értékvégrehajással”, illetve az „érték-szabadsággal” kapcsolatban megfogalmazott gondolatok jelzik, a felelősség hivatásetikai kérdései is csak egy ilyen vizsgálódás keretében vehetők fel értelmesen.

Az értékfilozófia jelentősége tehát vitathatatlan, ezért, hangsúlyozza Schmitt, egyáltalán nem elegendő, túl egyszerű, ráadásul méltánytalan is lenne az értékfilozófiákkal szemben a marxista szociológusok és filozófusok ideológiakritikai nézőpontját átvéve eljárni, és az értékfilozófiát, mint a gazdasági érték, a tőkés termelési mód logikájának eszmei visszatükröződését kíméletlenül leleplezni. A használati érték, a csereérték, a többletérték megkülönböztetéseiben, az ár, a pénz, a kereslet-kínálat ökonómiai fogalmaiban és műveleteiben megjelenő érték „mélyen belebonyolódik gazdasági összefüggésekbe. Azonban igazságtalan lenne (az értékre irányuló kérdés megválaszolását) erre redukálni és az egész érték-filozófiát ezzel elintézni. Mi ezt az értékfilozófiát sokkal inkább filozófiatörténeti jelenségként vizsgáljuk; az eredetére és helyzetére kérdezzük és megkíséreljük a magunk számára megmagyarázni elvitathatatlan eredményét.”^[19]

Az előadás újrakiadásához írt Előszóban, az érték feltartóztathatatlan ökonomizálódásával és kommercializálódásával kapcsolatban azt írja, hogy az értéknek a gazdasággal való végletes átítatódása, impregnálódása már nem tehető érvénytelenné, ez a szekularizáció újdonsága, visszavonhatatlan strukturális fejlődése. Az ipari társadalmakban egy olyan valóság jött létre, amelyben minden érték, még a fennkölt, gazdaságon kívüli értékek is, csak a gazdasági alaphoz (Boden) kapcsolódó felépítményként érvényesek, „amelyet az alap törvénye felől ragadnak meg. *Superficies solo cedit*. Ez nem „marxizmus”, hanem csak a valóság, amelyhez a marxizmus sikerrel kapcsolódik.”^[20] Az értékfilozófiák esetén tehát nem olyan szellemi képződményekről van szó, amelyeket pusztán ideológiaként azonosítva, gazdasági alapjukra visszavezetve, mint hamis tudati, tudományos szempontból irreleváns képződményeket egyszerűen figyelmen kívül lehetne hagyni. Az érték logikájában van valami „rejtélyes”, ami közvetlenül nem fejthető meg a gazdasági érték elemzésével. Schmitt, mint látni fogjuk, amellett érvel, hogy éppen a gazdasági érték logikájának az eltérítése, az értékfogalom nem gazdasági jelenségekre való alkalmazása, a gazdasági és nem gazdasági értékek megkülönböztetése jelenti az alapvető problémát. A rejtélyt ezért nem képes sem a gazdaságtudomány, sem a gazdaságit hiposztazáló marxista filozófia, valamint

[19] „Az értékekről beszélő és önmagát érték-filozófiaként megjelölő filozófiával szemben a leleplezés különösen egyszerű. A marxista tanítás szerint az egész polgári társadalom (és így tovább)... Nem csoda, fogja mondani a marxista, hogy a valóság az ideológusok fejében érték-filozófiaként tükröződik.” (Schmitt, 2011, 37)

[20] Schmitt, 2011, 14.

a marxizmushoz kapcsolódó kritikai elmélet megfejteni. Mélyebbre kell hatolni. Ehhez pedig ki kell tudni lépni az értékelméleti megközelítés csapdájából, mert csak ekkor tisztázható, hogy az értéklogika miért elnyomja, és nem felszabadítja a létezőket, hogy az értékszabadság miért a zsarnokság, és nem az ember, a tudomány felszabadításának vehikuluma.

Az értékproblémának az értékefilozófiák a legközvetlenebb érintettjei, mivel keletkezésükben, rendeltetésükben, felépülésükben leképezik és megjelenítik az érték logikáját, így eleve tartalmazzák a rejtélyt és annak megfejtését, elmélet- és ideológiakritikai elemzésük ezért elkerülhetetlen.

Az 1959. október 23-án tartott előadást és az 1960-as kiadáshoz írt Előszót összevonva, egységes szöveggé és szerkezetben tárgyaljuk. A valóban egységes, áttekinthető szerkezethez azonban szükséges volt kialakítani a rekonstrukció olyan menetét, amely egyfelől az axiológiai probléma átértelmezésének összefüggésében analitikusan (alapállításra, állításokra, következtetésekre) tagolja, mintegy újra rendezzi Schmitt téziseit és érveit, másfelől bizonyos pontokon kiegészíti, pontosítja és továbbgondolja azokat.

KIINDULÓ HELYZET

Az értékefilozófiai megközelítés, állítja Schmitt, már az első világháborút követően elkezdett behatolni a Weimari Alkotmány „állam- és alkotmányelméletébe”, és megkísérelte „az alkotmányt és az alapjogokat értékrendszerré átértelmezni”.^[21] Amikoriban a német jogszolgáltatás még képes volt távolságot tartani az értékefilozófiai nézőpontoktól. A német jog és jogtudomány értékefilozófiai fordulata így csak a nemzetiszocialista rendszer bukását követően ment végbe. „Német bíróságok először a második világháború után indokolták meg döntéseiket növekvő mértékben értékefilozófiai nézőpontokból.”^[22] A jogállami alkotmány-végrehajtás (Verfassungsvollzug) jelzett három problémája az értékefilozófiákban kifejeződő, fogalmi formára hozott értéklogika uralkodóvá válását, dogmatikai beágyazódását szemlélteti.

Az előadás kiegészítésének, pontosításának szánt Előszóban Schmitt tudománytörténeti tényként rögzíti, hogy jogtudományi megismerés értékefilozófiai megalapozására és igazolására irányuló érdekeltség az általa nem nevesített totalitarizmustapasztalat^[23] feldolgozására irányuló szükségletben gyökerezik. A jogfilozófiának, a történelmi helyzet politikai-ideológiai kényszereinek engedelmeskedve, kísérletet kellett tennie a pozitívizmusa miatt kollaborációval

[21] Schmitt, 2011, 9.

[22] Schmitt, 2011, 37.

[23] A szövegben a totalitarizmus kifejezés nem szerepel, a műtfeldolgozás helyzetére Schmitt csak „a második világháború utáni korszak”, illetve „a bonni alaptörvény 1949 utáni korszak” leírásokat használja. Az írás a saját nemzetiszocialista múltjával való önfelmentő szembenézés egyik jellegzetes dokumentumának is tekinthető.

vádolt német jogtudomány újra alapozására. Schmitt a megalapozási problémát a tudomány rendeltetésének és igazolásának a nézőpontjából a legitimitás és legalitás konfliktusának összefüggésében tárgyalta jelezve, hogy a hangsúly az értékfilozófiával szembeni elvárás tudomány-transzcendens (politikai) elemére helyeződött. „A második világháború utáni német jogtudományban az értékfilozófiai megalapozásra irányuló érdeklődés megfogalmazása kéz a kézben járt az természetjog újra életre keltésével. Mindkettő a jogász pozitívizmus pusztaságának meghaladására és egy elismert legitimitás talajának az elnyerésére irányuló általános törekvés kifejezése volt. Néhány jogász számára az értékfilozófia, a tomista vagy neotomista természetjoggal összehasonlítva, a tudományosság és modernitás nagy előnyével rendelkezett.”^[24]

Az értékfilozófia az ember és a tudomány (s ezáltal az emberiség) megmentésére vállalkozik. Az ember szabadságát és felelősségét az értékmentes pozitívista tudományosság, valamint annak semleges technikai alkalmazása alapjaiban fenyegeti. Az értékfilozófia hivatása egyfelől metaelméleti: meg kell teremtenie a szellem-, illetve kultúratudományok önállóságát a természettudományokkal szemben,^[25] másfelől metafizikai: a pozitívista tudományosság egzisztenciális alternatívájaként kiutat kell mutatnia a nihilizmus-válságból.

Az értékfilozófia keletkezését (Herkunft) és helyzetét (Lage) tekintve Schmitt elfogadja Heidegger helyzetértelmezését,^[26] és a historizmus szellemében feltételezi, hogy a filozófia rendeltetésének mindenkor meghatározása a keletkezés helyzetének a függvénye.^[27] Keletkezését, jogelméleti újra alkalmazását tekintve

[24] Schmitt, 2011, 21. Az értékfilozófiának „az értékmentes (wertfrei) természettudomány oksági gondolkodásától meg kell mentenie a jót, az igazat, a szépet”. (Schmitt, 2011, 16.)

[25] Az Előszóban, kiegészítve és összefoglalva az előadásban kifejtett gondolatmenetet, Schmitt szerint az értékfilozófia a XIX. századi európai szellemi fejlődés döntő szakaszában keletkezett, reakció volt a század nihilizmus-válságára, amelyben a szellem- és kultúratudományok a tudományos megismerés objektivitásának és tárgyyszerűségének a végső, elvi-módszertani alapját az értékfogalomban vélték megtalálni.

[26] Heidegger, 1977, 227. Mindezt azzal a kiegészítéssel, hogy végül is kiemelte és elismerte az értékfilozófia emancipatív indítékát, és vitathatatlan teljesítményét a pozitívizmus világszemléletén belül, azzal a megszorítással, hogy már az első mondataiban, az emberi méltóság értékévé válására, az értékfilozófia metafizikai pótlék jellegére történő utalásaival eleve kudarcra ítélt vállalkozásként állította be. Itt meg kell jegyezni, hogy az értékfilozófia keletkezését illetően különbséget kell tenni az eredet (Ursprung) és a kezdet (Anfang) között. Az eredet illetően a görög filozófia szókratészi fordulatában, az erény fogalmának, s egyáltalán a fogalmak (eidosz), illetve az igazság, szépség, jószág, igazságosság ideái természetének kutatása során fedezik fel az értékproblémát, amely különböző megjelenési formákban és tematizációkban folyamatosan jelen van a filozófiai gondolkodásban, természetesen anélkül, hogy az értékelméletet elkülönült filozófiai diszciplínaként megalapozták volna. Az értékproblémának mint külön kutatási területnek a leválasztása a lét (létfilozófia), a tudat (tudatfilozófia), a nyelv (nyelvfilozófia) problémásíkjairól, egy antropológiai fordulat keretében, a XIX. században megy végbe. Heidegger leírása mértékadónak tekinthető: a létfilozófiával és tudatfilozófiával folyó versengésben ekkor tesznek kísérletet az értékfilozófia önálló filozófiai alapdiszciplínaként történő megalapozására, igazolására, rendszeres kifejtésére.

[27] „A kultúrától és történelemről feltehetőleg egyetlen említésre méltó szót sem tudnánk mondani anélkül, hogy ne lennénk tudatában saját kulturális és történelmi helyzetünknek. Azt, hogy minden történelmi megismerés jelenkori megismerés, hogy ez a jelentől kapja fényét és intenzitását és a

az értékfilozófia tipikus válságjelenség, önnön rendeltetését abban látja, hogy a nihilizmus beteljesülésének korszakaként felfogott modernitás diagnózisa és terápiája, a jogászok számára pedig a természetjog pótléka legyen.

Az értékfilozófia, a modern tudományt eluraló értékmentes, semleges természettudományossággal szembeni alternatívaként, az ember és a metafizika megmentőjeként lépett fel. „Az oksági törvényszerűségeket kutató és ezért értékmentes (wertfrei) tudomány az ember szabadságát és vallási-etikai-jogászai felelősségét fenyegette. Erre a kihívásra válaszolt az érték-filozófia (Wert-Philosophie) azzal, hogy az okságilag meghatározott lét (Sein) birodalmával szembeállította az értékek birodalmát, az ideális érvényesülés (Gelten) birodalmaként. Ez egy arra irányuló kísérlet volt, hogy az embert, mint szabad, felelősséggel bíró lényt érvényre juttassák, jóllehet nem a létben, de legalább annak érvényességében, amit értéknek neveztek. Ezt a kísérletet joggal nevezhetjük egyfajta pozitivista pótléknak a metafizikai számára.”^[28]

A német jogtudomány pozitivizmus elleni harca lényegében két fronton folyt, egyfelől a jogi pozitivizmus értékmentes legalitás-eszméje, másfelől a tudományos pozitivizmus értékmentes tudományeszméje ellen. A természetjog, s ez Schmitt számára már a második világháború előtt evidencia volt, vereséget szenvedett ebben a harcban, mert képtelenné vált a legitimitás és a tudományosság antipozitivistai eszméjének a megindoklására. Ebből a helyzetből táplálkozott a német jogtudomány reménye, hogy az értékfilozófia mindkét fronton képes lesz majd a természetjog helyettesítésére.^[29]

AXIOLÓGIAI PROBLÉMA

Az előadás és az Előszó szövegének rekonstrukciója során az értékfilozófia rendeltetésének, keletkezésének, felépülésének nézőpontjaiból megfogalmazott alapállításból indulunk ki. Az alapállításból kilenc további apodiktikus állítás következik, amelyek az axiológiai probléma schmitti átértelmezésének érveit rekonstruálják. Az írás keletkezésének körülményei, s maga a problémafelvetés egyértelműen arra utal, hogy az értékelméleti vizsgálódások indítékául szolgáló axiológiai problémát Schmitt megközelítésében „az érték logikája” jelenti. Előzetesen annyi mondható, hogy e logika feltárása megköveteli az értékelméleti konstrukciók kiindulópontjának a megváltoztatását, illetve újra meghatározását, valamint az állításokban egymásból következő azonosságformulák elemzését.

legmélyebb értelemben csak a jelent szolgálja, mert minden szellem csupán jelenkori szellem, Hegel óta sokan mondták nekünk, a legjobban Benedetto Croce. Az első dolog tehát saját jelenkori helyzetünk tudata...” (Schmitt, 2002, 56.)

[28] Schmitt, 2002, 39. [Kiemelés: Cs. K. L.]

[29] Az előadásban és az Előszóban Schmitt mindenekelőtt a tudomány, ezen belül a jogtudomány rendeltetésének igazolási szempontjából elemzi az érték gondolkodás logikája általi fenyegetést.

Alapállítás: Az érték nem létezik, nem valóságos, hanem érvényes.

Az értékfilozófia szerint a közvetlen és közvetett (reflektált) tapasztalatban adott valóság, mint a létezők összessége, lényegnélkülivé vált, és mindaz, ami az ember számára egzisztenciálisan fontos (szükségszerű), az, aminek lennie kell (Sollen), áthelyeződött az értékekbe, illetve eleve értékformában van az ember számára adva és feladva. Az értékfilozófia ennek megfelelően radikálisan különválasztja a klasszikus erényfogalomban még lényegi egységben megjelenő létet és értéket, amelyek ettől kezdve a világ két tartományaként, vagy két szembenálló világgént jelennek meg. A lét és érték különbsége *hiatus irrationalis*, logikailag és ontológiailag áthidalhatatlan szakadék, ennek megfelelően megismerésüket is külön diszciplínák illetékességébe utalják. Az értékfilozófia abból a feltevésből indul ki, hogy az értéknek „nem léttel, hanem érvényességgel kell bírnia. Az érték nem létezik (ist), hanem érvényes (gilt). Néhányan beszélnek ugyan az értékek ideális létéről, ámde nekünk nem szükséges elmélyíteni az ilyen árnyalatokat, mert az érték, mint olyan mindenesetre nem létezik (ist), hanem éppen érvényes (gilt).”^[30] Az érték azonos azzal, ami érvényes. Az érték nem létezik (van), hanem az érvényes (das Geltende) módozatában, mint nem-valóságos „valami”, fennáll és érvényesül.^[31] Ezzel megváltozott a „kell”, „kellene”, „kötelező”, „kötelezettség” kifejezésekkel azonosított normativitás forrása: a cselekvés helyes orientációját és szabályát, azt, aminek lennie kellene (Sein-sollend), már nem a lét, hanem az érték létfüggetlen nézőpontjából határozzák meg.

Az érték a létezőtől, a valóságostól függetlenül, saját lényegénél fogva önmagától áll fenn, azaz nem-létező (nicht-seiend), nem-valóságos (nicht-wirklich), de az érvényesülés módján mégis a létező valóságra irányul. Az „érvényes” kifejezés főnévi és igei alakjának, illetve nyelvi aktualizálásának, az érvényességnek (Geltung) és az érvényesülésnek (Gelten, geltend machen) a különbözősége és kapcsolódása egyértelműen jelzi az értékfogalomban immanens irányultságot a megvalósulásra, a létező valóságra. Schmitt nem elemzi az érvényesülés, illetve érvényesülő (das Gelten/das Geltende) fogalmában rejlő megkülönböztetést,^[32] de közvetve jelzi, hogy az érték „természetében”, fogalmilag feltárható szerkezetében rejlő logika innen érthető meg. És számára csak ez a fontos. „Az érvényesülés (das Gelten) persze, mint majd közelebről látni fogjuk, egy annál erősebb törekvést implikál. Az érték egyenesen epekedik az aktualizálásra. Jóllehet nem valóságos, de valóságra vonatkoztatott és lesben áll a végbemenetelre (Vollzug) és végrehajtásra (Vollstreckung).”^[33]

[30] Schmitt 2011, 36.

[31] A latin főnévi alak: *subsistentia* (fennállás önmaga által és önmaga számára), az igei alak: *subsisto*, *subsido*.

[32] Az érvényes (geltend, das Geltende) fogalmában adott megkülönböztetés alapján állítható, hogy az érvényesség (Geltung) szükségképpen érvényesülést (Gelten) is jelent.

[33] Schmitt, 2011, 36. Az érték logikája a megvalósulásra (ver-wirklichen) irányuló törekvésben jelenik meg és válik megtapasztalhatóvá.

Első állítás (I): Az értékfilozófia típusaiban, a szubjektív-formális, illetve az objektív-materiális értékelméletekben, az érték gondolkodás immanens logikája fejeződik ki.

Az első állítás az értékfilozófiai diskurzusban versengő álláspontokban közös értéklogika szükségszerű "műveleti létére" vonatkozik. Ez a szükségszerűség abban nyilvánul meg, hogy az érték logikája elől „senki nem képes elmenekülni. Függetlenül attól, hogy szubjektív vagy objektív, formális vagy materiális, mihelyt az érték fogalma megjelenik, elkerülhetetlenné válik egy *sajátos gondolati-kapcsolás* (Denk-Schaltung). Ez – azt kell mondanunk: kényszerűen – adott minden érték-gondolkodásban. Mert az érték specifikuma éppen abban rejlik, hogy lét helyett érvényességgel bír.”^[34]

Schmitt érvelésmenetének megértése szempontjából döntő kérdés, hogy az értékfogalomban rejlő gondolati kapcsoláson, amely minden értékelméleti konstrukció közös eleme, pontosan mit is kell érteni, milyen a szerkezete és hogyan működik. A választ az értékfogalom elemzése adja meg. Azonban a meggyőző válasz az értékfogalom konstrukciójának teljes leírását igényli, ezért lényeges pontokon további interpretációkkal kell kiegészíteni Schmitt állításait. Ehhez az alapállítás, az érték=érvényes azonosságformula olyan elemzése szükséges, amely fényt vet az értékfilozófia Schmitt által nem vizsgált ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti előfeltételeire és az értékfogalom konstrukciójának kiindulópontjára.^[35]

Az érték valóságra vonatkozása, amely az érték belső törekvése önmaga aktualizálására a végrehajtás (Vollzug) és foganatosítás (Vollstreckung) módján, a jelzett három, ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti előfeltevés alapján értelmezhető. Ezzel azt állítjuk, hogy a három előfeltevés, az érték=érvényes azonosságformula implikációjaként, az érték valóságra irányulásának kapcsolódó nézőpontjait jelöli.

Schmitt nem vizsgálja az ontológiai előfeltevést, így eltekint az értékek *ideális* és a valóság *reális* léte közötti megkülönböztetés elemzésétől, mivel szerinte ez nem változtatna a lényegen. És ebben igaza is van, hiszen az érték reálistól elválasztott ideális létének feltételezése műveletileg az *értékaktualizálás* ön- és idegenvonatkozásának a megkülönböztetését implikálja. Az értéklét Schmitt szerint elsődlegesen *műveleti*, s csak másodlagosan ontológiai megkülönböztetés. A lehetőség és valóság, az elvont (ideális) és konkrét (reális) lehetőség megkülönböztetése nem a létező lét általi önmozgásának fázisait, hanem az emberi valóságkonstrukció lépéseit írja le. A „sajátos gondolati-kapcsolás” ontológiai előfeltétele ebben a műveletileg feltételezett értelemben írható le a lehetőség és valóság fogalmaival.

[34] Schmitt, 2011, 41.

[35] Schmitt az értékfogalom ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti implikációit és kapcsolódásait lényegében evidenciaként kezeli, kifejezetten és közvetve utal is ezekre, de sem külön-külön, sem együtt nem tematizálja, hanem inkább csak dramatizálja őket.

Schmitt teoretikus figyelme^[36] tehát az értékaktualizálás műveleti problémájára irányul. Az érték lényegét a tétélezés (Setzung) fogalmának elemzése tárja fel, s egyúttal láthatóvá teszi az értékelméletek antropológiai és cselekvésméleti előfeltevését. Az érték és az érvényes (das Geltende) megkülönböztetése, illetve az érvényesen belüli további megkülönböztetések arra utalnak, hogy az érték idegenvonatkozásának aktualizálása szükségképpen az emberhez és a cselekvéshez kapcsolja az értéket. Az értékben immanens szükségszerű valóságra törekvés nyelvileg világosan megmutatkozik az érvényesség (Geltung) és az érvényesülés-érvényesítés (Gelten) kifejezések különbségében, az érvényesülés igei alakjaiban: a „gelten”, „geltend machen” érvényesítést, érvényre juttatást, érvényessé tevést jelent. Ezzel egybehangzóan állapítja meg Schmitt az értékfilozófiai gondolati-kapcsolás megértése szempontjából döntő ténytet és teszi fel az alapvető kérdést: „Az értékek érvényessége tétélezéseken (*Setzungen*) nyugszik. Mármost ki az, aki itt értékeket tétélez?”^[37]

Ez a kérdés azért megkerülhetetlen, mert az értékmentes, semleges tudományosság nihilizmusa ellen küzdő, az ember megmentésén fáradozó értékfilozófiának már a XIX. század szellemtörténeti helyzetének szemantikai tényeihez kell viszonyulnia. E tények közül mértékadónak, megkerülhetetlen viszonyítási pontnak Karl Marx és Friedrich Nietzsche filozófiai fordulata tekinthető, melynek során az értéket a *gyakorlat*, illetve az *élet* alapfogalmi összefüggésében az *akarathoz* kötötték. Ettől kezdve empirikus, normatív, metafizikai nézőpontból egyaránt szükségszerű kapcsolatot feltételeznek az akarati tétélezés és az érték (értékelés) között.^[38] Az érték=érvényes azonosságformula már az értékfilozófiai megközelítés születésének pillanatában magában foglalta az érték=értékelés azonosságot. Ez a benne foglalás azonban csak a szubjektív értékelméletek megjelenésével vált világossá. De ezen a ponton lényeges különbség van a versengő szubjektív-formális és objektív-materiális értékfilozófia között. Az értékfogalomban immanens gondolati kapcsolást ugyanis csak

[36] Az értéklett ontológiai elemzésének a kikapcsolása jelzi, hogy Schmitt az értékfilozófia rekonstrukciója során milyen mértékben igazodik Max Weber konstruktivista értékelméletéhez. Az axiológiai konstruktivizmus problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: *A szubjektum és a világ feloldása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül*. Budapest, 1994, Kézirat (MTA).

[37] Scmitt, 2011, 39.

[38] A XIX. századi európai filozófiai gondolkodás voluntarista-decisionista fordulata után evidenciának számít, hogy az érték különböző megjelenési formákban – empirikus (történelmi, pszichológiai, szociológiai) és metafizikai értelemben – mindig emberi tevékenységhez kötődik: az érték, mint olyan, az egyéni akarat, illetve a csoport-akarat tétélezéseinek függvénye, azaz döntés. Az akarat fogalma Nietzsche és Marx óta filozófiailag az értékfogalommal összefüggésben gondolható el, ami megszorításokkal az akaratmetafizika minden formáját radikálisan elutasító utilitarizmus esetén is igaz. Így az értékeket már nem lehetett kétely nélkül sem pusztán tiszta önvonatkozású ideális létezőként, sem a tiszta (transzcendentális) tudat örök, változatlan tartalmaiként felfogni, de a történelmi tudat változó tartalmaiban rejlő változatlan formáiként sem. A szövegben Schmitt számára a marxizmus közvetlenül, Nietzsche csak közvetve, Heidegger helyzetértelmezésén keresztül jelent hivatkozási pontot.

az a megközelítés képes feltárni, s ezáltal mintegy önmagát leleplezni, amelyik a döntő kérdésre válaszol: Ki tételezi és érvényesíti az értékeket? Schmitt a különbséget az értékfilozófiák önreflexivitásának fokában, intellektuális tisztességükben látja, ami végül abban nyilvánul meg, hogy a gondolati kapcsolás problémáját hogyan, milyen nézőpontból és fogalmi keretben tárgyalják. Az értékelmélet konstrukciójának megértése szempontjából az a döntő, hogy a megalapozás során az érték valóságvonatkozásának melyik előfeltételére helyeződik a hangsúly, azaz az értéket ontológiai, antropológiai vagy cselekvéseméleti nézőpontból vizsgálják.

A három nézőpont közül, természetesen hallgatólagosan, a szociológiai cselekvésemélet jelentette Schmitt számára az axiológiai probléma átfogalmazásához és megoldásához vezető utat, s ezért lesz Max Weber és valóságtudománya, megértő szociológiája az értékfilozófiai diskurzus főszereplője. Azonban csak intuitíve és közvetve olvasható ki a szövegből, hogy Marx és Nietzsche első fordulata után az értékfilozófiában valójában a megértő szociológia jelentette a második fordulópontot, amennyiben az érték gondolkodás szociologizálásával új irányba terelte az értékekről szóló vitát, és ezzel kikerülhetetlen viszonyítási ponttá vált.^[39] Weber személye és a „szubjektív”, „formális”, „relativista”, „nominalista” jelzőkkel negatívan minősített értékelmélete súlyos ambivalenciával terhelten jelenik meg a *Die Tyrannei der Werte* interpretációjában. Mint látni fogjuk, az előadásban Weber az egyetlen szerző, aki egyfelől képes volt tárgyyszerű kíméletlenséggel leleplezni az érték gondolkodás tagadó logikájában az immanens agresszivitást, másfelől egy rémálmot hagyott örökölni az európai szellemre. Utólag, az előadás kiegészítéseként, és – mint az Weber értékelése esetén nyilvánvaló – korrekciójaként írt Előszóban már olyan szerzőként van pozicionálva, aki „ténylegesen sohasem az »érték«-ben pillantotta meg a végső szót, vagy a végső következtetés bölcsességét”.^[40]

Az érték természetét, azaz a „sajátos gondolati-kapcsolás” mibenlétét és működését illetően Schmitt egyfelől hangsúlyozza, hogy „Max Webernél találjuk a legvilágosabb és ennyiben a legtisztességesebb válaszokat erre a kérdésre. Eszerint az emberi individuum az, aki teljes, tisztán szubjektív döntési szabadságában értékeket tételez. Ezen a módon elkerüli a tudományos pozitivizmus abszolút értékmentességét^[41] és a szabad, azaz: szubjektív világnézetet szegezi vele szembe.

[39] Carl Schmitt viszonya Max Weberhez alapvetően kétértelműségekkel terhelt, a gondolkodói nagyság, a tudományos, filozófiai teljesítmény vitathatatlan elismerése és a radikális elutasítás egyszerre van jelen a szövegekben. Ez a kétértelműség a schmitti életmű minden fontos tematikájában (az állam, a politikai, a jog fogalmának a meghatározása, a legitimitás és legalitás értelmezése stb.) kimutatható, de itt, az értékfilozófiával való konfrontációban a válik igazán láthatóvá és nyilvánvalóvá.

[40] „Azért volt számára az érték gondolkodás szívesen látott, mert tudományos lehetőséget adott neki arra, hogy történelmi és szociológiai belátásait a „tisztán oksági” gondolkodás akadályai és aggályai ellenére is megvalósítsa. Az »érték« elsősorban tudományos munkájának segédeszköze volt, egy munkaeszköz, amely szabad pályát teremtett »ideáltípusai« számára. Egyébként teljesen elgondolhatónak tartotta, hogy az »érték« kifejezéstől alkalmasint megszabaduljanak (verschmähnen)”, mihelyt komolylyá válik a dolog és az ételés konkrétaságáról van szó.” (Schmitt, 2011, 22.)

[41] Schmitt, igazodva Heideggerhez és az antipozitivisták korszellemhez, az érték szabadság

Az értéktételezés tisztán szubjektív szabadsága azonban az értékek és világnézetek örök harcához, mindenkinek mindenki ellen folytatott háborújához, az örök bellum omnium contra omneshez vezet, amihez képest a régi bellum omnium contra omnes vagy akár Thomas Hobbes államfilozófiájának gyilkos természeti állapota igazi idillek. A régi istenek kiszállnak sírjaikból és tovább harcolják régi harcukat, de varázstalanítva és – ahogyan azt ma már hozzá kell fűznünk – új harci eszközökkel, amelyek már nem fegyverek többé, hanem megsemmisítési eszközök és kiirtási eljárások, az értékmentes tudomány és az általa kiszolgált ipar és technika szörnyű termékei. Ami az egyiknek ördög, a másiknak itt isten. „És így megy ez az élet minden rendjén keresztül... és pedig örök időkre.” Max Weber ilyen lélekemelő megnyilatkozásával oldalakat lehetne megtölteni. *Mindig az értékek azok, amelyek szítják a harcot és ébren tartják az ellenségességet.* Az pedig, hogy a régi isteneket megfosztották varázsuktól és pusztán érvényes értékeké váltak, a harcot még inkább kísértetiessé teszi és a harcosokat kétségbeesetten konokká. Ez az a *rémálom (Albtraum)*, amit Max Weber leírása hátra hagy.”^[42]

Az értékelmélet weberi konstrukciója Schmitt leírásában szubjektivistá, voluntarista és decizionista: (a) Az érték eredete és alapja az individuum végső állásfoglalása, amely irracionális döntés. (b) Az értéktételező döntés megszüntethetetlen szubjektivitásából és irracionálisából az értékelések és értékrendek közvetíthetlensége, örök és feloldhatatlan harca következik. (c) Az értékek a forrásai és okai minden harcnak és ellenségességnek. (d) Az érték-istenek és érték-ördögök harcaként leírt modernítésben nincs, és nem is lehetséges, sem eszközhöz, sem katekhöz. Schmitt értelmezésében ez maga a végső konzekvenciáig vitt, beteljesült nihilizmus rémálma. Az értékfilozófiai nihilizmus megsemmisítő logikája éppen abban rejlik, hogy az emberi élet értelmetlensége, maga az értelemnélküliség mint olyan válik minden kötelezőség forrásává és alapjává. A modern embernek a nihilizmus rémálmát kell nap mint nap újraélnie, ezzel a lidércnyomással kell megbékélnie és együtt élnie.

Az objektív-materiális értékfilozófiák ezzel a lidércnyomással szemben tettek kísérletet az értékek szubjektumtól, emberi akarattól és döntéstől független rendszereinek a kiépítésére.^[43] Ebben az összefüggésben fogalmazta meg Max Scheler a nihilizmus és nominalizmus vádját Weberrel szemben,^[44] így akartak radikálisan szembe fordulni a lidércnyomással, az értékek és értékelések szubjektívizálásával és voluntarizálásával.^[45]

- (Wertfreiheit) kifejezést következetesen a szabadság negatív, mentesség, semlegesség jelentésében használja, azonban a szabadság pozitív irányultságáról, a tudományos kutatást vezérlő igazság érték-eszméjére való szükségszerű vonatkozásról, ezzel a tudomány létszerű-funkcionális autonómiájának problémájáról hallgatnak.

[42] Schmitt, 2011, 39–40.

[43] Vö. Scheler, 1927; Hartmann, 1949; magyar nyelven lásd Scheler, 1976.

[44] Vö. Scheler, 1960, 430–438.

[45] Vö. Schmitt, 2011, 22.

Az objektív-materiális értékfilozófiák által kidolgozott értékrendszer-táblázatok csúcsára, az objektivitás (és a közvetítés) végső garanciáiként, a szentet (das Heilige) vagy a szellemit (das Geistige), mint legfőbb értéket helyezték. Azonban a XX. század szellemtörténeti helyzetében az érték valóságra vonatkozásának szemantikai és társadalomstrukturális tényeitől már nem tekinthettek el, így az értékelmélet megalapozása és kifejtése során nem tudták kikerülni sem a szubjektum-problémát, sem ennek ontológiai és antropológiai implikációit. Schmitt ezt a helyzetet tartja szem előtt, amikor a következőképpen érvel: „De az értékek, legyen bár érvényességük mégoly fensőséges és szent, mindig valami vagy valaki számára érvényesek. Ezt maga Nicolai Hartmann hangsúlyozta nyomatékosan. Ha azt mondja, hogy az érvényesség (dieses) »nem az (értékek) ideális, sokkal inkább aktuális érvényességéhez tapad«, nevezetesen az »értékérző szubjektumhoz« (Ethik 142.), úgy ez megfontolásaink szempontjából döntő, mert nekünk az aktuálisan érvényesülőt (das aktuelle Gelten) kell szem előtt tartani, és most kiderül, hogy, mihelyt ez (ti. az érvényesség) aktuálissá válik, mindig csak »értékérző szubjektumokkal van dolgunk«.”^[46]

Az értékek tehát – még ha az értéket apriori fogalomként határozzák is meg – valamilyen (intuitív) formában szubjektumhoz kötött, emberi tételezések, akarati elhatározások, azaz döntések. Az értéktételező döntések értékelések (értékbecslések), azaz cselekvések, amelyek az értéket, mint célt valósítják meg, s ilyen módon vonatkoznak a valóságra.^[47] Az érték valóságra vonatkozása az érték megvalósulása, amiből az következik, hogy a tételező akaratnak önmagára és önmagán kívül másra kell irányulnia. A tételezés az érték ön- és idegenvonatkozásának egysége, amit Schmitt a következőképpen fejez ki: „A tételezés semmi, ha nem érvényesíti magát (wenn sie sich nicht durchsetzt); az érvényességet (Geltung) folyamatosan aktualizálni, azaz: érvényesíteni (geltend machen) kell, ha nem akar feloldódni az üres látszatban. Aki értéket mond, az érvényessé akar tenni és érvényesíteni (durchsetzen) akar valamit. Az erényeket gyakorolják; a normákat alkalmazzák; a parancsokat végrehajtják; az értékeket azonban tételezik (setzen) és áttételezik (durchsetzen). Aki az értékek érvényességét állítja, annak érvényesítenie (geltend machen) kell őket. Aki azt

[46] Schmitt, 2011, 40–41.

[47] Max Weber és Carl Schmitt álláspontjainak összehasonlíthatósága, a helyes értelmezés érdekében a tételezés=értékelés azonosságának képletébe be kell illeszteni a cselekvés fogalmát. A tételezés, illetve az értékelés aktusa az intencionalitás vagy az orientáció fogalmaival azonosítható „valamire irányulást” jelent, amely magában foglalja és megszünteti a külső és belső, aktív és passzív megkülönböztetéseit. Max Weber a Szociológiai alapfogalmakban a „szubjektív értelem” és a „cselekvés” reflexív fogalompárjával, minden tudatfilozófiai és antropológiai feltevéstől megtisztított cselekvésemélet konstruktivista nézőpontból írja le ezt a tényállást. A cselekvés(értelem)fogalom szerkezetét a motívum, orientáció, elvárás, döntés (mérlegelés), érték, cél, eszköz, következmény fogalmaival további megkülönböztetésekre vezeti vissza fel, s az így nyert műveleti fogalmak segítségével konstruálja meg a racionális (cél/érték) és a nem racionális (indulati/tradicionális) cselekvések ideáltípusait. (Vö. Weber, 1987, 35–80.) A magyar értékelméleti irodalomban Balázs Zoltán az érték és értékelés viszonyának weberi felfogásához közelítő álláspontot képvisel. (Vö. Balázs, 2007, 9–27.)

mondja, hogy az értékek érvényesek anélkül, hogy az ember érvényre juttatná őket, csálni akar.”^[48]

Az érték szerkezetével kapcsolatban itt meg kell megjegyezni, hogy Schmitt a tételezés (setzen), illetve az át-tételezés (durchsetzen) mellett az állítás (thetisch) aktusát is az érték szerkezeti elemének tekinti. Ennek alapján érvel amellett, hogy az érték éppen az állító-tételező szerkezete (thetisch-setzerische Struktur des Wertes) miatt eredendően kétértelmű jelenség,^[49] amelyben inherens a türelem és türelmetlenség, az elfogulatlanság és elfogultság, a semlegesség és elkötelezettség, a barátság és ellenségesség, végső konzekvenciáját tekintve a béke és a háború reális lehetősége. Ez utóbbi ellentétpárok, mint látni fogjuk, már az érték politikaiba való átcsapását jelzik.

Ami az „értéklogika” kifejezés használatát illeti, előzetesen a következőket kell rögzíteni. Az értékfilozófia schmitti interpretációjának rekonstrukciója során az értéklogika kifejezést szűk és tág jelentésben használjuk. Az értéklogika szűk jelentése a *tételezés* szerkezetére, az állítás (gondolkodás: értékinterpretáció) és tételezés (cselekvés: értékmegvalósítás) műveleteire, azok kapcsolódásaira vonatkozik. Ezek a műveletek az értékfogalomban implikált megkülönböztetéseken alapulnak, azokat aktualizálják. A tág jelentés az értékuniverzalizmus formájában végpontjára ért szekularizáció lényegét jelentő mozgatóerőre^[50] vonatkozik. Az értéklogika tág jelentése a rekonstrukció során az alapállítás és a kilenc állítás analitikus-konceptuális tartalmaként kerül kifejtésre.

[48] Schmitt, 2011, 41. A „durchsetzen” ige szó szerinti fordítása az „át”, illetve „keresztül” tételezés. Ez szoros értelemben azt jelenti, hogy a tételező (cselekvő) az általa kívántat, igényeltet, tág értelemben véve: azt, amit akar, a korlátozások, ellenállások ellenére képes megvalósítani (verwirklichen). A korlátozások, ellenállások itt nem a dolgok ellenállását jelenti, hanem a más érték-tételezők (cselekvők) által akartból eredő ellenállást. Amikor a „durchsetzen”-t az „érvényesíteni”, illetve visszaható alakjában, az „érvényesülni” igével fordítjuk, akkor a saját akarat át-, illetve keresztülvitelére utalunk más akaratok ellenállásának a leküzdésével, vagy másként: az érték, mint cél megvalósítására, más értékek, mint megvalósítani akart célok ellenében. Ebből következően az érték fogalma implikálja a hatalom fogalmát, így az értéklogika egyetemessé válása és alkotmányjogi intézményesülése az érték uralmát jelenti, de nem általában, hanem az egymással örök és feloldhatatlan harcban álló érték-istenségek egyikének uralmát a többi felett. Schmitt az érték érvényesítésének (gelten), érvényesülésének (sich gelten), érvényre juttatásának (geltend machen), a cselekvés céljaként történő megvalósításának a kifejezésére nem használja az „umsetzen” igét, feltehetőleg azért, mert az erősebben utal valaminek a térbeli áthelyezésére. Az érték-gondolkodásban immanens logika pedig éppenséggel azt a teret homogenizálja és absztrahálja, amelyben a jog, mint konkrét rend létezik. A „gelten/Gelten” a tételezés (setzen) és az érvényre juttatás értelmében megvalósítani akarás (durchsetzen) megkülönböztetése, amely jelzi, hogy az „érvényességtől” nem választható el az „érvényesítés” akarati aktusa. Weber terminológiájában kifejezve: az objektív érvényesség (nyelvi értelem) nem választható el a szubjektív (cselekvési értelem), a normatív az empirikus érvényességtől.

[49] Schmitt, 2011, 44. A „thesis” („Thetik”) kifejezéssel a tudományosan, illetve dogmatikailag rögzített, az állítást, tételezést jelölők, használatával Schmitt egyértelműen arra utal, hogy az érték mindenkor meghatározása, mint rendszerbe állítás, interpretatív teljesítmény. Egyébként a szövegben a thesis-t jelzőként, és csak egyetlen alkalommal használja, amikor az érték immanens potenciális agresszivitásának alátámasztására (az érték, mint támadási pont) idéz Weber értékinterpretációval foglalkozó tanulmányából.

[50] Ez a mozgatóerő a társadalomstrukturális és szemantikai síkok összekapcsolódásának, egymásra hatásának az eredője, mondhatni a szekularizáció dinamikája.

Második állítás (II): Az értékek és az értékrendszerek „egyenértékűek”: minden érték értékelés.

Az értékfilozófia az értékeket érvényességük foka szerint egy érték-skálán helyezi el.^[51] Az érték-skála az értékeket, a legfelsőbbtől a legalsóbbakig (vallási, szellemi, erkölcsi, vitális, materiális) hierarchikus módon, rendszerformában kapcsolja össze. Az értékek az érték-skálán elhelyezve alkotnak rendszert. Minden értékrendszer – legyen az filozófiai, teológiai, tudományos vagy világnézeti-ideológiai jellegű – kialakít egy saját érték-skálát, amely lehetővé teszi a számára, hogy a saját rendszer-nézőpontjából minden létezőt értékke változtasson, illetve az értékeket az érték-skálán történő mozgatással, áthelyezéssel, folyamatosan átértékelje. A létezők, a személyek és dolgok értékke való átváltozásának folyamata, az „értékek átértékeléséről” való beszédmód közkeletűvé válása az értékek rendszerformában való elrendeződése és érvényesülése (létezése) alapján válik valóban megérthetővé. „Az értékke átváltozás semmi más, mint áthelyezés (Versetzung) a helyi-értékek rendszerébe (System der Stellen-Werten). Ez teszi lehetővé az érték-skálán végrehajtott folyamatos átállításokkal a folyamatos átértékeléseket, mind az értékrendszereket illetően, mind az értékrendszeren belül.”^[52]

Az értékke átváltozás mindig az érték rendszerformájában megy végbe, azonban, hangsúlyozza Schmitt, a konstitúció döntő pontját nem az áthelyezés, illetve az érték-skálára történő besorolás jelenti, hanem az, hogy „minden értéket, a legfőbbtől a legalacsonyabbig, az érték-vágányon (Wert-Geleise) helyeznek rangsorba (rangieren). A helyekre-tétel (Stellen-Setzung) és az elfoglalás (Besetzung) másodlagos jelentőségű; az érték logikája elsődlegesen az érték felől funkcionál, és csak másodlagosan az érték-hely felől.”^[53]

A gondolati kapcsolat schmitti leírása, következőképp az axiológiai probléma átértelmezése szempontjából az a lényeges, hogy a létező érték-skálára történő besorolása, illetve a skálán való hierarchikus elhelyezése előfeltételezi az érték-vágányra állítás (rendezés) műveletét. Schmitt ellenérve ezen a megkülönböztetésen nyugszik. A vasút-hasonlattal minden érték „egyenértékűségét”, az érték gondolkodás univerzalitását szemlélteti, azt a tényt, hogy a szekularizációs folyamatban a létező a maga teljességében – azaz ideális és reális létében, mint világ – értékke változott át. Ezért aztán nem az a lényeges, hogy „valamit”, illetve „bármit” (Isten, emberiség, személy, szabadság, legnagyobb szám legnagyobb boldogsága, tudományos kutatás szabadsága) legfőbb értékkeként tételeznek és az érték-skála csúcsára helyeznek, ahogyan ez az értékfilozófia objektív érték-rendszereinek konstrukciójában történik. A döntő az, hogy egyáltalán valamit (bármit) értékke tekintenek, értékkeként ismernek el, azaz érték-vágányra állí-

[51] Az érvényességi fokok az értékek értékességének különbözőségét, s ezzel hatalmuk és agresszivitásuk mértékét fejezik ki. Az értékrendszerben a legfőbb értékek rendelkeznek a legfőbb hatalommal, Schmitt hasonlataival kifejezve: ők az agresszivitás forrásai, és zsarnokként uralkodnak.

[52] Schmitt, 2011, 18.

[53] Schmitt, 2011, 19.

tanak a „rangieren” ige értelmében; bármilyen helyre teszik is az érték-skálán, már eleve az érték-sínen mozog. „A legfőbb érték az értékrendszerbe történő besorolással értékke válik, amelynek a helyét az értékrendszerben utalják ki. A legfőbb érték abból, ami, vagy ami eddig volt, egy értékke válik... Ha nem lenne érték, úgy egyáltalán nem is jelenhetne meg az értékek skáláján.” A legfőbb érték „elsőként és minden más előtt érték, és csak aztán legfőbb érték.”^[54]

Schmitt a következőket állítja az értékfilozófia objektív-materiális értékelméleteivel szemben: (a) Az értékek „egyenértékűek”, mert az érték-sínre-állítás (Wert-Geleise-Rangieren) műveletén, azaz értékelésen alapulnak. Az érték értékelésen alapul, mindig értékelésből ered, értékelés által érvényes. Ezt a szemantikai (és logikai) tényt az érték=értékelés azonosságformulája írja le. (b) Az érték=értékelés formulából az értékrendszerek „egyenértékűsége” következik. (c) Az érték=értékelés logikája elől nem menekülhetnek a legfőbb értékek sem. (d) Az értékrendszeren kívül csak az értéknélküli (Wertlose) és a „nemérték” (Unwert) gondolható el, tagadásformában.

A (c) állítás a megalapozási probléma Schmitt-féle átértelmezését szemlélteti. Az objektív értékelméletek megalapozása során az értékrendszer alapját, lehetőségének, illetve létének (érvényességének) végső feltételét – ami által az érték értékke, azaz az érték-skálán elhelyezhetővé válik – az érteken túli érték (Überwert) a priori formájában vélték megtalálni. Az Überwert, mint alap, vagy az értékrendszeren (világon) kívül transzcendens, vagy az értékrendszer (világ) határán transzcendentális státussal rendelkezik. A megalapozás paradoxonja abban van, hogy az Überwert érték is, meg nem is, azaz nem eleme, illetve része az értékrendszernek, de: 1. szükséges és elégséges feltétele (alapja) az értékrendszer érvényességének (létezésének), 2. az érvényesség alapjaként egyfelől paradigmája és forrása minden egyáltalán lehetséges értékességnek, másfelől kiutalja a többi érték rendszerbeli helyét, és reprezentálja magát az értékrendszert.^[55]

Schmitt ezzel szemben azt állítja az Überwertről, hogy „Ha nem lenne érték, úgy az értékek skáláján egyáltalán nem jelenhetne meg. Egyetlen értékrendszer sem ismerhet el egy olyan érteken túli értéket (Überwert), amely nem érték.”^[56] Tehát az, ami az értékfilozófiában az értékkeént való létezés alapja – azaz végső transzcendens (Isten) vagy transzcendentális feltétele (általános tudat/maga a lét) –, maga is csak egy érték, azaz értékelésen, Schmitt kifejezésével, érték-sínre-állításon alapul.

[54] Uo.

[55] Schmitt, intuitív és konstruktív módon, két ponton is rámutat az érteken túli érték fogalmának eredendően problematikus voltára: az Überwert kifejezés megalkotásának éppenséggel ez a kifejezett célja. Az egyik pont az értékfilozófia értékelméleteinek a megalapozási problémájára vonatkozik. Az értékrendszer alapjaként tételezett, illetve feltételezett legfőbb értéknek, amely maga az érték, szükségszerűnek kell lennie. Schmitt az Überwert fogalmával rámutat arra, hogy az értékrendszer alapja eleve kontingens, mert magában rejti a saját tagadásának lehetőségét, ezért nem alkalmas megalapozására. A másik pont az érték logikája, amelynek immanens agresszivitása és romboló potenciálja éppen a legfőbb értékekből, az Überwert és az Unwert dialektikájából ered. Ennek a dialektikának az elemzése az írás tulajdonképpeni témája.

[56] Uo.

A *(d)* állítás az érték, az értéknélküli és a nemérték megkülönböztetésére és viszonyára vonatkozik. Mivel az értéken túli érték (Überwert) minden lehetséges formája az értékrendszer alkotóeleme, az értékrendszeren kívüli „valamiként” már csak az értéknélküli (Wertlose) és a „nemérték” (Unwert) gondolható el. Ez az állítás döntő az érték rendszerformájának és logikájának, valamint pusztító következményeinek a megértése szempontjából: „Az értéknélküli (Wertlose) értékesítésének (Verwertung) és a nemérték (Unwert) megsemmisítésének (Vernichtung) fantasztikus lehetőségei nyílnak meg.”^[57] Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy e „fantasztikus lehetőségek” mindkét esetben a tagadáson alapulnak.

Harmadik állítás (III): Az értékfilozófia az érték gazdaságon kívüli logikáját – vagy másként: a nem-gazdasági értékek logikáját – fejleszti ki. A nem-gazdasági értékek logikája a tagadáson alapul.^[58]

Az „értékesítés” és a „megsemmisítés” a tagadás univerzális és abszolút formái.^[59] Az értékesítés az értékuniverzalizmus, a megsemmisítés az értékpluralizmus tézisével azonosított modern valóság dinamikáját értelmezi és aktualizálja. Mindkettő a lét elnyomásának, absztrahálásának, szublimálásának, megsemmisítésének a logikáját fejezi ki, csak másként. Az értékesítés a gazdasági érték logikáját aktualizálja és viszi túl a saját érvényességi területén, a gazdaságin túli tárgyi területekre; a megsemmisítés a nem-gazdasági értékek logikáját aktualizálja. Az értékesítés az értéknélküli (wertlos) létező valóságot tagadja azzal, hogy ami nem érték, azt valamilyen érdek, illetve cél szempontjából értéké teszi és bevonja az értékrendszerbe. „Az értéké történő átváltozás, az értékesítés (Ver-Wertung) összemérhetővé teszi az összemérhetlent. Ezáltal az egymással vonatkozásban nem álló javak, célok, eszmények és érdekek, mint például a keresztény egyházak, szocialista szakszervezetek, vagy a gazdálkodók, az orvosok, az áldozatok, a károsultak és elüldözöttek szervezetei, a többgyermekes családok, és így tovább, és így tovább, összehasonlíthatóvá és kompromisszumra képessé válnak, úgyhogy kiszámolható egy kvóta a társadalmi termék elosztásánál... Ma az értéké történő átváltozás, az általános értékesítés szociális létezésünk minden területén folyamatban van és már a legfelsőbb területek hivatali nyelvében is dokumentálódik.”^[60]

[57] Schmitt, 2011, 18. [Kiemelés: Cs. K. L.]

[58] A kultúrértékek weberi felfogásának előfeltételezésén nyugvó harmadik állítás a marxizmus értékelméletének a kritikája.

[59] A két tagadás összekapcsolódik, feltételezi egymást. A megsemmisítés, mint abszolút tagadás az értékrendszerek (zsarnokok) örök és feloldhatatlan harcában egyetemessé, az általános értékesítés paradox megvalósulásává válik, így, hasonlóan az értékesítés általi tagadáshoz, az általános semlegesítődés hajtó ereje.

[60] Schmitt, 2011, 12. A társadalmi többletermék újraelosztásán (állami redistribúció) túl Schmitt a szociális területek közül a vallást, a katolikus egyház két alapvető dokumentumát hozza fel példaként (vö. Schmitt, 2011, 12-13).

A megsemmisítés a „nemértéket” (Unwert) tagadja, s ezzel a tagadottat, mint negatív értéket kizárja az értékrendszerből. Az értékrendszer létezésének (érvényességének) feltétele a „nemérték” kizárása, mert csak pozitív érték lehet eleme a rendszernek. „Tehát csak a nemérték marad, amelyet ki kell zárni az értékrendszerből, mert a nemérték abszolút tagadása a pozitív érték.”^[61] Az értékrendszer elemei, a pozitív értékek, csak a negatív értékek tagadása által jöhetnek létre, ezért az alapkérdés a nemérték (Unwert), a negatív érték (negativer Wert) státusával kapcsolatos.

Az alapkérdés megvilágítása érdekében az értékuniverzalizmusra vonatkozó állítást kell pontosítani az első állítás (I) Max Weber-parafrázisára visszautalva, és ki kell egészíteni, illetve össze kell kapcsolni az értékrendszerek pluralizmusának tézisével. Az értékuniverzalizmus=értékpluralizmus=azonosságformulája szerint az értékrendszer környezetét mindig más értékrendszerek alkotják. Így az értékrendszerből kizárt nemérték, a tagadott negatív érték mindig egy másik értékrendszer eleme, azaz pozitív érték. Az értékrendszerek egymáshoz való viszonyát az örök és feloldhatatlan harc jelenti, amelyet a hasonlat szerint értékistenek és értékördögök folytatnak egymás ellen. A polemikus értékértelmezések harcában a világ egyetlen globális értékdiskurzusként jelenik meg. Schmitt, nem véletlenül, a vallási és nem vallási értékrendszerek versengésének példáján szemlélteti a nemérték keletkezését, státusát „Az érték gondolkodás számára Isten lehet a legfőbb érték... Ellenben az ateista értékrendszerekben, amelyekben szintén nincs hiány, Isten abszolút nemértékké vált.”^[62] A vallási értékrendszerben Isten a legfőbb érték, az ateista értékrendszerben az individuum, mindkettő abszolút érvényességet igényel és kizárja a másikat.^[63] Ehhez még hozzáfűz egy filozófiatörténeti megjegyzést Max Schelerrel idézve, aki azt mondja az értékfilozófia egyik megalapítójáról, az axiológia kifejezés megalkotójáról és Nietzsche filozófiai ellenfeléről, Eduard von Hartmannról, hogy számára „maga a lét vált nemértékké”.^[64] Ezzel a filozófiatörténeti utalással Schmitt végül is kifejezi mindazt a negativitást, amelyet az érték gondolkodás és érték cselekvés logikájának „immanens agresszivitásáról”, az „értékromboló érték megvalósulásról”, az „értékek zsarnokságáról” a későbbiekben mondani fog.

Schmitt érvelésének döntő eleme a gazdasági és nem-gazdasági érték logikái közötti különbözőség meghatározása. A gazdasági érték logikája a létezők általános összemérhetőségének és helyettesíthetőségének (felcserélhetőségének) az elvén alapul, kiindulópontja pozitív, lehetővé teszi bármilyen dolog, jószág, érdek, cél, igény, eszme, eszmény általános értékesíthetőségét. Schmitt, szemben

[61] Schmitt, 2011, 19.

[62] Uo.

[63] Vö. Bakunyin és Donoso Cortes szembenállásának a leírását (Schmitt 1934, 69–84.), vagy a totális államban a totális világképek antagonizmusának az elemzését (Schmitt: A totális állam továbbfejlődése Németországban. In: Schmitt, 2002, 221–226.). Carl Schmitt politikai teológiájáról átfogóan lásd Karácsony, 2016.

[64] Schmitt, 2011, 19.

A *politikai fogalma* terminológiájával nem a hasznosságot (rentabilitást), hanem a cserét, pontosabban a használati érték csereértékké való transzformációját, s ezzel a piacon aktualizálódó csereigazságosságot tekinti a végső értéknek. A cselekvések motívumát és igazolását a csereigazságossággént felfogott gazdasági érték homogenizálja, s ezzel minden cselekvést, azaz magát a cselekvést, gazdasági cselekvéssé formál.^[65] Ezzel szemben a gazdaságon kívüli értéklogika, mint a nem-gazdasági értékek logikája, a létezők általános összemérhetetlenségének és helyettesíthetetlenségének (felcserélhetetlenségének) az elvén alapul, a kiindulópontja negatív, azaz tagadással kezdődik. „A gazdasági értékfogalom logikájának tehát a csereigazságosság, a *justitia commutativa* az ésszerű területe, és abban tud ésszerűen kibontakozni egy stabil pénznem előfeltétele alapján... Ezért szem előtt kell tartanunk, hogy az érték logikája azonnal elhajlik, ha a gazdasági és a *justitia commutativa* számára adekvát területét elhagyja, és más, nem gazdasági javakat, célokat és eszményeket értékke változtat és értékesít. A legfőbb érték ekkor kiszámíthatatlan igényeket és alacsonyabb értékűvé nyilvánításokat (Minderwertigkeitserklärung) igazol.”^[66]

Az értékfilozófiai igazolásra támaszkodó, értékekben gondolkodó és értékeket megvalósítani akaró jogtudománynak, a jogalkotásnak és jogalkalmazásnak tisztában kell lennie azzal, hogy minden, a gazdasági területén kívül végrehajtott értékelés kiindulópontjában negatív, mégpedig az alacsonyabb értékű diszkriminálásaként vagy a nemértékké-nyilvánításként (Unwert-Erklärung) a nemérték kikapcsolása és megsemmisítése céljából. A nemértékké-nyilvánításhoz képest az egyszerű értéktelenné-nyilvánítások (Wertlos-Erklärung) különböző lehetőségeket hagynak nyitva: kifejezheti az értékelő teljes érdektelenségét; nyitva tarthatja másféle értékesítések esélyét (Verwertung der Wertlosen); végül a nemértékké-nyilvánítás irányába is eltérhet. Az »értékként« való kezelés a valóság, az objektivitás és tudományosság látszatát a gazdasági területén adekvát értéklogikából meríti. De ez nem szabad, hogy megtévesszen afelől, a gazdaságon kívüli területen a kezdet (Ansatz) negatív marad és a gazdaságon kívüli magasabb és legfőbb érték a nemértékből indul ki (ansetzen).^[67] A gazdaságon kívüli értéklogika kezdetével kapcsolatos mondat átvezet a negyedik (IV) és ötödik állításhoz (V).

A gazdaságon kívüli legfőbb értékek közül Schmitt a szövegben a szentet (vallási cselekvések területét), a jót (erkölcsi cselekvések területét), a szép

[65] A *politikai fogalmában* Schmitt a gazdasági cselekvést, szemben a politikaival, a hasznos (rentábilis) és káros (nem rentábilis) végső értékmegekülönböztetésével specifikálja. Ez a gazdasági (das Wirtschaftliche) értelmét tekintve „végső” megkülönböztetés éppúgy a tagadás műveletén alapul, mint ahogyan a gazdaságon kívüli területek, a vallási (das Religiöse) a szent (transzcendens) és a profán (immanens), a művészi-esztétikai (das Aesthetische) a szép és a rút, a tudományos (das Wissenschaftliche) az igaz és a hamis „végső” értékmegekülönböztetésein. (Vö. Schmitt, 2002, 18–20.; Cs. Kiss, 2002, 255–256.)

[66] Schmitt, 2011, 16., 23.

[67] Schmitt, 2011, 25.

(művészi-esztétikai cselekvések területét), az igazat (tudományos cselekvések területét) említi meg, ráadásul nem is összefüggően. Azonban A *politikai fogalmában*, amikor a végső megkülönböztetések egymásból történő levezethetetlenségét állítja,^[68] egyértelmű az utalás a legfőbb értékek összemérhetetlenségére (felcserélhetetlenségére). A hivatkozott, és más kapcsolódó szöveghelyeken a legfőbb értékek közül a hasznosságot, illetve a rentabilitást nevezi meg olyan alapértékként, amely a cselekvéseket gazdaságiként meghatározó motívumok és orientációk forrásaként szolgál.

A materiális értéfilozófiák az egymásból levezethetetlen, összemérhetetlen, felcserélhetetlen legfőbb értékek harcának gazdaságon kívüli logikáját fejezik ki. Schmitt hangsúlyozza, hogy keletkezésüket, rendeltetésüket és alapvető céljukat tekintve nem volt közük sem a gazdaságban, sem a jogtudományban kifejlődött értékelképzelésekhez.^[69] A harmadik állítás (III) implikációi alapján azt lehet mondani, hogy az érték logikája a gazdaság területén normális, a gazdaság területét elhagyva azonban abnormálissá, a létező elnyomására és megsemmisítésre való törekvések hajtóerejévé válik. A gazdaságon kívüli értékek és értékelések abnormitását az első állításban (I) elemzett weberi hasonlat leírja, és ezáltal le is leplezi.

Negyedik állítás (IV): Minden érték meghatározás^[70] három részállítás egysége. (1) Az értékek „pontok”, illetve pontok relációi. (2) Az értékek műveletek, illetve műveletek relációi. (3) Az értékpontok (relációk) és értékműveletek (relációk) rendszert alkotnak. Az (1) strukturális, a (2) logikai szempontból implikálja az érték rendszerszerű felépülését.

(1) Az értékek „pontok”, illetve pontok relációi. Az első részállítás az érték meghatározás perspektivizmusát és partikularizmusát, mint *strukturális* tény, fejezi ki.^[71] Az érték meghatározása nézőponthoz, állásponthoz, szempont

[68] Vö. Schmitt, 2002, 18–20.

[69] Vö. Schmitt, 2002, 16. A *politikai fogalmában* adott leírás szerint a politikai cselekvések motívumaik és orientációik specifikusan politikai minőségét nem egy végső érték-megkülönböztetésből, hanem a barát és ellenség egzisztenciális megkülönböztetéséből nyerik. Ebből két dolog következik: (a) az államelmélet konstrukciója során csak az egzisztencia (lét) lehet végső, megalapozó, feltételen, az érték nem; (b) az értékelmélet semmilyen formában nem alkalmas a politikai (és jogi) jelenségek, így az állam tárgyszerű leírására. A politikai egzisztenciafilozófiai nézőponthoz történő értelmezésével Schmitt arra utal, hogy a politikai – és általa megalapozott állami – funkciója az érték-istenek és érték-ördögök harcának a feloldása, azaz szerinte véget lehet vetni, még ha csak időlegesen és relatív érvénnyel, a végső értékek örök harcának. Ezt fejezi ki az állam politikai fogalma, amely szerint az állam valamely nép egzisztencia-formájaként mindig az adott társadalom relatív politikai egységének a konkrét kifejeződése.

[70] Az érték meghatározás, mint rendszerbe állítás, az értéknek egy értékrendszer elemeként való meghatározását jelenti a II. állításban kifejtett módon. Az érték meghatározás mindig megkülönböztetés, Schmitt szóhasználatában az „érték-sínre-állítás” (értékelés) *megalapozó*, illetve az „érték-skálára való besorolás” (értékbecslés) *levezetett* műveletét jelenti.

[71] Itt a „struktúra”, „strukturális” kifejezések az érték meghatározások (mint rendszerbe állítások: interpretációk,) az értelemképződés *szemantikai* síkjára vonatkoznak, azaz a „strukturális tény”

kötött, azaz mindig a megfigyelő és a megfigyelt (tárgy) relációja. „Az érték-filozófia pont-filozófia, az érték-etika pont-etika. Szókincsének folyton visszatérő vezérszava az álláspont, nézőpont, látáspont, szempont. Az értékek nem eszmék, nem kategóriák, nem elvek, nem is premisszák. *Pontok.*”^[72] Az értékek érvényességet konstituáló pontok, illetve relációk, amelyek rendszert alkotnak. A punktualizmus kifejezéssel Schmitt arra utal, hogy az értékek mindig egy rendszer elemei. Az értékek ennek megfelelően mindig „*A tiszta perspektivizmus rendszerében állnak, egy vonatkozási rendszerben. Eszerint minden érték helyi érték (Stellenwert).* A legfőbb értéknek is – legyen az az egyes ember a mindenkori földi létében, legyen az az emberiség, mint »nagy lény«; legyen az a szabadság vagy az osztály nélküli társadalom; legyen az az élet maga vagy az életszínvonal; legyen az a szent vagy akár Isten – éppen, mint ilyennek, mint legfőbb értéknek, csak helyi értéke van az értékrendszerben.”^[73] Az érték eredendő szubjektumhoz, a szubjektum eredendő helyzetéhez kötöttsége folytán az érték meghatározások – tehát annak eldöntése: mi, ki, hol, mikor, miért számít értéknek, illetve értékelőnek – mindig az értékelő mindenkori álláspontjától, nézőpontjától, szempontjától függ, azaz strukturális értelemben perspektivikus és partikuláris.^[74]

(2) Az értékek műveletek, illetve műveletek relációi. Az érték az érvényesség-konstitúció művelete: tagadás és megsemmisítés. Az érvényesség-konstitúció művelete az érték funkciója. A második részállítás a perspektivizmust és partikularizmust, mint logikai tényt fejezi ki. Az érték műveleti logikájával kapcsolatos felfogást az ötödik állításban (V) fejtjük ki. Az érték funkciója rendszervonatkozásának strukturális és logikai formájában jelenik meg.

(3) Az értékpontok (relációk), illetve értékműveletek (relációk) rendszerszerűen kapcsolódnak egymáshoz, azaz mindig egy rendszer elemei. A harmadik részállítás az (1) és (2) részállításban implikált rendszervonatkozások együtt-állításaként azt bizonyítja, hogy sem az érték, sem az értékrendszer nem létezhet önmagában. Mint láttuk, az érték, mint transzcendens vagy transzcendentális apriori, mint Überwert nem létezhet önmagában, csak más értékekkel rendszerformában összekapcsolódva, azaz mindig az értékrendszer elemeként. Az értékrendszer elemei pozitív értékek. Az értékrendszerből kizárt nemérték (negatív érték) mindig egy másik értékrendszer eleme, azaz pozitív érték. Az értékrendszer mindig csak más értékrendszerekkel együtt létezhet.^[75]

kifejezés az értékinterpretációk szerkezetének leírására szolgál. Azonban az érték szubjektumhoz és cselekvéshez kötöttsége szükségképpen átvezet az értelemképződés *társadalomstrukturális* síkjára. A perspektivizmus és partikularizmus az értelemképződés nyelvhez (szemantika) és cselekvéshez (társadalom) kapcsolódó síkján egyaránt „strukturális tény”. Ennek megfelelően lehet az értelemképződés szemantikai (nyelv) és társadalmi (cselekvés) strukturáiról beszélni. Az értelemképződés problémájához lásd Cs. Kiss, 2015, 53–92.

[72] Schmitt, 2011, 41–42.

[73] Schmitt, 2011, 55–56.

[74] Vö. 85. lábjegyzet. A punktualizmus, perspektivizmus, partikularizmus kifejezések jelentésének, egymáshoz való viszonyuk tisztázásához lásd Exkurzus 1.

[75] Az alapállításnak megfelelően „az érték, illetve értékrendszer létezik” állításban a létezik mindig

Ötödik állítás (V): Az érték negatív és agresszív: az érték „tagadás” (Negation) és „támadási pont” (Angriffspunkt).

Az értékfogalom állító-tételező szerkezetében, az érték logikájában immanens negativitás és agresszivitás rejlik, amelyet az értékfilozófia elleplez. Mivel a gondolati-kapcsolás, a „logika” minden érték gondolkodásban közös, a negativitás és agresszivitás az értékelmélet minden formáját jellemzi. Ezt a tényt azonban elleplezik, ezért megismerése és leleplezése külön elemzést igényel. A kivételt ebben a vonatkozásban is Max Weber jelenti, és hozzá kapcsolódva Heinrich Rickert. Schmitt Weber szubjektív értékelméletét, paradigmátikus jelentősége okán, mind az előadásban, mind az Előszóban részletesen elemzi, Rickertre csak az *Előszóban* hivatkozik. Max Scheler, aki az értékformalizmus, és a benne rejlő szubjektivizmus, nominalizmus, relativizmus meghaladására törekszik a materiális, szubjektumtól (értékeléstől) független objektíve érvényes értékek rendszerének kidolgozásával, az előadásban egy mondat erejéig kerül említésre a „Die Tyrannei der Werte” címszó alatt. „Max Scheler, az objektív értékelmélet nagy mestere mondta – és Theodor Haecker inkább polemikus, mint gondolkodói buzgósággal utána mondta –: A negatív érték tagadása pozitív érték.”^[76] Ez nyilvánvalóan nem elemzése, hanem csak jelzése a logikai problémának. Schmitt számára vélhetően világos volt, hogy az értékfilozófia mibenlétéről, jelentőségéről, állam-, jog-, politikaelméleti hatásairól komoly résztvevőkkel folytatott filozófiai vitában ez nem tekinthető sem kielégítő érvek, sem a tárgy megfelelő leírásának. Az Előszóban ezt a hiányt pótolta, s egyúttal, feltételezhetően, hallgatólagosan válaszolt az írását ért kritikákra is, mint azt Weberre vonatkozó megjegyzései mutatják.

Az érték negativitásával és agresszivitásával kapcsolatos állítás a negyedik állítás (IV) második részállításának (2) a kifejtése. Itt az értékelmélet negatív és agresszív kiindulópontjával kapcsolatos érveket foglaljuk össze az állítás (thesis) műveletének két részállításra bontásával.

(1) Az érték állítás-művelete: *tagadás*. Az érték pozitív meghatározása tagadás, azaz a negatív kizárása: a pozitív érték állítása a negatív érték tagadása. Ez közös elem a formális és materiális értékelméletekben. Schmitt Heinrich Rickert *System der Philosophie* című művéből idézi a kulcsmondatot: „A tagadásra való vonatkozás a kritériuma annak, hogy valami az érték területéhez tartozik”, majd így folytatja: „Heinrich Rickert ezt a tételt az arra való utalással magyarázza, hogy negatív egzisztencia nem létezik, ellenben vannak negatív értékek.”^[77]

az érvényeset, érvényesülőt jelenti. A „létezik” kifejezés használatában rejlő kétértelműségét az értelemképződés nyelvi (szemantika) és cselekvési (társadalom) síkjainak, a „világ” megértésének (értelmezésének) és akarásának (megvalósításának) a megkülönböztetésével, és a „struktúra”, illetve a „tény” fogalmának ehhez igazodó alkalmazásával szüntethető meg. Ennek megfelelően beszélhetünk szemantikai és társadalmi „struktúrákról” és a „tényekről”.

[76] Schmitt, 2011, 25.

[77] Uo. Schmitt, 2002, 172., 173.

Ez a negativitás Schmitt szerint eredendően agresszivitást tartalmaz, azonban a szigorúan formális neokantiánus értékelméletben észrevétlen marad, sőt, „hangsúlyozott szubjektivitása és relativitása miatt... az első pillantásra a határtalan tolerancia látszatát kelti. A hangsúlyozott jogpozitivizmus és normativizmus a közvetlen, a szilárd szabályozást átlépő értékvégrehajtást kizárja. Amíg azonban az értéklogika érvényes, immanens agresszivitása csupán áthelyeződik.”^[78]

Max Scheler a *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*ben hasonlóan a tagadás és a negatív érték felől határozza meg az értéket, és ez – a közfelfogást (és önmagát az előadásban!) korigálva – azt bizonyítja, hogy „az értékelméletek nem minden rosszasága rejlik a formalizmusukban”.^[79] Scheler nagy művéből a következő részeket idézi: „A pozitív tétel végső értelme (például annak, hogy igazságosság van a világban, lennie kell; annak, hogy a kártérítést teljesítik, lennie kell) tehát folyton és szükségszerűen utalást tartalmaz a nemértékre; nevezetesen a pozitív érték nemlétére... Már csak ezért is a nemlétkelésnek (Nichtseinsollen) természetesen a nemérték létére való utalás az előfeltétele. A pozitív érték nemléte nemérték. Ebből (szillogisztikusan) következik, hogy pozitív kellételek (Sollsätze) is negatív értékre mennek vissza. Az idézett szövegrészek szerint a negatív érték szükségszerűségének előfeltételezése nélkül nem gondolható el a pozitív érték »léte«, amely kizárólag a tagadás, a nemérték létvonatkozásának a kizárása által »lehetséges«. 81. lábj.”^[80]

(2) Az érték állítás művelete: *támadás*. Rickert és Scheler negativitás-téziseiben közvetlenül nem válik láthatóvá a bennük rejlő agresszivitás. Max Weber tudományos érdeme, hogy az érték-pontok „támadási pontokként” történő értelmezésével feltárta az értékben immanens agresszivitást, s intellektuális tisztességével ezen a ponton kimagaslik az értékfilozófia képviselői közül. Schmitt itt specifikálja az első állításban (I) megfogalmazott kijelentését, mely szerint az értékek a harc és az ellenségesség okai.^[81] „De éppen az érték-filozófia tipikus punktualizmusán belül igazolódik be gondolkodásának átható (durchdringend) ereje abban, hogy a nézőpontok, álláspontok és szempontok mellett felismert egy saját, és pedig döntő

[78] Schmitt, 2011, 26.

[79] Uo.

[80] Schmitt, 2011, 27.

[81] A minden állításban immanens tagadás, mint a kizárta történő utalás, műveleti-logikai szükségszerűség. Ez a szükségszerűség azonban csak a világot a lét és érvény (érték) megkülönböztetésének nézőpontjából megértő értékfilozófiában, s általában az érték gondolkodásban vezet a pozitív érték, s ezzel a normativitás feloldhatatlan paradoxonjához, a politikai katasztrófális értelmezéséhez (vö. Schmitt, 2002, 25.). Az érték és a normativitás problémáját a konkrét létezés megszüntethetetlen pluralitása felől megértő egzisztenciaorientált gondolkodásban és annak fogalomrealizmusában a saját létezésfajta állítása jöllehet kizárja a más, ellentétes létezésfajtaikat, de maga a kizárás – a tagadás előfeltételéből és kiindulópontjából következően – nem implikálhatja a létvonatkozás hiányát, a másik nemlétét, s ezzel a tagadott semmizését és megsemmisítését. Lényegében innen, az értékfilozófia kritikája felől érthető meg Schmitt elméletalkotási stratégiája, a politikai (das Politische) és a jogi (das Rechtliche/Juristische) problémájának fogalomrealista megközelítése és kifejtése.

pontot és nyíltan nevén nevezte: támadási pont. A történész Eduard Meyerrel való vitájában Max Weber azt mondja, hogy „értékelő állásfoglalások végtelen sokfélesége” adódik; értelmezésüknek az az értelme, hogy „számunkra éppen az értékelés lehetséges álláspontjait és támadási pontjait fedje fel”. A három terminust, „álláspontok”, „támadási pontok”, „értékelés” – gondolkodás- és írásmódjára jellemző tipikus gesztussal – idézőjelbe helyezve emeli ki.^[82]

Az értékfilozófiára jellemző punktualizmus a perspektivizmus (partikularizmus) kifejeződése, amelyet egyaránt lehet „határtalan” relativizmusként vagy relacionizmusként értelmezni.^[83] A két értelmezési változatban közös, hogy egyaránt a tolerancia és semlegesség elvével igazolják magukat. Ám az érték kétértelmű jelenség. „Mihelyt azonban tudatossá válik, hogy itt támadási pontok is játékban vannak, szertefoszlanak (entfallen) a semleges illúziók. A »támadási pont« szót megkísérelhetik azzal ártalmatlanná tenni, hogy pusztá »kezdőponttá« (Ansatzpunkt) értelmezik át. Ez azonban csak a kényelmetlen benyomást enyhítené, de nem magát az immanens agresszivitást. Ez az érték »végzetes fonákja« (Kehrseite). Az érték állító-tételező szerkezetével eleve adott és az érték konkrét végrehajtásával mindig újra termelődik.”^[84] Amikor az értéket konkrét emberek konkrét emberekkel szemben közvetlenül érvényesítik, az értékben rejlő potenciális agresszivitást aktualizálják. Mindez arra utal, hogy az értékben inherens kétértelműség fokozódása, az ellentétek átcsapása a politikaiba elkerülhetetlen.

Hatodik állítás (VI): Az értékfilozófia önmagát számolja fel: az értékmegvalósulás szükségképpen értékrombolás.

Ezt az állítást Schmitt az érték logikájából következő kétértelműségek és kudarcok sorozatával bizonyítja: (1) Az értékfilozófia általános kudarca: az érték semlegessége „annak a természettudományos pozitivizmusnak a semlegessége, amelynek nihilisztikus értékmentessége (Wertfreiheit) elől”^[85] az értékfilozófia meg akarta menteni az embert, mint szabad és felelősségteljes lényt.

(2) A szubjektív-formális értékfilozófia kudarca: Max Weber értékelmélete a „tisztán szubjektív értékelés szabadságával” kínált kiutat a nihilizmusválságból, de nem meghaladta, hanem éppen ellenkezőleg, az értékek és értékelések örök és

[82] Schmitt, 2011, 43. Schmittnek ezzel a hivatkozással kapcsolatban azonban a következőket kell megjegyezni. Weber ismeretelméleti-ismeretkritikai megjegyzései a történelemtudomány Eduard Meyer által követett módszertanával kapcsolatban hangsúlyozottan a tudományos diskurzus részeit képezik, így az érték és értékelés a tudományos megismerés módszertani problémájaként, az objektivitás és az igazság kérdéseként vetődik fel. Vö. Weber, 1975.

[83] Schmitt itt szándékosan nem tesz különbséget a perspektivizmus relativista és relacionista értelmezése között. A két megközelítés különbségéhez lásd Mannheim, 1996.

[84] Schmitt, 2011, 44. Schmitt Americo Castro könyvéből kölcsönözte az érték eredendően ambivalens természetét kifejező leírást az „érték végzetes fonákjáról”, amely abban nyilvánul meg, hogy a „legszelídebb birodalmak és vallások is igazságtalanságon alapulnak” (vö. uo.), pontosabban: egyszerre igazságosak és igazságtalanok.

[85] Schmitt, 2011, 45.

feloldhatatlan harcának egzisztenciális szükségszerűségként való ábrázolásával elmélyítette azt.

(3) Az objektív-materiális értékfilozófia kudarca: Max Scheler és Nikolai Hartmann elméletei az objektív értékekről tehetetlennek bizonyultak a szubjektív értékelések örök harcával szemben, nem szüntették meg a weberi rémálmot. „Nem szüntették meg, és nem is tudják megszüntetni. Az általuk tételezett értékek objektív karakterének állításával semmi mást nem tettek, mint az önvédelem és önelleplezés (Selbstverpanzerung) új mozzanatát vezették be az értékelések harcába, az önkényességnek egy újabb vehikulumát, amely a harcot csak még jobban szítja és fokozza. A szubjektív értéktant nem haladták meg, és az objektív értékek azzal még nem nyertek, hogy a szubjektumokat elrejtik (verschleiern) és elhallgatják az értékhordozókat; az értékelésekben kifejeződő álláspontok, nézőpontok és támadáspontok az értékhordozók érdekeit szolgálják. Senki nem tud értékelni anélkül, hogy leértékelne, felértékelne és értékesítene. Aki értéket tételez, ezzel a nemértékekkel szemben védekezik. A tetszőlegesen kicserélhető álláspontok és nézőpontok határtalan toleranciája és semlegessége azonnal az ellenkezőjébe, ellenségességbe csap át, mihelyt az érvényesítéssel és érvényessé tétellel konkrétan komolyra fordul a dolog. Az érték érvényességre törekvése (Geltungsdrang) ellenállhatatlan, az értékelők, leértékelők, felértékelők és értékesítők viszállya elkerülhetetlen.”^[86]

Az objektív értékelméletek által kidolgozott értékrendszerek hierarchikusak, a legfőbb értékek megvalósítani akarásával a filozófiai vita szükségképpen átszap a politikaiba. Az egyik álláspont a legfőbb értékek megvalósítása érdekében képes lenne bevetni a „modern tudomány és technika által rendelkezésre bocsátott megsemmisítő eszközöket”, ezzel szemben a másik álláspont bűncselekménynek tartja „emberi életek megsemmisítését legfőbb értékek kedvéért”.^[87] Ezen a ponton az objektív értékelmélet minden vonatkozásban, filozófiai, tudományos, etikai és politikai értelemben, kudarcot szenved: az értéklogikának engedelmessévé felszámolja önmagát. Schmitt a következőképpen ábrázolja az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulás” paradox végpontját: „Megrázó azt látni, hogy végül még az érték-filozófia eredete és egyáltalán az értelme is veszendőbe megy, és a tudományos-pozitívista nihilizmus meghaladására irányuló kezdeményezés e logika szerint megsemmisíti önmagát. Mert a tudomány abszolút értékmentességét (Wertfreiheit) is lehet értékként, sőt legfőbb értékként tételezni és érvényesíteni, és nincs olyan következetes értéklogika, amely e legfőbb érték tételezőjét és végrehajtóját megakadályozhatná abban, hogy az egész érték-filozófiát tudománytalanként, haladásellenesként és nihilistaként elátkozza. Ekkor az értékelők és leértékelők viszálva azzal végződik, hogy mindkét oldalon felhangzik a szörnyűség pereat mundus.”^[88]

[86] Schmitt, 2011, 46–47.

[87] Schmitt, 2011, 47.

[88] Schmitt, 2011, 47–48.

Az értéklogika ötödik állításban (V) kifejtett negativitása és agresszivitása az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulás” (Wertzerstörende Wertverwirklichung) paradoxonjában éri el csúcspontját. Schmitt a szöveg több pontján utal arra, hogy a legfőbb értékek vitáját kiprovokáló objektív értékfilozófia önmagát és a tudományt átviszi a politikai területére, azaz a filozófiai értékvitákban eleve benne rejlik a politikai vitába való átszapás tendenciája. Ezt a legközvetlenebb módon az atomfegyverek értelmével kapcsolatos vitákban mutatkozik meg. A diskurzusok ilyesfajta összecsúszásának a következménye az, hogy (a) az értékvita résztvevői teoretikus értelemben kölcsönösen megsemmisítik egymást, (b) a politikai vita a legfőbb értékek vitájává változik, és ezzel a résztvevők túllépnek a politikain.^[89]

Hetedik állítás (VII): Az értékek értékelések: az értékek zsarnoksága az értékelők uralma a másként értékelők felett.

Az értékfilozófiák, az értékrendszerek felépülését és harcát szervező értéklogika *normatív-gyakorlati* következményét Schmitt az írás címzettjei számára az értékzsarnokság metaforájával szemlélteti. „A magasabb értéknek *joga és kötelessége*, hogy az alacsonyabbat maga alá vesse, és az érték, mint olyan, *joggal* semmisíti meg a nemértéket, mint olyat. Ez világos és egyszerű és az *értékelés* sajátosságában (Eigenart) van megalapozva. A számunkra fokozatosan tudatosává váló » értékek zsarnoksága « éppen ebben áll.”^[90]

Az interpretáció eddigi lépéseit összegezve Schmitt érveiből az következik, hogy a minden érték gondolkodásban immanens logika végső alapját, lényegét tekintve az értékelés, azaz a *cselekvés* logikája. Az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus tulajdonképpen alapja az értékelés és cselekvés azonossága. Az érték szükség-szerű cselekvésvonatkozása az értékelés=cselekvés azonosságformulával, illetve az „érték-cselekvés” (Werthandeln) kifejezéssel írható le. Az érték-cselekvés a felértékelés, leértékelés, értékesítés módozataiban egyfelől rangsorolja, hierarchiába rendezi az értékeket oly módon, hogy a magasabb érték uralkodik az értékrendszerben alacsonyabb rendűként besorolt érték, a célérték az eszközérték felett, másfelől kizárja és megsemmisíti a nemértéket, azaz a másként értékelőket.

Az „értékek zsarnoksága” mondás magától Nikolai Hartmanntól származik, az objektív értékfilozófia önleírásának szerves eleme, és hasonlóképpen axiomatikus, mint Max Scheler elemzett állítása, mely szerint a pozitív érték csak a negatív érték tagadása által létezhet, azaz érték csak a másik érték alárendelése, elnyomása,

[89] Schmitt, 2002, 25., 173.

[90] Schmitt, 2011, 48. [Kiemelés: Cs. K. L.] Az érték nem szakítható el az értékelőtől, attól a konkrét cselekvőtől, aki végrehajtja, illetve foganatosítja. Ezért a metafora, mely szerint az érték ugyanúgy aláveti magának az alacsonyabb rendű értékeket, illetve megsemmisíti a nemértéket, mint a történelmi tapasztalatban zsarnokként, illetve zsarnokságként számon tartott uralkodók, illetve uralmi rendszerek az ellenségeiket, könnyen átvihető a politikai mítosz-képződés síkjára: az érték éppúgy képes megsemmisíteni nemértéket, ahogyan guillotine-nal megsemmisítik a forradalom ellenségeit az ember szabadsága, egyenlősége, testvériessége nevében.

megsemmisítése által érvényesülhet.^[91] Hartmann *Ethikájából*^[92] Schmitt részletesen idézi az inkriminált a szöveghelyet, amivel azt kívánja demonstrálni, hogy maga az objektív-materiális értékelmélet árulja el az érték logikájának titkát, és ezáltal le is leplezi önmagát. „Minden értéknek – ha egyszer hatalmat nyert a személy felett – megvan a tendenciája, hogy az egész emberi ethosz egyedüli zsarnokává értékelje fel magát, mégpedig más értékek rovására, az olyanokéra is, amelyek nem állnak vele diametrálisan ellentétben. A tendencia ugyan nem az értékhez, mint olyanhoz tapad a maga ideális létszférájában, hanem az emberi értékérzésben meghatározó (vagy kiválogató) hatalmakként megjelenő értékekhez. Az értékek ilyen zsarnoksága már világosan megmutatkozik az érvényes erkölcs egyoldalú típusaiban, a másfajta idegenszerű erkölccsel szembeni ismert türelmetlenségben (egyébként az engedékenyebbekben is); de még inkább a személynek valamely egyedüli érték általi individuális megragadottságában (Erfasstsein). Így van ez igazságosság fanatizmusa esetén (fiat justitia, pereat mundus), amely semmiképpen sem pusztán a szerelmet, még inkább a felebaráti szeretetet csapja arcul, hanem teljességgel minden magasabb értéket.”^[93]

Az előadás címválasztása, nem véletlenül, közvetlenül kapcsolódik Max Weber politeizmus-metaforájához, voltaképpen annak kritikai kiegészítése, korrekciója és továbbgondolása. Az értékzsarnokság a szubjektív értékelmélet által feltárt igazság végső formája,^[94] amely életben tartja a lidércnyomást, és módszertani megoldást jelent a helyzet megértése számára. „Helyesen értve az értékek zsarnokságáról szóló mondás kulcsként szolgál annak felismeréséhez, hogy az egész értéktan csak szítja és fokozza a meggyőződések és érdekek régi, szakadatlan harcát... Értéklogikailag szükségképpen mindig érvényes: hogy a legfőbb értékért a legmagasabb ár sem nagy és meg kell fizetni. Ez a logika túlságosan erős és meggyőző ahhoz, hogysem az értékek harcát korlátozni lehetne vagy feltételekhez kötni. Csupán a cél és eszköz régimódi viszonyát kell összehasonlítani a magasabb és alacsonyabb érték, vagy akár az érték és nemérték viszonyával, hogy felismerjük, a specifikus értéklogika következtében hogyan válnak lényegtelennek (entfallen) az akadályok és figyelembevételtek (Rücksichten).”^[95]

Az ember, az erény és méltóság hagyományos felfogása alapján a cél szentesíti az eszközt maximáját elvetendőnek tartották. Ezzel szemben, állítja Schmitt, az abszolút megvalósulásra törekvő legfőbb értékek, értékrendszerek harcának korszakában ez maxima szükségképpen az értékérvényesülés belső elvévé vált. Mint láttuk, a versengő értékrendszerek saját belső hierarchiájában az egyik érték alacsonyabb rendűként kezelheti a másik értéket, egymáshoz való viszonyuk-

[91] Vö. Schmitt, 2011, 26–29., 51.

[92] Hartmann, 1949; magyar nyelven lásd Hartmann 2013.

[93] Hartmann, 1949, 48–49.

[94] „Mindig az értékek azok, amelyek szítják a harcot és ébren tartják az ellenségességet.” (Schmitt, 2011, 39.)

[95] Schmitt, 2011, 50.

ban pedig az értékrendszeren kívüli más értékeket, mint nemértékeket szükségképpen tagadják és megsemmisíthetik. Az érték negatív-megsemmisítő logikája az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus paradoxonjában rejlik: az értékrendszeren kívüli nemértékek, mint negatív értékek (értéktelenségek), mindig egy másik, konkurens értékrendszer (pozitív) értékei.

Nyolcadik állítás (VIII): Az érték logikája az értékérvényesülést közvetlen értékvégrehajtássá teszi. A közvetlen értékvégrehajtás *instrumentalizálja* a jogot, és *politikailag* fenyegeti a jogrend autonómiáját.

Ezt az állítást Schmitt az előadásban az igazságos háború fogalmának érték-elméleti átértelmezésével demonstrálja, de erre vonatkozóan az Előszóban is több közvetett utalás található. „Az ellenfélre irányuló minden figyelem elesik [ti. lényegtelen lesz], hiszen ez [ti. az ellenfél ellenfélként való figyelembe vétele] nemértékké válik, ha a harc ezen ellenfél ellen a legfőbb értékekért folytatott harc. A nemértéknek nincs joga (Recht) az értékkel szemben, és a legfőbb érték érvényre juttatása érdekében semmilyen ár nem magas. Ekkor itt ennek következtében már csak megsemmisítők és megsemmisítettek vannak. A Jus Publicum Europaeum klasszikus háborújogának minden kategóriája – jogszerű (gerecht) ellenség, jogszerű (gerecht) háborúindíték, az eszközök arányossága és rendezett eljárás, debitus modus – reménytelenül áldozatul esik ennek az értéktelenségnek (Wertlosigkeit). Az értékérvényesítésre irányuló belső ösztönzés (Geltungsdrang) itt a közvetlen értékvégrehajtás kényszerévé válik.”^[96] A kifejtésnek ezen a pontján Schmitt indirekt beszéd- és írásmódban kritikailag arra utal, hogy az érték gondolkodás logikája politikailag instrumentalizálja a jogot, közvetlen politikai fenyegetést jelent az államiság normál feltételét jelentő külső és belső jogrend autonómiájára. Ugyanakkor ebből az állításból az derül ki, hogy az érték gondolkodás már a hatalmába kerítette a politikai gondolkodást és cselekvést is, és a politikai logikájává vált. Ezt persze azzal a megszorítással kell érteni, hogy az értéklogika nem általában uralja a politikai gondolkodást és cselekvést, hanem csak bizonyos típusai felett szerez hatalmat. A kérdés tehát az, hogy a nemzetközi jog és alkotmányjog konkrét rendjeinek, jogi minőségének e politikai fenyegetése honnan, milyen forrásból ered. Akiktől ez a fenyegetés származik, azok a jog és az alkotmány konkrét rendjének ellenségei. A válasz alapján következtetni lehet arra is, hogy a politikai gondolkodás mely típusai kerültek az értéklogika uralma alá.

Schmitt indirekt módon, kellő körültekintéssel, de egyértelműen nevesíti a jog autonómiájának ellenségeit. Egy 1920-ban *Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* címen megjelent írást idéz,^[97] amelyet egy pszichiáter, Alfred Hoche és egy

[96] Schmitt, 2011, 52. [A szöveg zárójeles kiegészítései: Cs. K. L.] Schmitt a politikaira való közvetlen utalást, a nyílt konfrontációt elkerülendő, jellemzően nem az ellenség (*Feind*), hanem az ellenfél (*Gegner*) kifejezést használja, ezzel mintegy igazodva az ellenfél nyelvhasználatához.

[97] Vö. Hoche – Binding, 1920.

jogász, Karl Binding készített. Az írás szerzői, hangsúlyozza Schmitt, a legjobb német kulturális hagyományt reprezentáló, saját koruk humanista eszméitől átitatott „liberális emberek”. „Mindketten, majd hogyanem megható módon, arról elmélkedtek, hogy az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésére (Vernichtung lebensunwerten Lebens) vonatkozó javaslataikkal való visszaélést hogyan tudnák megakadályozni mindenfajta jogi fenntartással és korlátozással. Nemcsak igazságtalan volna, hanem alávaló dolog, a két német tudóst az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésének húsz évvel később valósággá vált szörnyű gyakorlatáért ex post bármiféle bűnnel vagy közös felelősséggel megvádolni (anhängen). Ám ez a tapasztalat mégis alkalomként szolgálhat arra, hogy e könyvcím minden szavát pontosan mérlegeljünk és az értékek zsarnokságának problémáját megfontoljuk. Ne simus faciles in verbis. Ne legyetek könnyelműek szavaink használatában. Akkoriban, 1920-ban, lehetséges volt teljes emberséggel és jóhiszeműséggel követelni az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítését.”^[98] Mert akkoriban a pozitivisták még rendíthetetlenül hittek az államban, amelynek törvényhozása, bírászkodása, végrehajtása az ideológiai értékvitáktól függetlenített konkrét jogrend szabályaihoz volt kötve „és még egyáltalán nem gondoltak független és önálló érték-végrehajtásra”.^[99]

A Német Szövetségi Köztársaság aktuális helyzetében azonban már az értéklogikájával, a jogállami és szociális állami gondolkodás objektív-materiális értékeinek a versengésével, a „független és önálló érték-végrehajtás” problémájának kihívásával kellett szembenézni. A kihívás aktualitását, sürgető jellegét Schmitt szerint nem érinti, hogy az új helyzetben az értéklogika már nem az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésére irányuló követelések és gyakorlatok formájában jelenik meg, hanem jóval ártatlanabbnak és veszélytelenebbnek tűnő módon. Így például a közlés szempontjából értéktelen (veröffentlichungsunwert) közlemények, a kinyilvánítás szempontjából értéktelen (äußerungsunwert) megnyilatkozások elnyomásának, a kiadás szempontjából értéktelen (drucksunwert) könyvek, tanulmányok kiadása megakadályozásának formájában.^[100] Ez azonban a lényegen, a minden érték-gondolkodásban immanens értéklogika uralmán nem változtat. „Nem, mert hiszen ezeket a korlátozásokat »követelni lehetne« a nemértékek megsemmisítésének megengedése (Freigabe der Vernichtung von Unwerten) jelszavával, és mindez mégis csak a magasabb értékek közvetlen érvényesítése lenne az alacsonyabb vagy akár a nemértékek ellenében.”^[101]

[98] Schmitt, 2011, 52-53.

[99] Schmitt, 2011, 29., 26. Itt Schmitt azt állítja, hogy az állam semlegességének eszméje a liberális alkotmányállam korszakában a jogpozitivisták számára eminensen egzisztenciális problémaként jelent meg, azaz ekkor még nem voltak foglyai az értéklogikának, a jogot és az államot oltalmazták az értékelméleti megközelítéssel szemben.

[100] Ezek a példák feltehetőleg Carl Schmitt személyes tapasztalataira is utalnak, s így egyúttal kritikai jelzései a vele való bánásmódnak.

[101] Schmitt, 2011, 53.

Az Előszóban Schmitt egy másik, provokatív példával támasztja alá az értéklogika ellenállhatatlanságának, zsarnoki erejének a téziséét. Az „élet” és az „érték” fogalmainak életfilozófiai összekapcsolódása, nem liberális ideológiai alkalmazása kapcsán a következőket írja: „A rasszista világnézet értékrendszerében és szótárában az érték és élet bensőségesen összefonódva a legfelsőbb helyen jelent meg. Hitler (1938. november 10-én a német sajtó előtt) az embert, mégpedig a német embert, »összehasonlíthatatlan értéké« nyilvánította; a német nép volt »a legfőbb érték« (Höchstwert), ami egyáltalán a földön létezett”. Alfred Rosenberg »a legfőbb értékek szolgálatában« pillantotta meg »az igazi génusz bélyegét.«”^[102] Ezzel a kiegészítéssel két dologra figyelmeztet. Egyfelől arra, hogy az érték gondolkodás logikája közös nevezőre hozza a nemzetiszocializmust és a liberalizmust, másfelől arra, hogy a közvetlen értékvégrehajrással mindkét ideológiai áramlat politikailag fenyegeti a jog konkrét rendjét.

Kilencedik állítás (IX): Az értéklogika megfékezhető, az értékzsarnokság racionálisan korlátozható, ha garantálják a jog konkrét rendjének autonómiáját.

A jog autonómiájának garanciáját Schmitt a „törvény által közvetített értékvégrehajrá” (gesetzlich vermittelter Wertvollzug) formulájával írja le. Ez a lényeg tekintve a jogrend törvények általi *depolitizálását* jelenti. A formula Goethe mondásának – „az eszme mindig idegen vendégként jelenik meg” – a parafrázisa. Az eszme „idegensége”, távolsága általában az életvalóság, s különösen a konkrét jogrend formájában létező államiság létezésétől, fokozott mértékben igaz az értékre is; de még fokozottabban igaz az értékek objektív-materiális felfogására, amelynek alapján a versengő politikai ideológiák megkonstruálják a saját materiális értékrendszereiket. A párhuzam abban áll, hogy mind az eszmének, mind az értéknek valamilyen módon le kell küzdenie ezt a távolságot, át kell tudni hidalni a valóságtól elválasztó szakadékot. „Másként bizonyára az érték sem válhat valósággá. Az eszme *közvetítésre* szorul, és ha csupasz közvetlenségben vagy automatikusan önmagát végrehajráva (Selbst-Vollzug) jelenik meg, akkor a rettenet itt van és a szerencsétlenség félelmetes. Annak számára, amit ma értéknek neveznek, a megfelelő igazság magától értetődő kellene, hogy legyen. Ezt kell jól megfontolni, ha az érték kategóriájához ragaszkodni akarnak. Az eszme közvetítésre szorul, az érték azonban sokkal nagyobb mértékben rászorul a *közvetítésére*.”^[103]

A párhuzam tehát annyiban nem áll fenn, hogy az érték és a valóság között nagyobb a távolság, mélyebb a szakadék, mint a fogalom és valóság között, így a törvényhozó feladata is jóval nagyobb, összetettebb és nehezebb, mint a költőé vagy a filozófusé. A törvényhozó feladata és kötelessége, hogy megakadályozza az értékrendszerek valamelyikének közvetlen érvényesítését, az értékek közvetítés

[102] Schmitt, 2011, 18. Ehhez a megjegyzéshez természetesen hozzá kell gondolni a nemzetiszocializmus jogfelfogását és jogrendszerét, a vezérállamot, amely közvetlenül végrehajráta a németiség életértékeit.

[103] Schmitt, 2011, 54. [Kiemelés: Cs. K. L.] Az ideológiaparadoxonhoz lásd Exkurzus 2.

nélküli foganatosítását (Wertvollstreckung). Ez azt jelenti, hogy a törvényhozónak a megfelelő törvények segítségével meg kell tudni védenie a közvetlen politikai befolyásoktól (indirekt hatalmaktól) a jog konkrét rendjét: az autonómia védelmében kötelessége a törvények általi depolitizálás. „Az államban (Gemeinwesen), melynek alkotmánya kijelöli a törvényhozót és törvényekre támaszkodik (vorliegen), a törvényhozó és az általa kibocsátott törvények dolga, hogy kiszámítható és végrehajtható szabályokkal meghatározza a közvetítést és megakadályozza a közvetlen és automatikus értékvégrehajtás terrorját. Ez igen nehéz feladat, amire tekintettel bizonyára érthető, hogy a nagy törvényhozók, Lykurgosztól és Szolóntól Napóleonnig, mitikus alakokká váltak. A jelenkor iparilag magasan fejlett államaiban, amelyekben tömegek szociális jólétről szervezeten gondoskodnak (Massen-Daseinvorsorge), a közvetítés új problémává válik. Ha itt a törvényhozó kudarcot vall, akkor számára nincs pótlék, hanem legfeljebb hézagpótlások, amelyek többé vagy kevésbé gyorsan hálátlan szerepük áldozataivá válnak.”^[104]

A jogállamban az értékek törvény általi közvetítésének problémáját nemcsak a politikus törvényhozónak kell végiggondolni, hanem a törvényeket alkalmazó jogásznak is. „Annak a jogásznak, aki belemegy abba, hogy közvetlen értékvégrehajtóvá váljon, tudnia kellene, hogy mit tesz. El kellene gondolkodnia az értékek eredetéről és szerkezetéről és nem szabadna könnyedén vennie az értékek zsarnokságának és a közvetlen értékvégrehajtásnak a problémáját. *Az újkori érték-filozófiával is tisztába kellene jönnie*, mielőtt eltökéli magát, hogy értékelővé, átértékelővé, felértékelővé vagy leértékelővé válik és értékhordozó és értékérző szubjektumként bírói ítéletek formájában jogerővel felruházva hirdeti ki a szubjektív vagy akár objektív hierarchikus értékrendek tételezéseit.”^[105]

A politikusnak és jogásznak eszerint választania kell a „közvetítés nélküli” (unvermittelt) és „törvényileg közvetített” (gesetzlich vermittelt) értékvégrehajtás alternatívái között, tudva azt, hogy döntésének tétje a konkrét rendként létező jog autonómiája, s ezzel a stabil és legitim államiság léte. Az első alternatíva a törvényeket a közvetlen politikai igények és érdekek kifejezőivé teszi, így a törvények politikai intézkedésekké válnak, a jog instrumentalizálódik és átpolitizálódik. A másik alternatíva a törvényt a jogrend kifejeződéseként, nem pedig a politika tetszőleges eszközeként fogja fel, ezáltal a közvetlen politikai igényeket és érdekeket racionális közvetítésre és kiegyenlítésre kényszeríti, tiszteletben tartja és megőrzi a jog autonómiáját. Schmitt amellett érvel, hogy a helyes döntéshez a törvényhozó politikusnak és a törvényalkalmazó jogásznak tisztába kell jönnie az axiológiai probléma jelentőségével, a közvetítés nélküli és közvetített értékvégrehajtás különbségével, a belőlük származó következményekkel. Ehhez pedig be kell járniuk az eszmé-

[104] Schmitt, 2011, 54. Az összetett, túlfejtett pluralisztikus társadalomban a társadalmi termék újraelosztása, mint értékesítés nem a gazdasági, hanem a gazdaságon kívüli érték logikájának engedelmeskedik (vö. Schmitt, 2011, 12.). Az erőforrások igazságos elosztásának elveit materiális értékrendszerek határozzák meg.

[105] Schmitt, 2011, 54–55.

lódó gondolkodás Schmitt által javasolt útját, melynek során, az értéklogika mibenlétéről tudomást szerezve és ezáltal megvilágosodva, képesek lesznek az alábbi következtetéseket megfontolni és felelősségtükailag mérlegelni. Ezzel ráeszmélhetnek saját létezésük tulajdonképpeni alapjára, politikusként és jogászként megmenthetik egzisztenciájukat.^[106]

KÖVETKEZTETÉSEK

Az alapállításból és a kilenc állításból adódó következtetések az eszmélődő gondolkodás modelljét, a Schmitt által javasolt egzisztenciális megvilágosodás lépéseit körvonalazzák.

(1) Az értékfogalomban immanens gondolati-kapcsolás az érték valóság-vonatkozása, melynek szerkezete ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti nézőpontokból rekonstruálható.^[107]

(2) A gondolati-kapcsolás megértésének és rekonstrukciójának a modelljét Max Weber szubjektív-formális értékelmélete jelenti. Max Weber értékfelfogása, bár rémálom az európai szellem számára, mégis az értékfilozófia egyedül tisztességes és következetes formája. A szubjektív értékelmélet egyfelől láthatóvá tette a minden érték-gondolkodásban immanens értéklogika szerkezetét, működését, másfelől, végső következményét tekintve, egyúttal önmagát is leplezte: az érték-gondolkodás igazolja és fenntartja a béke lehetősége nélküli örök harc állapotát.

(3) Az értékfilozófia tulajdonképpeni kiindulópontja, az elmélet megalapozó fogalma nem maga az érték, hanem az értékelés akarati aktusa, az értéktételező ember, mint cselekvő.^[108]

(4) Az értékfilozófia *minden* változata szubjektivista, voluntarista, decizionista, mert vagy nyílt (Max Weber) vagy rejtett (Max Scheler, Nikolai Hartmann) módon egyfelől leképezik és kifejlesztik az érték logikáját, másfelől működésben tartják és engedelmessé teszik neki. Ezzel az értékfilozófiák az értékelések örök, feloldhatatlan harcának, zsarnoki uralmának az állapotában tartják a németiséget, Európát, az emberiséget.

[106] Vö. Schmitt, 2011, 19–20.

[107] Az előfeltevés-probléma elemzésével ennek a gondolati-kapcsolásnak, mint az értéklogika alapjának a rekonstrukciójára tettünk kísérletet. Az „alap” az értéknek a saját konkrét lehetőségére (reális létére), az emberre és a cselekvésre való irányulásaiban jelenik meg, így három nézőpontból válik azonosíthatóvá és leírhatóvá.

[108] Schmitt, mint azt az előfeltevések, az értékfogalomban implikált megkülönböztetések elemzése mutatja, korrigálta, pontosabban megváltoztatta az értékfilozófiai elméletalkotás kiindulópontját. A korrekciót az elméletalkotás előfeltevése és kiindulópontja közötti megkülönböztetés teszi érthetővé. Schmitt mellett érvel, hogy az értékelméletek tulajdonképpeni alapja (így az elméletalkotás kiindulópontja) nem maga az érték, hanem az érték *tételezése*, azaz az ember és a cselekvés. Ami az értékfilozófia számára csupán előfeltevés, azt Schmitt az elméletalkotás (megalapozás) kiindulópontjává teszi. Az érték-tételezés, mint alapfogalom, az állítás (interpretáció) és tételezés (megvalósítás), illetve értékelés és értékesítés megkülönböztetése, illetve ezek – nézőponttól függően: szintetikus vagy szinoptikus – egysége.

(5) Az értékfilozófia kudarcot szenvedett. A hatodik állítást (VI) kiegészítve a kudarc két vonatkozása érdemel még külön figyelmet. Az értékfilozófia szerint a lét önmagában nem szolgálhat a kötelesség, a kötelezettség, a kell (Sollen) forrásaként és alapjaként, mert már nem tartalmaz semmilyen értelemben fontosságot (szükségyszerűséget), „esetlegessé” és „lényegtelené” válik. A lét a maga specifikus önvonatkozásában, a létező és lét megkülönböztetésében, nem képes normativitásra, a létfüggetlen értékek szférája általi megalapozásra és igazolásra szorul. De a normativitás természetének problémáját az értékfilozófia nem oldotta meg azzal, hogy a kellést, a kötelezőséget az érték (értékrendszer) fogalmára alapozta,^[109] csupán azt érte el, hogy a jogot szabályok és döntések absztrakt-logikai rendjévé, azaz értékrendszerre változtatták. A jog ezzel elszakad egzisztenciális alapjától, megszűnik konkrét rendként létezni, kontingenssé, egyszerűen fogalmazva: a közvetlen értékmegevalósítási eszközévé válik. „Nos, Scheler szerint minden kellés (Sollen) az értéken nyugszik, nem pedig fordítva, az érték nyugszik a kellésen. A kellés (Sollen) azonban folyton a nemértékre (Unwert) irányul.”^[110] Ezzel a normativitás értelmezése, és maga a jog, az értéklogika foglyává vált.^[111] Ebben rejlik az értékfilozófia felelőtlensége tudományos és világnézeti szempontból, amennyiben *érzületetikai* elkötelezettségénél fogva eredeti szándékai ellenére a nihilizmus-válságot nem meghaladta, hanem éppen elmélyítette. A válságból kivezető utat nem az ellentmondások meghaladása, a közvetítés irányába mutatta fel az *Aufhebung* dialektikája értelmében, ellenkezőleg, életben tartotta és fokozta az érték negativitását és agresszivitását, s még kevésbé látható formáiban is „a degradálás, diszkriminálás és a megsemmisítés igazolása specifikus pótlékának” bizonyult.^[112]

[109] Itt további problémát jelent az értékfogalom hagyományos konstrukciója, amely az erkölcsi értéket tekint az érték, mint olyan paradigmájának. Ezt a problémát Schmitt nem tematizálta, mert eleve a kulturális értékek Weber által körvonalazott elméletéből indult ki, amely radikálisan szakított az értékfogalom hagyományos filozófiai és teológiai konstrukcióival. Weber szerint az értékfogalom már nem határozható meg az erkölcsi értékszférából, illetve az etikaiból történő levezetéssel, a jó már semmilyen megközelítésben nem tekinthető az érték paradigmájának. (Vö. Weber, 1975, 154.; Weber, 1975, 504.; magyar nyelven Weber, 1998, 14., 86–87.) A problémához értelmezéséhez lásd Cs. Kiss, 1994, 81–91.

[110] Az idézet jól szemlélteti Schmitt érvelési stílusát, érdemes folytatni: „A dialektikus tagadás azért nem elégíti ki ezt a materiális érték-logikát, mert nem vezet a nemérték abszolút megsemmisítéséhez, amelyre tekintettel ezen érték-logika elnyeri értelmét. A bárányt felfaló farkas érvényesíti (vollziehen) annak a tápértéknek a magasabb értékűségét, amit a bárány a farkas számára »hordoz«, összehasonlítva az életértéknek azon alacsonyabb értékűségével, amit ugyanez a bárány a farkas életértékével összehasonlítva »hordoz«. Mindazonáltal a farkas nem a bárány tápértékét tagadja és nem öli meg csak azért, hogy megsemmisítse. A farkas számára csak a bárány abszolút nemértékké nyilvánítása nyújtana érték-szillogisztikus értelemadást az egyébként értelmetlen megsemmisítéshez.” (Schmitt, 2011, 28–29.)

[111] A jog normativitásának lehetséges olyan jogelméleti értelmezése, amely a norma és szabály fogalmainak konstrukciója során kikapcsolja az értékvonatkozást, s ezzel az érték logikáját. Az értéklogika jogelméleti zárójelbe helyezésének eljárásához lásd Szabó, 2015a, 79–100; 101–118.

[112] Vö. Schmitt, 2011, 24.

(6) Az érték valóságra (világra) vonatkozása az állítás-tételezés aktusaiban, az érték ön- és idegenvonakozásának a „dialektikájában” rejlik, ez képezi az értéklogika *szemantikai* alapját, amely az értékvita filozófiai, tudományos, ideológiai-politikai formáiban aktualizálódik. Az értéklogika *társadalomstrukturális* alapja az „ökonimizálódás”, „technicizálódás”, „újrapolitikizálódás”, amit Schmitt az általános semlegesítődés (szekularizáció) vezérszava alatt tárgyal.^[113] Az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus az értéklogika uralkodóvá válásának, a két alap szinergiájának a kifejeződése. Ez a modern ember egzisztenciális helyzetét alapjaiban meghatározó közös, mindennapi tapasztalat, amely éppen ezért független az értékelméleti felfogások különböző változataitól, így természetesen Schmitt saját kritikai felfogásától is.

(7) Az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulás”, az „értékek zsarnoksága”, a „közvetlen értékvégrehajtás” módozataiban megjelenő értéklogika megfosztja eredeti egzisztenciális értelmétől a filozófiát, a tudományt, a politikát és a jogot. Mindez annak a ténynek a jelzése, hogy az értéklogikára hagyatkozva nem alapozható meg legitimitás, sem politikai, sem jogi^[114] értelemben. A jogállamiság és szociális államiság materiális értékrendjei közvetítés nélküli értékvégrehajtásra (unvermittelter Wertvollzug) törekednek, ebben a formában harcuk elvileg túlmegy a politikain, s ezáltal *potenciálisan* a konkrét jogrend, a stabil és legitim államiság alapjának folytonos fenyegetését jelenti. Az értékzsarnokság-metaforának az a szerepe, hogy erre a fenyegetésre felhívja a figyelmet, és ébren tartsa a veszély tudatát.^[115]

EXKURZUS 1.

Schmitt érvelése kiegészítésre szorul. A világfogalom formális felfogásának a keretében, bevezetjük az érték-partikularizmus fogalmát, amely a perspektivizmus szükségszerű implikátuma. Eszerint minden érték-pont, mint a világhorizont látásának perspektivikus lezárása, egyúttal a világnak rész-nézőpontból történő szemlélése. Természetesen csak akkor, ha a világot az egész/rész-szemantikával közelítik meg, mint ahogy ezt Schmitt is teszi. Az értékfilozófiai punktualizmus így két lényegi ismérvel (tulajdonsággal) jellemezhető: perspektivizmus és partikularizmus.

A punktualizmus kifejezés jelentése ezen túlmenően további tisztázásra, illetve kiegészítésre szorul. Schmitt a punktualizmus kifejezéssel az értékgon-

[113] A két fogalom a gazdaság és a tudomány működésének hipertrófiáját, mint egymást feltételező jelenség-együttest írja le, egy olyan folyamatként, melynek során, az értéklogikának engedelmesskedő gazdasági és tudományos cselekvések túllépnek a saját funkcióspecifikus határaikon.

[114] Az értékelméleti megközelítésben értelmezett politikai problémájához lásd Exkurzus 3.

[115] „Az értékek zsarnoksága”, hasonlóan „az értékistenek örök és feloldhatatlan harcához”, Schmitt érvelésében *abszolút* metaforákká válnak, s ezzel átcsúsznak a politikai mítoszképződés szférájába.

dolgozás és az értékcelekvés alapvető sajátosságát írja le. Az érték gondolkodás értelemszintjén a punktualizmus az értékfogalomban inherens perspektivizmust és partikularizmust jelent. Ez az állítás előfeltételezi az érték – szubjektum-vonakozásában implikált – tudathoz, nyelvhez, helyzethez kötöttségének szükségszerűségét. Az értékpont fogalma az érték formális világvonatkozásában, a formális világfogalom a horizont (Horizont) és a talaj (Boden) megkülönböztetésében implikálja a „látás” eredendő perspektivizmusát (Gesichtspunkt, Augenpunkt, Blickpunkt) és az „állás” eredendő partikularizmusát (Standpunkt). A pontszerűség megjelenési formái ebben az értelemben a horizontlátások és a talajonállások, mint eredendő *részlegességek*. A punktualizmus a pontrészek és kapcsolódásaik végtelen számát, a „látások” és „állások” sokféleségét és összetettségét (pluralizmus) jelenti. A pontrészek kapcsolatát (relációját) vagy abszolút, vagy relatív, vagy relacionista módon lehet felfogni. Az abszolutizmus, a relativizmus, a relacionizmus az értékértelmezés három alapvető nézőpontját, három ismeretelméleti-módszertani stratégiáját jelenti. Schmitt leírásából az következik, hogy az érték punktualista és rendszerszerű konstitúciója, mint az érték (rendszerszerű) önmegfigyelése és önleírása, eleve az abszolút értékinterpretáció formájában valósul meg. És éppen ebben rejlik a veszély, ebből táplálkozik a modernitásban uralkodóvá váló érték gondolkodás „agresszivitása”, ez a forrása annak a pusztító erőnek, amely minden érték megvalósítást értékrombolássá, s ezáltal a lét elnyomásává és megsemmisítésévé változtat. Ezért nem is nevesíti az értékértelmezés külön lehetőségeként. Azonban az értékinterpretáció relativista és relacionista stratégiáit egy kalap alá veszi, és elhallgatja, hogy a relativizmus és relacionizmus megkülönböztetése, legalábbis a szociológiai felvilágosodás szellemében fogant megközelítésekben, a politikai és tudományos értékinterpretáció szigorú elválasztását írja le.^[116]

Az értékcelekvés értelemszintjén a punktualizmus az értékfogalomban inherens voluntarizmust és decizionizmust jelent. Az állítás előfeltételezi az érték – szubjektum-vonakozásában implikált – akarathoz, döntéshez, helyzethez kötöttségének szükségszerűségét. Az érték elgondolásának (lehetőség) és cselekvésének (valóság) dimenziói – bár a jelentés és irányultság (intencionalitás) különböző, egymásra visszavezethetetlen értelemsíkjait jelentik – nem választhatók el egymástól. Schmitt értékfilozófia-kritikája éppen ezt az alapvető belátást fejezi ki, és ezen alapul az axiológiai probléma átértelmezése. Az érték-pont fogalma az érték formális világvonatkozásában, a lehetőség és valóság, illetve az érték megvalósítását tekintve, az ideális és reális lehetőség megkülönböztetésében implikálja az „akarás” és „döntés” eredendő perspektivizmusát és partikularizmusát. A pontszerűség megjelenési formái ebben az értelemben a valóság-akarások és valóság-döntések, mint eredendő *részlegességek*.

[116] Schmitt indirekt írás- és beszédmódjának éppen ez az egyik jellegzetessége: a határok lebegtetése, képlékenysége, amely lehetővé teszi az észrevétlen közlekedést a politika és tudomány között.

A punktualizmus az értékpont-részek és kapcsolódásaik végtelen számát, az „akarások” és „döntések” sokféleségét és összetettségét (pluralizmus) jelenti.

A tudományos értékinterpretációban az abszolutizmus és relativizmus alternatíváját, s ezzel a tudományon kívüli értékek és értékelések területeit zárójelbe helyező (axiológiai epokhé) relacionizmus jelenti azt az értelmezési stratégiát, amely eleget tesz az objektivitás és tárgyyszerűség módszertani elvárásainak. Ennek kidolgozása és alkalmazása Max Weber nevéhez fűződik,^[117] a maga módján és részben, mutatis mutandis, ezt a stratégiát követi Carl Schmitt is. A *Die Tyrannei der Werte* szövegeinek tanulmányozása ezért is fontos az értékfilozófia megértése szempontjából. A punktualizmusra vonatkozó állítás tartalmának kifejtése jelzi, hogy a perspektivizmus/partikularizmus, abszolutizmus/relativizmus, illetve relacionizmus kifejezésekkel az elemzés az értékprobléma különböző reflexiós síkjain mozog.

EXKURZUS 2.

Az értékfilozófiák jogfilozófiai alkalmazásait, legalábbis a szövegből erre lehet következtetni, Schmitt az ideológiaparadoxon formájában ábrázolja. Az érték-gondolkodás és értékcelekvés egyetemessé válásának, az értéklogika uralmának formulájával Schmitt azt a helyzetet és folyamatot írja le, amelyben, és amelynek során a versengő politikai ideológiák feloldódnak és homogenizálódnak az értékszemlélet univerzalizmusában. Ez azt jelenti, hogy az ideológiai funkciót az érték-logika szabályozza, pontosabban az érték-gondolkodás és értékcelekvés lép a politikai ideológiák helyébe. Így az írás problémafelvetése, az „értéknek megvan a maga saját logikája”, jóllehet közvetlenül a jog, a jogtudomány és az értékfilozófia kapcsolatára utal, de hallgatólagosan a versengő politikai ideológiák jog- és alkotmány-értelmezéseit jelöli meg. Ezzel Schmitt, jóllehet indirekt írásmódban, de láthatóvá tette az értékfilozófiák politizálódásának folyamatát, s egyúttal leleplezte ideológiai jellegüket. Ennek alapján állítjuk azt, hogy az értékprobléma schmitti elemzése a szövegértelem konnotatív jelentéssíkján a politikai ideológiai logikájára utal. Ezt az olvasatot támasztja alá a legitimitás kérdésének felvetése a jogtudomány megalapozásának, és igazolásának az összefüggésében.^[118]

Az ideológiaparadoxon alapján válik érthetővé, hogy az értéklogikának engedelmeskedő jogállam meghatározott ideológiai szempontokat juttat érvényre

[117] Ehhez lásd Cs. Kiss, 1994.

[118] Schmitt ebben az írásában sem választotta szét világosan a tárgyelméleti (jogfogalom) és a tudományelméleti reflexió problémásíkjait, és nem jelölte meg ezek kapcsolódási pontjait. Így amikor a jogtudományi megalapozásáról beszél, akkor voltaképpen a jogtudomány igazolásának tudományelméleti síkján érvel, azaz a demarkáció problémáját, a tudomány külső és belső értelemhatárai megvonásának kérdését tárgyalja. (vö. Schmitt, 2011, 21.)

a jogalkalmazásban és a törvényhozásban. Arról, hogy konkrétan milyen típusú ez az ideológia, Schmitt a szövegértelem konnotatív jelentéssíkján ad felvilágosítást. „A Német Szövetségi Köztársaság bíróságai a bonni alaptörvény értelmezése során komolyan aggály nélkül rábízzák magukat az érték logikájára... A jogalkalmazásra felhatalmazott bírónak... szüksége van ítéletei és döntési objektív megindokolására és erre ma értékfilozófiák sokfélesége ajánlkozik. A kérdés az, hogy egy ilyesfajta sokféleség miként képes kívánt, általánosan meggyőző objektív megindokolások szolgáltatására.”^[119] Schmitt itt a politikai ideológiai logikáját írja le, amely Németország világháború utáni szellemtörténeti helyzetében az értéklogika formájában kísérli meg elurálni, átpolitizálni a jogszolgáltatást. Ennek veszélyére figyelmezteti a bírakat, amikor amellet érvel, hogy „az érték saját logikájára irányuló kérdést” semmi esetre sem szabad a szavakról folyó értelmetlen vitaként félretolni. Hasonló figyelmeztetésben részesül a törvényhozó is, amely „hivatalos nyelvében rabjává válhat (verfallen)” az egyik vagy másik értékfilozófiai „szótárnak”, és így nem fogja tudni teljesíteni azon feladatát, hogy „a szabad érték-logika játékkerének kiszámítható határokat” jelöljön ki. Schmitt példája az értékfilozófiai szótár alkalmazására a magánjogi személyiség- és becsületvédelem újraszabályozásáról szóló törvényjavaslat, amely ezzel a mondattal kezdődik: „A szabadságon alapuló demokráciában az ember méltósága a legfőbb érték. Az ember méltósága érinthetetlen.”^[120] A döntő kérdés a jogász számára, hogy az „érték”, illetve a „legfőbb érték” valójában mit is jelent, teljesen nyitott marad.

A szövegben jól megkülönböztethető az ideológiaprobléma értékelméleti transzformációjának társadalomstrukturális és szemantikai síkja. Schmitt feltételezése szerint az érték gondolkodás uralkodóvá válása a modern társadalom és állam strukturális helyzetét, illetve annak meghatározó tendenciáját képezi le. Az érték gondolkodás és értékbeszéd általánossá válásában valami „nagyon egyszerű és aktuális jelentkezik be: a sokrétűen összetett, azaz túljellett pluralisztikus, számtalan heterogén csoportból integrálódó társadalomnak a számára adekvát nyilvánosságot *értéklogikai demonstrációk* gyakorló terepévé kell változtatnia. Ekkor a csoportérdekek értékként lépnek fel azáltal, hogy a lényegi jogi kategóriákat valamiféle számukra megfelelő értékrendszer helyi-értékeivé (Stellen-Wert) teszik. Az értékke átváltozás, az „értékesítés” (Ver-Wertung) összemérhetővé teszi az összemérhetlent. Vonatkozásban nem álló javak, célok, eszmények és érdekek, mondjuk a keresztény egyházak, szocialista szakszervezetek, mezőgazdasági, orvosi, áldozatokat, károsultakat, és elűzötteket egyesítő szervezetek, és így tovább, és így tovább, ezáltal összehasonlíthatóvá és kompromisszumképesévé válnak, úgy hogy a társadalmi termék elosztásánál a kvóta kiszámítható.”^[121] Schmitt itt az „értéklogikai demonstrációk” kifejezéssel a társadalmi érdekek politizálódásá-

[119] Schmitt, 2011, 10–11.

[120] „In der freiheitlichen Demokratie ist die Würde des Menschen der höchste Wert. Sie ist unantastbar.” (Schmitt, 2011, 12.)

[121] Schmitt, 2011, 12.

nak, az ideológiák értékszempon্তু homogenizálódásának a folyamatát írja le, és indirekt módon azt állítja, hogy a politikai ideológiai logikája a pluralista, szabad és nyitott társadalomban értéklogikává alakul. A strukturális síkon tett állítások a társadalmi szerkezet csoport- és funkcióspecifikus tagolódásának a nézőpontjaiból, cselekvéseméleti összefüggésébe helyezve, elemzik az értékproblémát.

A szemantikai síkon tett állítások a szellemi-kulturális szerkezet funkciók szerinti tagolódásának a nézőpontjaiból, nyelvelméleti összefüggésébe helyezve elemzik az értékproblémát. Az értékprobléma szemantikai síkján Schmitt az érték szó használatának három formáját különbözteti meg. E három nyelvhasználati formában közös elem, hogy egyfelől a saját különös nézőpontjukból egyaránt a gazdasági érték fogalmát abszolutizálják és hiposztazálják, másfelől, mint tény, láthatóvá teszik azt a „szó- és fogalomtörténeti egyidejűséget”, amely „túlmege az iskolák és tanvélemények vitáján és képes ellentétes, sőt ellenséges eszmék és tendenciák közös cél-irányát kieszközölni”.^[122] A három nyelvhasználati forma viszonyát a tézis, antitézis, szintézis dialektikus sémájával írja le. „Ma az »érték« szó minden alkalmazását tudatosan vagy tudattalanul két ellentétes oldalról, a kapitalizmus és – polemikusan, de nem kevésbé hatékonyan – az antikapitalista szocializmus felől ellenállhatatlanul a gazdaságiba kormányozzák. Egy harmadik, látszólag egészen más irányultságú oldalról ugyanezt a folyamatot akaratlanul ráadásul még fel is gyorsították.”^[123] A harmadik nyelvhasználati formát (nézőpontot) az életfilozófia és az értékfilozófia 1848-tól datálódó „éppoly furcsa, mint amilyen feltűnő egyidejűsége és szimbiózis”^[124] hozta létre. Az életfilozófia és értékfilozófiai nézőpontok e sajátos, az élet és érték, illetve az érték és élet megkülönböztetések felcserélhetőségében megmutatkozó kapcsolódása a tézissel (kapitalizmus: liberalizmus/idealizmus) és antitézissel (antikapitalizmus: szocializmus/materializmus) szemben a szintézis-mozzanatát, a kinyilvánított törekvéseket tekintve a szellemi tulajdonképpeni szintjét képviseli. Schmitt szerint ezen a ponton a világszemlélet (Weltanschauung) politikai formái, az ideológiák, közös nevezőre hozhatók a filozófiával, a teológiával, a jogtudománnyal, melyek képviselői az értékszemlélet, illetve érték gondolkodás tulajdonképpeni szintjére emelkedve próbálják menteni egzisztenciájukat az értékmentes, minden létezőt semlegesítő természettudományosságtól; azonban mind az ideológiák, mind a filozófiák „hiábavaló reményeket táplálnak”. Az érték gondolkodás és a „gazdaságon kívüli értéklogika” foglyaiként, kinyilvánított szándékuk, akaratuk ellenére az általános semlegesítődés és szekularizáció folyamatát gyorsítják fel, amely megszüntet „minden hagyományos ellentétet”, és relativizálja a tudomány és utópia funkcionális különbözőségét.^[125]

[122] Schmitt, 2011, 17.

[123] Schmitt, 2011, 16.

[124] Schmitt, 2011, 17.

[125] Vö. Schmitt, 2011, 18., 20-21.

EXKURZUS 3.

Az érték gondolkodás fogalmaiban megragadott politikai elveszíti eredendő egzisztencialitását: a barát és ellenség megkülönböztetése szükségképpen érték-megkülönböztetéssé és normatívvá válik, a politikai nem a saját, hanem az érték logikájának engedelmeskedik, a szembenálló politikai ideológiák az érték szemüvegén keresztül látnak, értéknyelven beszélnek, és materiális értékrendjüket *közvetlenül* akarják megvalósítani, s ezzel fennáll a lehetőség, hogy a harc kiélesedésének konkrét helyzetében „túlhaladnak a politikain”.^[126] A két írás közötti kapcsolatot nyilvánvaló, jóllehet a *Die Tyrannei der Werte*ben a politikai problémájára történő utalások szándékoltnak közvetettek, de egyértelműek. Schmitt *A politikai fogalmában* az eredeti szövegéhez fűzött hivatkozásokban,^[127] valamint *A partizán elmélete* 49. lábjegyzetében, az érték megsemmisítő logikájára utalva, kifejezetten hivatkozik az előadásra.^[128] Joggal merül fel a kérdés, hogy Schmitt mióta és milyen formában harcol az érték gondolkodás logikája ellen? Az értékfogalom, kivéve a *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*t, nem játszott pozitív értelemben konstitutív szerepet Schmitt írásaiban. Az értékfogalmat a pozitívizmus és normatívizmus kritikájának háttérösszefüggésében jobbra indirekt formában lehet csak felfedezni.

Némiképp hasonló a helyzet például Hans Kelsen *Tiszta jogtana* 1934-es első változatával, ahol az értékfogalom kizárólag az erkölcs (abszolút érték) és a jog (relatív érték) elválasztásának összefüggésében, az abszolút erkölcsi érték-ként felfogott igazságosság jogelméletből történő kizárása kapcsán merült fel. A norma fogalom, a norma értelem tartalmának meghatározása során Kelsen a kellés (Sollen) szerkezetét az érték vonatkozásra tekintet nélkül írta le; a hiányt jóval később, a mű második, korrigált és kibővített kiadásban pótolta.^[129]

Schmitt az érték gondolkodás elleni harcot programatikus formában a politikai fogalmának meghatározásával kezdte meg 1927-ben, *A politikai fogalma* első változatában. A párhuzamosan keletkezett műben, az 1928-as *Verfassungslehre*ben, melynek tárgymutatójában nem szerepel az értékfogalom, s az „érték”, „értékes” szavak is csak véletlenül fordulhatnak elő a szövegben, az alkotmány és alkotmánytörvény megkülönböztetésének az összefüggésében kísérletet tett az érték egzisztenciafilozófiai meghatározására. „Minden törvény, mint normatív szabályozás, az alkotmánytörvény is, érvényességét tekintve, végső alapjában, rászorul az őt megelőző politikai *döntésre*, amelyet egy politikailag létező hatalom vagy autoritás hoz meg. Minden létező politikai egység az értékét és „egzisztenciajogosultságát” nem a normák helyességében vagy használhatóságában bírja, hanem egzisztenciájában. Ami politikai minőségként (Größe) létezik, jogilag szemlélve, azáltal érték, hogy létezik. Ezért a politikai egység „önfenntartáshoz való joga”

[126] Vö. Schmitt, 2002, 25.

[127] Vö. Schmitt, 2002, 85–86., 87.

[128] Vö. *i. m.* 172–173.

[129] Vö. Kelsen, 1994, 12–13., 21.

minden további fejtegetés előfeltétele; mindeneelőtt saját egzisztenciájában kísérli meg önmagát fenntartani, „in suo esse perseverare” (Spinoza); védi „egzisztenciáját, integritását, biztonságát és alkotmányát” – mindezek egzisztenciális értékek... Ezen egzisztenciális döntéssel szemben minden normatív szabályozás másodlagos. Minden jogi normában alkalmazott, politikai egzisztenciát előfeltételező fogalom, mint felségárulás, hazaárulás és így tovább, tartalmukat és értelmüket nem egy normából, hanem a független politikai egzisztencia (ti. egy történelmi állam: Cs. K. L.) konkrét valóságából kapják (erhalten).”^[130]

IRODALOM

- Balázs Zoltán (2007): *Politikai értékelmélet*. L'Harmattan, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (1994): *A szubjektum és a világ feloldása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül*. Budapest, Kézirat.
- Cs. Kiss Lajos (2013): Hart jelentősége. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest, Eötvös Kiadó, 9–23.
- Cs. Kiss Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In: Schmitt, 2002, 241–286.
- Forsthoﬀ, Ernst (1989): Die Umbildung des Verfassungsgesetzes. In: Hans Barion – Ernst Forsthoﬀ – Werner Weber (Hrsg.): *Festschrift für Carl Schmitt zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schüler*. Berlin, Duncker & Humblot, 35–62.
- Hartmann, Nicolai (1949): *Ethik*. Berlin – Leipzig, Walter de Gruyter.
- Hartmann, Nicolai (2013): *Etika*. Ford. Simon Ferenc. Budapest, Noran Libri.
- Heidegger, Martin (1977): Nietzsches Wort „Gott ist tot”. In: Heidegger, Martin: *Holzwege*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 227.
- Hoche, Alfred – Binding, Karl (1920): *Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Maß und ihre Form*. Leipzig, Verlag Felix Meiner.
- Karácsony András (2016): *A jogtudomány teológusa*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.
- Kelsen, Hans (1994): *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Aalen, Scientia Verlag.
- Mannheim Károly (1996): *Ideológia és utópia*. Ford. Mezei I. György. Budapest, Atlantisz Kiadó
- Mehring, Reinhard (2009): *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*. München, Verlag C. H. Beck.
- Scheler, Max (1927): *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Scheler, Max (1960): *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Zweite, durchgesehene Auflage mit Zusätzen, herausgegeben von Maria Scheler. Francke Verlag, Bern und München.
- Scheler, Max (1976): *A formalizmus az etikában és a materiális étiketika*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Gondolat Kiadó.

[130] Schmitt, 1928, 22–23. Az „erhalten” ige jelentései (megkap, megőriz, fenntart, eltart) a lét és az érték (normativitás) elválaszthatatlanságára utalnak.

- Schmitt, Carl (1914): *Der Wert des Staates und der Einzelne*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Schmitt, Carl (1928): *Verfassungslehre*. München und Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (1934): *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München und Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (1964): Die Tyrannei der Werte. In: *Säkularisation und Utopie*. Erbacher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 37-63.
- Schmitt, Carl (2011): *Die Tyrannei der Werte*. (3. jav. kiad.) Utószó Christoph Schönberger. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris - Pallas Stúdió - Attraktor.
- Schmitt, Carl: A partizán elmélete. In: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Osiris-Attraktor, Budapest, 103-173.
- Schönberger, Christoph (2011): Werte als Gefahr für das Recht? Carl Schmitt und die Karlsruher Republik. In: Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 57-91.
- Straub, Eberhard (2010): *Zur Tyrannei der Werte*. Stuttgart, Verlag Klett-Kotta.
- Szabó Miklós (2015a): *Rendszeres jogelmélet*. (Prudentia Juris, 30.) Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Szabó Miklós (szerk.) (2015b): *A jog nyelvi dimenziója*. (Prudentia Juris, 31.) Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Weber, Max (1975): Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In: Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. Szociológiai alapfogalmak*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

A közintézmények közérthetősége

Az állampolgári bizalom és az intézményi kommunikáció összefüggései

I. BEVEZETÉS

Az állampolgárok és a közintézmények közötti kommunikáció napjainkban egyre jelentősebbé válik, különösen akkor, ha a „jó állam” fogalmából indulunk ki. A „jó állam”, illetve a „szolgáltató állam” fogalma, a közjó és a közszolgálati etika normáira támaszkodva szorosan összekapcsolódik a jó kormányzás és a polgárközpontú közigazgatás fogalmával.

Az állam és a kormányzat társadalmi felelősségvállalása, valamint a sokrétű közszolgálati feladatok ellátása jelentős kapacitásokat és adminisztratív képességeket igényel. E képességek körében pedig egyre nagyobb jelentőségű a közszolgálati kommunikáció, amelynek hatékony működtetése nélkül elképzelhetetlen a válasz a közigazgatás korszerűsítésének kihívásaira.

A kommunikáció nem önmagában létező entitás, hanem a mindenkori közszolgálati modellek és társadalmi meghatározottságok által behatárolt jelenség, amely visszahat az állam társadalmi megítélésére és az állampolgári bizalom kialakulására. A bizalomépítéshez szükséges kommunikáció minősége azonban meghatározó szerepet játszik a közintézményekkel kapcsolatos attitűdök kialakulásában. Ilyen minőségi jellemző az állami intézmények kommunikációjának közérthetősége. A témának világszerte egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, folyamatos fejlesztésére több ország kormánya külön programokat és ösztönző rendszereket működtet.

Az elkövetkezőkben a közintézmények közérthetőségét mint az állampolgári bizalom és az intézményi kommunikáció összefüggésének nélkülözhetetlen alapelemét tárgyaljuk. A közérthetőséget befolyásoló kommunikációs tevékenység ugyanakkor elválaszthatatlan a szervezetektől, illetve a működésüket meghatározó közszolgálati modellektől, ezért elemzésünket ezek bemutatásával kezdjük.

I. A KÖZSZOLGÁLAT ÉRTELMEZÉSE

A közzszolgálat mint a közösség érdekében tett szolgálat definícióját – a pontosabb meghatározás érdekében – rendszerint a közzszféra szervezetrendszeréhez kapcsolják. Az állami feladatokat ellátó közzszférát olyan szervezeti rendszerek alkotják, mint a közzszigazgatás, az igazságszolgálat, a törvényhozás, a fegyveres és rendfenntartó szervek, valamint az állam által működtetett közzszfeladatot ellátó egyéb intézmények. „Az OECD országok többségében a közzszolgálat fogalmát szűkebb értelemben a közzszponti közzszigazgatás végrehajtói és jogalkotói feladatot ellátó személyi állományára stb. alkalmazzák.”^[1]

Ebben a felfogásban a közzszolgálat nem más, mint valamely közzszigazgatási szerv feladatellátása. Ebben a redukcionista felfogásban értelmezett közzszolgálati feladatellátásban is éles különbségek mutatkoznak aszerint, hogy stratégiai vagy taktikai célok vezérik a szervezeteket.

A politika különféle döntési szintjein születő elképzelések és szándékok rövid- és középtávú hatásokat eredményeznek. Ezzel szemben az intézményrendszer hosszabb távú befolyásolása a közzszolgálati működési modellekhez kötődik.

II. KÖZSZOLGÁLATI MODELLEK

Ahogy megkülönböztetünk különféle társadalomirányítási modelleket, ugyanúgy megkülönböztetünk közzszolgálati modelleket is. A különféle közzszolgálati modellek létrejötte a modern közzszigazgatás kialakulásához köthető. Európában például a karrier jellegű vagy zárt modell vált uralkodóvá, míg az Egyesült Államokban egy dinamikusabb, nyílt rendszer alakult ki.

1. A karrier (zárt) modell

A kontinentális jogrendszerekben meggyökeresedett, tiszta formában csak megjelenésekor, a XIX. században létező modell máig meghatározó mintát nyújt számos európai közzszolgálati struktúrának. A modell az élethivatásszerű közzszolgálat alap gondolatára építhető fel. Ebben a modellben alapvetően az a cél érvényesül, hogy a szakképzettségét megszerzett személy fiatalon kerüljön a rendszerbe, és ott önmagát folyamatosan fejlesztve, a szükséges szaktudást és tapasztalatot megszerezve a szervezeti hierarchiában folyamatosan haladjon felfelé. Ebben a modellben kifejezett hangsúly van a stabilitáson, így a személyi állomány magas fluktuációja veszélyfaktorként jelenik meg. A tervezhetőség és a stabilitás e modellben együttesen határozza meg az élethivatásszerű munkavégzés feltételeit.

[1] Czékmann, 2010 http://www.jogikar.uni-miskolc.hu/kozszigazgatasi_jogi_tanszek_tansegedletek.

A stabilitás biztosítását célozza a személyi állománnyal szemben támasztott politikailag semleges munkavégzés követelménye.

A modell főbb jellemzői:

- élethivatásszerű munkavégzés
- stabilitás
- tervezhetőség
- folyamatos képzés lehetősége
- alulmotiváltság veszélye
- az egyéni elképzelések megvalósításának szűk lehetősége
- passzív, ügymenethez kapcsolódó sablonos kommunikáció.

2. A zsákmány (nyílt) modell

A közszolgálati modellek másik, markáns változata az Egyesült Államokban alakult ki. Ebben a modellben elsődlegesen a politikusok feladata, hogy a lojális tisztviselőket juttassák a közszolgálati intézményekben státuszokhoz. Ez végső soron azt eredményezi, hogy a tisztviselő és az őt támogató politikus sorsa össze van kötve. E modellben kiemelt jelentőségű a hatékonyság érvényesítése, jórészt teljesen ennek a célnak alárendelve történik a humánerőforrások felhasználásának tervezése. Itt is fontos szerepet kap ugyan a kiválasztás, de itt már messze nem a pályakezdők állnak a fókuszban, hanem a különféle képességek és tapasztalatok figyelembe vételével az adott poszt betöltésére legalkalmasabb személy kiválasztása a cél. A rendszert általánosságban erős dinamika jellemzi, ennek megfelelően az előmenetel alapja sem a szolgálatban eltöltött idő, hanem a munkavégzés során mutatott teljesítmény és az elért eredmények. A modell egyik alapjellemezője a politikai célokat kiszolgáló, de önmagában soha nem kezdeményező kommunikáció.

A modell főbb jellemzői:

- szoros kötődés a politikához
- jelentős fluktuáció a személyi állományban
- gyors alkalmazkodó képesség
- a valódi hivatalnoki réteg hiánya.

A két modell tiszta formában csak a XIX. században létezett, azóta folyamatos kölcsönhatásban alakítják egymást, korábbi tiszta formájukban már egyik nemzeti közigazgatási rendszerben sem érvényesülnek. Általánosságban ugyanakkor most is igaz, hogy Európában alapvetően a zárt karrierrendszer a domináns, és ezt csak tovább erősíti az Európai Unió kifejezett törekvése a zárt rendszerű hivatalnoki karrierpályák fenntartására. Az 1. sz. táblázat néhány példát jelenít meg a karrier-, a zsákmány- és a vegyes rendszert működtető országokra.

1. táblázat

karrierrendszer	zsákmányrendszer	vegyes rendszer
Ausztria	Egyesült Királyság	Magyarország
Belgium	Dánia	Olaszország
Franciaország	Svédország	Szlovákia

3. Az NPM modell

A XX. század második felében jelent meg az Új közmenedzsment elnevezésű (*New Public Management*, vagy NPM) irányzat, amely nagy hatást gyakorolt a közszolgálati rendszerekre. Az új közmenedzsment elmélete a magánszféra értékrendjét, metodikáját implikálta a közigazgatásba, azaz a gazdasági szférában bevált gyakorlatot próbálta meghonosítani a közszektorban. Ezen túl magát a magánszektort is igyekezett bevonni a közigazgatásba, ennek elsődleges módja a közfeladatok bizonyos körének kiszervezése volt a magánszférába. Európában először Svédországban bontakozott ki az NPM, innen terjedt el az európai országok körében és alakította át jelentős mértékben a zárt karrier rendszerben működő közigazgatást.^[2]

4. Neo-weberi modell

A 2008 őszen kirobbant pénzügyi-gazdasági világválság nyomán egyre szélesebb körben vált világossá, hogy a neoliberális eszmék mentén formálódó NPM irányzat stratégiai céljaként tételezett „kicsi és olcsó” állam – bármennyire is előtérbe állítja a hatékonyság követelményét – nem képes feladatait megfelelően ellátni.^[3] Nem véletlen, hogy ebben az időszakban jelennek meg Magyarországon is a neo-weberi államról érkező publikációk.

A neo-weberi állam koncepciója a kontinentális európai államok közigazgatásának reformelképzelései között tűnik fel. Lényege tömören, hogy az NPM kudarcai miatt a klasszikus karrierrendszert megtartva kívánja a közigazgatást a gazdasági és társadalmi követelményekhez adaptálni. „A neo-weberi állam az új közmenedzsment torzulásaira adott válasz, annak tudatában, hogy a megváltozott körülmények között nem lehetséges a klasszikus weberi államhoz való visszatérés. Az NPM felismeréseinek, helyzetértékelésének, illetve jó oldalainak átvétele és egyesítése a weberi megfontolásokkal.”^[4]

[2] Linder, 2014 http://khsz.uni-nke.hu/uploads/media_items/arop-2_2_21-nemzetkozi-trendek-a-kozszoalgalatban.original.pdf.

[3] A neo-weberi állam elnevezés Pollitt és Bouckaert nevéhez fűződik. Lásd bővebben: Pollitt - Bouckaert, 2004.

[4] G. Fodor - Stumpf, 2007.

Magyarországon például a 2010-es kormányváltás után kapott erős érvényesülési lehetőséget ez az irányzat. A Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program közszolgálati beavatkozási területei a neo-weberi elvek erőteljes érvényesülését mutatják.

III. A SZERVEZET, MINT A KÖZSZOLGÁLATI KOMMUNIKÁCIÓ CSELEKVŐJE

A szervezet szociológiai fogalom-meghatározásainak körében Max Weber gondolatainál maradv: „Szervezetnek nevezünk egy kifelé szabályokkal korlátozott vagy zárt társadalmi kapcsolatot akkor, ha a kapcsolat rendjének betartását az biztosítja, hogy bizonyos emberek – egy vezető, esetleg az igazgatásban résztvevők csoportja, s az utóbbiaknak normális körülmények között esetleg egyúttal képviseleti hatalmuk is van – arra specializálták a viselkedésüket, hogy érvényt szerezzenek a rendnek.” Ugyanebben a gondolatkörben: „Szervezeti cselekvésnek nevezzük: a) magának az igazgatást végző csoportnak a rend megvalósítására irányuló – s a csoport kormányhatalma, vagy képviseleti hatalma folytán – legitim cselekvését, b) a szervezet tagjainak az igazgatást végző csoport rendelkezései által irányított [szervezetre vonatkozó (1.3. pont)] cselekvését.”^[5]

Weber felhívja még a figyelmet, hogy a modern polgárosodás eredményeként a szervezet jellegzetes típusa a bürokratikus szervezet lett. Ebben az értelemben a szervezet fogalmának legfontosabb elemei a szabályozottság, az igazgatás, a hierarchia, a munkamegosztás, a bürokrácia, amelyeket végső soron a hatalom érvényesülése foglal keretbe. A bürokrácia itt természetesen nem valamiféle negatív jelzőként jelenik meg, hanem a folyamatos, üzemszerű működés feltételeként, amely biztosítja az alaptevékenység ellátását, méghozzá az igazgatási apparátus által összehangolt belső munkamegosztás által.

Az ilyen módon értelmezett szervezet belső és külső kommunikációja cselekvési logikájában és tartalmiságában szinte azonos működési rendet mutat: utasításos rendszerű, merev, sablonos, alapvetően írásbeli kommunikációra épül, ahol meghatározó a jogi nyelv és a szakzsargon alkalmazása.

1. A szervezeten belüli kommunikáció működését meghatározó tényezők

Weberi értelemben a szervezeten belüli, a szervezeti céloknak és feladatoknak alárendelt kommunikációt nevezük belső kommunikációnak, melynek fő célja a szervezeten belüli működés biztosítása, beleértve a döntéshozatali folyamatok működtetését is.^[6] Ha ebből az értelmezésből indulunk ki, akkor a szervezeten belüli kommunikáció és a szervezeti információáramlás közötti határvonalak

[5] Weber, 1987, 72–80. és 226–232.

[6] Vö. Weber, 1987, 72–80.

könnyen elmosódnak. Ez azt jelenti, hogy a hivatalos belső kommunikáció a munkafolyamatokhoz kapcsolódó közlésekre redukálódik. Az információ itt felülről lefelé haladva tipikusan az utasítás, míg alulról felfelé haladva a jelentés formáját ölti. Másként fogalmazva, a felülről jövő információhoz valamiféle hatalmat reprezentáló erő társulhat, míg az alulról jövő információ tipikusan tájékoztatást, maximum javaslattételt tartalmaz. E mellett meghatározó szerepe van a leginkább talán a „parancs egysége” kifejezéssel meghatározható elvnek is, vagyis annak, hogy egy egységnek (egyén, szervezeti egység) csak egyetlen feletese van, csak egyetlen felettestől kaphat utasítást.

A szervezet belső kommunikációja az NPM és a neo-weberianus modellek ötvözésével azonban úgy is értelmezhető, mint egy belső Public Relations (PR) tevékenység: azaz a szervezet munkatársai, szervezeti egységei közötti kohézió megteremtése és a kommunikációs felületek és csatornák tudatos szervezése. A bürokratikus köztisztviselők esetében sem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni az emberi tényezőt, miszerint az alkalmazottak identitásukat nem rendelik teljes mértékben alá a szervezet céljainak és feladatainak. A szervezeten belüli kommunikáció így informális csatornákon is zajló diszfunkcionális, vagyis a szervezeti feladatoktól és céloktól független és eltérő kommunikációt is magába foglalja.

Mindezek mellett a bürokratikus szervezetekkel gyakran azonosított probléma, a környezeti kihívásokra való lassú reakció, különösen akkor, ha ezek a kihívások nem kezelhetők egy szervezeti egységen belül. De ugyanilyen nehézkes a hierarchizált szervezeti struktúrák mozgása olyan komplex és/vagy strukturálatlan (nem rutin jellegű) feladatok megoldásában, mint a közérthető kommunikáció. E problémák kezelésére vonatkozó elképzelések eredményezték a módosított lineáris szervezeti struktúra kialakulását, amelynek jellemzői:

- A törzskar tagjai olyan magasan kvalifikált szakemberek, akik rendelkeznek az átfogó meglátás képességével. Alkalmaskak arra, hogy a feladatokat ne csak egyetlen vagy néhány szempontból vizsgálják, hanem azokat komplexen, problémaorientált módon kezeljék. Éppen ezért a törzskar alkalmas nagy horderejű, komplex, stratégiai feladatok megoldására, továbbá jelentős változások kimunkálására. A törzskar saját hatáskörben ugyanakkor nem rendelkezik önálló döntési jogkörrel, hanem a vezető tanácsadó testületként funkcionál, ez biztosítja a „parancs egysége” elvének érvényesülését a szervezetben.
- Létrejöttek a szervezet belüli csapatok, méghozzá a céllal, hogy számos szakterület és szervezeti egység együttműködését, különféle szakismeretek együttes alkalmazását igénylő komplex feladatokat oldjanak meg. Ennek érdekében a csapatok egy adott feladat megoldására jönnek létre a szervezet különböző egységeiből és szintjeiről rekrutált alkalmazottakból, s addig működnek, amíg az adott feladatot megoldják. A csapatok általában csak javaslatokat dolgoznak ki, a döntést a szervezeti hierarchiában erre kijelölt egyén hozza.

- A szervezeten belül megnyílik az azonos szinten elhelyezkedő szervezeti egységek, illetve alkalmazottak közötti közvetlen kommunikáció lehetősége. Ez biztosítja, hogy X és Y hivatalnok a feladatai ellátása során információt cseréljen egymással, anélkül, hogy ehhez igénybe vennék a legalacsonyabb beosztású közös vezetőhöz irányuló szolgálati utat. Ezeknek a horizontális kommunikációs kapcsolatoknak a protokollját általában írásban rögzítik, a döntési jogosítvánnyal rendelkező hivatalnok személyét is meghatározzák.^[7]

A módosított lineáris szervezeti struktúra hiányossága ugyanakkor, hogy érintetlenül hagyja a belső kommunikációt, így annak fókuszában továbbra is a bürokratikus, kötelezően elvégzendő feladatokhoz kapcsolódó kommunikációs utak és eljárások állnak.

2. A külső kommunikáció működését meghatározó tényezők

A közszolgálati kommunikáció jelentőségének értékeléséhez fontos figyelembe venni, hogy:

- valamennyi közszolgálati modell jellemzője az előbbieken részletezett (módosított) lineáris struktúra hierarchizált működési logikája, amely általános keretként fogja össze az egyes közszolgálati modellekre jellemző kommunikációs megoldásokat;
- az egyes modellekre jellemző specifikumokat alapvetően meghatározzák a társadalmi struktúra alrendszerének működési logikájához kapcsolódó hatások;
- fontos meghatározni, hogy a közigazgatás mely szintjéről beszélünk, hiszen például a politika logikája értelemszerűen más módon és hatásfokkal érvényesül, attól függően, hogy a központi közigazgatás, vagy épp a területi közigazgatás szintjéről beszélünk-e.

A modern közigazgatás történetének egyik folyamatosan visszatérő és meghatározó kérdése a politika és a közigazgatás viszonya. A jogállam keretei között normatív közhelyként fogalmazódik meg a politika és közigazgatás szétválasztására vonatkozó alkotmányos alapkövetelmény, mint a közigazgatás politikai semlegességének, pártatlanságának és szakszerűségének biztosítására irányuló megoldás. Az ehhez kapcsolódó felfogás politikatörténeti megjelenése közvetve leginkább a Woodrow Wilson által a közigazgatás és politika éles elválasztására tett javaslatához kapcsolható. Wilson álláspontja ebben a vonatkozásban úgy összegezzhető, hogy bár a politikusok a választói akarat megtestesítői, de feladatuk mégsem a köz- és szakpolitikai irányok meghatározása. Azaz Wilson a zsákmanó (nyílt) rendszer gyakorlatával szemben lényegében a karrierrendszer

[7] Gajduschek, 2000. In: http://www.ajk.elte.hu/file/POLDI_GajduschekGyorgy_dis.pdf.

szakmai érdemekre épülő kiválasztási és élethosszig tartó alkalmazási gyakorlatot keretbe foglaló koncepcióját fogalmazta meg.^[8]

Az ezen a felfogáson nyugvó ideáltipikus modellhez képest persze a gyakorlat igencsak eltérő jegyeket mutat, hiszen a politika és a közigazgatás viszonyát elrendező jogi eszközök gyakran a legjobb igyekezet ellenére sem tudják megfelelően elhatárolni a politika és a közigazgatás hatásköreit. Míg elméletileg a közhivatalnokok munkafeladataik ellátása során kizárólag „pro bono publico” cselekszenek, a valóságban elsősorban a szervezet vezető tisztségviselőinek befolyásképessége és a hivatalon belüli érdekcsoportok hatásai miatt, kívülről pedig a hivatali működés törvényileg szabályokkal rögzített transzparenciája és ennek következményeként a közvélemény nyomása miatt rendszeresen politikai cselekvési helyzetbe kerülnek.^[9]

Nyilvánvaló, hogy a gyakorlat az ideáltipikus közszolgálati modellek helyett leginkább a neo-weberi modell működéséhez hasonlítható, amelynek alapvonalai az alábbiakban írhatók le:^[10]

- A köztisztviselők a jogi szaktudás mellett szervezési és vezetési ismeretekkel rendelkeznek, teljesítmény- és szolgáltatás-orientáltak.
- A közszolgáltatások területén is elismertté válnak a keresleti/kínálati viszonyok, valamint a szolgáltatói pozíciókért folytatott verseny.
- A közjog a legfőbb eszköz a jogállam működésében és az állam-állampolgár viszonyában.
- A közigazgatásban a pártatlanság és a jogszerűség iránti elkötelezettség kiegészül a közpolitikák céljaival való azonosulással és az eredményorientációval, ez pedig olyan szakmai kultúrát alakít ki, amelynek a minőség és a hatékonyság is szerves része.
- A köztisztviselők viselkedésében a belső ethosz és a külső előírások miatt erőteljesen érvényesül a jog előtti egyenlőség és az egyenlő elbánás követelményeinek érvényesítése.
- A folyamatok és eljárások ex ante irányítását a jogszerű döntések garantálása érdekében kiegészíti az ex post eredményorientáció, amely szintén az eljárások részévé válik.
- A legitimitás az eredményorientáció miatt nemcsak jogszerűségen alapszik, hanem az állam és a közpolitikák működésének hatékonyságán és eredményességén is.

A fentiek szerint kialakult, és folyamatosan formálódik egy szintézis, amely az üzleti menedzseri modell és a weberianus modell együttes meghaladásának tekinthető. A politika és a közigazgatás dichotómiája tehát ebben a kontextusban jelenik meg, és ez a meghatározottság a szereplők helyzetére, viselkedésére

[8] Vass, 2010, 66.

[9] Vass, 2010, 67-71.

[10] Jenei, 2007.

vonatkozóan a jogállami normák betartásának kötelezettsége mellett a hatékonyságot és eredményességet hangsúlyozza, a közpolitikai logika elfogadása mellett.

Ha a jelenleg érvényesülő magyar modell alapján a 2010 utáni közigazgatási átalakítás origójában a közigazgatás és a politika szétválasztásának normatív követelménye áll, amelynek egyik meghatározó eleme a köztisztviselői életpálya modell megfogalmazása és bevezetése, de úgy, hogy mindezzel párhuzamosan megfigyelhető egy olyan kormányzati intézményrendszer létrehozása, amely a korábbiaknál lényegesen hatékonyabb politikai kontroll működtetésére alkalmas. Ebben az új modellben a szakpolitikai koordinációt az összevont minisztériumi szervezetek, illetve a minisztériumok fölött működő kormányzati koordinációs szervezeti egységek végzik. A hatáskörök koncentrációja és az átlátható hivatali hierarchiák rekonstrukciója a weberiánus közigazgatási modell logikáját tükrözi, de a mi szempontunkból az igazán lényeges: ebben a modellben a közszolgálati kommunikáció feladatellátási köre is sajátos elemekkel bővül.

IV. KÖZSZOLGÁLATI KOMMUNIKÁCIÓ A NEO-WEBERIÁNUS MODELLEBEN

A jelenleg működés közben is megfigyelhető közigazgatási modellek mindegyikére jellemző, hogy a közigazgatási kommunikációnak mindenkor megvannak a saját, pótolhatatlan funkciói a politikai kommunikációhoz viszonyítva. Azaz, a politikai kommunikáció nem szorítja ki a közigazgatási kommunikáció sajátos logikáját. Ennek elsődleges oka, hogy a közpolitikai kommunikáció célcsoportja az állampolgárok teljes köre, ehhez pedig jellemzően az ügyfélbarát, polgárközpontú közigazgatás ideája kapcsolódik, alapvetően abból a feltételezésből kiindulva, hogy jól szervezett szakmai kommunikációval lehet hatékonyan megszólítani az ügyfeleket/állampolgárokat, megértetni velük a változásokat, tájékoztatni őket a közpolitikák által biztosított lehetőségekről és előnyökről, az elérhető közszolgáltatásokról. Mondhatni, hogy a megfelelő minőségi szinten és hatékonysággal végzett kommunikáció ezzel a céltételezéssel viszont már nem egyszerűen csak a közigazgatás igénye, hanem a politikai szféra alapvető érdeke is.

Mindez nemcsak a kommunikációs szervezetrendszer és gyakorlat megfelelő kialakítását feltételezi, hanem azt is megköveteli, hogy a közintézmények által használt nyelvezet alkalmas legyen a közölni kívánt tartalmak világos, közérthető, könnyen befogadható megjelenítésére. Mindehhez pedig természetesen szükséges biztosítani a célközönség számára elérhető kommunikációs csatornákat, és azokon a tartalomszolgáltatást a lehető leghatékonyabb módszerekkel üzemeltetni.

Fontos ugyanakkor, hogy bármennyire is érvényesülnek az előzőekben sorolt követelmények, a közszolgálati kommunikáció elsődleges célja mindig a tájékoztatás, amelynek viszont nem csupán az információk átadását kell biztosítani, hanem a társadalmi kohéziót és nemzeti identitást is erősítenie kell. Ezzel viszont már elérteztünk a kormányzati döntések és a közszolgálati feladatellátás kommunikációjának társadalmi és politikai hatásait meghatározó összefüggésekhez.

1. A kormányzás és a közszféra működésének bizalmi összefüggései

A kormányzati döntések és a közintézmények iránt megnyilvánuló állampolgári bizalom közötti összefüggés nehezen vitatható, a kérdést ez idáig mégis elsősorban politikai szempontokra redukálta a szakirodalom.^[11] A bizalom kérdésköre ugyanakkor a közigazgatás-tudomány számára is figyelemreméltó eredményekkel kecsegtet, és számos olyan kérdést vet fel, amely interdiszciplináris megközelítést tesz szükségessé annak érdekében, hogy lehetővé váljon a különböző tudományterületek eredményeinek összekapcsolása.

A bizalom olyan mechanizmus, amely több tényezővel együtt befolyásolja a kormányzati döntéshozatalt és a közintézmények hatékonyságát. A bizalom, mint egyéni attitűdökre épülő viszonyrendszer, jellegénél fogva összetett, egyéni és társadalmi szinten egyaránt megnyilvánulhat. Egy jelentős érzelmi töltettel rendelkező jelenségről van szó, ahol meghatározónak tekinthető az adott közintézmény állampolgárok számára észlelhető működése. Mivel az egyéni elvárások eleve meghatározzák a személyes kapcsolatok minőségét, kiemelt jelentőségűek azok a tényezők, amelyek alapján az állampolgárok előzetesen véleményt alkotnak a közintézmények működéséről. Az állammal és intézményeivel szemben megnyilvánuló bizalom dinamikus és szituációfüggő társadalmi konstrukció, amelyben az állampolgár személyes tapasztalata, az intézmény összes kifelé irányuló megnyilvánulása és médiareprezentációja egyaránt tükröződik.^[12]

Paradox módon napjainkban az állampolgárok közintézményekkel kapcsolatos általános elvárásait a fogyasztói létük során megismert piaci szolgáltatások színvonala és professzionalizmusa alakította ki és formálja. Ennek nagy jelentősége van, ugyanis az állampolgárok közintézményekkel szembeni elvárás- és összehasonlítási mintája a piaci szolgáltatások fogyasztóbarát és ügyfélközpontú működése. Nem véletlen, hogy az állam- és közigazgatási reformok jelszavai között olyan, a piaci viszonyokból származtatott jelzős szerkezeteket találunk, mint a szolgáltató állam és a polgárbarát közigazgatás.

Az állami intézmények a piaci szolgáltatásokhoz hasonlóan folyamatosan jelen vannak az emberek életében, de megítélésüket a működésükről szerzett tapasztalatok ellentmondásos módon formálják. Az állampolgári bizalom kialakulása a fogyasztói bizalomhoz hasonlóan összetett, ugyanakkor normatív, etikai elvárásokkal is kiegészül. Az állampolgár egyrészt elvárja, hogy az adójából fenntartott közintézmények hatékonyan és eredményesen működjenek, másrészt azok működésével szemben etikai feltételeket is megfogalmaz. Az elsőről közvetett módon elsősorban a médiából, míg a másodikról közvetlenül, különféle eljárási procedúrák során kapnak benyomást.^[13] Ahhoz, hogy az emberek bizalommal forduljanak

[11] Vö. Bouckaert - Van de Walle, 2003; továbbá lásd bővebben az OECD (2013): „Government at a Glance” című tanulmányában. OECD Publishing.

[12] Vö. Boda - Medve, 2015, 76-78.

[13] Leventhal, 1980, 61-83. A témában lásd még Antal, 2017.

az állami intézményekhez, az szükséges, hogy folyamatosan meggyőződjhessenek a hivatali munka minőségi, szolgáltató jellegéről. Az objektív szakmai minőség érvényesülése mellett tehát ugyanolyan fontos, hogy az elvégzett munka minőségi mivoltát és az etikai szempontok betartását a közvélemény is érzékelje.

Az állampolgárok minőségfelfogása ugyanakkor szubjektív alapokon nyugszik, ami összefügg az állami hivatalok autokratikus működési és szankciókon alapuló hierarchikus koordinációs modelljével. Ebben a modellben az állam egyrészt előír bizonyos cselekvéseket az állampolgárok számára és azokat adminisztratív eszközökkel igyekszik is kikényszeríteni. Másrészt a kilátásba helyezett szankciók révén törekszik ösztönözni az állampolgárokat bizonyos elvárt magatartásformák betartására. Az ellenőrző-büntető paradigmára épülő szisztéma ugyanakkor, a szociálpszichológiai vizsgálatok szerint, nem a leghatékonyabb módszer a normakövetés és együttműködési hajlandóság biztosítására. A szankcionálás alkalmi szükségességét nem vitatva bizonyítható, hogy a normakövetés akkor a legvalószínűbb, ha az belső motiváció alapján történik. Mivel a belső motiváció kialakulását a jutalmazó-büntető szisztéma önmagában kevésbé támogatja, sőt, gyakran negatív attitűdök kialakulását eredményezi, az állampolgári bizalom megnyeréséhez nyilvánvalóan nem alkalmas módszer.^[14]

A bizalom kialakítása és fenntartása az állami intézményi oldalról elméletileg egyszerűnek, a gyakorlatban pedig hatékonyan megvalósíthatónak tűnik, ugyanakkor jelentős erőforrásokat igényel. Ha a hatékonyságot a költségek és az eredmények egymáshoz való arányával határozzuk meg, akkor a bizalomra úgy tekinthetünk, mint egy katalizátorra, amely egyszerűsíti a döntéshozatalt és segíti az intézményrendszer működését. A bizalom az egyik olyan tényező, amely az együttműködésre motiválja az embereket az államot képviselő intézményekkel és hatóságokkal, legyen szó adófizetésről, vagy a járműközlekedési sebességkorlátok betartásáról, avagy bírósági tanúskodásról.^[15]

A következőkben éppen ezért azt tekintjük át, hogy a kormányzás és az intézményrendszer irányában megnyilvánuló állampolgári bizalom kiépülését és fennmaradását – és ezzel közvetve a hatalom legitimitációját is – meghatározó tényezők között miért kiemelt jelentőségű az állampolgárok felé irányuló közvetlen kommunikáció.

2. A közintézmények és a kommunikáció szétválaszthatatlansága

Az állam és a közintézmények a kommunikációs térben fogalmazzák meg mindazt, amit közszolgáltatnak nevezünk. Az állampolgárok számára a közintézmények kommunikációja a legtöbb esetben az alkalmazott „hivatali” nyelvezetet jelenti. A nyelvezet az, aminek alapján az állampolgárok az intézményekről benyomásokat

[14] Vö. Boda – Barta, 2015, 100–101.

[15] Vö. Strandvik, 2016, 67.

szereznek. A közigazgatás nyelve a politika nyelve. A nyelv „politikai” mivoltát nem az adja, hogy politikusok használják, hanem az, hogy a hatalom és – a közintézmény és az állampolgár kontextusában – a hatalmi viszonyok kifejező eszköze. Amennyiben az államot képviselő hatalmat intézmények tekintetében definiáljuk, úgy a bürokrácia nyelvét a jog nyelveként szükséges meghatározunk. Ezen a nyelven szerkesztik a jogszabályokat, rendeleteket, az állampolgárok napi életét átszövő előírásokat és szerződéseket. A jogi nyelvezet szintaxisa meghatározásokból és felszólításokból áll.^[16]

Az állami bürokrácia nyelvezete szoros kapcsolatban áll a jogi nyelvezettel, egyik leágazásának tekinthető. Ez a kapcsolat a célokon túl a tartalomban is kifejeződik. A közintézmények nyelvezete a hatalmi tekintélyt a parancsoló hangnemmel és a pontos meghatározások segítségével biztosítja. A bürokratikus nyelvhasználat lényeges tartalmi sajátossága a személytelen szerkesztés, a terpeszkedő, vagy terjengős kifejezések használata. A nyelvezet bürokratikus színezetet azáltal kap, hogy a személytelenséget hangsúlyozva utal a cselekvésre. A cselekvésre buzdítás szemantikai kiürülésére utal Marcuse: „a szóból sablon lesz, s mint sablon uralkodik a beszéden, vagy az íráson”.^[17] Weber megfigyelései szerint az intézményi-bürokratikus hatalom magába zárkózik és hajlamos önmaga újratermelésére. Ahogyan Edelmann fogalmaz, „...a bürokratikus stílus egy szűk elitre emlékeztet, amely érthetetlen nyelven fejezi ki magát.” Szakirodalmi források felhívják a figyelmet arra, hogy az állampolgárok türelmetlenek a bürokratikus stílussal szemben, mert azt a közérthetőség és az érdemi ügyintézés akadályának látják.^[18]

V. AZ INTÉZMÉNYEK KÖZÉRTHETŐ KOMMUNIKÁCIÓJÁT ELŐSEGÍTŐ NEMZETKÖZI MODELLEK

Az állami intézmények közszolgálati tevékenységüket azzal tudják bizonyítani, hogy az állampolgárok teljes köre javára és hasznára, a demokrácia szellemében működnek, amelynek értelmében valamennyi állampolgár egyformán fontos. Ezt szolgálják azon kormányzati, közigazgatást és igazságszolgáltatást érintő reformtörekvések, amelyek meg akarják ismerni az állampolgárok igényeit és elvárásait. Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben több országban előre törtek az igazgatást végzők és az igazgatottak, végső soron tehát a kormány és az állampolgárok közötti kommunikáció egyszerűsítését, közérthetőségének javítását megcélzó kezdeményezések. A következőkben az Egyesült Államok, Svédország, valamint az Európai Unió közérthetőséget elősegítő modelljeit mutatjuk be, végül kitérünk a hazai törekvésekre.

[16] Mazzoleni, 2002, 104–107.

[17] Marcuse, 1990, 108.

[18] Mazzoleni, 2002, 106.

1. Az amerikai modell

A közszolgálati kommunikáció közérthetőségének első javítási kísérletei egyéni kezdeményezésekre vezethetők vissza az Egyesült Államokban.^[19] A második világháború után egy szövetségi hivatalnok, Jim Minor élt javaslattal a közérthető fogalmazás és kommunikáció érdekében.^[20] A közérthetőség melletti következő kezdeményezés 1966-ban John O’Hayre-hez a Colorado állambeli Bureau of Land Management’s alkalmazottjához köthető, aki „*Gobbledygook Has Gotta Go...*” című könyvével szórakoztató formában hívta fel a figyelmet a közszolgálati kommunikáció hiányosságaira.^[21]

A közérthető nyelvhasználatra vonatkozó egyéni törekvéseket a 70-es évektől egyre inkább felváltották a szövetségi államokon átívelő mozgalmak. A kezdeményezés élére álló állami vezetés elsődleges célja a bürokratikus nyelvhasználat egyszerűsítése volt. 1977-ben Nixon elnök javasolta a hivatali dokumentumok „laikus szempontoknak” való megfeleltetését. 1978-ban Carter elnök követte elődjét és rendelkezett a törvényi szabályozás és a közigazgatási dokumentumok közérthetőségnek javításáról, hogy azok „költséghatékonyak és könnyen értelmezhetőek legyenek azoknak, akik kötelesek betartani ezen szabályokat”.

Az amerikai Oktatásügyi Hivatal kutatásokat indított a Szövetségi Ügynökség számára a hivatalos iratok és dokumentumok közérthetőségének javítása érdekében. Az először 1981-ben publikált „*Document Design Project*” (DDP) elnevezésű kutatás a washingtoni Amerikai Kutatóintézet, a Pittsburgh-i Carnie-Mellon Egyetem, valamint a New York-i Siegel & Gale vállalat együttműködésével készült el. Az eredmények szakterületenként elkülönítve számos közintézmény számára jelentettek fontos segédletet közérthetőségük javításában.^[22] A DDP keretében készült munkák közül kiemelkedik a kormányzati munkában fogalmazói kézikönyvként használt „*Guidelines for Document Designers*” című kötet. A kötet a konkrét tartalomra és a vizuális megjelenítésre egyaránt vonatkozó javaslatokat fogalmazott meg a hivatali szövegek felépítése, a mondat szerkesztés módja, az alkalmazott tipográfia és a grafikai megjelenítés egyéb összefüggései tekintetében.

Az 1980-as években Ronald Reagan hatalomra kerülése viszonylagos visszarendeződést hozott, miután visszavonta elődje közérthetőségre vonatkozó rendeleteit és a feladatot az egyes hivatalok vezetőinek hatáskörébe utalta. Ezt követően az állami hivatalok és közszolgálati szervezetek maguk határozhatták meg, hogy a közérthetőség mennyire hangsúlyosan szerepeljen a prioritásaik között.

[19] <http://www.plainlanguage.gov/whatisPL/history/locke.cfm>; (2017. április 24.)

[20] http://www.plainlanguage.gov/news/strylowski_sun.cfm; (2017. április 24.)

[21] <https://archive.org/details/gobbledygookhasg3836ohay>; L 2017. április 24.)

[22] Fejlesztett anyagok: Federal Communications Commission rules for Marine Radios; Housing & Urban Development rules for the Privacy Act; Clearer forms and instructions for student financial assistance; Guidelines for Document Designers.

A kormányzati érdektelenség ellenére ügyvédi körökben egyre népszerűbbé vált a közérthetőség javításának kérdése. A közintézményeknél foglalkoztatott ügyvédek számára az előző évtizedek kezdeményezései ekkorra már pozitív módon érzékelhetővé váltak. A közérthetőségi mozgalom élére Joseph Kooley jogászprofesszor személyében egy országosan elismert vezető állt. Kooley „*Legal writing*” címen több tanulmányt jelentetett meg, a *Michigan Bar Journal*ban pedig 1984-től saját rovatot vezetett „*Plain Language*” címmel.^[23]

Az ügyvédi érdeklődés folyamatosságának köszönhetően az 1990-es években újra kormányzati szintre került a közérthetőség problémája. Bill Clinton elnöksége alatt a törekvések új lendületet kaptak. Ennek egyik állomásaként 1999-ben elnöki memorandum erősítette meg és tette hivatalossá a kezdeményezést, mely a szövetségi dolgozók közérthető fogalmazásának előírásait és alapvetéseit tartalmazta.

Az elnöki memorandum ezen kívül indítványozta, hogy minden, az állampolgárok felé irányuló további kommunikációs felület és új anyag feleljen meg a közérthetőség feltételeinek. Bill Clinton Al Gore alelnököt bízta meg, hogy felügyelje és támogassa a kezdeményezést. Az alelnök meggyőződése volt, hogy a közérthetőség nagyban hozzájárul a kormány iránti bizalom kiépítéséhez, és kijelentette, a „közérthető nyelvhasználat polgári jog”. Az eredmények elismerése érdekében létrehozta a „*No Gobbledygook-díjat*”, melyet havonta osztottak ki a szövetségi dolgozók között, és melynek feltétele egy hivatali szöveg ötletes, közérthető átdolgozása volt.

A közérthetőség javításának lehetőségeire a pénzügyi szektor is felfigyelt és hamarosan jelentős eredményeket mutatott fel. A pénzügyi szervezetek a közintézményekhez hasonlóan nehezen boldogultak a közérthetőség problémájával, a szakzsargon erőltetése és a tájékoztató anyagok érthetlensége miatt. A pozitív változásban kiemelkedő szerepet játszott Arthur Levitt, az Értékpapír- és Tőzsde Bizottság (*Securities and Exchange Commission*) elnöke, aki személyes ügyének tekintette a közérthető nyelvhasználat elterjesztését és egységesítését a pénzügyekben.^[24] Részben a nevéhez köthető a *Közérthető angol kézikönyv* 1998-ból. A kötet azzal a céllal született, hogy eligazítást nyújtson a pénzügyi intézmények és a befektetők közötti kommunikációban. Gyakorlatias tippekkel és megoldási javaslatokkal szolgált a közzétett dokumentumok értelmezéséhez és megírásához. A közérthetőséget segítő kézikönyv sikerét bizonyítja, hogy azóta évente megjelenik.^[25] A kézikönyv a pénzügyi dokumentumok közérthetőségét az alábbi szempontok szerint igyekezett javítani.^[26]

- olvashatóság
- egyértelműség
- egyszerű szóhasználat

[23] <http://www.plainlanguage.gov/whatisPL/history/locke.cfm> (2017. április 24.)

[24] <https://www.sec.gov/pdf/handbook.pdf> (2017. március 28.)

[25] <https://www.sec.gov/pdf/handbook.pdf> (2017. március 28.)

[26] <http://www.plainlanguage.gov/whatisPL/definitions/Kimble.cfm> (2017. április 24.)

- szakzsargon kerülése
- egyszerű mondatszerkezetek
- a szöveg egyszerűsítése az információtartalom csökkenése nélkül
- az olvashatóság és a tipográfiai megjelenítés összefüggéseinek figyelembevétele.

Mire a 2000-es évekre újra a kormányzati stratégia részévé vált a közérthető kommunikáció az Egyesült Államokban, már több állami szervezet rendelkezett saját szakterületére részletesen kidolgozott közérthetőségi programmal:

Szövetségi Légiközlekedési Hivatal (Federal Aviation Administration)^[27]

A FAA egyik élharcosa a kormány közérthetőségi törekvéseinek. Megalapították a „Plain Language Action and Information Network” (PLAIN) elnevezésű szervezetet. A szervezet tagjai a közérthető kommunikáció érdekében folyamatosan ellenőrzik a szövetségi munkatársak által írt és kiadott dokumentumokat. Önkéntes alapon tréningeket is szerveznek, valamint olyan dokumentum sablonokat készítenek, melyek segítik a közérthető fogalmazást egy szöveg megírásakor.^[28]

Szövetségi Nyilvántartási Hivatal (The Office Federal Register)

A szervezet a jogszabályok előkészítéséhez nyújt segítséget a közérthetőség javítása érdekében.^[29]

Egyesült Államok Élelmiszer és Gyógyszer Hivatala (U.S. Food and Drug Administration)

A szervezet felismerte, hogy a szakzsargon erőltetése az egészségtudatos táplálkozás népszerűsítése során kifejezetten káros, mivel a tartalmat az emberek nehezen értik, így védekezni sem tudnak megfelelően az egészségügyi problémákkal szemben. Ezért a népbetegségnek számító elhízással és cukorbetegséggel szembeni hatékony küzdelem érdekében a kommunikáció közérthetőségére helyezték a hangsúlyt.^[30]

Egyesült Államok Egészségügyi és Humán Szolgáltatások Irodája (U.S. Department of Health and Human Services)

Tommy Thompson, a HSS főtitkára 2002-ben szakmai fórumot indítványozott a közérthetőség jegyében, melynek célja a közérthetőség fogalmának és módszereinek elterjesztése volt az amerikai egészségügyben.

Nemzeti Egészségügyi Intézetek Ügynöksége (National Institutes of Health)^[31]

A szervezet létrehozott egy közérthetőségi koordinációt szolgáló bizottságot az intézet kommunikációjának javítása érdekében.

[27] <https://www.faa.gov/> (2017. április 24.)

[28] https://www.faa.gov/about/initiatives/plain_language/ (2017. április 24.)

[29] <https://www.archives.gov/federal-register/write/plain-language> (2017. április 25.)

[30] <https://www.fda.gov/aboutfda/plainlanguage/> (2017. április 24.)

[31] <https://www.nih.gov/institutes-nih/nih-office-director/office-communications-public-liaison/clear-communication/plain-language> (2017. április 24.)

Veteránjóléti Hivatal (Veteran Benefits Administration)

A szervezet több ezer dolgozónak tartott a szövegek olvashatóságának javításáról szóló tréningeket (*Reader Focused Writing*) a veteránokkal folytatott kommunikáció javítására.

Folytatva elődjei példáját Barack Obama elnök 2010. október 13-án úttörő jelentőségű határozatot írt alá a közérthetőség további javítása érdekében.^[32] A „*Plain Writing Act*”^[33] elnevezésű dokumentum hivatalos célkitűzése az volt, hogy elősegítse az állampolgárok számára a hozzáférést a kormányzati információkhoz és szolgáltatásokhoz.^[34] Az előírás szerinti célok a következők voltak:

- A hivatali nyelvezet egyszerűsítése.
- A hivatali kommunikációs felületek közérthetőségének javítása (pl. nyomtatványok, kiadványok, hírlevelek, weboldalak stb.).
- A közalkalmazottak célzott kommunikációs oktatása.
- Az állami szervezetek és intézmények kommunikációjának folyamatos ellenőrzése.
- A közérthetőségre törekvő hivatali eljárásmodok kialakítása az információk pontos átadása érdekében.

Az állampolgárok visszajelzései alapján az eredmények számbavétele és visszacsatolása.

A 2010-es dokumentumot követte egy 2011-es is (*Improving Regulation and Regulatory Review*), mely kimondta, a szabályozásért felelős állami szervezeteknek biztosítani kell a jogszabályok hozzáférhetőségét, egységességét és közérthetőségét.^[35]

2. A svéd modell

A közintézmények közérthetőségének javításában Svédország jutott a legmeszebbre.^[36] A közszolgálati kommunikáció olyan komplex modelljét alakították ki, amely figyelembe veszi a kommunikáció egyéni, szervezeti, kormányzati feladatait és összefüggéseit. A svéd gyakorlatot a hivatali kommunikáció és az igazságszolgáltatás közérthetőbbé tételének hosszú hagyománya és tapasztalatai teszik más országok számára is modellértékűvé. Mindennek alapja az a svéd elitben rögzült konszenzuális meggyőződés, hogy a jogbiztonsághoz és a jól működő demokráciához szükséges a közintézmények megfelelő és „pontos nyelvhasználata”. Felismerésük szerint a közérthető kommunikáció időt és pénzt takarít meg az államnak.

[32] <http://abcnews.go.com/WN/obama-signs-law-understand/story?id=11902841> (2017. április 21.)

[33] <https://www.opm.gov/information-management/plain-language/> (2017. április 21.)

[34] <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-111publ274/pdf/PLAW-111publ274.pdf> (2017. április 20.)

[35] <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2011-01-21/pdf/2011-1385.pdf> (2017. április 21.)

[36] A svéd modell áttekintését Ingemar Strandvik, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága munkatársának előadása felhasználásával állítottuk össze. Lásd bővebben: Strandvik, 2016, 60–72.

A svédek a közszolgálati kommunikáció során alkalmazott nyelvezetre a „pontos nyelvhasználat” (*clear language; klarsprak*) kifejezést használják az angol „közérthető nyelvhasználat” (*plain language*) helyett. A „pontos nyelvhasználat” kifejezés utal a közérthető kommunikációval kapcsolatos kettős elvárásra, mely szerint a hivatali szövegeknek úgy kell a közbeszédhez igazodniuk, hogy közben megőrizték a jogi pontosságot és a szakszerűséget.

a) Nyelvpolitikai intézkedések a közszférában

Az 1960-as évekre nyúlik vissza a svéd kormányzat azon felismerése, hogy az állampolgárok demokratikus jogai közé a tartozik a jogszabályok és a közigazgatásban készült iratok megértése. Azt feltételezték, hogy a jogszabályok közérthetőbb megfogalmazása közvetlen hatással lesz a hivatali iratok közérthetőbb megfogalmazására is. A változások elősegítése érdekében a kormány 1967-ben részletes útmutatókat adott ki a pontos jogi fogalmazásról, majd kilenc évvel később felállították a Felülvizsgálati Bizottságot. A bizottság feladata a mai napig, hogy az összes előkészületben lévő jogszabályt jogászok és nyelvészek részvételével ellenőrizze, módosítsa, majd közös jóváhagyásukkal visszaküldje a minisztériumokba.

A kormányzati kezdeményezések hatására megszületett következő jelentős felismerés az volt, hogy a közérdekű szövegek jogi-nyelvészeti kontrollja mellett a közigazgatási-közszolgálati szervezeteken belül is szükség van nyelvileg képzett kommunikációs szakemberekre. Ennek az igénynek a kiszolgálására 1978-ban Stockholmban „Nyelvi tanácsadó” elnevezéssel új egyetemi BA szakot indítottak. A mai napig sikeres alapképzés jelenleg további három svéd egyetemen is működik (Gothenburg, Lund, Umea). A gyakorlatorientált kommunikációs képzésen a hallgatók többek közt megismerkednek a nyelvtörténettel, nyelvtannal, szövegelemzéssel, mondattannal, szociolingvisztikával, retorikával, közlésmódszertannal, nyelvpolitikával, nyelvi tervezéssel és vezetésemeléttel. A képesítéssel a hallgatók a svéd munkaerőpiacon keresett végzettségre tesznek szert, mivel a közszférában és az üzleti szférában egyaránt nagyra becsülik a hatásos és pontos fogalmazáshoz értő kommunikációs szakembereket.

A közérthetőség javítását további nyelvpolitikai intézkedések segítették:

1. *Svédország Nyelvi Tanácsa* közérdekű szövegek olvashatóságáról folytatott akadémiai kutatásokra támaszkodva fogalmazási önellenőrző kérdőíveket készített a közigazgatási döntések, jelentések és a bírósági ítélezés szövegeinek köznyelvhez való közelítése érdekében.^[37] A fogalmazási segédlet a felhasználó számára lehetővé teszi, hogy saját szövegét önmaga ellenőrizze, egyben felhívja a figyelmét arra, hogy mi javít vagy épp mi ront egy szöveg olvashatóságán.

[37] <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/klarsprak/att-skriva-klarsprak/klarsprakstestet.html> (2017. április 21.)

2. A *Nyelv- és Folklór Intézet* megalapította „A Pontos Nyelvhasználat Kristálya” díjat, amelyet évente a közérthető nyelvhasználat területén elért kimagasló eredményért, vagy különösen jól megfogalmazott közérdekű szövegért ítélnek oda.
3. A parlament 2009-ben elfogadta az ország első *nyelvtörvényét*. A törvény eredetileg az elmúlt évtizedek bevándorlási hullámainak hatásaival, és a Svédországban általánosan előtérbe került angol nyelvvel szemben igyekezett a „hivatalos svéd nyelvnek” alkotmányos védőernyőt biztosítani. Emellett azonban a törvénybe belefoglalták a közszférában használt nyelvezettel kapcsolatos egyszerűségi és közérthetőségi kritériumokat is.

b) A bíróságok bekapcsolódása

A kétezres évek második felére feltűnő kontraszt alakult ki a svéd közigazgatás és az igazságszolgáltatás állampolgári megítélése között. A kormányzat érzékelve a bíróságokkal szembeni állampolgári bizalmatlanságot, 2007-ben felállította az ún. Bizalmi Testületet annak érdekében, hogy tanulmányozzák a bizalomvesztés okait.

A kutatás feltárta azokat a tényezőket, amelyek együttesen határozzák meg a bírósági munka társadalmi megítélését.^[38] Ezek között a közérthetőség kérdésköre a többivel azonos szinten jelentkezett, miközben a bírósági ítéletek és határozatok még mindig őrizték a konzervatív, szakzsargonról hemzseggő nyelvezetet. A kutatások alapján a Bizalmi Testület a bíróságok közérthetőségéről a következő álláspontot alakította ki:

- a) A „pontos fogalmazás” alapelvei, az ezek érvényesülését segítő kérdőívek, segédanyagok egységesen használandók a bírósági ítéleteknél és határozathozatalnál.
- b) Az ítéletek szövegének köznyelvhez való közelítése döntő jelentőségű. Ennek érdekében a bíróságoknak felül kell vizsgálni a szövegezési hagyományokat.
- c) A bírák és a nyelvi szakértők együttműködése szükséges ahhoz, hogy a közérthetőség javítása mellett a szövegek jogi pontossága is megmaradjon.
- d) Az állampolgári bizalom javítása érdekében teljes körű minőségbiztosítást kell bevezetni a bíróságoknál, hogy a szükséges változások a szervezet stratégiai célkitűzései közé kerülhessenek és azok teljesülését rendszeresen ellenőrizni lehessen.

A Bizalmi Testület jelentését és ajánlásait a svéd bíróságok kivétel nélkül pozitívan fogadták, ami azt bizonyította, hogy a jogi szakterület képviselői kezdetől fogva nyitottak voltak a kormányzati kezdeményezésre. Ennek eredményeként 2014-re a bíróságok kidolgozták a pontos fogalmazás stratégiáját

- A bírósági ítéletek és határozatok szövegezésének országos egységesítése.

[38] A bíróságokkal szemben érvényesülő állampolgári bizalmat meghatározó elemek a Bizalmi Testület kutatásai szerint: 1) a bíróságok hozzáférhetősége; 2) az ügyfelek fogadása, az ügyfélkapcsolati munka színvonala; 3) az eljárások időtartama; 3) az eljárások átláthatósága; 4) az ítéletek szövegének közérthetősége; 5) a bírósági munka média által bemutatott képe; 6) a bírósági rendszer és eljárásrend közérthetősége; 7) a bírók stílusa és magatartása.

- Fogalmazási útmutatók készítése az olvashatóság, valamint a jogi érvelés közérthetőségének elősegítésére.
- A bírósági fogalmazók továbbképzése.
- Évenkénti ellenőrzés a változások mérhetősége érdekében.
- Vonatkozó akadémiai kutatások folyamatos megrendelése.

A közérthető kommunikáció svéd modelljének meghatározó eleme az a kormányzati felismerés, hogy a demokrácia, a szolgáltató állam, a jó kormányzás és a polgárbarát közintézmények működésének előfeltétele a jogszabályok és az állampolgárokkal folytatott kommunikáció közérthető megfogalmazása. A mintegy negyven éves szisztematikus, és kitartó munka eredménye, hogy a közigazgatási-jogi szakma elismerte és befogadta a közérthetőséggel kapcsolatos javaslatokat, sőt azok megvalósítását akkor is folytatta, amikor a közérthetőség javításának nem volt teljes körű a politikai támogatottsága. Ennek eredményeképp Svédországban a közérthető fogalmazás igénye a közigazgatási és bírósági munkafolyamatok szerves részévé vált, folyamatossága a jövőben is biztosított.

3. Állampolgárbarát fogalmazás az Európai Unióban

A közérthetőség javításának kérdése az Európai Unióban először fordítástechnikai problémaként jelentkezett.^[39] Hivatásos fordítók legelőször 1994-ben hívták fel a figyelmet a többnyelvűség nehézségeire, tekintettel arra, hogy a jogi dokumentumok több mint 80 százalékát angol nyelven fogalmazzák meg. A közérthetőségért folyó kezdeményezések hajtóerejét a nemzetközi szervezet alkalmazásában dolgozó nagyszámú, eredetileg nem angol anyanyelvű fordító, lektor és tolmács jelenti, akiknek gondot okoz az angol nyelvű jogi terminológia és fogalomkészlet tagállamok nyelvére való átültetése. A pontatlan szövegek félreértésekhez, a félreértések pedig a törvényalkotás folyamatának lelassulásához vezetnek. A nem egyértelmű szövegek folyamatosan jogi problémákat okozhatnak, mivel a Bizottság által kiadott alapidokumentumokat az összes hivatalos nyelvre le kell fordítani. A pontatlan, nem egyértelmű nyelvhasználat pedig rontja az unió intézményeinek megítélését.

A legfőbb nehézségi tényezők:

- az angol szórend fordítása a különböző nyelvekre;
- a passzív igeidő gyakorisága, ami növeli a fogalmazó és az olvasó közti távolságot;
- speciális szakzsargon alkalmazása (rövidítések, mozaikszavak).

Az Európai Bizottság elismerte, hogy a megoldás érdekében elengedhetetlen az uniós szabályozás egyértelmű és közérthető megfogalmazása. Ennek első lépéseként 1998-ban megszületett az intézmények közötti megállapodás,

[39] <http://www.plainlanguage.gov/whatisPL/definitions/balmford.cfm> (2017. április 2.)

melynek értelmében az Európai Bizottság közös iránymutatásokat adott ki a közösségi jogszabályok szerkesztésével kapcsolatban, valamint gyakorlati útmutató készült az uniós szabályok közérthető megfogalmazásához.^[40]

A folyamatban látványosabb előrelépést a svéd soros elnökség hozott 2001-ben, amikor az Európai Bizottság törvénykezéséről szóló stockholmi konferenciáját teljes egészében a közérthetőség és az állampolgárbarát uniós kommunikáció témája köré építették. A brit székhelyű Közérthető Nyelvi Bizottság (*Plain Language Commission*) a konferencián adta ki jelentését, melyben javaslatot tett az európai jogalkotás nyelvi előírásaira, és egyben újraírta az Európai Tanács ajánlásait. A svéd elnökség alatt Svédország közérthetőséggel kapcsolatos eltökélt és kitartó politikája nyomban befolyásolta az Európai Unió közérthetőségi törekvéseit.

A *Clear Writing* mozgalom

2010-ben az unióban dolgozó lektorok életre hívták a „*Clear Writing*” mozgalmat, hogy felhívják a figyelmet a pontos fogalmazás fontosságára. Céljuk az volt, hogy a közérthetőségi és lektorálási kritériumokat sorolják be a jogszabályalkotás folyamatába annak érdekében, hogy az uniós szabályok zökkenőmentesen illeszkedjen a jogszabályok a tagállamok törvényei közé. Ennek érdekében a következő cselekvési tervet dolgozták ki:

- Egész napos műhelyfoglalkozások a Bizottság különböző szervezeti egységei számára.
- Folyamatos segélyvonal a fogalmazók számára.
- Lektorok által fenntartott belső weboldal, mely tanácsokkal segíti a különböző dokumentumtípusok pontos megfogalmazását.
- *Clear Writing*-díj megalapítása és évenkénti odaítélése.
- „Hogyan fogalmazzunk pontosan?” című brosúra kiadása mind a 24 uniós nyelvre lefordítva

4. Közérthetőségi törekvések Magyarországon

Magyarországon az előzőekben ismertetett, közérthetőséget folytató nemzetközi törekvések régóta ismeretesek a szakemberek számára. Idehaza is sokan és sokszor emelték már fel hangjukat a jogi nyelvezet egyszerűsítése és közérthetőségének javítása mellett. Az elmúlt években a nemzetközi gyakorlat számos elemét ültették át a gyakorlatba és ötvözték egyedi megoldásokkal. A magyar kormányzat által elindított „jó és szolgáltató állam” programja aktualizálta a közérthetőség kérdését, amely alapvetően érinti közigazgatási rendszert, különösen ott, ahol napi szintű az állampolgárokkal történő érintkezés. Ennek hatására 2014-ben a közérthetőség szempontjából meghatározó kormányzati és felsőoktatási intézkedések születtek.

[40] Legfrissebb változat: 2015 <http://eur-lex.europa.eu/content/techleg/EN-legislative-drafting-guide.pdf> (2017. április 21.)

A Kormányzat a Miniszterelnökség keretein belül létrehozta a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet, alapfeladatai közé rendelve a nyelvpolitikát, azon belül a közigazgatás és közmédia részére szükséges nyelvi állásfoglalások készítését.^[41] A magyar közszolgálat és közigazgatás első számú felsőoktatási intézménye, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem is csatlakozott a program megvalósításához. Az NKE és a közszolgálati média együttműködésében állami felsővezetők számára „Intenzív Médiatréningek” indultak, míg az államéletben, a közigazgatásban és a közszolgálatban dolgozó kommunikációs szakemberek számára egyéves szakirányú továbbképzési szakot hoztak létre.

Az NKE a Belügyminisztériummal együttműködve kifejezetten a szakszerű és közérthető kommunikáció elősegítése érdekében kezdte meg 2016-ban a rendvédelmi szóvivők továbbképzését. A képzés előkészítése során nyelvészek, jogászok és médiakommunikációs szakemberek részvételével *Nyelvstratégiai Munkacsoport* jött létre, hogy a szakzsargon és a jogi nyelvezet egyszerűsítésével segítse a rendvédelmi kommunikáció közérthetőségét.^[42] A Munkacsoport kidolgozott a rendvédelmi szóvivők képzéséhez egy egyetemi jegyzetet is „Útmutató a rendőrségi közleménynek célszerű és szabatos megfogalmazásához” címmel. A közszolgálati kommunikáció, azon belül a közérthetőség problémájának feltárása érdekében az egyetem széles körű intézményi és nyelvstratégiai kutatásokkal egészíti ki oktatási és tananyagfejlesztő tevékenységét.

A hazai törekvések kibontakozását önálló kezdeményezéssel segítette az Országos Bírósági Hivatal (OBH) azzal, hogy 2017-re meghirdette a „Közérthetőség évét”. Ez többek között azt is jelenti, hogy a bírák kötelező továbbképzésébe beépül a kommunikáció fejlesztése. Az OBH tervei között szerepel továbbá a teljes bírósági weboldal felhasználó-központú megújítása, ügyfélcentrumok kialakítása és vonatkozó kutatások elvégzése.

A magyarországi kormányzati, felsőoktatási és bírósági törekvések bizonyítják, hogy a közintézmények közérthetőségének kérdése a hazai politikai-szakmai-tudományos elit számára is a megoldandó feladatok listáján szerepel. Az ezen a téren megnyilvánuló intézményi aktivitások már most kimutatató, a jövő számára biztató eredményeket hoztak.

VI. ÖSSZEGZÉS

A közérthetőségre fókuszáló közintézményi kommunikációs modellek alapelve egységesnek mutatkozik abban a tekintetben, hogy a pontos és közérthető fogalmazást nélkülözhetetlennek tekinti az állam és a közszolgálat hatékony működésének biztosításához. Az általános cél minden modellben az, hogy

[41] <http://manysi.hu/dokumentumok/alapito-okirat>

[42] A Nyelvstratégiai Munkacsoport munkájának eredményeit egy rendvédelmi szóvivők számára készített kötetben összegezte: Antal – Bódi, 2016.

az állampolgárok bizalommal legyenek a közigazgatási szervekhez és közszolgálati intézményekhez, értsék, hogy ezek az intézmények a társadalom érdekeit szolgálják. Bármilyen összetettnek és bonyolultnak is tűnik az állam közjó érdekében végzett tevékenységének kommunikációja, az állam nevében eljáró szervezetek megkerülhetetlen feladata és egyben alapvető érdeke, hogy tevékenységüket és az állampolgárok ehhez kapcsolódó feladatait törekedjenek közérthetően elmagyarázni és megfogalmazni az emberek számára. Ennek érdekében szükséges a jogi nyelvezet elkülönülését megakadályozni és annak tartalmát a köznyelvhez igazítani oly módon, hogy a jogbiztonság és közérthetőség egyaránt megvalósulhasson. A feladat komplexitása kormányzati szintű iránymutatást és koordinációt igényel, tervszerű végrehajtása alapvető hozzájárulást jelenthet a „szolgáltató, jó állam” és a „polgárközpontú közigazgatás” reformjának kiteljesítéséhez.

IRODALOM

- Antal Zsolt (2017): Közzszolgálati kommunikáció, közbizalom, médiaszabályozás. In *Medias Res*, 2.
- Antal Zsolt – Bódi Zoltán (szerk.) (2016): *Útmutató a rendőrségi közlemények célszerű és szabatos megfogalmazásához*. Egyetemi jegyzet. Nemzeti Közzszolgálati Egyetem, Budapest.
- Boda Zsolt – Barta Attila (2015): Az adófizetési hajlandóság és a bizalom. In: Boda Zsolt (szerk.): *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Argumentum, Budapest, 97–112.
- Boda Zsolt – Medve Bálint Gergő (2015): A rendőrségbe vetett bizalom tényezői. In: Boda Zsolt (szerk.): *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük?* Budapest, Argumentum. 76–95.
- Bouckaert, Geert – Van De Walle, Steven (2003): Quality of Public Service Delivery and Trust in Government. In: Saliminen, Ari (ed.): *Governing Networks: EGPA Yearbook*. IOS Press, Amsterdam, 299–318.
- Czékmann Zsolt (2010): *A közigazgatás személyzete: a közzszolgálat (kézirat)* http://www.jogikar.uni-miskolc.hu/kozigazgatasi_jogi_tanszek_tansegedletek. (Utolsó letöltés: 2017. április 24.)
- G. Fodor Gábor – Stumpf István (2007): A „jó kormányzás” két értelme. Avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. *Nemzeti Érdek* I. évf. 3. szám, 76–95.
- Gajdusчек György (2000): *A bürokrácia-fogalom értelmezése a társadalomtudományokban és ennek jelentősége a közigazgatási szervezetek sajtóságainak magyarázatában*. PhD disszertáció. Budapest, ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola. http://www.ajk.elte.hu/file/POLDI_GajdusчекGyorgy_dis.pdf (2014. április 24.)
- Jenei György (2007): Adalékok a public policy szemlélet értelmezéséhez. *Nemzeti Érdek*, I. évf. 1. szám, 5–27.
- Leventhal, G. (1980): What should be done with equity theory? In: Gergen, K. J. – Greenberg, M. S. – Willis, H. J. (eds.): *Social Exchange: Advances in Theory and Research*. New York, Plenum, 61–83.

- Linder Viktória (2014): *Nemzetközi trendek a közszolgálatban. Jogi szabályozás és emberi-erőforrásgazdálkodási megoldások.* http://khsz.uni-nke.hu/uploads/media_items/arop-2_2_21-nemzetkozi-trendek-a-kozszozlgalatban.original.pdf (2017. április 24.)
- Marcuse, Herbert (1990): *Az egydimenziós ember.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Mazzoleni, Gianpietro (2002): *A politikai kommunikáció.* Budapest, Osiris.
- Pollitt, Christopher – Bouckaert, Geert (2004): *Public Management Reform: Comparative Analysis.* Oxford, University Press.
- Strandvik, Ingemar (2016): Közérthető nyelvhasználat Svédországban. In: Bencze Lóránd (szerk.): *A pontos fogalmazás művészete. Clear Writing.* Budapest, Magyar Nyelvstratégiai Intézet, 60–71.
- Vass László (2010): Politika és közigazgatás viszonya. *Politikatudományi Szemle* 3. szám, 66–71.
- Weber, Max (1987): A szervezetek fogalma és fajtái. Szociológiai alapfogalmak. In: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapfogalmai 1.* Budapest, KJK. 72–80.; 226–232.

•
Kassák Lajos: Panderma 2

A terrorizmus és a terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény aktuális kérdései

I. BEVEZETÉS

A terrorizmus napjaink egyik legnagyobb fenyegetése a globális biztonságra, stabilitásra és a világbékére. A terroristák támadásainak helyszíne és időpontja teljesen kiszámíthatatlan, és így a tehetetlenség érzésével párosul. Bár a közvetlen áldozatok száma általában alatta marad más fenyegetésekének, ezek a támadások mégis igen nagy félelmet képesek ébreszteni a lakosságban.^[1] 2001. szeptember 11. után tudatosult a nyugati világban, hogy a terroristák már sokkal könnyebben tudnak utazni, egymással kommunikálni és támadásokat szervezni. Guillaume kiemeli a tömegkommunikációs média szerepét, amely lehetővé tette az üzenetek széles körben történő terjesztését, és a terroristák céljainak kihangsúlyozását.^[2] Mindezek azt eredményezték, hogy a lakosság veszélyérzete még tovább fokozódott. Jól mutatják ezt a közelmúlt európai terrortámadásai által kiváltott heves reakciók.

A terror – mint valamilyen politikai cél elérését szolgáló erőszak – régóta jelen van különböző államok, csoportok és egyének eszköztárában. Elsőként a jakobinusok alkalmazták szervezeten a francia forradalom idején, és bár akkoriban még az állami terrort értették alatta, a fogalom ma már a nem állami szereplők által elkövetett támadásokat jelöli.^[3] A jelenség által fenyegetett államok kormányai már hosszú ideje próbálnak szervezeten fellépni ellene, ugyanakkor a terrorcselekmény alig pár évtizede vált csupán önálló jogi kategóriává, még ha általános fogalmának meghatározása várat is magára. Napjainkra az ENSZ égisze alatt már 14 egyezmény és 4 kiegészítő jegyzőkönyv született a terrorizmus visszaszorításának részeként.^[4] Ezekon kívül több regionális megállapodás és EU-s jogforrás is igyekszik az érintett államok erőfeszítéseit koordinálni. Ennek ellenére a mai napig nincs átfogó egyezmény a terrorizmusról, hanem annak csak egyes megjelenési formáival (repülőgép-eltérítés, robbantásos merényletek, terrorizmus finanszírozása stb.) foglalkoznak.

[1] Blöcher, 2011, 107–108.

[2] Guillaume, 2004, 538.

[3] Blöcher, 2011, 108.

[4] Blöcher, 2011, 110.

Jelen tanulmány célja a terrorizmussal kapcsolatos nemzetközi összefogás fejlődésének áttekintése napjainkig, amelynek során megkíséreljük feltárni a jelenlegi jogi rezsim hiányosságait. Ennek keretei között részletesen foglalkozunk a terrorizmus, illetve a terrorcselekmény, mint nemzetközi bűncselekmény fogalmi kérdéseivel, a definiálás nehézségeivel. Vizsgáljuk továbbá, hogy a terrorcselekmény megfeleltethető-e a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) joghatósága alá tartozó nemzetközi bűncselekmények bármelyikének, illetve górcső alá vesszük annak a Bíróság Statútumában önálló bűncselekményként történő kodifikálásának lehetőségét. A tanulmányban a regionális – így az Európai Unió keretei között született – terrorellenes instrumentumok nem kerülnek bemutatásra, azok egy további munka tárgyát képezhetik.

II. A SZABÁLYOZÁS KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE

1. Időszakok

Marsavelski három időszakra osztja fel a terrorizmus elleni fellépés történetét. Az első politikai bűncselekmények megjelenését megelőzően csupán az egyes eszközcselekmények (pl. emberölés, gyújtogatás stb.) voltak kriminalizálva. Ezt követte az első időszak, amely a XIX. századra tehető. Ekkor jelentek meg a politikai bűncselekmények, majd ezt követően a századforduló környékén, a második időszakban az anarchisták elleni fellépés vált elsődleges céllá. A harmadik időszak az 1930-as évektől napjainkig tart, és a terrorizmus elleni nemzetközi egyezmények jelentik a terrorizmus elleni fellépés fő eszközét.^[5]

Véleményünk szerint azonban két időszak határozható el markánsan: a bilaterális megállapodásoké és az ENSZ nevével fémjelzett multilaterális egyezményeké. Mivel a Nemzetek Szövetsége 1937-es terrorizmus elleni egyezményét sosem ratifikálták, és ezt követően a második világháború végéig nem történt újabb kísérlet ehhez hasonló dokumentum megalkotására, így ez az időpont nem tekinthető valódi választóvonalnak. A két korszak közötti határvonal az 1950-es évekre tehető, amikor szűk körben – az államok számára – már megjelent a terrorizmus, mint eszköz tilalmazása.^[6] Ezt követte első megállapodásként 1963-ban a légi járművek fedélzetén elkövetett bűncselekményekről és egyéb cselekmények leküzdéséről szóló tokiói egyezmény.^[7]

[5] Marsavelski, 2013, 248.

[6] Benke, 1989, 16–17.

[7] Lawless, 2007, 141.

2. A második világháború előtt

A terrorizmusnak számos előképe létezik a történelemben.^[8] A modern terrorizmus megjelenése a XIX. századra tehető, és igen hamar a forradalmi mozgalmak egyik fontos eszközévé vált. A nyílt állami terrort elsőként a jakobinusok alkalmazták, akik a francia forradalom vívmányainak védelmét remélték tőle, és alig egy év leforgása alatt mintegy 17 ezren estek áldozatául.^[9]

1833-ban a forradalmárok elleni közös fellépés részeként a Szent Szövetség három tagja – Poroszország, Oroszország és Ausztria – egyezményt kötött azok kiadatásáról, akik a részes felek területén hazaárulást, felségárulást követtek el, részt vettek fegyveres lázadásban vagy a trón elleni összeesküvésben, majd a másik állam területére menekültek. Ezzel szemben a nyugat-európai államokban, ahol az egyéni részvétel vált a politikai rendszer alapjává, a politikai bűnelkövetők kiadatásának megtagadása vált alapvetően elfogadottá.^[10]

Ez az álláspont azonban komoly kihívás elé került, amikor 1854-ben két Belgiumban élő francia, Jules és Célestin Jacquin merényletet tervezett III. Napóleon francia császár ellen. A belga bíróság megtagadta kiadatásukat, majd 1856-ban a belga törvényhozás megváltoztatta a kiadási törvényt, azzal kiegészítve, hogy külföldi államfő vagy családja elleni merénylet nem tekinthető politikai bűncselekménynek, így az elkövetője kiadható. Ezt szokták a szakirodalom belga vagy attentat klauzulának is nevezni, és később számos kiadási és terrorizmus elleni egyezmény részévé vált.^[11]

1898-ban Rómában az orosz és német kormány kezdeményezésére sor került a Nemzetközi Anarchistaellenes Konferenciára, amely az „anarchista cselekmény” fogalmát igyekezett meghatározni. A konferenciát követő rendőri együttműködésről szóló egyeztetések végül 1904-ben tárgyasultak, amikor az európai államok többsége aláírta az Anarchizmus Elleni Nemzetközi Harc Titkos Jegyzőkönyvét. Az első világháború kitorése megakasztotta a további együttműködést, amely csak 1934-ben került ismét napirendre. Ezen év október 9-én, Marseille-i látogatása során horvát usztrasák merényletének esett áldozatul I. Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter. A Nemzetek Szövetsége erre válaszul kidolgozta a Terrorizmus üldözéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény tervezetét, amelyet 1937-ben 24 ország alá is írt, azonban csak India ratifikálta, így hatályba sohasem lépett.^[12]

[8] Inkább csak érdekességként említhetők meg a XI. századi asszasszinok, akik az iráni Alborsz-hegységben található Alamut várában rendezték be központjukat. Tagjaik gyakran hajtottak végre orgyilkosságokat és olyan támadásokat, amiknek a célja az ellenség megfélemlítése volt. (Benke, 1989, 14).

[9] Később maguk a jakobinus vezetők, mint Robespierre is, ennek váltak áldozatává. Reign of Terror. Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Reign-of-Terror> (2016. 08. 21.); Blöcher, 2011, 108., Gilbert, 2004, 537.

[10] Marsavelski, 2013, 248.

[11] Marsavelski, 2013, 248–249.; Benke, 1989, 15–16.

[12] Blöcher, 2011, 110., Marsavelski, 2013, 249., Benke, 1989, 16. Bartkó Róbert egyenesen úgy •

3. A mai szabályozás kialakulása

A legtöbb terrorizmus elleni egyezményt egy azt megelőző terrortámadás váltotta ki, amely felhívta a nemzetközi közösség figyelmét egy új fenyegetésre. Az 1970-ben Hágában elfogadott, a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről szóló egyezmény közvetlen előzménye az volt, hogy palesztin terroristák elfoglalták az El Al izraeli légitársaság Rómából Tel Avivba tartó Boeing 707-es járatát. Az eltérítés végül a túsok többségének szabadon engedésével végződött, az államok pedig belátták, hogy szükséges a gépeltérítéseket külön kriminalizálni.^[13]

Bár a szektorális egyezmények egy-egy nemzetközi jelenség ellen kívánnak fellépni, többségük ehhez a nemzeti jogrendszereket veszi igénybe. Így a részes államok saját igazságszolgáltatási rendszerének kell eljárnia, az egyezményekből implementált tényállások szerint, amelyek büntetési tételének tükröznie kell a szóban forgó cselekmény súlyát. Mint Lawless is kifejti, a jelenlegi rezsim az államok joghatóságának kiterjesztésével igyekszik biztosítani az eredményes fellépést. Az egyezmények kiadási vagy eljárási kötelezettséget (*aut dedere aut judicare*) írnak elő az államok számára, így amennyiben úgy döntenek, hogy nem adják ki az elkövetőt, le kell ellene folytatniuk az eljárást.^[14] A robbantásos terrorizmusról szóló, 1997-ben elfogadott ENSZ egyezmény ugyan lehetővé teszi, hogy az államok akkor is lefolytathassák az eljárást, ha a bűncselekmény nem az ő területükön történt (aktív, illetve passzív személyi elv), univerzális joghatóságról azonban ez az egyezmény nem rendelkezik.

A terrorizmus átfogó, minden állam, vagy legalábbis az államok többsége által elfogadott fogalma a mai napig nem létezik, amely már régóta pótlásra váró hiányosság. 1996-ban az ENSZ Közgyűlése 51/210. sz. határozatában létrehozta az ennek, illetve más terrorellenes egyezményeknek a kidolgozásával foglalkozó bizottságot, amely napjainkban is folytatja munkáját. 2002-ben jelentésükben közzétették a Nemzetközi Terrorizmusról szóló Átfogó Egyezmény Tervezetét (a továbbiakban Átfogó Egyezmény-tervezet),^[15] ami kapcsán komoly vitákra került sor.^[16] Erről a későbbekben részletesen szót ejtünk, itt csupán arra utalunk, hogy a Közgyűlés 2015-ben elfogadott 70/120. sz. határozata alapján felállítottak egy munkacsoportot, amelynek feladata az egyezménytervezet véglegesítése.

- fogalmaz, hogy az Egyezmény a nemzetközi (büntető)jog történetében először tekintett úgy a bűncselekményre, mint egy önálló, a nemzetközi szokásjogon alapuló nemzetközi bűncselekményre. Lásd Bartkó, 2011a, 117.

[13] Lawless, 2007, 141., Blöcher, 2011, 110.

[14] Blöcher, 2011, 111.

[15] Draft Comprehensive Convention against International Terrorism, 2. Cikk. A/59/894. <https://www.ilsa.org/jessup/jessup08/basicmats/unterrorism.pdf> (2017. 03. 12.)

[16] Blöcher, 2011, 113–114.

III. A TERRORIZMUS, ILLETVE A TERRORCSELEKMÉNY FOGALMA

1. Az átfogó fogalom hiánya és okai

A terrorizmus nem rendelkezik általánosan elfogadott meghatározással, több száz különféle leírása létezik mind a jogi, mind más társadalomtudományi szakirodalomban. A fogalmak némelyike az elkövetőkre, mások az okokra vagy a technikákra fókuszálnak.^[17] Maga a kifejezés a latin *terrere* (megrémít) szóból ered, amelyet a francia -isme toldalékkal ellátva megkapjuk a *terrorisme*-et. Ez már „rémületet okozni” jelentéssel bír.^[18] Köznapi értelemben a fogalom alatt a politikai célok érdekében alkalmazott, félelemkeltő erőszakot szokás érteni.

A terrorizmus jelenségének általános meghatározására először a korábban már említett, a Nemzetek Szövetsége által javasolt 1937-es egyezményben tettek kísérletet, ennek sikertelensége miatt azonban nem vált széles körben elfogadottá. A második világháborút követően született nemzetközi dokumentumok azonban már nem tettek kísérletet hasonló, átfogó fogalom megalkotására. Különösen éles vita folyt a Szovjetunió és az Egyesült Államok között abban a kérdésben, hogy az állami (imperialista, koloniális) vagy nem állami szereplők által elkövetett terrorizmus meghatározását fogadják-e el.^[19] Utóbbi esetén kérdésként vetődik fel, hogy a nemzeti önrendelkezésért folytatott harcban, vagy elnyomó hatalmakkal szemben megengedhető-e a terrorizmus eszközeinek használata. A „jó célért küzdő szabadságharcosokra” számos példát lehet hozni, így a második világháború francia ellenállását vagy Nelson Mandelát, aki az apartheid rendszer elleni harcáért hosszú éveket raboskodott börtönben, majd hazája elnöke és széles körben elismert emberi jogi harcos vált belőle.^[20]

A hidegháború átpolitizált környezetében is volt próbálkozás az átfogó fogalom megalkotására, ám az 1972 és 1979 között működő ad hoc bizottság nem járt sikerrel.^[21] Az ENSZ így csak az egyes megjelenési formák elleni fellépésében látott a lehetőséget a terrorizmus elleni harcra, mivel ez nem igényelte a globális fogalom meghatározását. Ez azt eredményezte, hogy napjainkra mintegy ötven különböző cselekményt rendelnek üldözni a nemzetközi egyezmények, ez pedig óhatatlanul az erőforrások megosztásához vezet.^[22] Az ekkoriban született instrumentumok némelyike még a „terrorizmus” szó használatát is gondosan kerüli.^[23] Ráadásul ezen meghatározások némelyike hibásan olyan eseteket is magába

[17] Lawless, 2007, 147.

[18] Matusitz, 2013, 1.

[19] Blöcher, 2011, 108–110.

[20] Mandela apartheid alatti tevékenységének megítélése napjainkig ellentmondásos. Lásd: *Was Mandela A 'Terrorist' Or 'Freedom Fighter'?* Online: <http://politicalblindspot.com/was-mandela-a-terrorist-or-freedom-fighter/> (2016. 09. 03.).

[21] Guillaume, 2004, 539.

[22] Blöcher, 2011, 108–110.

[23] Guillaume, 2004, 538.

foglal, amelyek egyébként nem tekinthetők terrorcselekménynek. Így például az 1979-es túszedés elleni egyezmény 1. cikke szerint az is túszedésnek minősül, ha valaki egy magán- vagy jogi személyt kényszerít valami megtételére vagy eltűrésére.^[24]

További komoly következménye az általános meghatározás hiányának, hogy vitás helyzeteket eredményezhet, vagy akár politikai haszonszerzésre is felhasználható. Mindkettőre számos példa hozható fel, így például a keleti blokk országainak politikai alapú kritikái az USA-val szemben,^[25] de a jelenség a belpolitikában is érzékelhető. A terrorveszélyre hivatkozva a lakosság könnyebben elfogadja a jogkorlátozó intézkedéseket, amelyet számos nyugati állam alkalmazott (például a hírhedt PATRIOT Act az Egyesült Államokban).^[26] Hazánkban a Kormány által az Alaptörvénybe beiktatni kívánt terrorveszélyhelyzet kapcsán került sor éles vitákra. Sokat bírálták az eredeti tervezet^[27] azon megoldását, amely kizárólag a Kormány kezébe helyezte a különleges jogrend bevezetésének a lehetőségét, pontosan azon az alapon, hogy nehéz eldönteni, mikor beszélhetünk ténylegesen terrortámadásról, és ez hatalmi visszaélésekre adhat okot.^[28] A 2016. június 7-én elfogadott módosítás már más megoldást alkalmaz: az Alaptörvény 51/A. cikk (1) bekezdése alapján már az Országgyűlés dönthet a terrorveszélyhelyzet kihirdetéséről.

A fentiekből kitűnik, hogy szinte lehetetlen olyan átfogó fogalmat alkotni, amely az államok mindegyike számára megfelelő volna. Akadnak olyan vélemények is, amelyek semmiféle jogi jelentőséget nem tulajdonítanak a kifejezésnek, és mindössze egy összefoglaló fogalmat látnak benne.^[29] Az 1937-es terrorellenes egyezmény már kísérletet tett arra, hogy átfogó terrorizmusfogalmat alkotson meg. Az egyezmény első cikke az elkövetők célzatát,^[30] míg a második az eszközcselekményeket tartalmazta, és ezek együttes megvalósulása esetén tekintett valamit az egyezmény alá tartozónak. Az ezt követően született átfogó terrorizmusfogalmak (például a Tanács 2002/475/IB kerethatározatában foglalt, vagy az Átfogó

[24] Marsavelski, 2013, 251.

[25] Például azt állították, hogy az USA és Izrael által alkalmazott állami terrorizmus sokkal több áldozatért felelős, mint a „tévesen terroristának bélyegzett” nemzeti felszabadító mozgalmak tevékenysége együttvéve. Lásd: Benke, 1989, 32–43. Mai kutatásokból viszont kiderül, hogy a keleti blokk több országa, így Magyarország és Bulgária is számos fegyvert adott el a különféle terrorszervezeteknek, amiért cserébe heroinnal fizettek nekik. Lásd: Magyar Péter: *Nyakig benne voltunk a fegyverek, emberek és a heroin csempészetében*. 444.hu, 2016. augusztus 30. Online: <http://444.hu/2016/08/30/nyakig-benne-voltunk-a-fegyverek-emberek-es-a-heroin-csempeszeteben> (2016. 09. 01.).

[26] Bővebben lásd: Miklósi, 2004, 43–49.

[27] <https://kuruc.info/galeriaN/egyeb/otpartiegyezteteshatteranyaga-AT20160112.pdf> (2016. 08. 21.)

[28] Lengyel Tibor: *Önkényhez vezethet az alkotmánymódosítás*. Origo, 2016. február 5. Online: <http://www.origo.hu/itthon/20160205-alkotmanymodositas-terrorveszelyhelyzet-eotvos-karoly-intezet.html> (2016. 08. 22.)

[29] Guillaume, 2004, 541.

[30] „A terrorcselekmény kifejezés a jelen megállapodásban olyan bűnös cselekményeket jelent, amely valamely állam ellen irányulnak és céljuk, hogy meghatározott személyeknél, személyek csoportjánál, vagy a közösség körében terrort idézzenek elő.” Fordította Havasi, 2003, 47.

Egyezmény-tervezetben szereplő meghatározás) ugyanezt a felépítést követik. Mivel a terroristákat a politikai motívumok különböztetik meg a köztörvényes bűnelkövetőktől, így ez a különbségtétel fontos, ám sok hatályos egyezményben mégsem jelenik meg egyáltalán.^[31]

2. A terrorcselekmény fogalma és a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) Statútuma

A Nemzetközi Jogi Bizottság (*International Law Commission*) 1994-ben jelentést terjesztett elő az állandó nemzetközi büntetőbíróság statútum-tervezetéről. Ennek 20. cikke a nemzetközi büntetőbíróság tárgyi joghatóságába tartozó bűncselekmények között nevesíti – a népirtás, az agresszió, az emberiség elleni bűncselekmények, illetve fegyveres összeütközés jogának és szokásainak súlyos megsértése mellett – a statútum mellékletében felsorolt, nemzetközi szerződésekben meghatározott deliktumokat, amennyiben azok, a cselekmény jellegére figyelemmel, kiemelkedően súlyos, nemzetközi vonatkozású bűncselekményeknek minősülnek. Ezek között a terrorizmus bizonyos megnyilvánulási formáinak tekinthető bűncselekményeket is találunk, amik az alábbiak: a légi jármű jogellenes hatalomba kerítése (a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről szóló 1970. évi egyezmény 1. cikke), a polgári repülés biztonsága elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló 1971. évi egyezmény 1. cikkében meghatározott bűncselekmények, a nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1973. évi egyezmény 2. cikkében meghatározott bűncselekmények, a túszedés és az ehhez kapcsolódó bűncselekmények (a túszedés elleni 1979. évi egyezmény 1. cikke), a *tengeri hajózás biztonsága* elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló 1988. évi Egyezmény 1. cikkében meghatározott bűncselekmények.^[32]

Három évvel később a Nemzetközi Büntetőbíróság Létrehozásáért Felelős Előkészítő Bizottságnak (*Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court*) a bűncselekmények fogalmával foglalkozó munkacsoportja az elkészített jelentésében a bíróság joghatóságába tartozó bűncselekmény között nevesítette a „terrorista bűncselekményeket” (*crimes of terrorism*) és azokat az alábbiak szerint definiálta:

1. Egy másik állammal szemben végrehajtott, személy vagy dolog elleni erőszakos cselekmények, amelyek természetükből adódóan a közéleti szereplőkben,

[31] Marsavelski, 2013, 250–252.

[32] Report of the International Law Commission on the work of its forty-sixth session, 2 May - 22 July 1994, Official Records of the General Assembly, Forty-ninth session, Supplement No. 10. A dokumentum megtalálható: http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_49_10.pdf&lang=EF5XP (2017. 03. 05.)

- személyek csoportjában, a közvéleményben vagy a lakosságban rémületet, félelmet vagy bizonytalanságot keltenek, tekintet nélkül arra, hogy azokat milyen, a cselekmények igazolására hivatott megfontolásból vagy célból – politikai, filozófiai, ideológiai, faji, etnikai, vallási vagy más célból vagy megfontolásból – követik el;
2. Az alábbi nemzetközi szerződésekben meghatározott bűncselekmények:
    - a polgári repülés biztonsága elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló Egyezmény,
    - a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről szóló Egyezmény,
    - a nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló Egyezmény,
    - a túszedés elleni Egyezmény,
    - a *tengeri hajózás biztonsága* elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló Egyezmény,
    - a kontinentális talapzaton létesített rögzített létesítmények biztonsága ellen elkövetett jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló Jegyzőkönyv.
  3. Lőfegyverrel, egyéb fegyverrel, robbanóanyaggal vagy egyéb veszélyes anyag használatával elkövetett bűncselekmények, amennyiben azokat eszközül használják olyan, válogatás nélkül alkalmazott erőszakos cselekmények elkövetéséhez, amelyek személyek, személyek csoportjai vagy a lakosság tagjainak halálával vagy súlyos testi sérülésével, illetve súlyos anyagi kárral járnak.^[33]

Az Előkészítő Bizottság 1998 áprilisában terjesztette elő a nemzetközi bizottság státútum-tervezetét, amelynek véglegesítése, illetve megtárgyalása érdekében összehívott diplomáciai konferencia 1998. június 15. és július 17. között ülésezett Rómában. A konferencián a terrorista bűncselekmények 1997-ben kimunkált fogalma változatlan formában került a delegáltak elé,^[34] annak a bíróság joghatóságába tartozó deliktumok közé történő besorolásáról azonban nem jött létre konszenzus. A konferencián – illetve a témával kapcsolatos szakirodalomban – nevesített legfontosabb ellenérvek az alábbiak:

[33] Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court Working Group on Definition of Crimes. 11-21 February 1997.

A dokumentum megtalálható: <http://www.iccnw.org/?mod=browserdoc&type=22&year=1997> (2017. 03. 07.)

[34] Report of the Preparatory Committee on the Establishment of an International Criminal Court, 4 April 1998, Document A/CONF.183/2. 21. o. A dokumentum megtalálható:

http://legal.un.org/diplomaticconferences/icc-1998/docs/english/vol3/a_conf_183_2.pdf (2017. 03. 07.)

Miután az 1998-as római konferencián világossá vált, hogy záros határidőn belül nem jön létre konszenzus a transznacionális bűncselekményeknek a bíróság joghatóságába tartozó deliktumok közé történő besorolásáról, néhány ország képviselője azt a közös javaslatot terjesztette elő, hogy a terrorcselekményt az emberiség elleni bűncselekmény tényállásába kellene beépíteni. A javaslatot a szokásosnak mondható ellenérvek alapján szintén elbukott. Lásd Damgaard, 2008, 384.

a) Az ICC joghatóságába tartozó bűncselekmények, tárgyi súlyukra és az elkövetésük körülményére tekintettel, a nemzetközi közösség egészének érdekeit sértik vagy veszélyeztetik, mindez nem jellemző a terrorizmus körébe tartozó bűncselekményekre. Ezzel összefüggésben elmondható, hogy a közelmúltban elkövetett terrorista bűncselekmények közül számos össze mérhető a háborús- vagy az emberiség elleni bűncselekmények bizonyos megjelenési formáival, nem csupán a bűncselekmények közvetlen sértettjeinek számára, hanem a nemzetközi közösség reakcióira és a cselekmények következményeire figyelemmel is.^[35]

b) Figyelembe kell venni a kizárólag a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények elbírálására létrehozott nemzetközi büntetőbíróság „kapacitásának” a korlátait: a terrorista bűncselekmények miatti büntető eljárások tömege ellehetetlenítené az ICC működését. Ez a veszély azonban a terrorista bűncselekmények beiktatása nélkül is fennáll (fennállt), a Statútumba épített szűrők azonban éppen arra hivatottak, hogy a bíróság elé valóban csak a legnagyobb tárgyi súlyú nemzetközi jogsértések kerüljenek. Az ICC joghatóságának kiegészítő jellegét deklarálja a Statútum 1. cikke („ezennel létrehozzák a Nemzetközi Büntetőbíróságot [...], amely állandó intézmény, és a legsúlyosabb nemzetközi bűntetteket elkövető személyek fölött gyakorol joghatóságot”), az 5. cikk hangsúlyozza, hogy a bíróság joghatósága „a nemzetközi közösség egészét érintő legsúlyosabb bűntettekre korlátozódik”, illetve maga a komplementaritás rendszere^[36] (17. cikk) is a szűrés céljait szolgálja. A Statútum meglévő mechanizmusa tehát alkalmasnak látszik a terrorista bűncselekmények kodifikálása esetén a vázolt aggály eloszlására, adott esetben a háborús bűncselekmények tényállásához hasonló, a bíróság joghatóságát szűkítő rendelkezés megszövegezése mellett.^[37]

c) Számos ország arra hivatkozással kérdőjelezi meg a terrorista bűncselekmények Statútumba történő beiktatását, hogy – nemzetközi szerződésekben szabályozott bűncselekményekről lévén szó – már létezik e bűncselekmények megelőzését, illetve megbüntetését célzó, hatékonyan működő nemzetközi bünyügyi együttműködési rendszer. Ehhez képest a fent hivatkozott bünyügyi együttműködés hatékonysága a közelmúlt eseményeinek tükrében egyrészt megkérdőjelezhető, másrészt annak létezése önmagában nem vonja kétségbe

[35] Példaként nem csupán a közel háromezer halálos áldozattal járó 2001. szeptember 11-i terrortámadás említhető, hanem a 2004. március 11-i madridi merényletsorozat (191 halott, 1850 sérült), a 2005. július 7-i londoni robbantásos terrorakció is (56 halálos áldozat, hétszáz sérült), vagy a 2007. augusztus 15-i iraki robbantásos merénylet (legalább 796 halálos áldozat, közel 1600 sérült).

[36] E szerint – leegyszerűsítve – az ICC joghatóságába tartozó bűncselekmények esetén is a nemzeti bíróságoknak van elsődleges joghatósága, és az ICC csak akkor gyakorolhatja a saját joghatóságát, ha egyetlen ilyen állam sem akar vagy nem képes érdemi eljárást lefolytatni. Lásd részletesen Ádány, 2009, 65–75.

[37] Lásd a Statútum 8. Cikk 1. pontját: „a Bíróság különösen abban az esetben rendelkezik joghatósággal a háborús bűntettek vonatkozásában, amikor ezeket a bűncselekményeket tervszerűen vagy politika részeként követik el, illetőleg ilyen bűntettek tömeges elkövetésének részei.”

a Statútum módosításának szükségességét, feltéve, ha a legsúlyosabb terrorista bűncselekmények elkövetőinek nemzetközi bíróság előtt történő felelőségre vonása kézzelfogható előnyökkel járna. Erre a kérdéskörre a későbbiekben visszatérünk.

d) Mivel a terrorizmus politikailag érzékeny fogalom, a nemzetközi büntetőbíróság a terrorista bűncselekmények elbírálása esetén a politika játszóterére kényszerülne, és ez jelentősen veszélyeztetné a legitimitását, illetve a hitelességét.^[38] A terrorizmus egyrészt valóban nem csupán jogi, kriminológiai fogalom, hanem a jelenségre, annak megítélésére a politikának is erős befolyása van,^[39] ugyanez elmondható azonban az agresszió büntetéről is. Ismert, hogy az agresszió tényállásának az ICC Statútumába történő beiktatására – amelyre 2010-ben a kampalai felülvizsgálati konferencián került sor – hosszú jogi és politikai viták, illetve kompromisszumok után került sor. A kodifikáció egyik legfontosabb akadálya az agresszió büntetével összefüggésben is sokáig az egységesen elfogadott definíció hiánya volt, és szintén hasonló a bűncselekmény politikailag átszőtt jellege is, mivel annak kriminalizálása közvetlenül érinti az államok szuverenitását. Az agresszió tényállásának sikeres megalkotását tükröző kompromisszum példaként szolgálhat a terrorista bűncselekmények definiálása és a Statútumban történő kodifikálása során is. Másrészt már az ICC létrehozása sem volt mentes a politikai szempontoktól (lásd pl. a Statútumban nem részes államok távolmaradásának indokait), amelyek a bíróság működése során is elkerülhetetlenül szerepet játszanak (lásd pl. a szudáni elnök, Omar al-Bashir ellen 2009-ben kiadott letartóztatási parancs után kialakult helyzet).^[40]

e) A terrorizmus különböző megnyilvánulási formáit inkrimináló, a korábban említett nemzetközi szerződésekben szabályozott tényállások jelenleg (még) nem részei a nemzetközi szokásjognak, nem született átfogó nemzetközi egyezmény a terrorista bűncselekmény, mint önálló bűncselekmény tárgykörében, és a terrorista bűncselekmény, mint önálló bűncselekmény általánosan elfogadott fogalma a nemzetközi szokásjogban sem létezik. Fent hivatkozott ellenérv bizonyult a legerősebbnek, mert bár a római konferencián elfogadott nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a terrorista cselekmények az egész nemzetközi közösséget érintő súlyos bűncselekmények, és javasolta a kérdésnek a felülvizsgálati konferencián történő újbóli megvitatását, erre 2010-ben Kampalában sem került sor. A definiálás további kérdéseivel a következő pontban részletesen foglalkozunk.

[38] Nagle, 2010, 361.

[39] Bartkó, 2011a, 24.

[40] Lattmann, 2009, 20–21.

3. A terrorcselekmény, mint önálló bűncselekmény fogalma

A terrorista bűncselekményeknek az ICC Statútumában történő kodifikálásának előfeltétele a bűncselekmény tényállásának megalkotása, ez pedig a részes államok konszenzusát feltételezi. E konszenzus létrejöttéhez szükség van a terrorcselekmény általános fogalmának meghatározására, vagy legalább a különböző fogalmi meghatározások olyan mértékben történő közelítésére, amely a részes államok kompromisszumát eredményezheti. A terrorizmus általánosan elfogadott definíciójának optimális megjelenési formája egy globális, az ENSZ keretei között elfogadott nemzetközi egyezmény, illetve annak forrása lehet a nemzetközi szokásjog is.

a) Az ENSZ keretei között született fogalmi kísérletek a terrorizmus, mint önálló bűncselekmény megalkotására

Az ENSZ^[41] égisze alatt számos nyilatkozat, állásfoglalás, illetve jelentés született a tárgykörben, illetve a terrorizmus bizonyos megnyilvánulási formáit inkrimináló nemzetközi szerződések is születtek. Témánk szempontjából azonban a terrorizmus általános definíciójának megalkotására tett kísérletek relevánsak, amelyek közül az alábbiak említhetők:

a) Az 1994. évi, a nemzetközi terrorizmus megszüntetését célzó intézkedésekről szóló Határozat alapján a terrorizmus három fő eleme (1) az adott cselekmény a nemzetközi jog alapján bűncselekménynek minősül; (2) a cselekményt azzal a céllal, vagy annak tudatában követik el, hogy az személyekben, személyek csoportjában vagy a lakosságban félelmet keltsen; (3) a cselekményt politikai célok megvalósítása érdekében követik el.^[42]

b) A félelemkeltés szintén tényállási eleme Az Emberiség Békéje és Biztonsága elleni Bűncselekményekről szóló 1991. évi Tervezet 24. Cikkében szabályozott „Nemzetközi terrorizmus” elnevezésű bűncselekménynek, amelynek elkövetője állami szereplő lehet, és a személy vagy vagyontárgy ellen irányuló cselekmény egy másik állam ellen irányul.^[43] A dokumentum 1995. évi változata a nem állami szereplők által elkövetett cselekményeket is fogalom alá vonja, végül az 1996. évi „végleges” Tervezet a terrorizmus, mint önálló bűncselekmény fogalmát már nem tartalmazza.^[44]

[41] 2006. szeptember 8-án az ENSZ Közgyűlése elfogadta az ENSZ Globális Terrorizmus Elleni Stratégiáját, egyebek között azzal a céllal, hogy a világszervezet különböző terrorizmus elleni tevékenységeit egy közös keretbe integrálja.

[42] Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism, A/RES/49/60, 9 December 1994. <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r060.htm> (2017. 03. 07.)

[43] Report Report of the International Law Commission on the work of its forty-third session, 29 April -19 July 1991, Official Records of the General Assembly, Forty-sixth session, Supplement No.10. http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_46_10.pdf&lang=EF5XP 98. o. (2017. 03. 09.)

[44] Damgaard, 2008, 368.

c) A korábban említett Átfogó Egyezmény-tervezet a nemzetközi terrorizmus körébe tartozó bűncselekmény fogalmát határozza meg, az alábbiak szerint:

Minden olyan jogellenes és szándékosan elkövetett bűncselekmény, amelynek eredménye

- halál, illetve súlyos testi sérülés,
- a köz-, illetve magántulajdonban álló vagyontárgy súlyos károsodása, ideértve a közterületek, az állami vagy kormányzati létesítmények, a közösségi közlekedési rendszerek, az infrastruktúrák létesítményei vagy a környezet súlyos károsodását,
- az előző pontban említett területek, létesítmények vagy rendszerek károsodása, amennyiben az ténylegesen vagy valószínűsíthetően jelentős gazdasági veszteséget okoz, és
- a cselekmény célzata – annak jellegéből adódóan vagy a körülmények alapján – az, hogy a lakosságot megfélemlítse vagy a kormányt, illetve nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen vagy ne tegyen.

A terrorcselekmény az Egyezmény-tervezet szerint egy súlyos személy vagy vagyon elleni bűncselekmény célzatos elkövetését jelenti, az 1996-ban készült – többször módosított – dokumentum azonban a mai napig nem került elfogadásra. Ennek oka egyrészt az, hogy ez idáig nem született megegyezés az Egyezmény alkalmazási körét illetően, így például nem tisztázott a fegyveres erők által a fegyveres összeütközés során elkövetett cselekmények mikénti minősítése, illetve általában a terrorizmusra vonatkozó szabályok és a nemzetközi humanitárius jog kapcsolata. Nincs azonos álláspont a kormányzati fegyveres erők által békeidőben elkövetett cselekményekkel kapcsolatban, különösen az „állami terror” megítélését illetően. Szintén problematikus a felszabadítási mozgalmak tevékenységének a kérdése, hiszen egyes államok szerint e mozgalmak harci cselekményei az önrendelkezési jog gyakorlásának legitim eszközei, más államok azonban ezeket a terrorizmus legrosszabb formáinak tekintik.^[45] Az Arab Liga, az Iszlám Konferencia Szervezete (IKSZ) és az Afrikai Unió által elfogadott terrorizmusfogalom tartalmazza az önrendelkezéshez való jogot, és így kivételnek tekinti a szabadságharcosok által elkövetett cselekményeket. Ennek megfelelően az IKSZ tagállamai az egyeztetések során igyekeztek ezt a kivételt az Egyezmény-tervezetbe is belevetetni.^[46] Lawless szerint ugyanakkor ez nem egy valós érv az átfogó terrorizmusfogalom ellen, hiszen a szabadságharcosok szabadon megválaszthatják, hogy kizárólag a célpont állam hatóságait és fegyveres erőit támadják.^[47]

d) Szemben az előző pontokban vázolt tervezetekkel, amelyek egyelőre elfogadásra nem kerültek, *létezik olyan, az ENSZ égisze alatt létrejött, hatályos nemzetközi szerződés, amely meghatározza a terrorcselekmény általános*

[45] Ambos-Timmermann, 2014, 33-34.

[46] Blöcher, 2011. 113.

[47] Lawless, 2007, 153.

fogalmát, ez pedig a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló 1999. évi ENSZ egyezmény, hiszen e jogforrás

- az egyezmény mellékletében felsorolt nemzetközi szerződésekben meghatározott bűncselekményeket tekinti terrorcselekménynek, illetve
- minden olyan cselekményt, amely polgári személy vagy fegyveres konfliktus esetén az ellenségeskedésben tevőlegesen részt nem vevő más személy halálának vagy súlyos testi sérülésének okozására irányul, ha a cselekmény célja, annak természetéből vagy összefüggéseiből következően az, hogy a lakosságot megfélemlítse, vagy egy Kormányt vagy nemzetközi szervezetet valamely cselekmény megtételére vagy ennek megtételétől történő tartózkodásra kényszerítsen.^[48]

Az egyezmény mellékletében felsorolt, kilenc nemzetközi egyezményben nevesített bűncselekmények a terrorcselekmény taxatív felsorolt fordulatának tekinthetők, ezen túlmenően terrorcselekménynek minősül minden, az élet vagy a testi épség elleni bűncselekmény, amelynek sértettje polgári személy, illetve fegyveres összeütközés esetén védett személy, amennyiben annak elkövetése speciális célzattal történik.

Az egyezményt ez idáig 187 állam ratifikálta,^[49] ennek tükrében kétségtelenül az államok többségének konszenzusát tükrözi, más kérdés, hogy az egyezményben található terrorcselekmény-fogalom tekinthető-e nemzetközi szokásjogi normának. A részes államok igen jelentős száma a nemzetközi szokásjog objektív elemének, az államok tényleges gyakorlatának a meglétét erősíti, a szokásjog másik, szubjektív elemének, a gyakorlat jogilag kötelező jellegére vonatkozó meggyőződésnek a fennállása azonban vitatott a vonatkozó szakirodalomban.^[50] Ha azonban összevetjük az egyezményt ratifikáló államok és az ICC részes államainak listáját, azt láthatjuk, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság 124 részes államából csupán négy állam^[51] nem ratifikálta a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló egyezményt. Ennek alapján talán nem túlzás az a megállapítás, hogy a Bíróság 120 részes állama által a terrorizmus finanszírozásával összefüggésben elfogadott terrorcselekmény-fogalom megfelelő kiindulási alap lehet a terrorcselekménynek, mint önálló bűncselekménynek a Bíróság Statútumába történő beiktatása során. A következő részben ennek a folyamatnak egy lehetséges sémáját vázoljuk fel röviden.

[48] Lásd az Egyezmény 2. cikkét. Az Egyezményt Magyarországon a 2002. LIX. törvény hirdette ki.

[49] Az egyezményt ratifikáló államok száma jelentősen meghaladja az 1948. évi Genocídium Egyezményben részes államok számát, amely jelenleg 147. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-11&chapter=18&clang=_en (2017. 03. 25.)

[50] Így Norberg szerint az Egyezményt ratifikáló államok nagy számának a háttérben nem az államok meggyőződése, hanem sajátos nemzetközi jogi kötelezettség áll: a 2001. szeptember 11-i eseményeket megelőzően az Egyezményt csupán négy állam ratifikálta, ezt követően a részes államok számának drasztikus emelkedése az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1373. számú határozatával magyarázható, amely kötelezte az ENSZ tagállamait az Egyezmény ratifikálására. (Norberg, 2010, 25.)

[51] Ezek: Burundi, Csád, a Palesztin állam és Zambia.

IV. A TERRORCSELEKMÉNY AZ ICC STATÚTUMÁBAN?

1. A terrorcselekmény beiktatása az ICC Statútumába

Az ICC Statútumának módosításáról a 121. cikk rendelkezik, amelynek 1. pontja szerint annak hatályba lépésétől számított hét év elteltével kerülhet sor, ennek alapján rendezték meg 2010-ben a kampaloi felülvizsgálati konferenciát, ahol – egyebek között – az agresszió tényállásának megszövegezése és elfogadása megtörtént. E hétéves türelmi időt követően a Statútum további időbeli korlátozást nem tartalmaz, így jelenleg elvileg bármely részes állam javasolhatja annak módosítását, és a terrorcselekmény Statútumba történő beiktatását is. A javaslat megvitatásáról a soron következő Közgyűlés dönt, illetve indokolt esetben ebből a célból a felülvizsgálati konferencia is összehívható. A módosító javaslat elfogadásához legalább a részes államok kétharmados szavazattöbbsége szükséges, és – mivel a Bíróság joghatóságába tartozó bűncselekményeket érintő módosításról van szó – az új rendelkezések kizárólag csak a módosítást elfogadó részes államokra és csak egy évvel a megerősítő okmány letétele után lépnek hatályba.

A fenti séma első látásra meglehetősen egyszerűnek tűnik, a módosító javaslat azonban rendkívül alapos jogi és politikai előkészítés nélkül bizonyosan kudarcra van ítélve, amint azt a Hollandia által 2011-ben előterjesztett javaslat^[52] példája is mutatja. Az egy vagy több állam által benyújtott „egyszerű” módosító javaslat helyett a másik járható út – az agresszió tényállásának kodifikálásához hasonlóan – speciális, a terrorcselekmény büntetével foglalkozó munkacsoport felállítása, amelynek feladata a tényállás kidolgozása és a részes államok elé terjesztendő javaslat elkészítése lenne. A nyilvánvaló nehézséget az agresszió kodifikálásának folyamatához képest az az eltérés jelenti, hogy míg az agresszióknak a Bíróság joghatóságába tartozó bűncselekmények közé történő beiktatásáról a döntés már 1998-ban, a Statútum megalkotásakor megszületett, a terrorcselekmény vonatkozásában sem ebben, sem a definiálás kérdésében nem született még konszenzus. Másrészt az agresszió büntetének előképe, a „béke elleni bűncselekmények” már a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék alapokmányában is szerepelt.

[52] A holland javaslat kétlépcsős módosításban gondolkodott: először, a törvényi tényállás kidolgozása nélkül, a terrorcselekmény beiktatása a bíróság joghatóságába tartozó bűncselekmények közé, majd egy későbbi időpontban a tényállás megalkotása, illetve esetlegesen a joghatóság gyakorlására vonatkozó feltételek rögzítése.

Lásd Report on the Working Group on Amendments, 9 December 2011.
https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/ASP10/ICC-ASP-10-32-ENG.pdf

2. Az ICC joghatóságának kiterjesztése a terrorcselekményre: érvek és ellenérvek

Az ICC joghatóságának a kiterjesztése a terrorcselekményre elősegítheti a bűncselekmény nemzeti jogrendszerekben történő kriminalizálását, illetve a bűncselekmény tényállási elemeinek hasonló elveken történő szabályozását, és ily módon a nemzeti büntetőjogok vonatkozó szabályozásának harmonizálását. Számos államban – így hazánkban is – a nemzetközi jogi bűncselekményre vonatkozó belső büntetőjogszabályok megalkotása vagy újraszabályozása az ICC Statútumának alapulvételével történt.

A terrorcselekménynek a Statútumban történő szabályozása és a Bíróság által történő elbírálása mellett szóló további érv, hogy ennek hiányában elmaradhat az elkövetők felelősségre vonása: elképzelhető, hogy a fogva tartó állam büntetőjoga nem szabályozza a terrorista cselekményeket, vagy amennyiben a cselekmény a fogva tartó államot nem érintette, az adott állam joga nem teszi lehetővé az univerzális joghatóság gyakorlását és a bűncselekmény hazai bíróság által történő elbírálását. Ezekben az esetekben az elkövetők felelősségre vonása csak egy, a cselekménnyel érintett (joghatósággal rendelkező) állam részére történő kiadatás útján biztosított, amelynek azonban a politikai megfontolások akadályát képezhetik.^[53] Így előfordulhat, hogy a cselekmény elbírálására joghatósággal rendelkező állam nem hajlandó, de az is, hogy nem képes a büntetőeljárás megfelelő lefolytatására az igazságszolgáltatási rendszerének teljes vagy részleges összeomlása miatt, a Nemzetközi Büntetőbíróságot pedig pontosan az ilyen szituációkban történő eljárásra hozták létre (lásd korábban a komplementaritás elvét).

További előnyként említhető a nemzetközi bírói fórum neutrális jellege: a média, illetve a közvélemény elvárásainak befolyása az ítélkező tevékenységre kevésbé van jelen bizonyos nemzeti bíróságok előtt folyó eljárásokhoz képest. Az eljárás egységes és magas szintű emberi jogi standardok mentén folyik, az áldozatok részvételi-, illetve egyéb jogosultságai, valamint a tanúvédelem magasabb szinten biztosított, illetve a nemzetközi büntetőügyekben eljáró bírák jelentős tapasztalattal rendelkeznek – egyebek között – a speciális parancsnoki felelősség vagy a társas bűnelkövetési alakzatok gyakorlati kérdéseit illetően.^[54]

Ezen túlmenően egy nemzetközi fórumon lefolytatott büntetőeljárás képes rávilágítani a terrorista támadás mögött rejlő mérhetetlen gonoszságra, illetve az egész globális közvéleményt bevonja a terrorizmus visszaszorításának folyamatába. Az ICC joghatósága tehát szimbolikus jellegű is: világos üzenetet jelent, amelynek a lényege,

[53] Ennek a helyzetnek egy jellemző példája volt Lockerbie-ügy, amelynek során Líbia megtagadta az elkövetők kiadatását az USA-nak arra hivatkozással, hogy a gyanúsítottakkal szembeni megfelelő bánásmód nem lenne biztosított. Az USA álláspontja szerint viszont a kiadatás hiányában nagy a veszélye annak, hogy az elkövetők felelősségre vonása elmarad. Lásd Proulx, 2004, 1015.

[54] Drumbl, 2002, 73.

hogy a nemzetközi közösség a legteljesebb mértékben elutasítja a terrorizmust általában, és a terrorizmust, mint a politikai változások eszközét.^[55]

A vázolt előnyök mellett szót kell ejteni az ellenérvekről is, amelyek között az ICC eljárását, különösen a nyomozást általában jellemző hátrányos vonás említhető, amely szerint a részes államok együttműködésétől függ az információcsere, a bizonyítékok összegyűjtése, illetve a gyanúsítottak felkutatása és letartóztatása. Szintén nehézséget jelenthet, hogy egy nemzetközi bírósági fórum korlátozott kapacitására és a potenciális terheltek esetlegesen nagyobb száma megkérdőjelezi az eljárások ésszerű időben történő befejezését, problematikus jellemző a nemzetközi bírói fórumok jelentős költségvonzata, a szankciós paletta szerényebb a nemzeti eljárásokhoz képest, stb. A leginkább nyomatékos ellenérv pedig úgy fogalmazható meg, hogy a közelmúlt terrorista cselekményeinek többségére jellemző öngyilkos merényletek esetében a preventív hatás fogalmilag értelmetlen.

V. A TERRORCSELEKMÉNY A NEMZETKÖZI SZOKÁSJOGBAN

1. A nemzetközi szokásjog

A nemzetközi szokásjog a szerződések és az általános jogelvek mellett egyike a nemzetközi jog elsődleges forrásainak, amelyet a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. Cikk (1) bekezdés b) pontja jog gyanánt elismert általános gyakorlatként bizonyítékaként definiál. Ennek megfelelően egy nemzetközi szokásjogi norma létrejöttéhez két konjunktív elem szükséges: az adott kérdésben kialakult és az államok által követett egybevágó általános gyakorlat, és az ehhez kapcsolódó *opinio juris*, vagyis az a meggyőződés, hogy ez a gyakorlat, mint jog kötelező erejű.

Az állami gyakorlat létrejöttéhez vezető folyamatban az állami szervek vesznek részt, ezek közül is különösen a végrehajtó hatalom központi szerveinek cselekvései relevánsak, így a kormányhivatalok nyilatkozatai, a diplomáciai levelezések, nemzetközi bíróságok előtti perben kifejtett álláspont, nemzetközi szervezetek határozatainak megszavazása, illetve az egyes kormányoknak az ENSZ nemzetközi Jogi Bizottságában előterjesztett tervezetei.^[56] Ehhez hozzátehetjük, hogy amennyiben egy adott bűncselekménnyel kapcsolatos állami gyakorlatról van szó, ezzel összefüggésben a vonatkozó belső jogi szabályozásnak, illetve a nemzeti büntetőbíróságok kapcsolódó ítélezési gyakorlatának vizsgálata sem mellőzhető. Lényeges továbbá, hogy az állami gyakorlat teljes azonossága feltétel, elegendő, ha a nemzetközi közösség államainak túlnyomó többsége részt vesz a gyakorlat megvalósításában.^[57]

[55] Cohen, 2013, 253.

[56] Bruhács, 2014, 108., illetve M. Nyitrai, 2006, 100–101.

[57] Hoffmann, 2011, 1.

A szokásjog szubjektív eleme, a jogi meggyőződés kialakulására egyebek mellett lehet következtetni az államok képviselőinek hivatalos nyilatkozataiból, felsőbbbíróóságok döntéseiből és az ENSZ szerveinek határozataiból.^[58] Ezen túlmenően a Nemzetközi Bíróság szóhasználata^[59] is irányadó lehet, illetve a jelentős nemzetközi jogi tankönyvek szerzőinek konszenzusa – az ún. doktrinális összhang – az adott szabállyal kapcsolatban szintén a szokásjogi jellegre utal. A jogi meggyőződés létét nem kérdőjelezi meg a vonatkozó tilalom megsértése, éppen ellenkezőleg: ha a nemzetközi közösség az adott tilalom megsértését vagy a normával ellentétes tartalmú magatartást jogsértésnek tekinti, akkor az az opinio juris bizonyítéka.^[60]

A nemzetközi szokásjog két említett eleme nem mindig választható el élesen egymástól, így az állami cselekvés sok esetben egyszerre az állami gyakorlat és a jogi meggyőződés kifejeződése. Más megfogalmazás szerint általánosságban szinte lehetetlen a két elem elkülönítése, ezért a feltételeknek megfelelő állami gyakorlat fennállása kellően bizonyítja a jogi meggyőződést, és ily módon a nemzetközi szokásjogi szabály létezését.^[61]

Mivel a terrorcselekmény, mint önálló bűncselekmény fogalmát meghatározó nemzetközi szerződés nem létezik, vagy ennek létezése legalábbis kétséges, illetve nincs olyan nemzetközi büntetőbíróság, amelynek statútuma tartalmazná a terrorcselekmény tényállását, megoldás lehet a terrorcselekmény fogalmának és tényállási elemeinek a nemzetközi szokásjogban történő feltárása, értelmezése, majd a bűncselekmény tényállásának a megfogalmazása. Az ebbe az irányba tett legjelentősebb kísérlet a Libanoni Különleges Törvényszék (*Special Tribunal for Lebanon*) nevéhez fűződik.

2. A terrorcselekmény, mint a nemzetközi szokásjog alapján büntetendő cselekmény

A Libanoni Különleges Törvényszék a kiemelkedő nemzetközi büntetőjogász, Antonio Cassese elnökletével eljáró Fellebbviteli Tanácsa a 2011. február 16-i döntésében^[62] arra a kérdésre kereste a választ, hogy létezik-e a terrorcselekménynek (terrorizmusnak) általánosan elfogadott nemzetközi fogalma, és

[58] Az ENSZ Közgyűlésének a határozataiban ebben a tekintetben nagy jelentőséggel bírnak, mivel valamennyi állam részt vesz azok meghozatalában, noha a tartalmuk adott esetben megtévesztő is lehet, amennyiben a határozat meghozatala politikai kompromisszum eredménye, és ily módon nem feltétlenül az államok valós akaratát tükrözi. Lásd Ambos-Timmermann, 2014, 21.

[59] Így a „nemzetközi jog régtől érvényesülő szabálya”, vagy „a bírósági gyakorlatban következetesen alkalmazott jogi szabály” fordulatok. Lásd Kovács, 2011, 78–79.

[60] Kovács, 2011, 79.

[61] Bruhács, 2014, 108.

[62] Interlocutory Decision on the Applicable Law: Terrorism, Conspiracy, Homicide, Perpetration, Cumulative Charging. STL-11-01/1/AC/R176bis, 16 February 2011. – a továbbiakban: Decision. A döntés a korábbi miniszterelnök, Rafik Hariri ellen és további sértettek sérelmére elkövetett terrorcselekmény ügyében született.

igenlő válasz esetén hogyan kell azt alkalmazni. A Tanács álláspontja szerint a nagyszámú nemzetközi egyezmény, a kapcsolódó ENSZ-határozatok, illetve az államok jogalkotói és jogalkalmazói gyakorlata azt mutatja, hogy mára kialakult a terrorcselekmény nemzetközi szokásjogban elfogadott fogalma.^[63] „A terrorista bűncselekmények büntetendőségével kapcsolatban szilárd gyakorlat alakult ki, és ez a gyakorlat a bizonyítéka az államok azon meggyőződésének, hogy a terrorizmus büntetendősége társadalmi szükségletre adott válasz (*opinio necessitatis*), a büntetendővé nyilvánítást előíró szabály létezése alapján pedig a cselekmény büntetendőségére vonatkozó meggyőződés jogilag kötelező (*opinio juris*).”^[64]

A jelenlegi szabályok az államokra és a nem állami szereplőkre három kötelezettséget rónak:

- tartózkodás a terrorista cselekményekben való részvételtől,
- kötelezettség a terrorizmus megelőzésére és megbüntetésére, különösen a feltételezett elkövetők felelősségre vonására,
- jogosultság és kötelezettség a büntetőeljárás lefolytatására az adott állam területén bárki által elkövetett terrorista cselekmények esetén, és ezzel párhuzamosan az elkövető állampolgársága szerinti állam kötelezettsége, hogy tartózkodjék az ilyen eljárások akadályozásától.

Ezt követően a Tanács meghatározta a terrorizmus fogalmát, amelynek elemei az alábbiak:

- a) bűncselekmény elkövetése vagy az azzal való fenyegetés,
- b) az elkövető szándéka (célzata), hogy a lakosságot megfélemlítse, illetve hazai vagy nemzetközi hatóságot arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, vagy ne tegyen,
- c) a cselekmény transznacionális jellege.^[65]

A Tanács álláspontja szerint tehát létezik a terrorizmus általánosan elfogadott definíciója – ahogy azt azonban maga a Tanács is elismerte –, a terrorizmus nemzetközi szokásjogban elfogadott tilalmából azonban nem következik automatikusan a terrorcselekménynek, mint nemzetközi jogi bűncselekménynek (ily módon a nemzetközi szokásjogban elismert bűncselekménynek) a létezése. A kérdés megválaszolása során abból kell kiindulni, hogy a nemzetközi jogban az egyéni büntetőjogi felelősség megalapozásához szükség van egy olyan nemzetközi tilalom megszegésére, amely egyéni büntetőjogi felelősséget keletkeztet. Az említett nemzetközi tilalom létezésének bizonyítékai lehetnek egyrészt kormányzati tisztségviselők, illetve nemzetközi szervezetek képviselőinek nyilatkozatai, másrészt a tilalom megszegésének büntetendőségéről tanúskodó belső büntetőbíróvási gyakorlat. E tényezők alapján lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy az államok az adott tilalom megszegését büntetendővé nyilvánítják-e vagy sem. A Tanács álláspontja

[63] Decision 85.

[64] Decision 102.

[65] Decision 85.

szerint egyértelmű, hogy az államok többsége a terrorista cselekményeket bűncselekményként szabályozza a belső jogában, ez pedig szilárd alapját képezi a terrorizmus nemzetközi szinten történő kriminalizációjának, amely a háborús bűntettek fogalmi körének kialakulásához hasonló folyamatként írható le.^[66] Ezt a folyamatot a terrorizmus vonatkozásában tovább erősítették az ENSZ Közgyűlésének, illetve a Biztonsági Tanácsnak a terrorizmussal kapcsolatban született határozatai, illetve a terrorizmus különböző megjelenési formái elleni küzdelem tárgyában született nagyszámú nemzetközi egyezmény is. A BT a terrorizmust – szemben az egyéb transznacionális bűncselekményekkel – mint a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető cselekményt definiálta. A terrorizmus e különleges státusza és kiemelkedő tárgyi súlya megerősíti, hogy a terrorcselekmény a nemzetközi jog, ezen belül a nemzetközi szokásjog által szabályozott, békeidőben elkövethető nemzetközi bűncselekmény, amely egyéni büntetőjogi felelősséget keletkeztet.^[67]

A Fellebbviteli Tanács fenti megállapítását, illetve a terrorcselekmény fogalmi meghatározását számosan kritizálták, a vonatkozó érvek szerint a terrorcselekmény fogalma a nemzetközi szokásjogban még nem kristályosodott ki,^[68] a Tanács által elemzett belső jogok bűncselekmény-fogalma korántsem egységes a transznacionális jelleg, mint fogalmi elem tekintetében, illetve az alapul vett definíciók nem mindegyike bűncselekményi tényállás.^[69] Ehhez hozzátehetjük, hogy politikai, illetve ideológiai motívum, mint tényállási elem láthatóan hiányzik a fogalomból, ami azért is meglepő, mert Cassese szakirodalmi munkáiban ez az elem szerepel.^[70] Mások szerint a különleges törvényszék fogalmi meghatározása inkább csak tanácsadó jellegű, valamint a szervezet hivatalosan a libanoni jogot értelmezte a nemzetközi joggal összhangban.^[71]

A problémát azonban a magunk részéről inkább abban látjuk, hogy a nemzetközi büntetőjog területén a szokásjog alkalmazása – íratlan jellegéből adódóan – meglehetősen aggályosnak tűnik, következően abból, hogy a büntetőjog egyik legfontosabb alapelve az anyagi jogi legalitás (törvényesség) elve. A *nullum crimen/nulla poena sine lege* elvből négy büntetőjogi tilalom, illetve követelmény vezethető le^[72] Ha ezek közül az írott jog követelményétől értelemszerűen el is tekintünk, akkor is kérdéses marad a visszaható hatály tilalma, és a pontos

[66] Decision 103. A háborús bűncselekmények kategóriája eredetileg a belső jogokban született, később – a XIX. század közepétől – megkezdődött a nemzetközi egyezményekben történő kodifikálás (genfi jog, hágai jog), majd sor kerül e cselekmények nemzetközi szinten történő szankcionálására is (lipcsei perek, nürnbergi per), végül a háborús bűncselekmények a nemzetközi szokásjog részévé váltak.

[67] Decision 104.

[68] Ambos, 2011, 665–666.

[69] Saul, 2011, 681–684.

[70] Cassese, 2013, 120–125.

[71] Blöcher, 2011, 117.

[72] Ezek: (1) az elkövetéskor hatályos törvény alkalmazásának követelménye, és a súlyosabb büntetőtörvény visszaható hatályának tilalma; (2) a pontos törvényi meghatározottság követelménye és a határozatlan büntetőtörvény és szankció tilalma; (3) az írott büntetőtörvény követelménye, és a büntethetőséget alapító és a szankciót megalapozó vagy szigorító szokásjog tilalma; (4) az analógia tilalma. Lásd Nagy, 2004, 60.

törvényi meghatározottság követelménye: erősen kétséges, hogy léteznek-e az elkövetés időpontjában hatályos határozott, pontos és világos bűncselekményi törvényi tényállások a nemzetközi szokásjogban. A nemzetközi bűncselekmények fogalma, törvényi tényállása önmagában is meglehetősen összetett és bonyolult, ráadásul a definíálás során a különböző államok sok esetben eltérő jogelveit, illetve a deliktumokat tételező jogforrások eltérő szabályozását is összhangba kell hozni.^[73] Jogosan teszi fel a kérdést Geller Balázs: „számon kérhető-e a büntetőjogi legalitás garanciái ugyanazzal a tartalommal és következetességgel a nemzetközi bűncselekmények jogában?” A kérdésre a szerző határozott igennel felel, és hasonló állásponton voltak az ICC Statútumának megalkotói, hiszen a Statútum 22. Cikke rögzíti a *nullum crimen sine lege* elvét, és hangsúlyozza, hogy „a büntett tényállását megszorítóan kell értelmezni, és a tényállás analógia útján nem terjeszthető ki”. A Bíróság joghatóságába tartozó bűncselekmények tényállásának meghatározása álláspontunk szerint, ha nem is elégti teljes egészében, de közelít a határozott büntetőjogi norma belső jogi követelményéhez.

A terrorcselekmény tényállása azonban a Bíróság Statútumában nem szerepel, így a bűncselekmény tényállási elemeinek a nemzetközi szokásjogban történő feltárása továbbra is nyitott kérdés marad. A nemzetközi szokásjog azonban – természetéből adódóan – sem a büntetőjogi legalitás elvével (különösen a törvényi pontos meghatározottság követelményével), sem pedig a jogbiztonság elvéből következő előreláthatóság elvével nem egyeztethető össze, egy adott szokásjogi norma feltárása és értelmezése ráadásul sohasem nélkülözi a szubjektív elemet. Álláspontunk szerint nem kétséges, hogy a *terrorcselekmény elkövetésére vonatkozó tilalom* része a nemzetközi szokásjognak, a bűncselekmény szokásjogi fogalma, illetve tényállási elemei tekintetében azonban a korábban említett doktrinális összhang meglete kétséges, egyes szerzők szerint hiányzik. Ebben az esetben azonban a tényállási elemek feltárását elvégző, egy konkrét ügyben eljáró nemzetközi bírósági fórum álláspontja szükségszerűen kritika tárgyát fogja képezni, és a bírói jogalkotás problémáját veti fel.^[74] A megoldást kizárólag a nemzetközi szokásjogi norma kodifikálása jelentheti, vagy egy, az ENSZ keretei között elfogadott globális nemzetközi egyezményben, vagy az ICC Statútumában.

[73] Lásd pl. az emberiség elleni bűncselekmények tényállási elemei közötti eltéréseket az ICTY, az ICTR, illetve az ICC Statútumaiban.

[74] Hoffmann Tamás megállapítása szerint az ad hoc törvényszékek, különösen az ICTY gyakorlatára jellemző volt a „kreatív joggalálás”, amelyre példaként a Tadic-ügyben a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok szabályainak megszegéséhez kapcsolódó felelősség feltételeinek rögzítését említi. Lásd Hoffmann, 2011, 1.

VI. A TERRORCSELEKMÉNY, MINT NEMZETKÖZI JOGI BŰNCSELEKMÉNY

A terrorcselekmény fogalmával és jogi természetével kapcsolatos komplex problémakörön belül érdemes röviden említést tenni a szakirodalomban oly sokszor előforduló kérdésről, amelynek lényege a deliktum mikénti elhelyezése a nemzetközi bűncselekmények rendszerén belül.

A jelenlegi nemzetközi büntetőjog különbséget tesz szerződésen alapuló nemzetközi bűncselekmények (transznacionális deliktumok) és „valódi” szupranacionális nemzetközi bűncselekmények (nemzetközi jogi bűncselekmények) között. Utóbbira általánosan elfogadott példaként szolgálnak az ICC Statútumában definiált bűncselekmények, előbbire pedig a különböző ENSZ egyezményekben szabályozott transznacionális bűncselekmények (így a terrorista bombatámadások elleni, a kínzás elleni, vagy a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények tárgyában született ENSZ egyezmények). A fenti multilaterális szerződések kötelezik a részes államokat a szerződés tárgyát képező bűncselekmények belső jogban történő kriminalizálására. E kötelezettség megszegése kizárólag az érintett állam felelősségét keletkezteti, az egyének – mivel a nemzetközi jognak nem alanyai – a fenti szerződéseket nem szeghetik meg. A szerződéseken alapuló bűncselekmények tulajdonképpen önmagukban nem is léteznek, létrejöttük előfeltétele a belső jogban történő implementálás. Ennek két következménye is van: a nemzetközi szerződés implementálásával a bűncselekmény az adott állam belső büntetőjogának részévé válik, és meg kell alkotni a bűncselekménnyel kapcsolatos joghatósági rendelkezést is. Másrészt az implementálás elmulasztása esetén előfordulhat az a helyzet, hogy az adott állam területén tartózkodó elkövető cselekménye büntetlenül marad.^[75]

Ezzel szemben a szűk értelemben vett nemzetközi bűncselekmények, illetve ezek tilalmára vonatkozó szabályok az egyénekre közvetlenül alkalmazandók és kötelező erejűek. E bűncselekményekkel kapcsolatos felelősség közvetlenül a nemzetközi jogon alapul, a büntethetőség független a belső jogi kriminalizációtól, és a hagyományos joghatósági elvek helyett jellemezően az univerzalitás elve érvényesül, jogforrásuk pedig általában a nemzetközi szokásjog. Néhány esetben az adott nemzetközi bűncselekmény jellegére a vonatkozó jogforrások kifejezetten utalnak. Így a Genocídium-egyezmény 1. cikke a népirtást „nemzetközi jogba ütköző bűncselekménynek” (*crime under international law*) nevezi,^[76] ezzel szemben például a kínzás elleni egyezmény 4. cikk (1) bekezdése csupán a belső jogban történő kriminalizációs kötelezettséget fogalmazza meg.^[77]

[75] Ambos-Timmermann, 2014, 24.

[76] Lásd a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948-ban elfogadott egyezményt, amelyet Magyarországon az 1955. évi 16. tvr. hirdetett ki.

[77] Lásd a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni, 1984-ben elfogadott egyezményt, amelyet Magyarországon az 1988. évi 3. törvényerejű rendelet hirdetett ki. A 4. cikk (1) bekezdése szerint „Valamennyi részes államnak gondoskodni kell arról, hogy büntetőjoga szempontjából minden kínzási cselekmény bűncselekménynek minősüljön.”

Előfordulhat, hogy egy valódi nemzetközi bűncselekmény kriminalizációja eredetileg a nemzetközi szokásjogban valósul meg. Így például az 1982. évi ENSZ tengerjogi egyezmény – ideértve ez ebben szabályozott kalózkodás büntetettét is – olyan szerződésnek tekinthető, amely csupán a már létező nemzetközi szokásjogot kodifikálta.^[78] Arra is van példa, hogy egy eredetileg szerződésen alapuló bűncselekmény a szokásjog részévé válik, és ezáltal a nemzetközi jogi bűncselekmény rangjára emelkedik (lásd a korábban említett népirtás büntetettét). A lényeg azoknak a kritériumoknak a meghatározása, amelyek teljesülése esetén *egy adott bűncselekmény nemzetközi jogi bűncselekménynek* minősül.

Az uralkodó szakirodalmi álláspontok szerint – támaszkodva az ICTY-nek a Tadić-ügyben eljáró Fellebbviteli Tanácsának a döntésére^[79] – ehhez három feltétel szükséges:

- a vonatkozó tilalom, mint elsődleges norma a nemzetközi jog részét képezze,
- a tilalom megszegése különösen súlyos, és általánosan elismert kiemelkedő értékeket érint,
- a tilalom megszegése önmagában – függetlenül a belső jogban történő kriminalizációtól – egyéni büntetőjogi felelősséget keletkeztet.^[80]

Ambos az említett feltételeket az általánosan elfogadott bűncselekmény-fogalom, és az univerzalitás elvének követelményével egészíti ki.^[81] E szerint ahhoz, hogy egy nemzetközi jogi norma – legyen az szerződéses vagy szokásjogi eredetű – *nemzetközi jogi bűncselekményt* hozzon létre, szükséges:

a) Az adott bűncselekmény elkövetésére vonatkozó nemzetközi jogi tilalom fennállása, a bűncselekmény világos, határozott megfogalmazásával. A különböző – nemzetközi jogi, illetve belső jogi – forrásokban, illetve a szakirodalomban meghatározott bűncselekmény-fogalmak elemzése alapján álláspontunk szerint létezik a terrorcselekmény általánosan elfogadott (elfogadható) tényállása, amelynek elemei vonatkozásában konszenzus mutatható ki, és amely az alábbiak szerint definiálható:

Olyan erőszakos bűncselekmény, amelynek eredménye halál vagy súlyos testi sérülés, illetve vagyontárgy súlyos károsodása, amennyiben az elkövető célja, hogy a lakosságot megfélemlítse, vagy állami szervet, illetve nemzetközi szervezetet valamely cselekmény megtételére, vagy ennek megtételétől való

[78] Chang, 2010, 274.

[79] A Tanács a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértését megvalósító cselekmények, az ICTY Statútumának 3. Cikkében szabályozott, „a háború jogának és szokásainak megsértése” elnevezésű bűncselekmény megállapításának feltételeit vizsgálta. A konjunktív feltételek az alábbiak: (1) a szóban forgó magatartás a nemzetközi humanitárius jog szabályainak megsértését jelentő cselekmény; (2) a magatartást tilalmazó rendelkezés természetét tekintve szokásjogi szabály, vagy szerződési jogba tartozó szabály esetén szerződésben rögzített feltételek fennállnak; (3) a rendelkezés lényeges értékeket véd és a jogsértés a sértettnek súlyos következményeket okoz, vagyis súlyos jogsértésről van szó; (4) a rendelkezés megsértése egyéni büntetőjogi felelősséget keletkeztet. Prosecutor v. Tadic (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction), IT-94-1 (2 October 1995) 94.

[80] Lásd Werle, 2009, 144.; Cassese, 2013, 20.

[81] Ambos-Timmermann, 2014, 26–27.

tartózkodásra kényszerítsen. A magunk részéről szükségesnek tartjuk továbbá a politikai (ideológiai) célzat vagy motívum tényállási elemként történő szerepeltetését is, mivel ez a szubjektív elem alkalmas a magáncélból vagy személyes motívumoktól vezérelt, az erőszakot és a kényszerítést is magába foglaló köztörvényes bűncselekményektől való elhatárolásra.^[82]

A politikai célzat elhagyása azt eredményezheti, hogy olyan bűncselekmények is terrorcselekménynek minősülnek, amelyek a jogalkotó (vagyis a nemzetközi közösség) szándéka szerint eredetileg nem tekinthetők annak. Megfigyelhető ez a jelenség hazánkban, ahol egyre növekszik a fogalom alá sorolt magatartások köre. Jó példa erre az Ahmed H. ügyében 2016-ban született ítélet, amelyben a vádlottat a rószkei határon történő kódobálásért terrorcselekmény elkövetéséért ítélték el, mivel az ítélet szerint tevékenységével egy állami szervet akart valami megtételére kötelezni.^[83]

b) A második lépcsőben a jogi tárgyát kell görcső alá venni: vajon a bűncselekmény sérti vagy veszélyezteti a nemzetközi közösség által elfogadott univerzális értékeket? A terrorizmus legsúlyosabb megnyilvánulási formáinak tárgyi súlya – lévén, hogy ezek már a nemzetközi békét és biztonságot is fenyegetik – bizonyosan felveszik a versenyt az elismert nemzetközi jogi bűncselekményekkel, de a terrorizmus egyéb formái is a nemzetközi közösség alapvető érdekeit, értékeit támadják.

c) Végül a harmadik feltétel: a bűncselekménnyel kapcsolatos tilalom az egyénekre közvetlenül érvényesül, és az egyén büntetőjogi felelősségét keletkezteti, illetve a joghatósági szabályok közül az univerzalitás érvényesül. A probléma ez utóbbi elv érvényesülésével kapcsolatos, mivel, egyetértve *Ambossal*, nincs általánosan elfogadott gyakorlat abban a kérdésben, hogy a terrorista cselekmények vonatkozásában az univerzalitás elve alkalmazandó-e, vagy sem. A korábban említett 1994. évi ENSZ Közgyűlési határozat a terrorista cselekményekkel kapcsolatos információcsere vonatkozásában elsődlegesen az államok közötti együttműködésre fókuszál, és a vonatkozó nemzetközi szabályok belső jogba történő implementálását hangsúlyozza. Az 1996. évi határozat pedig a „kiadni vagy megbüntetni” elv alkalmazását ajánlja, megerősíti a területi szuverenitás elvét, és világossá teszi, hogy az univerzalitás elvének alkalmazását nem tartja indokoltnak.^[84] A már szintén hivatkozott Átfogó Egyezmény-tervezet a terrorista bűncselekmények miatti egyéni büntetőjogi felelősség elvét ugyan rögzíti, az univerzalitás elve azonban nem érvényesül, hanem ezzel szemben a Tervezet a hagyományos joghatósági elveket szabályozza, és kifejezetten kizárja az extraterritoriális joghatóság alkalmazását.^[85]

[82] Hasonló álláspontot foglal el Bartkó Róbert, lásd Bartkó, 2011b, 163.

[83] http://index.hu/belfold/2016/11/30/roszkei_terrorista_per_itelet/ (2017. 03. 29.)

[84] *Ambos-Timmermann*, 2014, 26–27.

[85] Hangsúlyozni kell, hogy ebben a tekintetben a magyar Btk. megoldása előre mutatónak tekinthető, hiszen a 4. § (3) bekezdés ac) pontja értelmében a terrorcselekmény (illetve annak tipikus

A vázolt „teszt” tükrében egyelőre kérdéses, hogy a terrorcselekmény szupranacionális nemzetközi jogi bűncselekménynek tekinthető-e, és ebben a tekintetben – mint a nemzetközi büntetőjogi dogmatika oly sok más kérdésében – a szakirodalom mérvadó képviselőnek a konszenzusa is hiányzik. Az nem kétséges, hogy a bűncselekmény, bizonyos megjelenési formáinak tárgyi súlyára, illetve védendő jogi tárgyára figyelemmel kiemelkedik a transznacionális bűncselekmények köréből, ez a tény pedig további impulzust adhat a deliktumnak az ICC Statútumában történő kodifikálására. Erre bizonyosan nem a közeli jövőben fog sor kerülni, ezért érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy a terrorizmus bizonyos megjelenési formái minősíthetők-e a Statútum tárgyi joghatóságába jelenleg tartozó valamely bűncselekménynek?

VII. A TERRORCSELEKMÉNY, MINT AZ ICC JOGHATÓSÁGÁBA TARTOZÓ BŰNCSELEKMÉNY

1. A terrorcselekmény, mint agresszió

Bár az ICC Statútuma 2010-ben kiegészült az agresszió tényállásával és a bűncselekménnyel kapcsolatos joghatóság gyakorlásának feltételeivel, gyakorlati jelentőséggel nem bír annak a kérdésnek a felvetése, hogy egy terrorista cselekmény adott esetben megvalósíthatja-e az agresszió büntetnének a tényállását. Ennek egyik oka az, hogy a Statútum említett módosításának hatályba lépéséhez 30 állam ratifikációra, és egy, legalább kétharmados szavazattöbbséggel meghozandó határozatra van szükség. Erre a mai napig nem került sor. Másrészt a tényállás sajátos szerkezete miatt a nem állami szereplők által megvalósított terrorista cselekmények – amelyek napjainkban tipikusan mondhatók – eleve nem merítik ki az agresszió büntetnének tényállását. Végül az esetlegesen állami szereplők által megvalósított terrorcselekmények általában szintén nem illeszkednek az állam által megvalósítható agressziós cselekmény tényállásába.^[86]

- megnyilvánulási formái) tekintetében az univerzalitás elve érvényesül.

[86] A tényállás egyik része a kizárólag egy állam által megvalósítható agressziós cselekmény, a másik az egyén által elkövethető agresszió büntetése. Az agressziós cselekmény „fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi integritása vagy politikai függetlensége ellen, illetve az Egyesült Nemzetek Alapokmányával össze nem férő bármely más módon.” (Statútum 8/B. cikk 2. pont). Lásd részletesen Sántha, 2012. Ugyanez a következtetés vonható le a Közgyűlés 3314. sz. határozata alapján is.

2. A terrorcselekmény, mint háborús bűncselekmény

A vonatkozó nemzetközi szabályok egyrészt 1949. évi négy Genfi Egyezmény^[87] közül a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó Negyedik Genfi Egyezmény, amelynek 33. cikke szerint tilalmazott minden megfélemlítő vagy félelmet (rémületet) keltő intézkedés. Az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikk 2. bekezdése tilalmazza a polgári lakosság, illetve a polgári személyek megtámadását. Ezen túlmenően „tilos minden olyan erőszakos cselekmény, vagy azzal való fenyegetés, amelynek elsődleges célja, hogy félelmet (rémületet) keltsen a polgári lakosság körében.” A nem nemzetközi fegyveres összeütközésekkel összefüggésben a Második Kiegészítő Jegyzőkönyv 4. (2) d. cikke a védett személyekkel szemben tilalmazott cselekmények között nevesíti a terrorista cselekményeket (*acts of terrorism*). A 13. cikk 2. bekezdése pedig szó szerint egyezik az I. Jegyzőkönyv 51. cikk 2. bekezdésével. A genfi jogban tilalmazott terrorista cselekmény a civil lakosság elleni módszeres erőszak alkalmazása általános tilalmának a megfogalmazását jelenti,^[88] a bűncselekmény tényállásának megfogalmazásánélkül. Másrészt a ruandai nemzetközi törvényszék (ICTR) Statútumának^[89] 4. cikke, illetve a Sierra Leone-i Különleges Bíróság (SCSL) Statútumának 3. cikke^[90] „a Genfi Egyezmények közös 3. cikkének és a II. Kiegészítő Jegyzőkönyvének megsértése” elnevezésű bűncselekmény egyik fordulataként definiálja a terrorista cselekményeket. Sajnálatos módon egyik nemzetközi instrumentum sem definiálja a terrorista cselekmény fogalmát, ezt a feladatot az ex-jugoszláv törvényszéknek (ICTY) a Galíc-ügyben^[91] eljáró tanácsa végezte el.

A terrorcselekmény, mint háborús bűncselekmény gyakorlati előfordulása meglehetősen ritka, az ICTY-nak a Galíc-ügyben hozott határozata azonban nagy jelentőséggel bír a bűncselekmény jogi természete és a békeidőben, illetve háború idején történő elkövetés elhatárolását illetően. A bíróság első fokon eljáró tanácsa az alábbiak szerint definiálta a terrorista cselekmény fogalmát:

[87] Az Egyezmények – egyebek között – megtalálhatók a Külügyminisztérium honlapján: www.mfa.gov.hu

[88] Bartkó, 2011b, 167.

[89] A ruandai nemzetközi törvényszék Statútumának hivatalos magyar fordítását az 1999. évi CI. törvény Melléklete tartalmazza.

[90] A Bíróság Statútumát lásd pl.: <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>

[91] Galíc-ügy (Trial Chamber IT-98-29-T). 133. A Szarajevó ostromát irányító Stanislav Galic szerb tábornok bűnösségét a bíróság – egyebek között – az ICTY Statútumának 3. cikkében foglalt „a háború jogának és szokásainak megsértése” elnevezésű bűncselekmény miatt állapította meg. (A cselekmény pontos minősítése „erőszakos cselekmények elkövetése azzal az elsődleges céllal, hogy a polgári lakosságban félelmet keltsenek, az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 51. cikke alapján”.) A várost 44 hónapon keresztül ostromolták a boszniai szerb csapatok, a vádbeli időszakban a szinte folyamatos tűzérségi tűz és az orvlövészek tevékenysége a város civil lakosságát félelemben tartotta, senki sem érezhette magát biztonságban.

- Erőszakos cselekmények elkövetése a polgári lakosság vagy az ellenségeskedésekben közvetlenül részt nem vevő személyek ellen, amelyek eredménye halál, illetve súlyos testi sérülés vagy betegség;
- A cselekmények elkövetése szándékos, az elkövető az erőszakos cselekményeket szándékosan a védett személyek ellen irányítja;
- A cselekmények elkövetésének elsődleges célja, hogy a polgári lakosságban félelmet keltsenek.^[92]

A terrorista cselekmény, mint háborús bűncselekmény („a háború jogának és szokásainak megsértése”) tehát célzatos bűncselekmény, szemben azonban a békeidőben megvalósítható terrorcselekménnyel, a kényszerítési célzat a szubjektív oldalon nem jelenik meg, és nincs jelentősége az elkövető politikai, ideológiai stb. motívumának sem. Elkövetője is speciális, hiszen kizárólag az ellenségeskedésekben részt vevő személyek követhetik el (harcolók, harcolónak nem minősülő személyek, vagy akár polgári személyek is). Másrészt, az ügyben eljáró Fellebbviteli Tanács álláspontja szerint a fegyveres összeütközés során elkövetett terrorista cselekmény, mint háborús bűncselekmény a nemzetközi szokásjog alapján büntetendő bűncselekménynek minősül.^[93]

A magunk részéről nem vitatjuk, hogy a fegyveres összeütközés során elkövetett terrorcselekmény tilalma a nemzetközi szokásjog része, a bűncselekmény írott formában – nemzetközi szerződésben vagy a bíróság statútumában – történő megfogalmazása hiányában az ICTY maga kényszerült a bűncselekmény tényállásának meghatározására. Ez joggal vetette fel a bírói jogalkotás problémáját, ahogyan arról korábban részletesebben szót ejtettünk.

3. A terrorcselekmény, mint népirtás

A terrorizmus bizonyos formái adott esetben felvehetik a népirtás büntettének külső képét, annak egyes tényállási elmeit megvalósíthatják. Így pl. a 2004. március 11-i madridi merényletsorozat (a továbbiakban: 11-M),^[94] vagy a 2011. szeptember 11-i terrortámadások (a továbbiakban: 9/11) kimerítették a népirtás büntettének

[92] A terrorista cselekmény, mint háborús bűncselekmény megállapításához természetesen a további tényállási elemek megléte is szükséges, így a fegyveres összeütközés fennállása, kapcsolat a fegyveres összeütközés és az elkövetett bűncselekmény között, sértetti oldalon a védett személyek, elkövetői oldalon az ellenségeskedésekben résztvevő személyek, illetve szubjektív elemként a szándékos elkövetés.

[93] A Fellebbviteli Tanács szerint a Kiegészítő jegyzőkönyvek nem fogalmaznak meg új alapelveket, csupán kodifikálják a polgári lakosság elleni támadás általános tilalmát, amely megkülönböztetés és a védelem általános humanitárius jogi elvein alapul. A fenti alapelvek, illetve a polgári lakosság elleni támadás tilalma a *nemzetközi szokásjog áthághatatlan szabályai* közé tartoznak. Galic-ügy (Appeal Chamber IT-98-29-A). 87. Hasonló álláspontot képvisel Bartkó Róbert, „a háború idején elkövetett terrorcselekmény is háborús bűncselekményként, így tulajdonképpen nemzetközi jogi bűncselekményként lesz értékelhető a jövőben.” Lásd Bartkó, 2011b, 169.

[94] Lásd Budai, 2012, 90-91.

alapcselekményeit^[95] (több ember megölése, illetve súlyos testi vagy lelki sérelem okozása), és a sértettek is védett nemzeti csoporthoz tartoztak, figyelemmel a többségében amerikai, illetve spanyol áldozatra.

Szinte kizártnak tekinthető azonban, hogy a népirtás szubjektív oldalának részét képező, egyébként is nehezen bizonyítható speciális népirtási szándék/célzat – a védett csoport részben vagy egészben történő megsemmisítésnek célzata – egy terrorcselekmény vagy terrorcselekmény-sorozat esetén megállapítható lenne. A terrortámadásokat az al-Kaida hajtott végre, illetve vállalta magára,^[96] amelynek deklarált célkitűzései közé tartozik ugyan a totális háború a hitetlenek – ebben az értelemben az USA, illetve az USA-t támogató Spanyolország – ellen, a szervezet végső célja azonban egy Globális Kalifátus kikiáltása, és a muszlim országok megszabadítása az „ártalmas nyugati befolyástól”, ily módon egy új nemzetközi rendszer létrehozása.^[97] A cselekmények célja tehát nem az amerikai vagy a spanyol nemzeti csoport legalább részben történő megsemmisítése volt, az élet, testi épség elleni bűncselekmények elkövetése nem célként, hanem a cél eléréséhez szükségesnek vélt eszközként jelent meg. A védett csoport megsemmisítésére irányuló célzat megléte abból az okból is erősen kétséges, mert a nemzetközi büntetőbírói gyakorlat szerint még a „részbeni megsemmisítés” esetén is a csoport számottevő része^[98] ellen kell a cselekménynek irányulnia, ez pedig az említett példákban az áldozatok és a sérültek viszonylag nagy száma ellenére sem volt megállapítható.^[99] Egy védett csoport megsemmisítésének célzata a terrorista cselekmények más eseteiben sem jelenik meg, illetve más terrorista csoportok esetén sem jellemző,^[100] így a „hagyományos” terrorcselekmények népirtásként történő minősítését a magunk részéről lényegében kizártnak tartjuk.

[95] Ezek az ICC Statútumának 6. Cikke szerint (a) a csoport tagjainak megölése; (b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása; (c) a csoport olyan életfeltételek közé kényszerítése, amelyek teljes vagy részleges fizikai megsemmisülését okozhatják; (d) olyan intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása; (e) a csoporthoz tartozó gyermekek más csoportba történő elhurcolása.

[96] A madridi terrortámadás elkövetői csupán közvetett módon kapcsolódtak az al-Kaidához, de nem a terrorszervezet képezte ki őket és adta az utasítást a támadás elkövetéséhez. Lásd: Répási, 2016, 15.

[97] Lásd Kiss, 2011, 82.; Kis-Benedek, 2014, 26–27.

[98] A számottevő rész fogalmának értelmezése során kiindulópont az áldozatok, illetve a célba vett személyek aránya a védett csoporton belül. Ezen túlmenően e tényállási elem akkor is megállapítható, ha cselekmények kisebb számú, de a csoporton belül meghatározó tagok ellen, pl. vezetők, értelmiségiek, nők és gyermekek ellen irányulnak, amelynek hatása végzetes a csoport túlélése szempontjából. Krstić-ügy (Appeal Chamber IT-98-33). 12.

[99] Az ellentétes álláspontok közül lásd Fry megállapítását, aki szerint az ICTR Jean Paul Akayesu vádlott felelősségét legalább 2000 sértett megölésével megalósított népirtásban játszott szerepe miatt állapította meg. Ha ebben az ügyben a sértettek számára figyelemmel megállapítható a csoport számottevő része ellen irányuló cselekmény, akkor nem kétséges, hogy a közel 3000 halálos áldozatot követelő 9/11 esetén is ez a helyzet. A szerző szerint továbbá az al-Kaida célja az amerikai nemzeti csoport megsemmisítése, amelyet Bin Laden két interjúban is egyértelművé tett. (Fry, 2002, 193.)

[100] *Cohen* kivételként a Hezbollah-ot említi, amelynek deklarált célja Izrael állam – ily módon az izraeliek, mint nemzeti csoport vagy a zsidók, mint vallási csoport – megsemmisítése. Lásd Cohen, 2013, 241–242.

Az Iszlám Állam terrorszervezet^[101] által elkövetett súlyos atrocitások közül azonban a terrorszervezet jazidikat érintő politikája – amelynek részeként legalább ötezer embert agyonlőttek, hétezer nőt pedig szexrabszolgaként fogva tartanak, még hozzá a csoport teljes megsemmisítésének céljával – egyértelműen megvalósítani látszik a népirtás tényállását.

4. A terrorcselekmény, mint emberiség elleni bűncselekmény

A 2001. szeptember 11-i eseményeket követően számos nemzetközi fórumon elhangzott, illetve nagyszámú tanulmányban olvasható volt az a megállapítás, amely szerint e terrorcselekmény-sorozat emberiség elleni bűncselekménynek minősült. A nemzetközi jogi bűncselekmények közül ez az a deliktum, amelynek tényállása alá a terrorizmus legsúlyosabb megjelenési formái első látásra akadálymentesen szubszumálhatók. A felvetés abból az okból is figyelmet érdemel, hogy a közelmúlt terrorcselekményeit jellemzően a háborús övezeteken kívül követték el, az emberiség elleni bűncselekményeknek pedig már nem tényállási eleme a háború idején történő elkövetés.^[102]

Ahhoz, hogy egy terrorcselekmény az ICC Statútuma alapján emberiség elleni bűncselekménynek minősüljön, értelemszerűen az szükséges, hogy a cselekmény megvalósítsa a Statútum 7. cikkében szabályozott bűncselekmény valamennyi tényállási elemét. Emberiség elleni bűncselekményekről a Statútum szerint akkor beszélünk, amikor az ún. alapcselekményeket a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás részeként, a támadásról tudva követik el.

- A terrorista cselekmények az *alapcselekmények*^[103] közül felvehetik az emberölés, a kiirtás, a kínzás, illetve a „más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, illetve a testi épség vagy az egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények” külső képét. Az általunk említett 11-M, illetve 9/11 terrortámadásokat szándékos emberöléssel, illetve a testi épség vagy az egészség súlyos sérelmével járó cselekményekkel valósították meg;
- Az emberiség elleni bűncselekmények alapcselekményei a *polgári lakosság*

[101] Más szerzőkkel megegyező álláspontunk szerint az Iszlám Állam nem tekinthető állami entitásnak. A kérdésről bővebben lásd: Kajtár, 2016, 38–51.

[102] Cohen, 2013, 242.

[103] A Statútum 7. Cikke szerint az alapcselekmények: (a) szándékos emberölés; (b) kiirtás; (c) rabszolgaságba taszítás; (d) a lakosság áttelepítése vagy erőszakos áttelepítése; (e) bebörtönzés vagy a fizikai szabadság elvonásának a nemzetközi jog alapvető rendelkezéseinek megsértésével megvalósított más súlyos formája; (f) kínzás; (g) szexuális erőszak, nemi rabszolgaságban tartás, prostitúcióra kényszerítés, kényszerterhesség, kényszer-sterilizáció, vagy a szexuális erőszak bármely más, hasonlóan súlyos formája; (h) bármely meghatározható csoport vagy közösség üldözése a 3. bekezdésben meghatározott politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi, vagy más, a nemzetközi jog által egyetemesen tiltott egyéb ismérvi alapján, a jelen bekezdésben írt bármely cselekménnyel, vagy a Bíróság joghatósága alá tartozó bármely más bűntettel kapcsolatban; (i) személyek erőszakos eltűntetése; (j) az apartheid bűntette; (k) más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, vagy a testi épség vagy a testi vagy a lelki egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények.

ellen irányulnak, amelynek fogalma kapcsán a nemzetközi büntetőbírószági gyakorlat a genfi jogot alkalmazza: a fegyveres erők tagjain vagy más törvényes kombattánsokon kívül minden személy polgári személynek minősül. Annak a ténynek sincs jelentősége, ha a célba vett csoport tagjai között a civileken kívül ilyenek nem minősülő személyek is jelen vannak az elkövetéskor, vagyis a célpontként kijelölt lakosságnak többségében kell polgári személyekből állnia, azonban egyes nem polgári személyek jelenléte a lakosság polgári jellegét alapvetően nem változtatja meg.^[104] A terrorista cselekmények – természetükből adódóan – jellemzően a civilek ellen irányulnak, e cselekmények célja sok esetben az, hogy a polgári lakosságot megfélemlítsék, így ez a tényállási elem egy terrorcselekmény esetén általában aggálymentesen megállapítható;

- Az alapcselekményt a polgári lakosság elleni *támadás* részeként követik el. A támadás a vonatkozó nemzetközi gyakorlat szerint jellemzően egy erőszakos jellegű magatartássorozat, így egyetlen cselekménnyel nehezen képzelhető el a bűncselekmény megvalósítása, ezért az ICC Statútuma is utal rá, hogy a támadás fogalmán az alapcselekmények többszöri elkövetését kell érteni (7. cikk 2/a pont). Ebből következik, hogy az ún. magányos – terrorista szervezethez nem tartozó – elkövetők által megvalósított terrorista cselekmények nem tartoznak ebbe a körbe.^[105] Hasonló a helyzet egy adott terrorista csoport keretei között elkövetett több terrorcselekmény esetén, amennyiben azok között hiányzik a viszonylag szoros időbeli kapcsolat.^[106] A 11-M terrortámadás keretei között azonban négy vonaton különböző helyeken összesen tíz bombát robbantottak fel, a 9/11 során pedig négy utasszállító géppel végrehajtott négy elkülöníthető cselekményt követtek el,^[107] ennek alapján a vázolt esetek elvileg kimeríthetik az emberiség elleni bűncselekmények tényállási elemeként definiált „támadás” fogalmát.^[108]
- A polgári lakosság elleni támadásnak *széleskörűnek* vagy *módszeresnek* kell lennie. Az ICC gyakorlatában széleskörűnek általában a nagyszabású, masszív támadás tekinthető, amely nagyszámú sértett ellen irányul.^[109] A módszeresség pedig elsősorban a cselekmények szervezett, tervszerű jellegére utal, azaz a cselekmények nem véletlenszerűen ismétlődnek. Noha a módszeresség

[104] Kordic és Cerkez-ügy (Trial Chamber IT-95-14/2). 180.

[105] Damgaard, 2008, 387.

[106] A fogalom definiálása egzakt módon kevésbé lehetséges, de álláspontunk szerint pl. az al-Kaida által 2002 áprilisában (Tunézia), júniusában (Pakisztán), illetve októberében (Indonézia) végrehajtott terrorcselekmények nem tekinthetők ugyanazon támadás részének. Lásd ezzel kapcsolatban Fry, 2002, 190.

[107] Lásd Szűcs László: *A 2000-es évek tíz legvéresebb terrortámadása*. <http://www.honvedelem.hu/cikk/41263> (2017. 02. 24.)

[108] Az óvatosság azért indokolt, mert az ICC Bemba-ügyben eljáró elsőfokú tanácsának kevésbé világos értelmezése szerint az alapcselekmények „többszöri” elkövetése „számos”, illetve „sokszor” történő elkövetést jelent. A bíróság szerint azonban az alapcselekmények száma irreleváns abban az esetben, ha azok egy adott magatartás (sorozat) részecselekményei, és összhatásuk alapján a magatartás „támadás”-nak minősíthető. Bemba-ügy (Trial Chamber III, ICC-01/05-01/08). 150.

[109] Ibid 163.

elvileg feltételezi a cselekmények háttérében álló politika meglétét, a két fogalom az ICC gyakorlata szerint nem szinonim, ennek alapján további az emberiség elleni bűncselekmények elkülönült tényállási eleme az ún. *politikai elem*, amely az ICC Statútumában kifejezetten rögzítésre került. E szerint a támadásra valamely állam vagy szervezet által képviselt politika végrehajtása vagy előmozdítása érdekében kerül sor (7. cikk 2. pont a) pont). Az ad hoc törvényszékek gyakorlata szerint nem feltétlenül az állami/kormányzati politika részét képezi a támadás, bármely szervezet vagy csoportosulás által kidolgozott irányvonal keretei között megvalósított cselekménysor is tényállásszerű lehet.^[110] Egy adott területen de facto ellenőrzést gyakorló entitások, vagy formális nemzetközi jogi státusz nélküli államok, illetve terrorista vagy *egyéb szervezetek politikája* is keretet adhat az emberiség elleni bűncselekmények megvalósításához.^[111] Az ICC gyakorlata még ennél is tágabban értelmezi a „szervezet”, illetve a szervezet által képviselt politika fogalmát. E szerint a szervezetnek elegendő forrással, eszközökkel, illetve képességgel kell rendelkezni a támadás végrehajtásához, vagy annak elősegítéséhez, korántsem szükséges egy államot vagy kvázi-államot jellemző szervezeti felépítés, így módon egy magánjellegű szervezet (private entity) által kialakított politika is tényállásszerű lehet.^[112] A korábban említett terrorcselekmények közül a 11-M merényletsorozat mérlege 191 halálos áldozat, 1850 sérült, a 9/11 terrortámadás pedig közel 3000 ember halálát és több mint hatezer ember súlyos sérülését okozta. A nagyszámú áldozatra figyelemmel mindkét támadás széleskörűnek tekinthető, és a szervezett, megtervezett jellegük miatt a módszeresség is megállapítható. A cselekmények elkövetésére az azt végrehajtó, és az elkövetéshez szükséges forrásokkal és eszközökkel rendelkező al-Kaida terrorszervezet által képviselt politika előmozdítása érdekében került sor.

- Végül az emberiség elleni bűncselekmény miatt történő felelősségre vonáshoz a szándék (alanyi oldal) megléte is szükséges, vagyis az elkövető egyrészt az alapcselekményt is szándékosan követi el, másrészt tisztában van azzal, hogy az elkövetett bűncselekmény egy szélesebb kontextusba illeszkedik, vagyis része valamely polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadásnak. Amennyiben a terrorcselekményt elkövető személy tagsága vagy egyéb módon történő kapcsolódása a terrorista szervezethez megállapítható, általában az alanyi oldal bizonyítása sem problematikus, mivel az elkövető jellemzően tisztában van a cselekménye objektív elemeivel.

[110] Kayishema-ügy (Trial Chamber ICTR-95-1). 125-126.

[111] Tadic-ügy (Trial Chamber IT-94-1). 653-654.

[112] Katanga-ügy (Trial Chamber II, ICC-01/04-01/07). 1119.

A fentiek alapján álláspontunk szerint a nemzetközi jogi bűncselekmények közül az emberiesség elleni bűncselekmények tényállása az, amelybe a terrorizmus legsúlyosabb megvalósulási formái adott esetben beilleszthetők, amennyiben

- a polgári lakosság ellen, több terrorcselekmény elkövetésére kerül sor,
- a cselekményeket egy időben követik el, vagy azok között szoros időbeli kapcsolat van,
- a cselekményeket egy olyan terrorszervezet keretei között követik el, amely tevékenységét egy meghatározott irányvonal, politika mentén, illetve meghatározott célok elérése érdekében folytatja.

Az említett jellemzőkkel bíró terrorcselekmények száma azonban meglehetősen kevés. A 2004 és 2016 közötti időszakban Európában elkövetett ún. stratégiai terrorcselekmények közül az említett madridi terrorkiadmány kívül csak a párizsi (2015) és a brüsszeli (2016) terrorcselekmény-sorozat sorolható ebbe a körbe.^[113]

VIII. A TERRORIZMUS ELLENI KÜZDELEM EGYÉB AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

1. Az egyezmények útján történő szabályozás problémái

A fogalom-meghatározás említett hibáiból eredő nehézségeken túl számos más strukturális hiba is található az egyes szektorális egyezményekben. Ezek gyakran jelentősen lerontják az egységes terrorellenes fellépés hatékonyságát. Egy részük arra a tényre vezethető vissza, hogy az egyezmények kizárólag nemzeti szintre helyezik az egyezményben foglaltak végrehajtását,^[114] és ezt semmilyen nemzetközi szervezet nem ellenőrzi. Ez a helyzet azt eredményezi, hogy a rendszer eredményessége pusztán a részes államok jóindulatán múlik, és így sokszor az aktuális politikai érdekek rendelődik alá. Mivel ebben a rendszerben sok múlik az államok közötti viszonyon, így a terrorizmus elleni küzdelem szorosabbra vonása is csupán csak bilaterális és regionális szinten volt lehetséges, mint például az Európai Unióban, ahol 2002-ben lehetővé tették európai elfogatóparancs kiadását terroristák ellen is.^[115]

[113] A 2015. november 13.-i párizsi támadást több helyszínen, egy időben automata fegyverekkel, illetve robbantással hajtották végre, amelynek 130 halálos áldozatot és 368 sérültje volt. A brüsszeli terrorkiadmány (2016. március 22.) keretei között szintén különböző helyszíneken három öngyilkos merényletet követtek el, az akció mérlege 35 halott, több mint 300 sérült. Mindkét terrorcselekményt az Iszlám Állam vállalta magára, illetve azokat e szervezet keretei között követték el. A 2005. július 7.-i londoni öngyilkos merénylet-sorozat az említett jellemzőkkel szintén rendelkezik, de hiányzik a cselekmények háttérben álló szervezeti politika. A terrorcselekmények részletes leírását lásd Répási, 2013, 13–28.

[114] Ez megnyilvánul például a joghatóság kérdésének rendezésében, vagy az eljárási kötelezettség részes államokra történő telepítésében. Lásd: Lawless, 2007, 111.

[115] Guillaume, 2004, 542.

Jelentős hiba volt, hogy a Terrorizmusellenes Bizottság 2001-es felállításaig az implementációt nem ellenőrizték nemzetközi szinten semmilyen módon. A rosszul végiggondolt implementációra hazai példa is hozható. A terrorcselekmény meghatározása mind az 1978. évi IV. törvénybe, mind a 2012. évi C. törvénybe (régi és új Btk.) az Európai Unió Tanácsa 2002/475/IB kerethatározata alapján került be. Míg a Btk. 261. szakasz (1) bekezdésének a) pontja a magyar állami szerv kényszerítését is büntetni rendeli, addig a c) pont csak más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjét megváltoztatását vagy megzavarását, illetőleg nemzetközi szervezet működésének megzavarását tartalmazza. Az 1978-as Btk-ba a tényállást beemelő 2003. évi II. törvény miniszteri indoklása alapján itt a magyar állam védelmét az állam elleni bűncselekmények hivatottak biztosítani. Ugyanakkor, mint Szabó is rámutat, az ide tartozó deliktumok az államrend megzavarását nem, csak annak megváltoztatását rendelik büntetni.^[116] Ez a joghézag a jövőben olyan helyzetet idézhet elő, hogy valamilyen, az államrend működését megzavaró, de nem a lakosság megfélemlítését célzó (így az (1) b) pont alá sem sorolható) cselekmény nem lesz büntethető a súlyosságának megfelelő tényállás szerint. Az ilyen típusú terrorizmus nem példanélküli a történelemben, hiszen Nelson Mandela apartheidellenes szervezetéhez tartozók is hasonló támadásokat hajtottak végre, civil áldozatok nélkül.

Komoly kritika éri még a jelenlegi helyzetben az ENSZ gyakran passzív szerepét is. Kurt Waldheim főtitkár szerint a szervezet nem lehet néma szemlélő, és gyakorlati lépésekkel kellene gátját szabnia a vérontásnak. Erre azóta sem került sor, és bár az ENSZ felhívásai nyomán megszülettek a terrorellenes küzdelem alapját adó egyezmények, nem létezik olyan bírói szerv, amely ezek végső érvényre jutását biztosítani tudná. Ez Lawless szerint azt eredményezi, hogy a szankció elveszíti visszatartó erejét.^[117] Különösen igaz ez annak fényében, hogy a terroristák felelősségre vonásának elmaradása semmilyen rendes jogi következménnyel nem jár az államokra nézve, hacsak az adott állam nem volt érintett az elkövetésben is.^[118]

2. Háború a terrorizmus ellen

A terrorizmus elleni fellépés érdekes kitérője a 2001. szeptember 11. után megfogalmazott háború a terrorizmus ellen (*War on Terror*) vagy más néven a Bush-doktrína. Az amerikai vezetés ugyanis aktívan konfrontálódott mindazon országokkal, akiket a terrorizmus támogatóinak vélt. Ehhez legitimációs alapként a támadás után elfogadott ENSZ BT határozatokat (1368. és 1373. sz.) használták fel, amelyek általános kötelezettségként fogalmazták meg a terrorizmus elleni küzdelmet. Az Egyesült Államok ezt követően állandó önvédelmi helyzetben

[116] Szabó, 2011, 10–13.

[117] Lawless, 2007, 156.

[118] Blöcher, 2011, 111.

állónak tekintette magát. Ennek megfelelően nemcsak Afganisztánt, de Irakot is megtámadta,^[119] és jóval a doktrína vége után, Obama elnöksége alatt a Kadafi-elleni líbiai polgárháborúba is beavatkozott.

A Bush-doktrína kapcsán felmerülő számos különböző kérdés (mint például az állandó önvédelmi helyzet vagy a haramiaállamok – *rogue states* – elméletének összeegyeztethetősége a fennálló nemzetközi joggal) mellett az sem volt világos, mi is a terrorizmus elleni háború végcélja. Mint ahogy Kecskés találóan megállapítja, a doktrína logikáját követve az iraki háborúnak csak akkor lehet vége, ha a terrorfenyegetettség a térségben megszűnik.^[120] Ironikus módon azonban az amerikai beavatkozás, és a később bekövetkező, az arab világi államok többségét érintő „arab tavasz” forradalmi hulláma csak növelte a terrorizmus veszélyét. Előbbi ugyanis Irak síita vezetés alá helyezése által felborította a térségben kialakult síita-szunnita egyensúlyt, és a síiták erőszakos belpolitikája – amit a terrorizmus elleni küzdelemmel igazoltak, de végső soron maga biztosított teret a szélsőségeseknek – hozzájárult az Iszlám Állam felemelkedéséhez.^[121]

Mindezeket mérlegelve megállapítható, hogy a Bush-doktrína a terrorizmus visszaszorításában nem járt sikerrel, és felfüggesztése számos nemzetközi jogi feszültséget is megszüntetett. Azonban emellett jelentősen vissza is vetette a terrorellenes összefogás ügyét, hiszen bár alkalmazására a nemzetközi közösség példátlan szolidaritásának idején került sor, a Bush-adminisztráció szinte mindig igyekezett megkerülni ennek a közösségnek az intézményeit.^[122] Ezzel pedig csak azt érte el, hogy a terrorizmus elleni küzdelmet sokan csak az Egyesült Államok legújabb hatalmi igényei ideológiai alátámasztásaként lássák.

3. Kiberterrorizmus

A digitális forradalom, és az új információtechnológiai eszközök széles körű elterjedése számos más fenyegetés mellett a terroristák számára is új lehetőségeket kínált. Míg 1997-ben alig 12, addig 2007-ben már több mint 4300 terrorszervezet rendelkezett saját honlappal,^[123] és az új technológiai tagtoborzás, valamint az egymással való kommunikáció terén is új lehetőséget kínált. Viszont a saját üzeneteik szélesebb körű terjesztésének lehetősége mellett újdonságot jelentett még a kritikus infrastruktúra elleni távoli támadások indításának lehetősége.^[124]

[119] Bővebben az amerikai terrorellenes politikáról lásd: Kecskés, 2009, 111–130.

[120] Kecskés, 2009, 124.

[121] Rainer, 2015, 79–82.

[122] Kecskés, 2009, 111.

[123] Hummel, 2008, 117.

[124] Az EU 2008/114/EK irányelve 2. cikk a) pontja alapján kritikus infrastruktúra „a tagállamokban található azon eszközök, rendszerek vagy ezek részei, amelyek elengedhetetlenek a létfontosságú társadalmi feladatok ellátásához” és „megzavarása vagy megsemmisítése e feladatok folyamatos ellátásának hiánya miatt jelentős következményekkel járna”.

Ez az úgynevezett kiberterrorizmus, melynek fogalma először a 9/11 terrortámadások után jelent meg.

A kiberterrorizmust szokás megkülönböztetni a kiberbűnözéstől, ahol nem sok különbség található a rendes elhatároláshoz képest. A kiberháborúval szemben a lényeges eltérés az, hogy utóbbinál az államok indítják a támadást egy másik állam ellen.^[125] Szükség továbbá elhatárolni a fogalmat a hacktizmust, amely a kiberterrorizmushoz hasonlóan valamilyen politikai cél elérésére irányul, illegális eszközök segítségével. A fő különbség a módszerekben figyelhető meg: míg a terroristák a minél nagyobb kár okozására törekednek, a hacktivisták viszonylag kis kárt okoznak. Más vélemények szerint a fő különbség, hogy a hacktizmus sosem irányul kritikus infrastruktúra ellen.^[126]

A gyakorlatban azonban nehezen dönthető el egy kibertérben elkövetett támadásról, hogy ki indította. Napjainkban elsősorban az államok alkalmazzák ezeket az eszközöket egymás elleni konfliktusaikban. 2007-ben Észtország hetekre megbénult egy összehangolt orosz hackertámadás nyomán,^[127] de az orosz hackerek a 2008-as grúz konfliktus idején is aktívak voltak, és jelenlegi információink szerint nagy valószínűséggel ők állnak az amerikai Demokrata Párt levelezésének 2016-os kiszivárogtatása mögött is. Más államok is érintettek, így például Kína hadseregének 61398. számú egységét számos támadással megvádolták már nyugaton. Az Egyesült Államok és az Izrael 2010-ben a Stuxnet nevű kártevő segítségével az iráni urándúsító centrifugákat támadta meg. A 2016 augusztusában megjelent Zero Days című dokumentumfilmben nyilatkozó NSA munkatársak szerint egy olyan informatikai eszköz is a rendelkezésükre állt, amellyel Irán teljes kritikus infrastruktúráját összeomlaszthatták volna.

Közös a fentebbi példákban, hogy egyik esetben sem sikerült egyértelműen bizonyítani az állami részvételt, így legfeljebb a támadások összetettségéből és a cui prodest kérdéséből lehet erre következtetni. Bár jelenleg a nem állami szereplők általi támadások nem igazán elterjedtek,^[128] véleményünk szerint a jövőben a terrorszervezetek érdeklődése a virtuális tér felé nőni fog, új kihívás elé állítva a nemzetközi közösséget. Így például a terrorizmus nemzetközi bűncselekményként való szabályozása esetén kérdésként merülhet fel az, hogy az ICC joghatósága egyáltalán kiterjed-e a kibertérben megvalósított bűncselekményekre.^[129] Hasonló nehézséget okoz az is, hogy a kiberterrorizmus nem feltétlenül anyagi károkozásban merül ki, hanem tömeges zavarkeltésben, illetve a társadalmi bizalom aláásásában is megvalósulhat.^[130]

[125] Bizonyos országok, mint például az Egyesült Államok jogot vindikálnak arra maguknak, hogy konvencionális katonai eszközökkel toroljanak meg egy ellenük intézett támadást. Lásd Dornfeld, 2016, 56.

[126] Wall, 2007, 9.

[127] Laviero, 2012, 336.

[128] Mezey, 2011, 47–48.

[129] Vagias, 2016, 523–540.

[130] Szabó, 2011, 8–10.

IX. ÖSSZEGZÉS

Összegzésképpen elmondható, hogy a terrorizmussal kapcsolatos jelenlegi nemzetközi jogi rezsim számos hiányossággal küzd. Ez alapvetően arra a tényre vezethető vissza, hogy a szabályozás kezdetei a hidegháború átpolitizált időszakába tehetőek, és jelentős strukturális változtatásra azóta sem került sor. Bár akkoriban az egyezmények laza hálójára volt az egyetlen elképzelhető megoldás, napjainkra ez a szisztéma az eredményes nemzetközi fellépés legnagyobb gátjává vált. Az átfogó terrorizmusfogalom hiánya, a terrorizmus üldözésének kizárólag a nemzeti bűnüldözés hatáskörébe történő utalása, a nemzetközi szervezetek és különösen az ENSZ passzivitása, a kiadatás és az eljárás indítása közötti elsőbbség meghatározásának elmaradása, végül néhány ország, különösen az Egyesült Államok azon törekvése, hogy politikai célokra használja fel a terrorizmus elleni küzdelmet, mind hozzájárultak a napjainkra kialakult helyzethez.

A változásra a legoptimálisabb megoldást az kínálná, ha a terrorcselekményt, mint önálló nemzetközi bűncselekményt egy átfogó, az univerzalitás joghatósági elvére épülő ENSZ-egyezményben szabályoznák, és/vagy a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága alá rendelnék. Az utóbbi lépéssel kapcsolatos kifogások közül szinte egy sem állja meg a helyét, és esetleges negatívumok (pl. a szervezet nagyobb átpolitizáltsága) mellett számos pozitív érvet is fel lehet sorolni. Így például hatékonyabb nemzetközi fellépést tudna garantálni, valamint a tisztességes eljárásnak és a vádlottak jogainak a szabályozása is megfelelő garanciákkal rendelkezik. Mint a négy jelenlegi nemzetközi jogi bűncselekmény esetén történt, a szervezet komplementer joghatósága jelentős ösztönző erőt jelentene az egyes államok számára saját fellépésük javításában. Egyúttal ez lehetőséget teremtene a terroristák bíróság elé állítására akkor is, ha ők bukott államok területén működnek, vagy jelentősen képviseltetve vannak az állami szervezetekben, és ezért az állam egyébként nem lépne fel ellenük (pl. a Hamász).^[131]

Ugyanakkor minden probléma nem fog egy csapásra megoldódni. Mivel a Bíróságnak nincs saját rendőri ereje, csakis az államok együttműködésére számíthat a sikeres elítélés érdekében. Noha az ICC Statútumában történő kodifikáció, ahogyan korábban említettük, ösztönzőleg hathat az államok jogalkotására és jogalkalmazói gyakorlatára is, bizonyos esetekben ez a hatás nem érvényesül. Így például valószínűtlennek tűnik, hogy a terroristákat támogató államok kiadnák védenceiket, főleg ha már egyébként is nemzetközi szankciók sújtják őket. Ugyanakkor az erőteljesebb fellépés is problémákat szülhet, hiszen a terrorizmus elleni küzdelem gyakran sérti az alapvető jogokat. Gyakorlati problémát jelent az is, hogy az Egyesült Államok nem ratifikálta a Római Statútumot, és saját terrorellenes politikát folytat. Így az a helyzet állhat elő, hogy egy terrorista kiadatását, illetve átadását mind az USA, mind az ICC kéri, az egyes

[131] Cohen, 2013, 251–253.

államoknak pedig dönteniük kell, melyikük kérésének tesz eleget.^[132]

Álláspontunk szerint a közeljövőben nem várható jelentősebb változás a terrorizmussal kapcsolatos nemzetközi jogi szabályozásban. Ennek előfeltétele ugyanis az átfogó fogalom megalkotása lenne, és amíg az államok egy részének érdekében áll a homályos meghatározása politikai célokra való felhasználása, addig ebben aligha várható változás. Jól mutatják ezt nem csak a nagyhatalmak terrorizmusra történő hivatkozással indított katonai akciói, de az afrikai államok azon szabályozása is, amely a szabadságharcot kivonja a terrorizmus definíciója alól. Bár a gyarmati múlt és az az elleni függetlenségi harcok fényében érthető ez a mentalitás, napjaikban az egyes afrikai szakadár mozgalmak csakis a térség instabilitásához járultak hozzá. Ugyanakkor a terrorfenyegetettség növekedése, így például az Iszlám Állam megjelenése közös asztalhoz tudta ültetni a geopolitikai ellenfeleket is, és ez a tendencia a jövőben is folytatódhat.

IRODALOM

- Ádány Tamás Vince (2009): Érdemi eljárás: a komplementaritás Achilles-sarka. In: Kirs Eszter (szerk.): *Egységesedés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban*. Miskolc, Bíbor Kiadó. (Studia Iuris Gentium Miskolcinsula; 4.) 65–77.
- Ambos, Kai (2011): Judicial Creativity at the Special Tribunal for Lebanon: Is There a Crime of Terrorism under International Law? *Leiden Journal of International Law*, 24.
- Ambos, Kai – Timmermann, Anina (2014): Terrorism and customary international law. In: Ben Saul (ed.): *Research handbook on international law and terrorism*. (ed. by Ben Saul), Edward Elgar Publ., Cheltenham, 20–38.
- Bartkó Róbert (2011a): *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. UNIVERSITAS-GYŐR Kft., Győr.
- Bartkó Róbert (2011b): A terrorcselekmény dogmatikája a nemzetközi büntetőjogban. *Jog, Állam, Politika*, 3. évf. Klsz. 155–171.
- Benke József (1989): *Fényes Ösvény, Szürke Farkasok, Fekete Szeptember – A nemzetközi terrorizmusról*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Blöcher, Danja (2011): *Terrorism as an International Crime – The Definitional Problem*. *Eyes on the ICC*, 8. évf. 1. szám, 107–138.
- Budai Ádám (2012): Spanyolország terrorizmus elleni fellépése. *Nemzet és Biztonság*, 5. évf. 5–6. szám, 90–104.
- Buono, Laviero (2012): Gearing Up the Fight Against Cybercrime in the European Union: A New Set of Rules and Establishment of the European Cybercrime Centre (EC3). *New Journal of European Criminal Law*, 4. évf. 3. szám, 332–343.
- Bruhács János (2014): *Nemzetközi jog I*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Cassese, Antonio (2013): *International Criminal Law*. Oxford University Press.
- Chang, Diana (2010): *Piracy Laws and the Effective Prosecution of Pirates*, 33 B.C. Int'l & Comp. L. Rev.

[132] Cohen, 2013, 253–256.

- Cohen, Aviv (2013): Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Reevaluating an Unused Legal Tool to Combat Terrorism. *Michigan State Journal of International Law*, 20. évf. 2. szám, 219–257.
- Damgaard, Ciara (2008): *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes*. Springer.
- Dornfeld László (2016): A kibertér főbb nemzetközi és nemzeti szabályozásai. In: Pintér István (szerk.): *Műhelymunkák: A virtuális tér geopolitikája*. 2016/1. szám, Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- Drumbl, Mark A. (2002): Victimhood in Our Neighborhood: Terrorist Crime, Taliban Guilt, and the Asymmetries of the International Legal Order. *North Carolina Law Review*, Vol. 81, No. 1, Fall, 69–79.
- Fry, James D. (2002): Terrorism as a crime against humanity and genocide: the backdoor to universal jurisdiction. *7 UCLA Journal of International Law & Foreign Affairs* 169–199.
- Guillaume, Gilbert (2004): Terrorism and International Law. *International and Comparative Law Quarterly*, 53. évf. 3. szám, 537–548.
- Havasi Zoltán (2003): Terrorizmus és jog. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 7. évf. 4. szám, 46–60.
- Hoffmann Tamás (2011): A nemzetközi szokásjog szerepe a magyar büntetőbíróóságok joggyakorlatának a tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 12. évf. 4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/hoffmann48.html>
- Hummel, Michael L. (2008): Internet Terrorism. *The Homeland Security Review*. Vol. 2. No. 2. 117–130.
- Kajtár Gábor (2016): Az Iszlám Állam nemzetközi jogi státusa és annak joghatásai. *Külgügyi Szemle*, 44. évf. 4. szám, 38–51.
- Kecskés Gábor (2009): Az iraki háború, mint az amerikai kormányzat terrorizmus ellen harcának eszköze. *Rendészeti Szemle*, 57. évf. 9. szám, 111–130.
- Kiss J. László (2011): 9/11 újragondolása – a változás percepciója vagy a percepció megváltozása. *Nemzet és biztonság*, 4. évf. 7. szám, 71–82.
- Kis-Benedek József (2014): Az Iszlám Kalifátus és a globális dzsiháid új tendenciái. *Hadtudomány*, 24. évf. 3-4. szám, 22–33.
- Kovács Péter (2011): *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lattmann Tamás (2009): A nemzetközi büntetőbírói fórumok működésének rendszere, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróiságra – politika, parancs vagy jog? In: Kirs Eszter (szerk.): *Egységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 9–24.
- Lawless, Michael (2007): Terrorism – An International Crime. *International Journal*, 63. évf. 1. szám, 139–159.
- Lengyel Tibor: Önkényhez vezethet az alkotmánymódosítás. *Origo*, 2016. február 5. Online: <http://www.origo.hu/itthon/20160205-alkotmanymodositas-terrorveszelyhelyzet-eotvos-karoly-intezet.html>
- Magyar Péter: Nyakig benne voltunk a fegyverek, emberek és a heroin csempészetében. *444.hu*, 2016. augusztus 30. Online: <http://444.hu/2016/08/30/nyakig-benne-voltunk-a-fegyverek-emberek-es-a-heroin-csempeszeteben>
- Marsavelski, Aleksandar (2013): The Crime of Terrorism and the Right of Revolution in International Law. *Connecticut Journal of International Law*, 28. évf. 243. szám, 243–295.
- Matusitz, Jonathan (2013): *Terrorism & Communication. A Critical Introduction*. Thousand Oaks, SAGE Publications.

- Mezey Nándor Lajos (2011): Kiberterrorizmus: valós veszély? *Belügyi Szemle*, 59. évf. 2. szám, 21–48.
- Miklósi Zoltán (2004): A terrorizmus elleni „háború” és az emberi jogok. *Fundamentum*, 8. évf. 3. szám, 43–49.
- M. Nyitrai Péter (2006): *Nemzetközi és európai büntetőjog*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Nagle, Luz E. (2004): Terrorism and Universal Jurisdiction: Opening a Pandora’s Box? *Georgia State University Law Review*, Vol. 27. Iss. 2, Article 13.
- Nagy Ferenc (2004): *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest.
- Norberg, Naomi (2010): Terrorism and International Criminal Justice: Dim Prospects for a Future Together. *Santa Clara Journal of International Law*, 8 (1) 11–49.
- Proulx, Vincent-Joel (2004): Rethinking the Jurisdiction of the International Criminal Court in the Post-September 11th Era: Should Acts of Terrorism Qualify as Crimes Against Humanity. *American University International Law Review*, Vol. 19, no. 5. 1009–1089.
- Rainer, Hermann (2015): *Az Iszlám Állam - A világi állam kudarca az arab világban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Répási Béla Krisztián (2016): *Az Európai Unió terrorfenyegetettsége a 21. század elején*. Doktori értekezés, Budapest.
- Saul, Ben (2011): Legislating from a Radical Hague: The United National Special Tribunal for Lebanon Invents an International Crime of Transnational Terrorism. *Leiden Journal of International Law*, 24 (3) 677–700.
- Sántha Ferenc (2011): A nemzetközi bűncselekmény általános fogalmának hazai fejlődése. *Jog, Állam, Politika*, 3. évf. Klnsz., 173–181.
- Sántha Ferenc (2012): Néhány gondolat az agresszió büntetvényének kriminalizálásával összefüggésben. In: Róth Erika (szerk.): *Tanulmányok Dr. Dr. h. c. Horváth Tibor professzor emeritus 85. születésnapja tiszteletére*. Bíbor Kiadó, Miskolc 181–198.
- Szabó Imre (2011): Az informatikai terrorizmus veszélyei. *Belügyi Szemle* 59. évf. 2. szám, 5–20.
- Szűcs László (2013): A 2000-es évek tíz legvéresebb terrortámadása. *Honvédelem*, 2013. 11. 30. <http://www.honvedelem.hu/cikk/41263>
- Vagias, M. (2016): The Territorial Jurisdiction of the ICC for Core Crimes Committed Through the Internet. *Journal of Conflict and Security Law*, Vol. 21. No. 3. 523–540.
- Wall, David S. (2007): *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age*. Polity, Cambridge.
- Werle, Gerhard (2009): *Principles of International Law*. T.M.C. Asser Press, The Hague.
- Williamson, Myra (2013): *Terrorism, War and International Law: The Legality of the Use of Force Against Afghanistan in 2001*. Ashgate Publishing, Farnham.

Új értékelési módszerek a közbeszerzésben, különös tekintettel az életciklus-költség számítására^[*]

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Amint arról a közbeszerzési szakma már több éve folyamatosan beszámol, az Európai Unió a közbeszerzési eljárások szabályozása terén döntő jelentőségű jogforrásokat fogadott el 2014 februárjában. A magyar kormányzat Európában az elsők között fogadta el az uniós joggal harmonizált új közbeszerzési törvényét, amely 2015. november 1-én lépett hatályba, relatíve kevés időt hagyva a 2015. szeptember 22-i elfogadáshoz képest a jogalkalmazók számára a felkészülésre, főleg ahhoz képest, hogy milyen nagymértékű változásokról van szó. Ezen „hirtelen” hatályba lépésnek számos gyakorlati következménye volt: a végrehajtási rendeletek jelentős része egy-két nappal a törvény hatályba lépése előtt vagy után jelent meg, és a Közbeszerzési Hatóságra delegált tájékoztatási feladatok jelentős része sem készült el – több mint egy évet kellett várni erre.

Az alábbiakban a változásoknak csak egy szűk szegmensére térek ki, az ajánlatok elbírásának új szempontjait elemzem a közbeszerzési törvény és főként a 24/2014/EU irányelv tükrében. A bírálati szempontok változása körében a jogalkotó – az uniós és a magyar egyaránt – új értékelési módszerek alkalmazását írja elő, gyakran olyan módszerek alkalmazásával, amelyek finoman szólva sem elterjedtek a magyar közbeszerzési gyakorlatban.^[1] A tanulmányban törekszem az egyes értékelési módszerek áttekintő bemutatására azzal a célkitűzéssel, hogy a nemzetközi irodalomban már kimunkált gyakorlatok hazai alkalmazási lehetőségeit is felvessem.

A magyar közbeszerzési törvény tekintetében a tanulmányban a továbbiakban hivatkozni fogok egyrészt a 2003. évi CXXIX. törvényre (mint 2003. évi Kbt.) és annak 2011. december 31-én hatályos szövegére,

[*] A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

[1] Dezső Attila úgy fogalmaz, hogy az irányelv „teljesen új, a nemzeti közbeszerzésekben is csak csírájukban felmerülő koncepciókat vezet be, mint például az életciklus költség fogalmát”. Dezső, 2015, 649.

másrészt a 2011. évi CVIII. törvényre (mint a 2011. évi Kbt.), és annak a 2015. október 31.-én hatályos szövegét veszem alapul, valamint a 2015. évi CLIII. törvényre (mint új Kbt.), amelynek 2017. május 1-jén hatályos szövegét fogom idézni. Fenti distinkció részben a közbeszerzési jogszabályok gyakori változása miatt, részben pedig a jövőbeli változásokra tekintettel fontos.

II. AZ AJÁNLATOK ÉRTÉKELÉSÉNEK ÚJ SZEMPONTJAI

Az uniós közbeszerzési jog reformjának egyik kiemelt területe az ajánlatok értékelésének új megközelítése, amely egyértelműen az összességében legelőnyösebb ajánlat kiválasztásának szempontja felé tereli a jogalkalmazókat.

A 24/2014/EU irányelv 67–69. cikkei foglalkoznak az ajánlatok értékelésével. Az irányelv ugyan nem zárja ki teljesen, hogy az ajánlatkérők kizárólag az ár szempontja alapján értékeljék az ajánlatokat, a változások iránya egyértelműen az, hogy a közbeszerzési eljárásokban a legalacsonyabb ár helyett a költséghatékonyság, a legjobb ár-minőség szempontja legyen irányadó. Az új irányelvek szerint az ajánlatkérőknek a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat szempontja alapján kell odaítélniük a közbeszerzési szerződéseket. A gazdaságilag legelőnyösebb ajánlatot az ár vagy a költség alapján, olyan költség- hatékonysági módszer alkalmazásával kell azonosítani, mint például az életciklus-költségeknek a meghatározása, és tartalmazhatja a legjobb ár-minőség arányt, amelyet az adott közbeszerzési szerződés tárgyához kapcsolódó, többek között minőségi, környezetvédelmi és/vagy szociális szempontokat is magukban foglaló kritériumok alapján kell értékelni^[2]. (24/2014/EU irányelv 67. cikk (1) és (2) bekezdés)

Az új Kbt. 76. § (2) bekezdése ültette át az irányelvi rendelkezéseket a magyar jogba. A vonatkozó szakasz értelmében az ajánlatkérő értékelési szempontként alkalmazhatja az alábbiakat:

- a) a legalacsonyabb ár,
- b) a legalacsonyabb költség, amelyet az ajánlatkérő által meghatározott költséghatékonysági módszer alkalmazásával kell kiszámítani, vagy
- c) a legjobb ár-érték arányt megjelenítő olyan – különösen minőségi, környezetvédelmi, szociális – szempontok, amelyek között az ár vagy költség is szerepel.

Látható, hogy a magyar terminológiában az irányelvben szereplő „gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat” nem jelenik meg, de a részletes szabályok vizsgálatával általánosságban megállapíthatjuk, hogy a 2011. évi Kbt. 71. § (2) bekezdés b) pontjában meghatározott „összességében legelőnyösebb ajánlat”, mint értékelési szempont lényeges feltételei nem változtak. A terminológiai kérdésekkel összefüggésben elmondható, hogy már a 2004/18/EK irányelv is használta

[2] Az egyes eljárási fajtákra lebontott értékelési szempontokról ld. részletesen: Telles – Luke, 2014. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2443438>

a „gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat” fogalmát, és a szakirodalomban is alkalmazott „*most economically advantageous tender*” (MEAT) kifejezés az elterjedt, így érdemi változásról – uniós terminológiai szinten – nem beszélhetünk. Foglalkoznunk kell ugyanakkor a költség fogalmával, amelyet a korábbi közbeszerzési törvények nem rendeztek. Az új Kbt. definíciós szinten szintén nem részletezi a költség fogalmát, így a szakirodalmi álláspontra kell hagyatkoznunk. Az ár és a költség közötti különbséget az adja, hogy a költség az áron túlmenően a termék teljes életciklus-költségét tartalmazza, és kifejezi az ár/minőség arányt. Magában foglalja az árelemeket, és lehetőséget biztosít a teljesítés minőségének pontosabb értékelésére.^[3] Más szerzők szerint a költség alatt vagy az életciklus-költséget kell érteni, vagy más olyan rendszert, amelyet az ajánlatok értékelésének kifejezetten az ajánlatkérő által kidolgozott költségápolási módszere.^[4]

Az összességében legelőnyösebb ajánlat, vagy az uniós terminológia használatával a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat megállapítása nyilvánvalóan összetettebb kérdés, mint a legalacsonyabb összegű ellenszolgáltatás szinte tisztán matematikai úton való meghatározása. Az összességében legelőnyösebb ajánlat, mint bírálati szempont lényege az, hogy az ajánlatok összehasonlítása többféle szerződési feltétellel együttes mérlegelésén alapul. Építési beruházások esetében szinte kivétel nélkül alkalmazásra kerül, hiszen egy több évig is tartó szerződés esetében nemcsak az ár játszik fontos szerepet, hanem a határidőben való teljesítés, a késedelmi kötbér és egyéb tényezők is.^[5] A gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat alkalmazásának egyik előnye, hogy az alapjául szolgáló jellemzők, szempontok többnyire kvantitatív jellegűek, vagyis számszakilag egyértelműen meghatározhatóak, és ezáltal összehasonlíthatóak, ugyanakkor a konkrét bírálati szám értékének kiszámítása a megfelelő módszertan alkalmazásával már nagyobb szakértelmet igényel.^[6] Az Európai Bíróság ugyanakkor több ítéletben is kimondta, hogy a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat értékelési szempontjai között nem csak számszerűsíthető vagy mennyiségi jellemzők fordulhatnak elő.^[7]

Az irányelvi rendelkezések között a 67. cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy az értékelési szempontok között meghatározható a szerződés teljesítésére kijelölt személyi állomány szervezete, képzettsége és tapasztalata, amennyiben a kijelölt személyzet minősége jelentős hatással lehet a szerződés teljesítésének színvonalára. A joggyakorlat ebben a kérdésben – uniós szinten – nem volt konzekvens. Az ajánlatkérők korán felismerték, a szakmai tapasztalat nem csupán arra megfelelő, hogy a minimális alkalmassági feltételeket igazolja, hanem arra is, hogy a teljesítés során a minőséget befolyásolja. Ha valaki valamiben nagy tapasztalattal rendelkezik,

[3] Dezső, 2015, 651.

[4] Marosi, 2015, 47.

[5] Farkas, 2008, 190.

[6] Juhász, 2014, 161.

[7] T-4/01. sz. ügy (Renco SpA) indoklásának 68. pontja, illetve az ilyen szempontoknak az ajánlattevő általi megérthetőségéről: C-538/13. sz. ügy (eVigilo)

akkor nem csupán hatékonyabban tudja ellátni a feladatot, hanem valószínűleg magasabb minőségben is.^[8] A szakirodalom ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a (94) preambulumi bekezdéssel együtt az irányelv új szabálya értelmezhető úgy, mint az alkalmassági követelmények értékelési részszerzőpontként való megjelenése.^[9] Marosi János kiemeli: „úgy tűnik, hogy az új irányelv rendelkezése felülírja a jogi szakirodalomban is képviselt szigorú értelmezést, amely szerint az alkalmassági követelményeket az értékelési részszerzőpontok körében nem lehet értékelni”.^[10] Az Európai Bíróság meghatározó döntése volt az ún. Lianakis-ügyben^[11] kimondott tétel, amely értelmében az ajánlattevő szakmai tapasztalat, a személyi állomány, a felszerelés, valamint a határidőben való teljesítés képessége nem bírálati szempontnak, hanem alkalmassági követelménynek minősül. Az irányelvek ezen merev szabályt írják felül uniós szinten annak kimondásával, hogy a szakmai alkalmasság lehet bírálati szempont.^[12] Az Európai Bíróság gyakorlatában már megjelenni látszik ezen új elv. A C-601/2013-as ügyhöz kapcsolódóan Melchior Wathelet főtanácsnok indítványának utószavában hivatkozik arra, hogy az új irányelvi rendelkezések – amelyek a konkrét ügyben még nem voltak alkalmazhatóak, de jelzésértékűnek tekinthetőek a jövőre vonatkozó ítélkezés szempontjából – az adott ügyben érintett szabályozás tisztázására irányuló szándék már a közbeszerzési szerződések odaítéléséről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre irányuló javaslatban (COM(2011) 896 végleges) is megtalálható. A javaslat indokolásában ugyanis az olvasható, hogy „[a]z ajánlattevők kiválasztása és a szerződés odaítélése közötti különbségtétel, amely gyakran hibák és félreértések forrása, rugalmasabbá vált, lehetővé téve az ajánlatkérő szervek számára, hogy a legpraktikusabb sorrendről az odaítélési szempontok megvizsgálása alapján döntsenek – a kiválasztási feltételek megvizsgálása előtt –, és hogy odaítélési szempontként figyelembe vehessék a szerződés teljesítésével megbízott alkalmazotti állomány szervezetét és minőségét.”^[13]

Az új Kbt. a 76. § (3) bekezdés b) pontjában rögzíti, hogy az értékelési szempont vonatkozhat a szerződés teljesítésében részt vevő személyi állomány szervezettsége, képzettsége és tapasztalata, ha a személyzet minősége jelentős hatással lehet a szerződés teljesítésének színvonalára. A Kbt. egyik legfontosabb végrehajtási rendelete, a közbeszerzési eljárásokban az alkalmasság és a kizáró okok igazolásának, valamint a közbeszerzési műszaki leírás meghatározásának módjáról szóló 321/2015. (X. 30.) Korm. rendelet a műszaki-szakmai alkalmasság körében ugyanakkor tartalmazza azt a korábban megszokott szabályt, amely szerint

[8] Dezső, 2015, 642.

[9] Pl. Varga, 2014, 69.

[10] Marosi, 2015, 48.

[11] C-532/06. sz. ügy, Emm. G. Lianakis AE, Sima Anonymi Techniki Etaireia Meleton kai Epivlepseon és Nikolaos Vlachopoulos kontra Dimos Alexandroupolis és társai.

[12] Dezső, 2015, 651.

[13] Melchior Wathelet főtanácsnoki indítványa a C-601/13. sz. ügyben Ambisig – Ambiente e Sistemas de Informação o Geográfica SA kontra Nersant – Associação o Empresarial da Regi o de Santarém. 90. pont.

az alkalmasság igazolható az ajánlattevő vagy részvételre jelentkező, vagy vezetői végzettségének, vagy képzettségének ismertetésével, és különösen azon személyek végzettségének vagy képzettségének ismertetésével, akik a beszerzés teljesítéséért felelősek, feltéve, hogy ezeket az ajánlatok értékelése során nem értékelik (321/2015 (X.30.) Korm. rendelet 21. § (1) bekezdés f) pont, (2) bekezdés e) pont és (3) bekezdés f) pontja). A magyar gyakorlat tehát – a rendelet értelmében – marad a régi: bár az értékelési szempontok között jelenhet meg az alkalmazotti állományra való követelmény, csak annyiban, amennyiben azt az alkalmasság körében nem értékelik.

III. AZ ÉLETCIKLUS-KÖLTSÉG MIBENLÉTE ÉS JELENTŐSÉGE

Hughes és szerzőtársai az irodaépületekkel kapcsolatos költségek tervezése, számítása kapcsán érdekes arányszámot állapítottak meg: ha egy egységnyi költséget számolunk az ingatlan építésére, akkor öt egységnyivel kell kalkulálnunk annak fenntartási költségét, és 200 egységnyi kiadásra számíthatunk az azt működtető munkaerő és egyéb üzleti költségek tekintetében.^[14] Más kutatási adatok és tapasztalati eredmények azt mutatják, hogy egy projekt teljes életciklus-költségének csupán 30%-át teszi ki az építési költség, a további 70% az élettartam során felmerülő további kiadás (fenntartás, felújítás).^[15] Ezen adatok jól jelzik, hogy bizonyos beruházások esetében nem feltétlenül a kezdeti költség jelenti a legnagyobb terhet a tulajdonosra nézve. Az életciklus-költség számításának jelentősége a fenntarthatóság, illetve a zöld közbeszerzések témakörében nem számít újdonságnak, és nem csak a közbeszerzések, hanem általában a piaci alapú beszerzések esetében is alkalmazott eszköz.^[16]

Az életciklus-elemzés egy termékkel vagy egy folyamattal kapcsolatos környezeti terhek értékelése, annak felismerése és számszerűsítése, hogy a termékek, folyamatok és szolgáltatások minden egyes életciklus lépcsője környezeti és gazdasági hatásokkal jár. Ez a folyamat a gyártás vagy folyamat során felhasznált energia, anyagok és a környezetbe bocsátott emissziók minőségi és mennyiségi meghatározásával kezdődik. Az így nyert adatok alapján lehet a termék vagy folyamat környezeti hatását felbecsülni, szisztematikusan értékelni és a környezeti fejlesztés lehetőségeit felmérni. Az LCA (*life-cost assessment*)^[17] a termék, a csomagolás vagy a folyamat teljes életciklusát tartalmazza, nevezhető „bölcstől a sírig”

[14] Hughes – Ancell – Gruneberg – Hirst, 2004, 373–381. Elérhető: <http://centaur.reading.ac.uk/12142/> (2016. február 21.)

[15] Kovácsné Igazvölgyi – Parrag, 2014. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/02300/02390/00004/pdf/EPA02390_utugyi_lapok_2014_4_04.pdf (2016. február 21.)

[16] Hochschorner, 2008, 9.

[17] Az életciklus-elemzés, mint tudományterület az 1980-as évektől jelenik meg, elsősorban a közgazdasági és a műszaki tudományok terén. 1996 óta önálló tudományos folyóirat foglalkozik a témával: *The International Journal of Life Cycle Assessment*.

megközelítésnek is.^[18] Az életciklus-költség (vagy más elnevezéssel életciklus-költségelemzés – LCC) felfogható egyfajta döntéstámogató matematikai módszerként is, amelyet leggyakrabban olyan esetekben alkalmaznak, amikor több alternatíva között kell választani, vagyis a módszer úgy is leírható, mint a pénzügyi konzekvenciák előrejelzésének egy metódusa.^[19] Az életciklus-költség számításával kapcsolatban Gluch és Baumann megfogalmazzák kétségeket is: egyrészt a jövőre nézve megfogalmazott állítások tervezhetőségének kiszámíthatatlansága, másrészt a döntések visszafordíthatatlanságának ténye az életciklus során befolyásolhatják az előzetesen készített számítások végeredményét.^[20] Mindezt nehezíti továbbá a tervezés során felhasznált tények, információk megbízhatóságának kérdése is.^[21]

Az életciklus fogalma a 2011. évi Kbt.-ben csak az értelmező rendelkezések között jelent meg. A 4. § 8. pontja értelmében a fenntarthatósági szempont a fenntarthatósági szempontok érvényesüléséről szóló kormányrendeletben meghatározott szempont, így különösen az erőforrás- és energiahatékonyság, a dematerializáció, az üvegházhatású gázkibocsátás-csökkentés, valamint az adott termék/szolgáltatás életciklusa során a lehető legkisebb környezeti hatással és terheléssel járó megoldások szempontjai, amelynek alkalmazását a 71. § (4) bekezdés c) pontja tette lehetővé az ajánlatok értékelése során az összességében legelőnyösebb ajánlat, mint bírálati szempont alkalmazása körében. A fenntarthatósági szempontokra, így az életciklusra utalásra való részletes szabályokat jogforrási szinten nem találunk.

Az új Kbt. az uniós irányelvek hatására bevezette az életciklus fogalmát a közbeszerzési jogba. Az új Kbt. 3. § 7. pontja értelmében az életciklus „egy termék használatának, szolgáltatás nyújtásának vagy egy építési beruházás fennállásának összes egymást követő, illetve egymással kapcsolatban álló szakasza – ideértve az elvégzendő kutatást és fejlesztést, a gyártást, a kereskedelmet és annak feltételeit, a szállítást, a felhasználást és a karbantartást is – a nyersanyag beszerzésétől, illetve az erőforrások megteremtésétől az eltávolításig, ártalmatlanításig, az adott területek eredeti állapotának helyreállításáig, illetve a szolgáltatás vagy a használat végéig”. Láthatjuk tehát, hogy a meghatározás nagyrészt találkozik a tudományos állásponttal, annál talán egy hajszálnyit részletesebb, értelmezőbb jellegű.

A Közbeszerzési Hatóság 2017 márciusában közzétett Útmutatója az alábbi esetekben javasolja az ajánlatkérőknek az életciklus-költség alkalmazását:

- rövidebb élettartamú eszköz, mely élettartama végén jelentős költségtételt jelent (pl.: elektronikai, veszélyes hulladék, terület-helyreállítási kötelezettség stb.);

[18] Tamaska – Rédey – Vizi, 2001, 11.

[19] Zsellér, 2011, 19.

[20] Gluch – Baumann, 2004, 571–580.

[21] Ez különösen érdekes kérdés akkor, amikor éppen 2015-ben robbant ki a Volkswagen-csoport körében a környezetvédelmi mutatók hamisításának ügye. A gépjárművek beszerzése tekintetében elmondható, hogy az életciklus-költség és a környezetvédelmi szempontok érvényesülése már régóta értékelési szempont a közbeszerzésekben, amely viszont relativizálódni látszik az aktuális események tükrében.

- kifejezetten hosszú élettartamú eszköz, rendszer, létesítmény, mely folyamatos és alapvető szolgáltatást nyújt, üzemelési, fenntartási költsége hosszú időn keresztül jelentkezik, és üzembe helyezése után, költséghatékonysága hosszú időn keresztül érdemben már nem javítható (pl.: infrastruktúra);
- komplex rendszer, létesítmény, mely nagy arányban tartalmaz az élettartam szempontjából jelentősen eltérő rendszerelemeket, tartozékokat, alkatrészeket (pl. szennyvíztisztító telep és annak gépészeti berendezései), melyeknek cseréje, pótlása jelentős költséget jelentenek a komplex eszköz használata során;
- intenzív technológiai fejlődés, fejlesztés alatt álló termékek, eszközök (pl. számítástechnikai berendezések), melyek egymást követő generációinak költséghatékonysága jelentősen eltérhet;
- rendszeresen visszatérő beszerzések, ha az ajánlatkérő a beszerzés tárgyáról, használatáról és annak piacáról részletes ismeretekkel, tapasztalatokkal rendelkezik;
- a beszerzés tárgya naturáliákban (km, m³ stb.) kifejezett normatív célkitűzés(ek) teljesítése, de a megvalósítás módjára vonatkozóan a felhívás nem tartalmaz részletes elvárásokat (pl.: FIDIC sárga könyves építési beruházás, tervezés-építés típusú megbízások), tehát az adott cél jelentősen eltérő költséghatékonyságú műszaki változatokkal is elérhető;
- az életciklus-költség meghatározásához szükséges adatok rendelkezésre állnak (pl. megvalósíthatósági tanulmányból), vagy észszerű ráfordítások mellett elérhetőek, illetve előállíthatóak (pl. jellemző költségtételekre, teljesítményekre, kibocsátásokra vonatkozó ágazati ajánlások, adatbázisok léteznek).^[22]

IV. AZ ÉLETCIKLUS-KÖLTSÉG SZÁMÍTÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA

Az életciklus-költség számításának elméletével kapcsolatban Balog Ildikó kifejti, ezen módszer csak abban az esetben alkalmazható, ha már megszületett a döntés a projekt megvalósításáról, vagyis ha már tisztázott, mekkora a létesítménytől elvárt haszon (társadalmi szinten), valamint az, hogy milyen követelményeknek kell megfelelnie. Nem alkalmazható tehát szerinte akkor, ha a változatokat nem ugyanolyan igény kielégítésére hozták létre, más funkciót töltenek be, és eltérő mértékű hasznot eredményeznek. Erre az esetre inkább a költség-haszon elemzés ajánlható, mert az a költségeket szembeállítja a társadalmilag elérhető összhaszonnal, és e két tényező függvényében választható ki az optimális változat.^[23]

[22] Közbeszerzési Hatóság: A közbeszerzési hatóság útmutatója az életciklusköltség-számítási módszertanokról. *Közbeszerzési Értesítő*, 2017. évi 35. szám, 2017. március 10. 10-11., továbbiakban: Útmutató.

[23] Balog, 2013, 10.

Az irányelv az életciklus-költség számításához a 68. cikkben az alábbi útmutatást adja:

„Az életciklus-költségek meghatározásakor egy áru, szolgáltatás vagy építési beruházás életciklusa során felmerült alábbi költségek egészét vagy egy részét kell releváns mértékben figyelembe venni:

- a) az ajánlatkérő szerv vagy más felhasználók által viselt költségek, mint például:
  - i. a beszerzéshez kapcsolódó költségek;
  - ii. a használat költségei, mint például energiafogyasztás és más források felhasználása;
  - iii. karbantartási költségek;
  - iv. az életciklus végéhez kapcsolódó költségek, például elszállítási és újrahasznosítási költségek;
- b) az adott áruhoz, szolgáltatáshoz vagy építési beruházáshoz annak életciklusa során kapcsolódó környezeti externáliáknak betudható költségek, amennyiben ezek pénzben kifejezett értéke meghatározható és ellenőrizhető; az ilyen költségek magukban foglalhatják az üvegházhatású gázok és más szennyező anyagok kibocsátásának költségeit, valamint a klímaváltozás hatásainak csökkentésével kapcsolatos egyéb kiadásokat”

A Kbt. miniszteri indoklása kiemeli, a Kbt. az irányelvi rendelkezésekre figyelemmel kidolgozott egyik újítása, hogy az ajánlatkérőnek az értékelési szempontok körében lehetősége van figyelembe venni a közbeszerzés tárgyát képező áru, szolgáltatás vagy építési beruházás életciklus-költségeit. Az ajánlatkérőnek a közbeszerzési dokumentumokban fel kell tüntetnie, hogy az ajánlattevőknek milyen adatokat kell megadniuk, és milyen módszert fog alkalmazni az életciklus-költségeknek az említett adatok alapján történő meghatározásához. A törvény rögzíti azt is, hogy az ajánlatkérő az életciklus-költségek meghatározásánál a közbeszerzés tárgyát képező áru, szolgáltatás vagy építési beruházás életciklusa során felmerült mely költségeket veheti egészben vagy részben figyelembe: ilyenek az ajánlatkérő vagy más felhasználók által viselt költségek, különösen a megszerzéshez kapcsolódó költségek, a használat költségei, különösen az energia és más erőforrások felhasználása, fenntartási költségek, az életciklus végéhez kapcsolódó költségek (pl. elszállítási és újrahasznosítási költségek), valamint az adott áruhoz, szolgáltatáshoz vagy építési beruházáshoz annak életciklusa során kapcsolódó környezeti externáliáknak betudható költségek, amennyiben ezek pénzben kifejezett értéke meghatározható és ellenőrizhető; az ilyen költségek magukban foglalhatják az üvegházhatású gázok és más szennyező anyagok kibocsátásának költségeit, valamint a klímaváltozás hatásainak csökkentésével kapcsolatos egyéb kiadásokat. (Kbt. 78. § (1)-(2) bekezdés) Ezen tételes, miniszteri indoklásban szereplő felsorolás szinte szó szerint megegyezik a 24/2014/EU irányelv 68. cikkében rögzítettekkel. Az irányelv megteremti annak lehetőségét is, hogy ha egy uniós jogi aktus teszi kötelezővé egy, az életciklus-költségek számítására vonatkozó közös módszer alkalmazását, ugyanezt a közös módszert kell

alkalmazni a környezeti externáliáknak betudható életciklus-költségek meghatározására is.

Az építési beruházások, valamint az építési beruházásokhoz kapcsolódó tervezői és mérnöki szolgáltatások közbeszerzésének részletes szabályairól szóló 322/2015. (X.30.) Korm. rendelet 3. melléklete értelmében a jóváhagyási terv^[24] kötelező része az életciklus-költségek meghatározása, de a jogszabály ennek elkészítésére külön rendelkezéseket nem tartalmaz.

A hazai jogfejlődésben fontos előrelépés, hogy a Közbeszerzési Hatóság 2017. március 10-én közzétette Útmutóját az életciklus-költség számításáról. Az Útmutató részletes iránymutatást ad arra nézve, hogy milyen költségeket lehet számításba venni az életciklushoz kapcsolódóan, és képpel is segíti a jogalkalmazót. Az Útmutató értelmében a számításhoz az ajánlatkérő által meghatározott releváns költségelemek, számítási paraméterek, valamint az ajánlattevők által megadott információk alapján meghatározható a releváns költségelemek értéke, valamint összeállítható a vizsgált időtáv alatt felmerülő költségek sorozata, az adott beszerzést jellemző költségstruktúra. Ezt követően az ajánlatkérő a megadott diszkontráta segítségével határozza meg a költségelemek jelenértékét, vagyis az ajánlatok életciklus-költségét.^[25] A Közbeszerzési Hatóság maga is felhívja a jogalkalmazók figyelmét arra, hogy az életciklus-költség számítás alkalmazása fokozott figyelmet kíván az ajánlatkérőtől és az ajánlattevőktől egyaránt: megköveteli több szakterület együttműködését, és figyelemmel kell lenni arra is, hogy a bírálóbizottságban lehetőség szerint legyen olyan személy, aki környezetvédelmi szakértelemmel rendelkezik!^[26]

Az életciklus-költségek számításának módszereivel kapcsolatban tehát az ajánlatkérők – a fent felsoroltakon túl – a gazdasági-műszaki szakirodalomra támaszkodhatnak. Az életciklus-költségek számításához hasznos segítséget nyújthat az ICLEI által kidolgozott ún. DEEP Toolkit rendszer.^[27] Az online elérhető programok között az openLCA^[28] egy berlini társaság ingyenes, nyílt forráskódú rendszere, amely az egyszerűbb számítások elvégzéséhez nyújt segítséget.

[24] Ha a közbeszerzési eljárás kivitelezésre és tervezési szolgáltatásra is irányul, az ajánlatkérő ún. jóváhagyási tervet készíttet és bocsát a gazdasági szereplők rendelkezésére, amely tartalmazza az építmény környezetében és az építési területen, építési telken való elhelyezését, térbeli összefüggéseit, alaprajzi és metszetbeli elrendezését, meghatározó építészeti megjelenését, műszaki (így különösen építészeti, épületszerkezeti, tartószerkezeti, épületgépezeti, épületvillamossági és egyéb szakági) megoldásait, minden főbb szerkezeti, valamint a hozzá kapcsolódó minden gépezeti, technológiai berendezés teljesítményadatát, a megvalósításával kapcsolatos költségbecslést, valamint üzemeltetési megoldásait és becsült költségeit. (322/2015. Korm. rendelet 14.§ (6) bekezdés)

[25] *Útmutató*, 2017, 21.

[26] *Útmutató*, 2017, 27.

[27] ICLEI – Helyi Önkormányzatok a Fenntarthatóságért. A szervezet 1200 helyi önkormányzat együttműködésén alapul, amelynek célja a fenntarthatósági szempontok előtérbe helyezése a helyi kormányzásban, illetve a legjobb gyakorlatok bemutatása. Az általuk kidolgozott eszköz (Dissemination of Energy Efficiency Measures in the Public Building Sector) az építőipari beszerzések területén ad segítséget az életciklus költség számításhoz.

[28] www.openlca.org (2016. február 22.)

Dezső Attila szerint a jogfejlődés valószínűsíthető következő lépése az lesz, hogy a Bizottság felhatalmazáson alapuló jogi aktusok keretében meghatározza szakpolitikai szinten a különböző beszerzési tárgyak életciklus-költségeit.^[29] A kézirat lezárásakor egyetlen ilyen uniós joganyag érhető el: a 2009/33/EK irányelvben („Tiszta járművek irányelv”) rögzített, környezeti externáliáknak betudható költségek számítását lehetővé tevő értékelési módszertan. Az irányelvet átültető 48/2011. (III. 30.) Korm. rendelet hatálya alá tartozó beszerzések esetén az ajánlatkérők kötelesek vagy műszaki követelményként, vagy az értékelés körében érvényesíteni az előírt energiafelhasználással, szén-dioxid kibocsátással és nitrogén-oxid (NOx), nem-metán szénhidrogén (NMHC) és részecske kibocsátással (PM) összefüggő környezetvédelmi követelményeket. Amíg az egységes számítási módszerek megjelennek, a Közbeszerzési Hatóság is egyes külföldi legjobb gyakorlatok tanulmányozását javasolja: az Útmutató ezek közül például a Smart SPP projektet nevesíti, amelyet a Procura+ Európai Közbeszerzési Hálózat indított útjára az Európai Bizottság „Intelligent Energy Europe” programja keretében, és az életciklus-költség-CO2 kibocsátás számszerűsítését teszi lehetővé több termék vonatkozásában. A projekt 2011. augusztus 31-én zárult.^[30]

V. AZ ÉRTÉKELEMZÉS MÓDSZERE A KÖZBESZERZÉSI ELJÁRÁSOKBAN

Az értékelemzés komplex és nyílt problémák kezelésére alkalmas, nagy hatású, racionalizációt és innovációt támogató csoportos döntés-előkészítő módszer. Alkalmazásának célja, hogy csökkenjen egy projekt döntési kockázata úgy, hogy az igényeket maradéktalanul kielégítsék a javasolt megoldások, de ne tartalmazzanak felesleges (műszaki) megoldásokat, ill. ezzel járó költségeket. Ezt az elvárást az értékelemzés részben sajátos eszközével, a funkcionalitás előtérbe helyezésével éri el, másrészt azzal, hogy a szisztematikus munka mellett nagy súlyt fektet az alkotó gondolkodás támogatására.^[31] Az értékelemzéssel kapcsolatban szakemberképzés is folyik világszerte. A Magyar Értékelemzők Társasága tájékoztatása szerint jelenleg két minősítési rendszer létezik: az amerikai központú SAVE International (Society of American Value Engineers International) értékelemzési világszervezet és az európai European Governing Board (EGB – Európai Irányító Testület, az értékmenedzsment európai szervezete) minősítési rendszere.

Érdekes módon már a közbeszerzésekről szóló 1995. évi LX. törvény, valamint azt követően a 2003. évi közbeszerzési törvény tartalmazta az értékelemzés fogalmát és alkalmazásának feltételeit is. Az értékelemzés fogalmát a 2003.

[29] Dezső, 2015, 649.

[30] A projektről részletesen ld: Adel, Aure et al., 2009. Elérhető: http://www.smart-spp.eu/fileadmin/template/projects/smart_spp/files/SMART_SPP_D2.2_ExistingProcurementApproaches.pdf (2017.05.15.)

[31] Fodor, 2011, 5.

évi Kbt. 4. § 8. pontja határozza meg úgy, mint a termék, illetve a szolgáltatás értékeségét növelő döntéselőkészítő módszer, amelynek alkalmazása során a termék, illetve a szolgáltatás funkciójának és előállítási vagy beszerzési költségeinek viszonyát kell vizsgálni. A 2003. évi Kbt. 53. § (5) bekezdése lehetővé tette, hogy az ajánlatkérő az ajánlati felhívásban előírja, hogy az ajánlattevő alkalmazza az értékelemzés módszerét. A közbeszerzési jogforrások azonban az értékelemzés módszerével kapcsolatban további felvilágosítással vagy iránymutatással nem szolgálnak.

Az értékelemzést a 2011. évi Kbt. nem tartalmazta még utalási szinten sem, ugyanakkor a közbeszerzési eljárások értékelése során ettől függetlenül volt lehetőség az alkalmazására.

A 24/2014/EU irányelv az értékelemzés módszerét nem nevesíti. A 2015. évi Kbt. szövegében újra megjelenik az értékelemzés, mint módszer, de a korábbiaktól eltérő helyen. Az új Kbt. a közbeszerzési eljárás előkészítése körében az ajánlatkérő eljárása során teszi lehetővé az értékelemzés, mint módszer alkalmazását (Kbt. 28. § (1) bekezdés). Fentiekkel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy mikor indokolt valójában az értékelemzés alkalmazása a közbeszerzési eljárásban: az ajánlatkérői vagy az ajánlattevői oldal számára jelent ez kötelezettséget?

Az életciklus-költségének számításához hasonlóan az ajánlatkérő ismét a gazdasági-műszaki szakirodalom eredményeire tud támaszkodni. Ebben a körben kiemelésre érdemes, hogy az e-UT 03.01.11 „Közutak tervezés e (KTSZ)” Ütügyi Műszaki Előírásra és az e-UT 01.01.21 „Értékelemzés alkalmazása az útügyi projekteknél” című Tervezési Útmutatóra (TÚ. 15.) több esetben is látunk hivatkozást közbeszerzési eljárások felhívásaiban,^[32] így ezen már kidolgozott értékelemzési modellek – legalábbis a közúti építkezésben – irányadóak.

VI. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Minden újonnan bevezetett jogintézmény esetében szükséges egyfajta átmeneti idő, amíg a jogalkalmazók megfelelően, kellő rutinnal tudják kezelni az új helyzeteket. Az életciklus-költség számításának metodikája, alkalmazásának legmegfelelőbb mikéntje még bőven a jövő zenéje a közbeszerzések területén. Nem szerencsés helyzet, hogy ezen alkalmazások úgy jelentek meg a közbeszerzési törvényben, hogy a megfelelő alkalmazáshoz szükséges útmutatók, rendszerek nem álltak rendelkezésre, az Útmutatót a Közbeszerzési Hatóság több, mint egy évvel a jogszabály hatálybalépését követően, 2016. december 21-én tette közzé. Ugyanakkor az új szabályok kapcsán megállapíthatjuk azt is, hogy a korábbi szabályozásban alkalmazott összességében legelőnyösebb ajánlat mint

[32] Pl. KÉ-2015/24, KÉ-2014/142. Az értékelemzési feladatokra vonatkozó felhívásokat a Közbeszerzési Adatbázis adatai alapján elsősorban a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. mint ajánlatkérő tette közzé.

értékelési szempont során kialakult rutinok biztosan nem ellentétesek az új közbeszerzési elvekkel sem. A legjobb gyakorlatok kialakítása fokozott munkát kíván meg a következő néhány évben a közbeszerzési ajánlatkérőktől, de főleg azon bevont szakemberektől, akik a jogi hézagokat valós tartalommal töltik meg. A közbeszerzési reform kapcsán általában is megállapítható, hogy a jogalkotó (mind az uniós, mind a hazai) jelentős többletterhet ró az ajánlatkérőkre, és különösen a közbeszerzési eljárás előkészítése terén növekszik meg nem csak az adminisztrációs kötelezettség, hanem a felelősség is. Bízhatunk ugyanakkor abban, hogy mivel ezen szabályok nem csak a magyar közbeszerzési jogban jelentenek változást, az Európai Bizottság kiemelt figyelmet fordít majd az értékelést segítő eszközök kidolgozására, és ezzel párhuzamosan a Közbeszerzési Hatóság folyamatosan fejleszti a jogalkalmazást segítő útmutatóit. A fenntarthatóság és a környezettudatosság mint kiválasztási szempont fokozott térnyerésével egyre nagyobb figyelem jut azon eljárásokra, számítási metódusokra is, amelyek a kiválasztás végrehajtását segítik, így várható, hogy a témában a szakirodalom is jelentősen növekedni fog a jövőben.

IRODALOM

- Balog Ildikó (2013): Életciklus-költség számítási módszerek kutatása és kialakítása az üzleti fenntartási és beruházási folyamatokban. *Közúti és Mélyépítési Szemle*, 9. szám, 8-14.
- Dezső Attila (szerk.) (2015): *Magyarázat az Európai Unió közbeszerzési jogához*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Hughes, Will P. - Ancell, Debbie - Gruneberg, Stephen - Hirst, Luke (2004): Exposing the myth of the 1:5:200 ratio relating initial cost, maintenance and staffing costs of office buildings. In: *Proceedings of the 20th Annual ARCOM Conference*, HeriotWatt University, Edinburgh, 373-381.
- Farkas Csaba (2008): *Ajánlattétel, ajánlatok értékelése a nyílt közbeszerzési eljárásban*. Doktori értekezés, Szeged.
- Fodor Árpád (2011): *A munkás, de csodálatos értékelemzés*. MicroVa Fejlesztő Bt, Budapest.
- Gluch, Pernilla - Baumann, Henrikke (2004): The life cycle costing (LCC) approach: a conceptual discussion of its usefulness for environmental decision-making. *Building and Environment*, 39. szám, 571-580.
- Hochschorner, Elisabeth (2008): *Life Cycle Thinking in Environmentally Preferable Procurement*. Doctoral Thesis, Royal Institute of Technology, Stockholm.
- Juhász Ágnes (2014): *A közbeszerzésről másképpen. Közjog és magánjog határán*. Lectum, Szeged.
- Kovácsné Igazvölgyi Zsuzsanna - Parrag Ferenc (2014): Teljesítményelvű üzleti beruházási szerződések. *Üzleti Lapok* 4. szám. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/02300/02390/00004/pdf/EPA02390_utugyi_lapok_2014_4_04.pdf (2016.02.21.)
- Marosi János (2015): Új értékelési szempontok a közbeszerzési irányelvekben. *Közbeszerzési Szemle*, 1. szám, 45-52.

- Tamaska László – Rédey Ákos – Vizi Szilárd (2001): *Életciklus elemzés készítése*. 2. kötet. (Tisztább Termelés Kiskönyvtár), Veszprémi Egyetem Környezetmérnöki és Kémiai Technológia Tanszék.
- Telles, Pedro – Butler, Luke (2014): Public Procurement Award Procedures in Directive 2014/24/EU (May 29, 2014). In: F. Lichere – R. Caranta – S. Treumer (szerk.): *Novelties in the 2014 Directive on Public Procurement*, Djof Publishing, 2014. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2443438>
- Varga Ágnes (2014): Fenntarthatóság az új közbeszerzési irányelvekben. *Közbeszerzési Szemle*, 8-9. szám, 65-72.
- Zsellér Orsolya Veronika (2011): *Az életciklus-költségelemzés (LCC) alkalmazása az innováció tervezésében*. Doktori értekezés, Győr.

•

Kassák Lajos: Panderma 3

Kincstalálásra vonatkozó szabályok a modern jogrendszerekben^[*]

I. A RÓMAI JOG KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYAINAK TOVÁBBÉLÉSÉT MUTATÓ JOGRENDSZEREK

Az elsősorban a iustinianusi Institutiókból ismert hadrianusi szabályozás, valamint Paulus kincsre vonatkozó definíciója óriási karriert futott be a modern jogokban, hiszen az első ízben dokumentálhatóan Hadrianus által intézményesített elgondolás (miszerint az idegen telekben talált kincs tulajdonjogának fele a megtalálót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti), valamint Paulus híres definíciója (miszerint a kincs egy bizonyos régen elrejtett, értékes dolog, amelyre már nem emlékeznek, s így nincs tulajdonosa)^[1] – persze modernizált formában, olykor persze bizonyos eltérésekkel, de – számos modern (elsősorban, de nem kizárólagosan európai és latin-amerikai) polgári törvénykönyvben szívósan tovább él mind a mai napig.

Itt és most elsősorban néhány ma is hatályos külföldi polgári törvénykönyvre kívánunk csupán utalni,^[2] a részletes, önálló monográfiát megkívánó elemzésről lemondva.^[3]

a) A *Code civil* előtti francia szokásjogi szabályok szerint a kincset három részre kellett osztani: a talált kincs egyharmada a földesurat

[*] A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[1] E kérdéskörökre nézve lásd saját, korábban megjelent tanulmányainkat: Siklósi, 2015a, 27–37.; uő. 2015b, 97–102.; uő. 2014 megjelent 2016-ban, 181–197., ill. az e tanulmányokban idézett szakirodalmat.

[2] A magyar jog kincstalálásra vonatkozó szabályozása önálló tanulmányt igénylő kérdéskörének elemzéséről most lemondunk.

[3] Részletes elemzésre (pláne egy tanulmány eleve szűkre szabott keretei között) nem tudunk vállalkozni, így csak egyes kódexek kincstalálással kapcsolatos szabályait tudjuk röviden megvizsgálni – az egyéb, kincstalálásra vonatkozó jogszabályok, vagy éppen a bírói gyakorlat elemzésére sincs módunk még az alábbiakban említésre kerülő kódexek esetében sem. Részben a terjedelmi korlátok, részben pedig a kompetenciahiány miatt – hiszen nem kívánjuk azt a hamis látszatot kelteni, hogy pl. a perui vagy éppen a chilei jog tekintetében mélyebb ismeretanyaggal rendelkezni, és beható részletkutatásokat végeztünk volna – az alábbiakban olvasható fejtegetések inkább áttekintő, mintsem mélyebb, elemző jellegűek. – Az itt hivatkozott kódexek mellett Knütel még a hatályos görög, japán, valamint dél-koreai ptk.-ra is utal, amelyekben a római jog messzemenő hatása kimutatható, lásd Knütel, 1999, 570. A kincstalálás modern jogi szabályaira nézve – több jogrendszerre is kiterjedően – lásd még pl. Marchi, 1997, 374skk.; a hazai szakirodalomból összefoglaló jelleggel Erdődy, 2012, 159, (= <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/>).

illette, míg egyharmada a telektulajdonosé, egyharmada pedig a találóé lett; ha pedig valaki saját telkében talált kincset, úgy annak csupán fele lett a tulajdonosé, másik fele a földesurat illette meg. A kincstalálásra vonatkozóan a *Code civil*be felvett rendelkezések azok közé a szabályok közé tartoznak, amelyek kifejezetten a korábbi szokásjoggal – pontosabban a forradalom előtti francia jogrenddel, ill. társadalmi renddel – szembeszállva a római jogi megoldást preferálták. Az 1804-ben hatályba lépett francia *Code civil*^[4] 716. cikke ugyanis – egyértelműen római jogi alapokon – rögzíti, hogy a kincs tulajdonjoga a találót illeti meg, amennyiben saját telkén talál kincset; ha pedig a kincset más telkén találták meg, úgy a kincs felerészben a találót, felerészben pedig a telek tulajdonosát illeti meg. Ugyanez a cikk megadja a kincs meghatározását is, miszerint kincs (*trésor*) minden olyan elrejtett vagy eltemetett dolog, amelyen tulajdonjogát egy személy sem tudja igazolni, és amit véletlenül fedeztek fel. A római jogi hagyományok messzemenő továbbélését mutatja, hogy a francia ptk.^[5] hivatkozott cikke csak az ingatlanban

- file/Erd%C5%91dy%20J%C3%A1nos%20PhD.pdf), valamint uő. 2014, 135skk. – A kifejezetten a „románista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerek” mellett tanulmányunk első pontjában három olyan vegyes jogrendszert (tehát részben a római jog, részben pedig a common law hatását tükröző jogrendszert) is megemlítünk, amelyek kifejezetten római jogi alapokon szabályozzák a kincstalálást. A vegyes jogrendszereket önálló pont keretében is tárgyalhatnánk, de pl., mint látni fogjuk, a szintén vegyes jogrendszerűnek tekinthető Skócia kincstalálásra vonatkozó jogi rezsimje Angliáéhoz áll közel (még ha több ponton el is tér attól), így azt nem lehetne közös nevezőre hozni a szintén vegyes jogrendszerűnek tekinthető, ám a kincstalálás szabályozását tekintve a római jog által determinált két USA-tagállam – Louisiana és Puerto Rico –, valamint Québec idevonatkozó szabályaival. – Van der Merwe nyomán itt mutatunk rá arra, hogy a Dél-Afrikai Köztársaság bírói gyakorlatában a kincstalálás soha nem kapott jogi elismerést (Merwe, 1996, 701.), noha a jogirodalom a megtalált kincsekre jogi sorsára vonatkozóan a hadrianusi-iustinianusi szabályozást ismerteti (lásd pl. Lee, 1954, 17.; Merwe, 1987, 120.). – Ami a vegyes jogrendszereket általában illeti: az újabb hazai szakirodalomban Fuglinszky, 2013, 12. ismerteti Vernon V. Palmer nézetét, amely szerint vegyes jogrendszerről akkor beszélhetünk, ha a jogrendszer a common law és a kodifikált kontinentális jog alapján nyugszik, ill. jogelvei és jogintézményei jelentős számban és azonosíthatóan hozzárendelhetők egyik vagy másik jogi hagyományhoz, továbbá a vegyes jogrendszerekben a közjog common law, míg a magánjog kontinentális eredetű. Az általunk most röviden vizsgált vegyes jogrendszerek kincstalálásra vonatkozó szabályainak önálló pont keretében történő, külön ismertetésétől azért tekintünk el, mert e jogrendszerek kincstalálásra vonatkozó szabályai vagy tisztán a római jogi hagyományok (Louisiana; Puerto Rico; Québec), vagy pedig tisztán a common law tradíció (Skócia) hatását mutatják. (Az az imént említett tétel, amely szerint a közjog common law, a magánjog pedig kontinentális eredetű, nem feltétlenül állja meg a helyét, mert pl. épp a kincstalálásra vonatkozó szabályozások esetében világosan látni lehet, hogy Skócia kincstalálásra vonatkozó jogi rezsimje az angol jog, nem pedig a kontinentális jogi tradíciók hatását mutatja.)

[4] A kincstalálás francia jogbeli történetéhez lásd összefoglalóan Lévy – Castaldo, 2002, 538., a kincstalálás modern francia jogi szabályaira nézve pedig lásd pl. Terré – Simler, 2002, 311skk.

[5] Talán nem csupán a római jog hatásának tudható be, hogy a francia ptk. csak az ingatlanokban talált kincsekre vonatkozóan állapít meg szabályokat; e szabály megalkotásában szerepet játszott az is, hogy – miként arra Harmathy, 2011, 13. rámutat a francia szakirodalom alapján – „a Code civil lényegileg a mezőgazdasági ingatlanokra helyezte a hangsúlyt... az ingatlantulajdonosok védelme állt előtérben... ezért nem kap hangsúlyt az ingók tulajdoni helyzete”. Ugyanez a helyzet pl. a felén túli sérelemre vonatkozó francia jogi szabályok (Code civil, 1674–1685. cikke) esetében is; egyrészt a római jogi hagyományok messzemenő továbbélését mutatja, hogy a francia ptk. e vonatkozásban csak az ingatlan tárgyában kötött adásvételre vonatkozóan állapít meg szabályokat, de ebben talán a Harmathy által említett megfontolás is szerepet játszhatott.

történő kincstalálásra vonatkozóan állapít meg szabályokat.^[6] Fontos azonban megemlíteni, hogy egy 1941. szeptember 27-én kelt törvény speciális szabályokat állapít meg a régészeti szempontból fontos kincsleletekre, amelyekre az állam igényt tarthat, a tulajdonosnak és a megtalálónak járó kártalanítás ellenében.^[7] A *Code civil* kincstalálásra vonatkozó szabályai viszont, mint láttuk, teljes egészében a hadrianusi-iustinianusi római jogi szabályozásra épülnek – a régészeti értékű kincsleletekre vonatkozó speciális szabályokkal kiegészítve.

b) Az 1811-es osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* eredetileg a talált kincs egyharmadát a kincstárnak rendelte juttatni (míg a talált kincs egyharmada a telektulajdonost, egyharmada pedig a találót illette meg).^[8] Ezt a szabályt azonban 1846-ban hatályon kívül helyezték, mégpedig abból a megfontolásból, hogy a találó a régészeti és művészettörténeti szempontból fontos kincsleleteket ne titkolja el.^[9] A jelenleg hatályos 399. § alapján a kincs fele a találót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti, a 398. § szövegében pedig a kincs fogalmának meghatározása kapcsán részben Paulus (D. 41, 1, 31, 1) szavai csengenek vissza, miszerint azok az értékes dolgok (a pénz mellett az osztrák ptk. kifejezetten utal az ékszerre és más drágaságokra is) minősülnek kincsnek, amelyeket már olyan régen elrejtettek, hogy azok korábbi tulajdonosa már nem deríthető fel. Az ABGB további szabályai részben a Hadrianus utáni császárok (Marcus Aurelius, Constantinus, Zeno) kincstalálással kapcsolatos rendeleteiben foglalt szabályok hatását is mutatják. A 398. § második mondata értelmében a kincstalálás tényét be kell jelenteni a műemlékvédelmi hivatalnak. Fontos szabályokat állapít meg a kincstalálás tekintetében az ABGB 400. §-ának^[10] három törvényi tényállása is, melyek értelmében a) amennyiben valaki egy „nem megengedett cselekmény”^[11] folytán jutott a kincshez, ill. b) aki a tulajdonos tudta és akarata

[6] A mai Belgium területén 1806-ban fogadták el a francia Code civil belga változatának tekinthető polgári törvénykönyvet, amelynek hatályon kívül helyezésére később sem került sor, így a mai napig hatályban van (vö. Hamza, 2002, 129sk.). A Code civil belga kincstalálásra vonatkozó 716. cikkét sohasem módosították, így az a francia ptk. kincstalálásra vonatkozó 716. cikkével ma is szó szerint megegyezik. A belga jog kincstalálással foglalkozó szabályaira nézve lásd Heesch, 2002, 34skk. (= <http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/laws-belgium.pdf>). A szerző kritikával illeti a belga ptk.-ban is olvasható meghatározást, hiszen az semmit sem mond pl. a lelet mennyiségéről, ill. értékéről, és egyszerűsége folytán problémákat okoz (Heesch, i. m. 35.), így nem véletlen, hogy az egyes (vallón, flamand) régiókban, valamint a fővárosra, Brüsszelre nézve is részletesebb szabályozást nyújtanak az alacsonyabb szintű jogszabályok. – A *Code civil* 1804-ben a mai Luxemburg területén is hatályba lépett; mivel a luxemburgi ptk. kincstalálásra vonatkozó 716. cikkét sohasem módosították, az a francia ptk. kincstalálásra vonatkozó 716. cikkével ma is szó szerint megegyezik.

[7] Lásd Terré – Simler, 2002, 314.

[8] Vö. pl. Floßmann, 2008⁶, 175. Láttuk, hogy ehhez képest a francia jogalkotó már 1804-ben szakított ezzel a konstrukcióval, és a felerészt intézményesítette.

[9] Lásd Mayer-Maly, 1999², 69. Ez beleilleszkedik abba a tendenciába, hogy a XIX. században a kincsből való kincstári részesedést az egyes jogrendszerekben többnyire eltörölték, vö. Wesenberg – Wesener, 1976³, 180.

[10] Az ABGB 400. §-ához és annak történetiségéhez lásd részletesen Klingenberg, 2011, 237skk., különösen 243skk.

[11] Ide tartozik minden olyan cselekmény, amely műemlékvédelmi előírásokba ütközik, vö. •

nélkül kutatta fel a kincset, avagy c) a kincseletet eltitkolta, az ő része a kódex által „Angeber”-nek nevezett feljelentőre, ill. bejelentőre, ennek hiányában pedig az államra száll.^[12]

c) Az 1855-ös chilei *Código civil* kincstalálásra vonatkozó szabályaiban is a római jog egyértelmű hatása mutatható ki, a francia *Code civil* közvetítésével. E vonatkozásban hivatkozhatunk pl. a chilei ptk. 626. cikkére, amelynek értelmében az idegen földben megtalált kincs egyenlő részekben oszlik meg a föld tulajdonosa és a találó között. A kincstalálásra vonatkozó szabályok a chilei ptk. 2. könyvének 4., *De la ocupación c.* titulusa alatt szerepelnek, a találás (*invención*) egyik eseteként.^[13] A kincs fogalmának meghatározásában nem csupán a klasszikus, hanem a posztklasszikus római jog hatása is egyértelműen kimutatható, amennyiben a chilei ptk. szerint kincsnek minősül a pénz, az ékszerek és más értékes holmik, amelyeket már olyan régen eltemettek vagy elrejtettek, hogy nem emlékeznek rá, sem pedig annak tulajdonosára.^[14]

d) Szintén a francia *Code civil*, és ezen keresztül a római jog egyértelmű hatása mutatható ki az 1869-es argentin *Código civil* kincstalálásra vonatkozó meglehetősen részletes – itt csak kivonatosan ismertetésre kerülő – szabályaiban. Az argentin ptk. 2550. cikke értelmében az, aki saját házában vagy telkében elrejtett vagy eltemetett kincset talál, megszerzi annak tulajdonjogát. A tulajdonos engedélye nélkül tilos idegen telkekben kincseket keresni. A jól ismert hadrianusi szabály cseng vissza a 2556. cikk szövegében, melynek értelmében az, aki idegen telekben talál kincset, felerészben annak tulajdonosává válik, a kincs másik fele pedig a telek tulajdonosát illeti meg. E rezsimmel lényegében megegyező szabályozást nyújt az új argentin kódex (*Código Civil y Comercial de la Nación*, 1951skk. cikkek) is.

e) A jelenleg is hatályos, 1870-es louisiana-i ptk. a francia jogi hagyományokat közvetíti a kincstalálásra vonatkozó szabályokat illetően is. Mint ismert, Napóleon 1803-ban adta el 15 millió dollárért Louisiana területét az Egyesült Államoknak (ang. *Louisiana Purchase Treaty*; fr. *Vente de la Louisiane*);^[15] maga Louisiana – amelynek első polgári törvénykönyvét 1808-ban fogadták el – 1812 óta tagállama az Egyesült Államoknak. Ahogyan az 1808-as louisiana-i ptk. alapját döntően a francia *Code civil* adta, úgy az 1870-es *Civil Code* is sok tekintetben a francia jogi hagyományokat – és ezen keresztül a római jogi tradíciót is – őrzi a számos

- Klingenberg, 2011, 245. Az „unerlaubte Handlung” – miként arra Klingenberg, *i. m.* 243. rámutat – az újkorban, még Zeiller értelmezésében is a babonás rituálékát, a későbbi álláspont szerint pedig a büntetőjogilag tiltott cselekményeket jelentette (pl. Stubenrauch), ma már viszont a műemlékvédelmi előírások megsértését foglalja magában.

[12] Lásd még az osztrák jogra nézve összefoglalóan: Dembski, 2001, 66skk. (= <http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/laws-oesterreich.pdf>)

[13] Lásd art. 625., amely szerint egy kincsnek a felfedezése a találás egyik esete.

[14] Csak röviden utalunk arra, hogy az 1933-as kolumbiai *Código civil* (700skk. cikkek) szó szerint átvette a chilei ptk. kincstalálásra vonatkozó, e helyütt hivatkozott szabályait. Ezekre nézve lásd Vélez Ochoa, 2006², 108skk.

[15] Ennek szövegét lásd: http://www.archives.gov/exhibits/american_originals/louistxt.html. Vö. pl. Herman, 1993, 28.; Levasseur, Paris 19942, passim, pl. 3.

módosítás ellenére is mind a mai napig.^[16] Így van ez a kincstalálásra vonatkozó szabályok esetében is. A louisiana-i ptk. 3420., *Treasure* c. cikke értelmében az, aki saját dolgában vagy uratlan dologban talál kincset, megszerzi annak tulajdonjogát. Amennyiben a kincset más dologban találják meg, a kincs fele a találót, másik fele pedig annak a dolognak a tulajdonosát illeti, amelyben a kincset megtalálták. Ugyanez a cikk megadja a kincs meghatározását is: kincs a más ingó dologban vagy ingatlanában olyan régen elrejtett ingóság, amelynek tulajdonosát nem lehet meghatározni. A francia *Code civil*hez képest tehát annyi csupán az eltérés, hogy a louisiana-i *Civil Code* az ingó dologban történő kincstalálást is szabályozza. A kódex 564. cikke külön rendelkezik a kincs sorsáról abban az esetben, amikor olyan dologban találnak kincset, amelyen valakinek haszonélvezeti joga áll fent. A haszonélvező a haszonélvezeti joga tárgyát képező dologban talált kincsen egyáltalán nem szerez tulajdonjogot, amennyiben nem ő találta a kincset; ha pedig a haszonélvező találta meg a kincset, úgy a kincs felére jogosult, mint annak megtalálója.

f) Az 1889-es spanyol *Código civil* kincsfogalmán és kincstalálásra vonatkozó szabályaiban^[17] szintén a klasszikus római jog kincsfogalmának, ill. kincstalálásra vonatkozó szabályainak egyértelmű hatása mutatható ki. A spanyol kódex 352. cikke értelmében kincsnek minősül az elrejtett és ismeretlen (feledésbe ment) pénz, ill. ékszerek és más értékes dolgok, amelyek tulajdonosa immár nem deríthető ki. A hivatkozott cikk szövegében („*deposito... de dinero*”) Paulus jól ismert szavai csengenek vissza: „*depositio pecuniae*”. A 351. cikk szerint az elrejtett kincs a telektulajdonosé; amennyiben pedig valaki más ingatlanában vagy az állam tulajdonában lévő ingatlanban és véletlenül talál kincset, annak fele a megtalálót illeti.^[18] A 614. cikk szerint a más tulajdonában megtalált, feledésbe ment kincsen (*tesoro oculto*) történő tulajdonszerzés tényállási eleme, hogy a kincset véletlenül (*por casualidad*) kell megtalálni. A 615. cikk szerint a kincsnek nem minősülő ingó dolog korábbi birtokosának vissza kell adni.

g) A hadrianusi szabályozás él tovább az 1900-ban hatályba lépett német *Bürgerliches Gesetzbuch* „*Schatzfund*” c., 984. §-ának szövegében is, melynek értelmében, ha valaki olyan dolgot fedez fel és vesz birtokba, amit olyan régen elrejtettek, hogy annak tulajdonosa már nem deríthető ki, a tulajdonjogot felerészben a találó, felerészben pedig annak a dolognak a tulajdonosa szerzi meg, amelyben

[16] Vö. pl. David - Jauffret-Spinosi, 2002¹¹, 344.; Herman 1993, passim, különösen 37skk.; Schlosser, 2005¹⁰, 254.; Hamza, 2002, 265.

[17] Ezekre nézve lásd Farré Alemán, 2001, 421sk., ill. 622sk.; Roma Valdés, 2001, 69skk. (= <http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/laws-espana.pdf>).

[18] A spanyol ptk. 1890-ben Puerto Ricóban is hatályba lépett. Bár Puerto Rico 1898 óta az Egyesült Államokhoz tartozik, és 1902 óta több alkalommal is módosították a spanyol *Código civil* (vö. Hamza, 2002, 267.), e módosítások nem érintették a kincstalálásra vonatkozó szabályokat, így a Puerto Ricóban hatályos *Código civil* „*Tesoros ocultos*” c., az elrejtett kincseken történő tulajdonszerzésről rendelkező 285. cikkében, valamint a kincs fogalmát definiáló 359. cikkében foglaltak szó szerint megegyeznek a spanyol ptk. 351sk. cikkeiben foglaltakkal.

a dolgot elrejtették. Ami a kincstalálásra vonatkozó modern német felfogást illeti, azt Wieling dologi jogi tankönyve alapján a következőképpen összegezhettük.^[19] A kincs (*Schatz*) fogalmának meghatározása kapcsán Wieling kifejezetten utal az egyértelműen kimutatható római jogi hatásra, felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a német jogban kincstalálás tárgya bármilyen, így nem csupán értékes dolog lehet, sőt, nem csak ingóság, hanem akár telekingatlan vagy épület is.^[20] A mértékadó német tankönyv kifejezetten utal arra, hogy – szemben a közönséges találassal (*Fund*) – kincstalálás esetén nem a birtokszerzés, hanem a kincs felfedezése a döntő ténykörülmeny, amely felfedezéssel a kincs, mint régen elrejtett dolog, újra emberi használatba kerül. Nem számít, hogy kifejezetten keresték-e a kincset, vagy csupán véletlenül találták meg, ahogyan az sem, hogy a találó a kincstalálásnál jogszerűen járt-e el vagy sem, így pl. hogy a kincset esetleg magánlaksértés során találták-e meg.^[21] Mivel a kincstalálás nem jogügylet, hanem reálaktus, így nem tételez fel sem ügyletképességet, sem pedig a kincs megszerzésre irányuló akaratot.^[22]

h) Ami az olasz jogot illeti, az 1942-es olasz *Codice civile* kincstalálásra vonatkozó szabályainak vázlatos ismertetése mellett érdemes röviden egybevetni a régi és az új olasz ptk. idevonatkozó szabályait is. Az 1865-ös (rég) olasz *Codice civile* kincstalálásra vonatkozó szabályai^[23] tartalmi és stílári értelemben egyaránt a francia *Code civil* hatását mutatják. A régi olasz ptk. 714. cikke értelmében a telektulajdonos által saját földjében megtalált kincs (*tesoro*) tulajdonjoga teljes egészében a tulajdonost illette meg. Az idegen telekben véletlenül talált kincs fele a telektulajdonosé, fele pedig a megtalálójé lett. A régi *Codice civile* a francia ptk.-hoz hasonlóan csak az ingatlanban (*fondo*) talált kincsről vonatkozóan állapított meg szabályokat; a kincstalálás véletlen mivoltára utaló „*per solo effetto del caso*” kitétel a francia *Code civil*-ben olvasható „*par le pur effet du hasard*” kitétel tükörfordítása. A hivatkozott cikk szerint kincsnak az olyan elrejtett vagy eltemetett értékes, ingó vagyontárgy („*oggetto mobile di pregio*”) minősült, amit elrejtettek vagy eltemettek, és amelyről senki sem tudja bizonyítani, hogy ő lenne a tulajdonosa (*padrone*).^[24]

[19] Wieling, 2007⁵, 160skk. – A kincstalálás német jogi kérdéskörének legmodernebb és legteljesebb feldolgozására nézve lásd Hermans, 2011, 10skk.

[20] Wieling, 2007, 160.

[21] Wieling, *uo*.

[22] Wieling, *uo*. – E szabályok tükrében is helytállóan tűnik Wieacker híres megállapítása, miszerint a BGB a pandektatudomány és a liberalizmus kései gyermeke; Wieacker, 1953, 15.: „*Inbesondere das Bürgerliche Gesetzbuch von 1896 ist das spätgeborene Kind der Pandektenwissenschaft und der nationaldemokratischen, insoweit vor allem vom Liberalismus angeführten Bewegung seit 1848*”. A BGB technikájának és nyelvezetének szellemi eredője Wieacker értékelése szerint a tudományos pozitívizmusból ered; a BGB nem tekinthető „egy egységes szociális és politikai tendencia kifejeződésének”, azt a liberalizmus hatja át, lásd Wieacker, 1967², 478sk. Vö. Schlosser, 2005, 190. Megjegyezzük azonban, hogy Wieacker nagy hatású és sokáig uralkodó nézetét az újabb német szakirodalomban már sokan vitatják; lásd pl. Repgen, 2001, 517.; Schröder, 2011⁸, 152.

[23] Lásd ezekre a szabályokra nézve a régebbi szakirodalomból erőteljes kritikával Perozzi, 1910, fasc. 4.

[24] Perozzi, 1910, 13. szinte minden vonatkozásban élesen kritizálta a régi *Codice civile* 714. cikkét, ill. a kincs hagyományos (római jogi eredetű) fogalmát, a kincstalálás egész jogintézményét logikátlanak minősítve. Így pl.: a szövegben olvasható *nascosto* kitétel kapcsán kérdezi, miért nem

Az 1942-es *Codice civile* 932. cikke^[25] a kincset – tartalmilag a régi olasz ptk.-val lényegében megegyezően, de modernebb szóhasználattal – olyan elrejtett, értékes, ingó dologként („*cosa mobile di pregio*”; a régi olasz ptk.-ban olvasható „*oggetto mobile di pregio*” helyett) definiálja, amelynek tekintetében tulajdonosi mivoltát senki sem tudja igazolni; a tulajdonos megjelölésére itt már a *proprietario* szerepel a régies *padrone* alak helyett. A hadrianusi szabályozás ölt testet abban a rendelkezésben, miszerint ha a tulajdonos saját telkében talál kincset, úgy annak tulajdonosa ő lesz, ha pedig más telkében véletlenül talál kincset, úgy a kincs tulajdonjoga felerészben a telek tulajdonosát, felerészben pedig a megtalálót illeti. A régi olasz ptk.-ban viszont nem szerepelt még az ingó dologban történő kincstalálásra vonatkozó szabály; az új *Codice civile* szerint az ingatlanban történő kincstalálásra vonatkozó szabályt kell alkalmazni akkor is, ha a kincset egy másik személy tulajdonában álló ingó dologban fedezték fel. A történeti, régészeti, régészeti néprajzi, őslénytani és művészi értékkel rendelkező kincsleletre viszont speciális törvényi rendelkezések irányadók.

i) Az 1966-os portugál *Código civil*nek a kincstalálást szabályozó, 1324-es cikke („*Tesouros*”) szerint, ha valaki felfedez egy értékes, elrejtett vagy eltemetett ingó dolgot, és nem lehet meghatározni annak tulajdonosát, úgy a kincs tulajdonosa felerészben a találó lesz, a kincs másik fele pedig annak az ingóságának vagy ingatlanának a tulajdonosát illeti, amelyben a kincset elrejtették vagy eltemették. A portugál jog szerint tehát nem csupán az ingatlanban, hanem az ingó dologban talált értékes dolog is kincsnek (*tesouro*) minősül, ebben a szabályozásban viszont megint csak a hadrianusi-iustinianusi jogi rezsím alap gondolata él tovább, miszerint a megtalált kincs egyik fele a találót, másik fele pedig annak a dolognak a tulajdonosát illeti meg, amelyben a kincset megtalálták.^[26]

j) A perui jog szintén a hadrianusi rezsím továbbélését mutatja – természetesen modern köntösben. Az 1984-es perui *Código civil* 934. cikke szerint a kincs-keresés bekerített, bevetett vagy beépített idegen telekben nem megengedett, hacsak ahhoz a tulajdonos kifejezetten nem járult hozzá. Az előbbi rendelkezés megsértése esetén a kincs teljes egészében a telektulajdonost illeti meg, a kincset kereső személy pedig kártérítést köteles fizetni. A 935. cikk a jól ismert hadrianusi szabály továbbélését mutatja, amennyiben a nem bekerített, bevetett vagy beépített idegen telekben felfedezett kincset azonos mértékben kell megosztani

* véletlenül elrejtett („*nascosto per caso*”), ill. miért nem egy rejtett helyen felfedezett („*scoperto in un luogo nascosto*”). Az ingatlan kapcsán kérdezi: miért nem ingó dologban is? Az értékes kapcsán kérdezi: miért nem bármilyen vagyontárgy? Az „ismeretlen tulajdonos” kapcsán: miért nem inkább „nem ismert tulajdonos”? Az ismeretlen kapcsán: miért nem jelenleg ismeretlen? És így tovább... Az 1931-ben elhunyt nagy olasz romanista már nem érthette meg az új, még ma is hatályos *Codice civile* hatálybalépését, de szinte bizonyosra vehetjük, hogy a most hatályos, szintén jórészt a római jog talaján álló szabályok sem nyerték volna meg tetszését.

[25] Ehhez a cikkhez lásd: *Codice civile commentato*, 2009³, 1731.

[26] Vö. a makaói *Código civil* 1248. cikkével („*Tesouros*”), amely szó szerint megismétli a portugál ptk. fentebb hivatkozott 1324. cikkében foglaltakat.

a telektulajdonos és a megtaláló között, azzal a kiegészítéssel viszont, hogy a felektől eltérően is megállapodhatnak. A perui ptk. viszont nem ad meghatározást a kincstre vonatkozóan.

k) A római jogi hagyományok élnek tovább az új holland polgári törvénykönyvben is.^[27] A *Burgerlijk Wetboek* kincsfogalma a német jog erőteljes hatását tükrözi: a holland ptk. 1992 óta hatályos 5., dologi jogi könyve (*Zakelijke rechten*) a kincset (*schat*) olyan értékes dologként definiálja, amit már olyan régen elrejtettek, hogy annak tulajdonosát már nem lehet kideríteni. A megtalált kincs tulajdonjogának fele a találót, másik fele pedig annak az ingatlan vagy ingó dolognak a tulajdonosát illeti meg, amelyben a kincset megtalálták.

l) A francia *Code civil*, ill. ezen keresztül a klasszikus-iustinianusi római jog egyértelmű hatását mutatja az 1994-es québec-i ptk. 938. cikke is, melynek értelmében, aki saját telkén talál kincset, az őt, a telektulajdonost illeti meg; ha pedig valaki más telkén talál kincset, úgy a kincs felerészben a telek tulajdonosáé, felerészben pedig a megtalálóié lesz, kivéve, ha a találó a telektulajdonos javára járt el.

m) Még újabb keletű példát említve: szintén a klasszikus és a iustinianusi jog hatását tükrözi a 2002-es brazil *Código civil*nek a kincstalálásra vonatkozó szabályai is. A brazil ptk. 607. cikke – amelyben félreérthetetlenül tükröződik a spanyol *Código civil* kincstalálásra vonatkozó szabályainak terminológiája is – értelmében kincsnek (*tesoiro*) a régen eltemetett vagy elrejtett pénz, ill. értékes dolgok minősülnek, amelyek a feledés homályába vesztek; messzemenően a Paulus-féle definíció (vö. „*cuius non exstat memoria*”) hatását tükrözi a „*cujo dono não haja memória*” („amelynek tulajdonosára nem emlékeznek”) kitétel. Ha a kincset véletlenül, idegen telekben találják meg, a kincs egyenlő arányban oszlik meg a telek tulajdonosa és a találó (*inventor*) között.

II. ELLENPÉLDA: A SVÁJCI JOG KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYAI

Az általunk áttekintett külföldi polgári törvénykönyvek közül egy olyan kódexet is meg kell azonban említenünk, amelyben nem a hadrianusi rezsim alap gondolatát követve szabályozzák a kincstalálást; amely a romanista jogcsaládhoz tartozik ugyan, de a kincstalálásra vonatkozó szabályozást tekintve önálló úton jár. A svájci ptk.-ról van szó.

Az 1907-es *Schweizerisches Zivilgesetzbuch* 723. cikkének a kincstre vonatkozó meghatározása bizonyos mértékig a paulusi hagyományok továbbélését mutatja, amennyiben a következőképpen fogalmaz: ha egy olyan értéktárgyat találnak meg, amelyről a körülmények alapján bizonyossággal feltehető, hogy régóta el volt temetve vagy el volt rejtve, és már nincsen tulajdonosa, úgy azt kincsnek kell

[27] A kincstalálás holland jogi szabályozására nézve lásd legújabban és igen részletesen a német nyelvű szakirodalomból Hermans, 2011, 269skk.

tekinteni. A vonatkozó cikk azonban a kincset teljes egészében azon telek vagy ingó dolog tulajdonosának rendeli adni, amelyben a kincset megtalálták. A találó pedig méltányos díjazásra tarthat igényt, amely azonban nem haladhatja meg a kincs értékének a felét.

Részletesebb kifejtés nélkül is jól látható, hogy a kincstalálásra vonatkozó svájci jogi szabályozás alap gondolata eltér a fent hivatkozott polgári törvénykönyvekben foglaltakétól; jöllehet a legfeljebb a kincs értékének felét kitevő méltányos díjazásra való igény bizonyos mértékig emlékeztet a hadrianusi rezsimre, azonban mégis más elvi alapokon áll, hiszen a találó nem automatikusan jogosult a kincs tulajdonjogának felére.^[28]

III. KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK ANGLIÁBAN ÉS WALES-BEN, SKÓCIÁBAN ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

a) Jól ismert, hogy az angol jog a kontinentális jogrendszerekhez képest teljesen eltérő úton fejlődött, és ennek nyomán – az egyes jogi tradíciók egymásra gyakorolt kölcsönhatása, ill. összetartása (matematikai eredetű fogalommal élve: konvergenciája) ellenére – a mai napig megőrizte sajátos vonásait. Nincs ez másként a kincstalálásra vonatkozó szabályok esetében sem.

Nem áll módunkban behatóbban vizsgálni az angol jog kincstalálásra vonatkozó – a romanista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerekben érvényesülő, fentebb már ismertetett rendelkezésektől teljesen eltérő – szabályait, de áttekintésünk csonka volna, ha legalább a röviden nem utalnánk az egész problémakörre.

A kincstalálást mint szerzősmódot az angol jogi nyelv a *treasure trove* kifejezéssel illeti.^[29] A régebbi angol jog kincstalálással kapcsolatos szabályaira két klasszikus szerző: Bracton és Blackstone fejtegetései alapján utalunk.

Henricus de Bracton *De legibus et consuetudinibus Angliae* c., a XIII. századból származó latin nyelvű művében több helyen is foglalkozik a kincstalálással, a legrészletesebben a „*De occultatione thesauri*” cím alatt.^[30] Paulus szavait felhasználva – azt azonban egy vonatkozásban kiegészítve – definiálja a thesaurus fogalmát: „...*quaedam vetus depositio pecuniae vel alterius metalli (cuius non extat modo memoria, ut iam dominum non habeat...*”^[31] Vagy a kincs olyan régen elrejtett pénz, vagy más nemesfém, amelyre már nem emlékeznek, és így nincsen tulajdonosa. Lehetséges, hogy Bracton csak pénzt értett *pecunia* alatt; ha ugyanis a *pecunia* általában értékes dolgot jelentene Bracton meghatározásában, talán felesleges volna mellette a *metallum* említése, de az is lehet, hogy a szerző

[28] Ez a szabályozás is mutatja, hogy a svájci ZGB valóban „öntudatos” polgári törvénykönyv, amely jórészt lemondott a külföldi és a történeti előképek figyelembe vételéről (így Schlosser, 2005, 211.).

[29] A „*trove*” kitétel a francia nyelvből ered (vö. fr. „*trouver*”); lásd Blackstone, 1765, 285.

[30] Bracton, 1922, 338skk.

[31] Bracton, *i. m.* 338.

csupán hangsúlyozni kívánta a kincslelet nemesfém tartalmának fontosságát, és erre tekintettel a Paulus definíciójában szereplő *pecunia* kitévelt e vonatkozásban szükségesnek tartotta kiegészíteni. A *pecunia* mellett tehát megjelenik a definícióban a nemesfém (*metallum*), amely – mint alább látni fogjuk – a mai napig is a kincs alapvető fogalmi eleme az angol jogban.

A kincs William Blackstone meghatározásában olyan pénzérme, arany, ill. ezüst, amit a földbe vagy más helyre rejtettek el, amelynek tulajdonosa tehát ismeretlen (*„the owner thereof being unknown”*).^[32] A kincs „a királyhoz tartozik” (*„belongs to the king”*), ha viszont a tulajdonos személye ismert vagy utóbb ismertté válik, úgy természetesen – mivel nem teljesülnek a kincs fogalmi kritériumai – „nem a király az, aki jogosult arra” (*„not the king is entitled to it”*).

Blackstone Bractonra hivatkozva rámutat viszont arra, hogy korábban a római jog (*civil law*) szabálya érvényesült, tehát minden kincslelet a találót illette meg (*„all treasure-trove belonged to the finder”*).^[33] Később azonban – az állam érdekeire hivatkozva – minden kincsleletet a királynak ítélték, viszont csak abban akkor, ha a kincs „elrejtett” (*„hidden treasure”*) volt; így a csak „véletlenül” (*casually*) elvesztett vagy „elhagyott” (*abandoned*) kincsen a „szerencsés megtaláló” (*fortunate finder*) joga megmaradt.^[34]

Az angol jog álláspontja lényegében a mai napig a fenti megfontolás alap gondolatát követi: a kincs ma is elsősorban az uralkodót illeti meg.

A kincstalálás szabályait 1996 óta Angliában és Wales-ben önálló törvény szabályozza (*Treasure Act*).^[35] Ez a törvény számos sikertelen, még a XIX. századra is visszanyúló próbálkozást követően született meg.^[36] Ennek apropóján szeretnénk legalább néhány mondatban utalni a kincstalálás modern angol jogi felfogására, ill. szabályaira.

A modern angol jog a kincs fogalmát és a kincstalálás szabályait a romanista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerekhez képest teljesen más elvi alapokon, azokhoz képest eltérő módon határozza, ill. állapítja meg. Az angol „vagyonjog” általános elveivel és szabályrendszerével is összhangban a *treasure* tulajdonjoga főszabály szerint a mai napig is a Koronát illeti meg, a kincstalálás jogát viszont a Korona franchise formájában másnak is átengedheti.

A *common law* régi, kincstalálásra vonatkozó szabályait^[37] kell alkalmazni azokra a kincsekre nézve, amelyeket 1997. szeptember 24-e előtt találtak meg; az ezen a napon és az ezt követően talált kincsekre vonatkozóan pedig az 1996. július 4-én kelt *Treasure Act* szabályai irányadóak.

[32] Blackstone, 1765, 285sk.

[33] Blackstone, *i. m.* 286.

[34] Blackstone, *uo.*

[35] Lásd ehhez Bland, 2008, 63skk. (= <http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/Development%20Roger%20Bland.pdf>).

[36] Bland, 2008, 63.

[37] Ezekre nézve a régebbi angol szakirodalomból bibliografikus jelleggel utalunk az alábbi monográfiákra: Beard, 1936.

Már a kincs meghatározása is sokkal részletesebb, konkrétabb, ill. precízebb, mint amit a romanista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerek idevonatkozó megoldásait áttekintve láthattunk. A *Treasure Act* szerint kincsnek minősül elsősorban

- minden, a megtalálás időpontjában legalább 300 éves tárgy, amely nem pénzérme ugyan, de fémtartalommal rendelkezik, és amelynek legalább 10 százaléka nemesfém (arany vagy ezüst);
- az ugyanabban a leletben lévő legalább két, a megtalálás időpontjában legalább 300 éves, nemesfémtartalommal (arany vagy ezüst) rendelkező pénzérme (*coin*; azaz minden olyan fémdarab, amit pénzként vagy pénzhelyettesítő eszközként használtak, vagy amelyekről ez ésszerűen feltehető) egyike;
- az ugyanabban a leletben lévő legalább tíz, a megtalálás időpontjában legalább 300 éves pénzérme egyike;
- minden olyan, legalább 200 éves tárgy, amely kiemelt történeti, régészeti vagy kulturális értékkel bír.^[38]

Nem minősülnek kincsnek a megmunkálatlan természetes tárgyak, ill. a természetes lelőhelyről kinyert ásványok.^[39]

Bland felhívja a figyelmet arra, hogy a *Treasure Act*-ben megadott definíció nem foglal magában minden, archeológiai szempontból fontos tárgyat, és abban a régi kincselet-fogalomban gyökeredzik, miszerint az arany és az ezüst az uralkodó.^[40]

A romanista jogcsaládhoz tartozó jogrendszerekhez képest egészen eltérő szabályok vonatkoznak a kincs megszerzésére is. E vonatkozásban csak arra utalunk, hogy amennyiben kincset találnak, azt (ha van ilyen) az arra feljogosított személy, az ún. *franchisee* szerzi meg; minden más esetben pedig a Korona (*Crown*).^[41]

b) Skóciában az angol joghoz képest önálló jogi szabályozás létezik a kincseleletekre vonatkozóan.^[42] A skót jog, mint ismert, a vegyes jogrendszerek közé tartozik, de a kincstalálásra vonatkozó szabályok, még ha több ponton el is térnek attól, az angol *common law* döntő hatását mutatják, ezért azokkal a szintén vegyes jogrendszerűnek tekinthető jogokkal szemben, amelyek a római jog kincstalálásra vonatkozó szabályainak hatását mutatják (pl. Louisiana, Québec), a skót megoldásról – dióhéjban – e pont keretein belül szólnunk.

A jelenlegi szabályozás lényegében a *common law*-n, a régi szokásjogon és joggyakorlaton alapul, törvény azt nem szabályozza.^[43] A skót jog „*bona vacantia*ként” tekint a kincsekre;^[44] Normand e vonatkozásban felhívja a figyelmet arra, hogy a skót jogban a kincs fogalmának megjelölésére szűkebb értelemben

[38] *Treasure Act*, Section 1 (1); Section 2 (1).

[39] *Treasure Act*, Section 1 (2).

[40] Bland, *i. m.*, 79.

[41] *Treasure Act*, Section 4 (1).

[42] Bland, *i. m.*, 85.

[43] Vö. Normand, 2003, 5. (<http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/47063/0023827.pdf>)

[44] Saville, 2008, 13skk. (<http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/laws-scotland.pdf>).

a treasure szó, tágabb értelemben pedig a bona vacantia kifejezés használatos.^[45]

A szabályozás alapvető, a középkorból származó princípiumát a szakirodalom a következő latin nyelvű regulában foglalja össze: „*quod nullius est, fit domini regis*”. Vagyis ami senkihez sem tartozik, a Koronára száll,^[46] a kincseken tehát a skót jog szerint is az uralkodó szerez tulajdont. A skót jog felfogása azonban több ponton is eltér az angol jogétól, így pl. a skót jog nem korlátozza a kincs fogalmát a nemesfémtartalmú tárgyakra.^[47] Míg az angol jogalkotó a kincstalálást „kivette” a *common law* szabályozási köréből – Angliában 1996 óta, mint láttuk, önálló törvény szabályozza a kincstalálást –, addig Skóciában jelenleg nincs ilyen jogalkotói szándék, mert a jelenlegi skót kincstalálásra vonatkozó szabályok, legalábbis a kérdéskört tárgyaló Saville értékelése szerint, számos előnnyel rendelkeznek.^[48]

c) Mint közismert, az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak túlnyomó többsége a *common law*-t követi. Azzal a két, vegyes jogrendszerűnek tekinthető tagállammal, amelyek a kincstalálásra vonatkozó szabályozást illetően (is) ma is a római jog talaján állnak – Louisianáról és Puerto Ricóról van szó^[49] –, fentebb már röviden foglalkoztunk. Ami viszont az angolszász jogcsaládhoz tartozó USA-tagállamok kincstalálásra vonatkozó, meglehetősen heterogén szabályait illeti, azokról is megállapítható, hogy korántsem az angol jog konzervatív alap gondolatát követik a kincstalálást illetően.

Nem áll módunkban részletesebben foglalkozni az USA egyes tagállamainak kincstalálásra vonatkozó szabályaival, ill. a föderális szintű szabályokkal sem, nem beszélve az esetjogról, így e vonatkozásban most csak néhány általános megállapításra szorítkozunk, elsősorban Kleeberg^[50] kitűnő és nagyon világos ismertetésére hivatkozva.^[51] Létezik olyan megoldás, amely szerint a kincsleleten a találó szerez tulajdont, ha pedig a találó jogsértő módon szerezte volna meg a kincset, a *locus owner* szerez azon tulajdont; a kincs aranyérméket, ezüstérméket és papírpénzt is jelenthet; számos esetben nem a kincstalálás *common law*-ját alkalmazzák, hanem törvényi rendelkezések irányadók; két állam – Tennessee és Idaho – a kincsleletet a „*locus owner*”-nek juttatja; az állami földben talált kincs az államé, a bankban talált kincs pedig a banké.

A szakirodalomban olyan javaslat is megfogalmazódott, miszerint a kincset az eredeti találó és a hely tulajdonosa között méltányosan kellene megosztani (*equitable division*).^[52]

[45] Normand, *i. m.*, 5.

[46] E nevezetes jogelvhez lásd a régi skót szakirodalomból Erskine, 1824, 224; újabban Saville, *i. m.*, 13.

[47] Saville, *i. m.*, 13.

[48] Saville, *i. m.*, 16.

[49] Lásd ezekre nézve összefoglalóan Kleeberg, 2006, 14. (<http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/laws-usa.pdf>).

[50] Lásd Kleeberg, *i. m.*, 13skk., ismertetve a téma szakirodalmát és a fontosabb jogeseteket is. Az amerikai esetjog fejlődését mutatja be Helmholz, 1983, 313skk.

[51] Az egész kérdéskörre nézve lásd még újabban pl. Richman – Forsyth, 2004.

[52] Helmholz, *i. m.*, 313skk. Az amerikai esetjog fejlődésére, az angol jogi hatásokra, ill. a kincsen

Az USA egyes tagállamainak kincstalálásra vonatkozó szabályai meglehetősen eltérőek, de egyes kiemelt jelentőségű kincsleletekre föderális szintű törvényi szabályozások is léteznek, amelyek az esetjog mellett kiemelt jelentőséggel bírnak. Így pl. az 1966-os *National Historic Preservation Act* általános jelleggel védi a nemzet történeti örökségét. Az archeológiai szempontból értékes leleteket föderális szintű törvény: az 1979-es *Archeological Resources Protection Act* szabályozza. E törvény az ún. *public land*-eken (ide tartoznak pl. a nemzeti parkok) és „indián földeken” talált archeológiai leleteket szabályozza, amelyek a törvény szerint a „Nemzet örökségét” képezik. Az 1979-es törvény célját a jogalkotó – „az amerikai nép jelenének és jövőjének hasznára” – az archeológiai leletek védelmében jelöli meg. A törvény rendelkezései mind az ötven amerikai államra kiterjednek, így pl. a vegyes jogrendszerűnek tekinthető Puerto Ricóra is. A régebbi törvények közül jelentős még e tekintetben az 1906-ban elfogadott *Antiquities Act* is, amely a „történelmi és történelem előtti” emlékeket, ill. az Egyesült Államok tulajdonában lévő vagy általa ellenőrzött ingatlanokon elhelyezkedő bármely antik tárgyat védi. Az *Antiquities Act* volt az első föderális szintű törvény, amely a történeti emlékek védelmét szolgálta.^[53]

IV. KONKLÚZIÓK

Láthattuk, hogy az eredeti hadrianusi konstrukció manapság már számos közjogi elemmel kiegészülve funkcionál az e megoldás alap gondolatát követő jogrendszerekben is, hiszen nyilvánvaló, hogy az olykor esetleg felbecsülhetetlen értékű kincsleletek tulajdonjogát napjainkban már nem lehet minden további nélkül a találónak vagy a telektulajdonosnak juttatni. A mai világ jóval összetettebb annál, mintsem hogy ilyen egyszerű szabályokat lehessen alkalmazni egy ilyen, egyébként nem is elsősorban a jogtudomány, hanem többek között a történettudomány, az irodalomtudomány, a régészet, a festészet, a szobrászat, a népművészet, sőt pl. – hogy a természettudományokat se hagyjuk figyelmen kívül – a paleontológia szempontjából fontos területen. A kincstalálás egész modern szabályrendszere ennek folytán nem csupán egy közönséges magánjogi tulajdoni szerződmód szabályainak összessége, hanem egy tulajdoni korlátozásokkal átítatott, közjogi jellegű normaanyag is részét képezi annak.

A klasszikus római jog egészét átható individualista, liberális szemlélet a klaszszikus jog kincstalálásra vonatkozó szabályaiban is megmutatkozik. A iustinianusi kodifikáció óta eltelt majdnem másfél ezer év azonban olyan horderejű változásokat hozott e területen is, hogy a kincstalálás kérdéskörét ma már nem lehet kizárólag magánjogi alapokon szabályozni.

történi tulajdonszerzés egész problémájára az USA-ban lásd még újabban Cunningham, *i. m.*, 38skk. [53] Vö. Sebastian, *i. m.*, 4. A fentiekben hivatkozott és más, ebben a körben említhető törvényekre és azok értékelésére nézve lásd uő., *i. m.*, 4skk.

Éppen erre tekintettel valószínűsíthetjük, hogy bár a hadrianusi-iustinianusi rezsím elviekben még mindig szívósan tartja magát, napjai minden bizonnal meg vannak számlálva. A kincstalálás szabályozása ugyanis elsősorban a köz érdekét messzemenően szem előtt tartó megközelítést kíván. Ha ismét felidézzük pl. az 1942-es olasz ptk. taxációját, miszerint a történeti, régészeti, régészeti néprajzi, őslénytani és művészi értékkel rendelkező kincsleletre speciális szabályok vonatkoznak, nem nehéz belátni, hogy a kincsleletek jó része ilyen, amelyeket mint a régmúlt relikviáit meg kell őrizni a jövő generációk számára. A kincs ugyanis adott esetben – itt most természetesen nem modern nemzetközi jogi értelemben használva a terminus technicust – egyfajta *common heritage of mankind*-nak, de legalábbis nemzeti örökségnek tekinthető. A jogi szabályozás feladata pedig nézetünk szerint e nemes célok messzemenő szolgálata lehet csupán.

IRODALOM

- Beard, Charles R. (1933): *The romance of treasure trove*. London.
- Blackstone, William (1765): *Commentaries on the laws of England*, 1. Oxford.
- Bland, Roger (2008): The Development and Future of the Treasure Act and Portable Antiquities. In: S. Thomas – P. Stone (ed.): *Metal Detecting and Archaeology*, Woodbridge, 63–86.
- Bracton, Henry (1922): *De legibus et consuetudinibus Angliae* (ed. G. E. Woodbine), New Haven.
- *Codice civile commentato* (2009) (a cura di G. Bonilini – M. Confortini – C. Granelli con la collaborazione di A. Rizzi), I. 3. kiad. Torino.
- Cunningham, Richard B. (2004): The twilight of treasure trove. In: J. R. Richman – M. P. Forsyth (ed.): *Legal perspectives on cultural resources*. Walnut Creek et al. (Heritage resources management series ; 7).
- David, René – Jauffret-Spinosi, Camille (2002): *Les grands systèmes de droit contemporains*. 11. kiad. Paris.
- Dembski, Günther (2001): Münzfunde und Münzsammlungen – die gesetzlichen Bestimmungen in Österreich. *International Numismatic Council, Compte rendu* 48. 66–68.
- Erdődy János (2012): *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről* (PhD-értekezés), Bp. (<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Erd%C5%91dy%20J%C3%A1nos%20PhD.pdf> (2017.08.19.))
- Erdődy János (2014): Le sens de l’expression du trésor dans les sources romaines comme la base des réglementations contemporaines. *Iustum Aequum Salutare* 10. 2. 135–144.
- Erskine, John (1824): *An institute of the law of Scotland, in four books, in the order of Sir George Mackenzie’s institutions of that law*, I. Edinburgh.
- Farré Alemán, J. M. (2001): *Código civil comentado y concordado*. Barcelona.
- Floßmann, Ursula (2008): *Österreichische Privatrechtsgeschichte*. 6. kiad. Wien.
- Fuglinszky Ádám (2013): Jogközelítés a ‘rationes communes’ mentén, avagy vegyes jogrendszeri hatások a felelősségi jogban. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* Tom. 50. 9–32.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek*

kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Budapest.

- Harmathy Attila (2011): Megjegyzések a klasszikus európai polgári törvénykönyvek évfordulói alkalmából. In: Rác L. (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi.* (Acta Wenzeliana, 9.) Budapest, 11–18.
- Helmholz, Richard H. (1983): Equitable division and the law of finders. *Fordham Law Review* 52. 313–328.
- Herman, S. (1993): *The Louisiana Civil Code. A European Legacy for the United States,* New Orleans.
- Hermans, Marisa Katharina (2011): *Der Schatzfund. Eine Gegenüberstellung der Rechtsverhältnisse an einem Schatz im deutschen und niederländischen Recht unter Berücksichtigung öffentlich-rechtlicher Sonderbestimmungen.* Münster.
- Kleeberg, John M. (2006): *The law and practice regarding coin finds. Treasure trove law in the United States,* International Numismatic Council, *Compte rendu* 53. 13–26.
- Klingenberg, Georg (2011): Der „Angeber“ beim Schatzfund. In: F. Harrer – H. Honsell – P. Mader (hrsg.): *Gedächtnisschrift für Theo Mayer-Maly.* Wien, 237–256.
- Knütel, Rolf (1999): Von schwimmenden Inseln, wandernden Bäumen, flüchtenden Tieren und verborgenen Schätzen. In: R. Zimmermann – R. Knütel – J. P. Meincke (hrsg.): *Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik.* Heidelberg, 549–577.
- Lee, Robert Warden (1954): *The South African law of property, family relations, and succession.* Durban.
- Lévasséur, Alain A. (1994): *Droit des États-Unis.* 2. kiad. Paris.
- Lévy, Jean-Philippe – Castaldo, André (2002): *Histoire du droit civil.* Paris.
- Marchi, Eduardo C. Silveira (1997): A ‘fanciulla d’Anzio’ e o instituto do tesouro. *Index. Studi camerti di studi romanistici* 25. 365–398.
- Mayer-Maly, Theo (1999): *Römisches Recht.* 2. kiad. Wien.
- Normand, Andrew C. (2003): *Review of treasure trove arrangements in Scotland.* Edinburgh (<http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/47063/0023827.pdf>)
- Perozzi, Silvio (1910): Tra fanciulla d’Anzio e la Niobide. *Nuovi studi sul tesoro* (art. 714. cod. civ.). *Estratto della Rivista di diritto commerciale* 8, fasc. 4.
- Repgen, Tilman (2001): *Die soziale Aufgabe des Privatrechts.* Tübingen.
- Richman, Jennifer R. – Forsyth, Marion P. (ed.) (2004): *Legal perspectives on cultural resources.* Walnut Creek et al.
- Roma Valdés, Antonio (2001): *La ley y la realidad en la protección del patrimonio arqueológico español.* International Numismatic Council, *Compte rendu* 48. 69–79.
- Saville, Alan (2008): The law and practice regarding coin finds. The treasure trove system in Scotland. International Numismatic Council, *Compte rendu* 55. 13–17.
- Schlosser, Hans (2005): *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte.* 10. kiad. Heidelberg.
- Schröder, Rainer (2011): *Rechtsgeschichte.* 8. kiad. Münster.
- Sebastian, Lynne (2004): Archaeology and the law. In: J. R. Richman – M. P. Forsyth (ed.): *Legal perspectives on cultural resources,* Walnut Creek et al.
- Siklósi Iván (2014): A kincstalálás római jogi történetének főbb csomópontjai, különös tekintettel a Paul. D. 41, 1, 31, 1 töredékre. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 51. (2016) 7–37.
- Siklósi Iván (2015a): A kincstalálásra vonatkozó szabályozás fejlődése a római császárok rendeleteinek tükrében. *Jog, Állam, Politika* 7. évf. 1. szám, 27–38.

- Siklósi Iván (2015b): Treasure trove in Roman law, in legal history, and in modern legal systems. *A brief summary*, *Journal on European History of Law* 6. 2. 97–102.
- Terré, François – Simler, Philippe (2002): *Droit civil. Les biens*. 6. kiad. Paris.
- Merwe, Cornelius G. van der (1987): *The law of things*. Durban.
- Merwe, Cornelius G. van der (1996): Original Acquisition of Ownership. In: R. Zimmermann – D. Visser (ed.): *Southern Cross. Civil law and common law in South Africa*. New York, 701–725.
- Heesch, Johan van (2002): Belgian laws regarding coin finds. International Numismatic Council, *Compte rendu* 49, 34–40.
- Vélez Ochoa, R. (szerk.) (2006): *Las especies náufragas*. 2. kiad. Bogotá.
- Wesenberg, Gerhard – Wesener, Gunter (1976): *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*. 3. kiad. Lahr.
- Wieacker, Franz (1953): Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellschaft. In: uő: *Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung*. Frankfurt am Main, 9–35.
- Wieacker, Franz (1967): *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 2. kiad. Göttingen.
- Wieling, Hans Josef (2007): *Sachenrecht*. 5. kiad. Berlin–Heidelberg–New York.

A filozófus modell változása a görög filozófiában, különös tekintettel a hellénisztikus korra

Zénón és a sztoikus filozófia

A hellénisztikus kort a történeti korszakolásnak megfelelően Nagy Sándor halálától, Kr. e. 323-tól az actiumi csatáig, Kr. e. 31-ig terjedő időszakban szokás meghatározni. Ám nem minden esetben szerencsés ilyen pontos adattal rögzíteni egy-egy korszak születésének, illetve elmúlásának időpontját. Filozófiai korszakok definiálásakor meglátásom szerint az ilyen megközelítés kimondottan tévesnek tekinthető. A görög filozófus státusza a klasszikus kor filozófusainak modelljéhez képest már jóval Nagy Sándor halála előtt egyértelmű változásokat mutat, tehát nagy hibát követnénk el, ha a hódító elhalálózása előtt tevékenykedő híres bölcselektől megtagadnánk az éppen általuk létrehívott hellénisztikus filozófus jelzőt. Könnyedén kirekeszthetnénk a hellénizmus korának nagy egyéniségei közül az egyik legnépszerűbb filozófiai iskola megalapítóját, a sztoikus Zénónt, vagy a cinikusok legismertebb mesterét, a hordóban lakó Diogenészt, vagy az életélvezetet hirdető Epikuroszot, jóllehet személyük és gyakorlati filozófiájuk a hellénizmus kora „márkajelzéseinek” tekinthető. Rövid esszémben a sztoikus filozófia bemutatására vállalkozom, különös tekintettel az alapító filozófus tanaira. Zénón művei sajnálatos módon nem maradtak fenn, elgondolásait csak töredékesen ismerjük különböző szerzők utalásaiból, szószerinti idézeteiből. Esszémben Zénón filozófiájának főbb elemeit alátámasztandó a görög szövegek magyar nyelvű rövid válogatását is közzé teszem saját fordításomban, melyek a többi között a kozmosz működéséről, az ember helyéről a világban, a helyes életvezetési szabályokról, a gondviselésről, valamint a helyes megismerésről vallott nézeteit mutatják be.

I. A FILOZÓFUS MODELL VÁLTOZATAI A GÖRÖG FILOZÓFIAI KORSZAKOKBAN

A görög filozófia alapvetően három nagy korszakra tagolható: preszókratikus, klasszikus és hellénisztikus korra. Az első a Szókratész előtt tevékenykedő filozófusok kora: két filozófiai gyakorlat bontakozott ki a Kr. e. 6. században. Az egyik a természetfilozófusok köre, ide

sorolható Thalész, Hérakleitosz vagy Püthagorász, a természetbölcselek. Elsősorban a kozmosz keletkezését és annak működési elvét kutatták, a mitológiai keretektől igyekeztek elrugaszkodni, racionális magyarázatok után kutattak, vizsgálódásuk tárgyát maga a természet és annak minden eleme képezte. Szintén a Szókratész előtti korban működtek a szofista filozófusok, akik már nem a természetet, hanem elsősorban annak egy kitüntetett részét, az embert tették filozófiai érdeklődésük központi problémájává. A szofista mozgalom legfőbb célja igazolni, hogy a társas együttélés szabályai emberi konvenciók eredményeként jönnek létre, nem isteni kinyilatkoztatás által. A legfőbb téma a poliszban élő polgár feladatainak tisztázása a jó törvényalkotás végett, ezért elsősorban neveléssel, retorikával és államelmélettel foglalkoztak. Az athéni demokrácia születésének és fénykorának korszaka ez, a Kr. e. 5. század, a legnépszerűbb szofisták Damón, Gorgiász és Prótagorász. A hellén filozófia második korszaka pontosan Szókratész, Platón és Arisztotelész működési idejére esik, e korszakot a klasszikus görög filozófusok korának nevezzük. A három nagyság nem csupán stílusuk és remek érvelési módjuk okán méltán híresek, de filozófiai témáik univerzális jellege miatt is. Mindhármuk esetében elmondható, hogy a természetfilozófiától a metafizikán és etikán át egészen az esztétikáig, ismertelméletig, de még az érvelési szabályok meghatározásáig is, minden filozófiai problémát érintettek. Témáik sokszínűsége, megoldási javaslataik változatosága örök és kimeríthetetlen alapot szolgáltatnak a filozófiai diskurzus kedvelői számára. Arra számíthatunk, hogy a három ilyen tehetségű filozófust követő korszakokban csak halvány utánzók jöhetnek számításba filozófusi minőségben, de nem ez történik. A görög filozófia önmagát megújító módon új témát, új stílust teremt, melynek okai a hellén kultúra hanyatlásával összefüggésben keresendők. E harmadik korszakot talán posztklasszikus kornak is nevezhetnénk; a hellén városállamok civilizációs értékei önállóságuk elvesztésével arányosan egyre tágabb néprétegekhez jutottak el, a görög kultúra kiadásának szimbólumaként e korszakot hellénisztikus kornak nevezzük. Kezdeté talán Nagy Sándor és a római hódítások idejére tehető, hanyatlása Kr. e. 3. századtól Augustus fénylő uralkodásával egybe esik. A hellénizmus koráról nem állíthatjuk, hogy jólétben, boldogságban és nyugalomban éltek a hellének, sőt éppen ellenkezőleg: az előző korszakok fényes századaihoz képest kimondottan a nyugtalanság és a szerencsétlenségek korszaka volt. Éppen ezzel magyarázható, hogy a gyakorlati jellegű, úgynevezett egyéni sorsproblémákra vigaszt nyújtó terápiafilozófiák hódítanak. A korra jellemző, hogy a két nagy klasszikus filozófus intézményesített filozófus iskolája, Platón Akadémiája és Arisztotelész Lúkeionja mellett egyre több úgynevezett „utcafilozófia” kezd teret hódítani magának, ilyen a mértéktartásáról és az askézizmusáról híres sztoicizmus; az élet örömeit hirdető epikureizmus; a fizikai lét megtagadását valló szkepticizmus; vagy a provokáló filozófiát felvállaló cinizmus. A görög bölcselet eme harmadik korszaka a római császárkorra is átörökíti értékeit. sztoikus filozófia – mintként az epikureista is – annak ellenére, hogy szervezett formában

ekkor már nem működnek, mégis a latin szerzők körében jól ismertek a több évszázadon át tartó népszerűségük legfőbb bizonyítékaként. A sztoikus szigor és az epikureista „élj a mának” filozófia leghűségesebb követői a római irodalom legnagyobb személyiségei voltak: Vergilius, Horatius, Cicero, hogy csak a legnépszerűbbeket említsük.

A három korszak nem csupán a filozófiai témák tekintetében, de a filozófus modelljét tekintve is különbségeket mutat. A preszókratikus bölcsek természetfilozófusai magányos tevékenységet folytattak, többnyire egyetlen tanítványt vállaltak fel, működésüket kizárólag saját városállamuk körzetében gyakorolták, inkább szerénység és a közösségtől való távolságtartás jellemezte őket. Nem úgy a szofistákat! Ők vándorfilozófusok voltak, az átlagembertől való megkülönböztethetőség miatt előadásaik alkalmára bíborszínű köpenyt, úgynevezett fellépő ruhát öltöttek magukra, tanítványi körüket válogatás nélkül bővítették, a hozzájuk tartozás egyetlen kritérium teljesítéséhez volt kötve, a tandíj befizetéséhez. Filozófiai témáik elsősorban a polisban élő szabad polgár sikereinek, annak gyakorlati feltételeinek tisztázása volt: a remek érvelés, a vitázó fél megzavarása, bármilyen ügy mellett való sikeres érvelés. Szókratész éppen a tanítványok válogatás nélküli felvétele miatt kritizálja a szofistákat. A leghíresebb görög filozófust elsősorban az háborította fel, hogy az észbeli képességek figyelembe vétele nélkül fogadtak maguk mellé tanítványokat. Szókratész azt vallotta, hogy filozófiát csak az arra érdemesekkel lehet gyakorolni, mégpedig nem az anyagi, hanem az észbeli képesség szerinti érdem figyelembevételével. Számos filozófiatörténeti kézikönyvben azt olvashatjuk, a szofistákat Szókratész és Platón a pénzért való tanítás miatt nem kedvelte. Ez téves megközelítés, nem ez volt az elsődleges oka a szofisták iránti ellenszenvüknek, hanem ami ebből a gyakorlatból következik. Intellektuális foglalkozással vagyont gyűjteni ugyanis a korabeli 5. századi görögség szemében egyáltalán nem volt szégyelleni való, a rhapszódoszok több ezer homéroszi sor memorizálásából és persze hibátlan esztétikai élvezetet adó skandalással gyűjtöttek maguknak szép vagyont. Ésszel pénzt keresni nem megvetendő a klasszikus görögség szemében sem. Téves volna tehát álszenten azt állítani, hogy Szókratész nem kedvelte a szofistákat, mivel pénz kértek tanításaikért, ez ugyanis mellékes. A mester azt kifogásolta, hogy mivel pénzért oktattak, így nem értelmi rátermettség szerint válogatták tanítványaikat, hanem vagyoni helyzetük szerint bárkit tanítványukká fogadtak, még az arra érdemteleneket is. A legfőbb probléma, a tanítványok észbeli képességei szerinti szelekciójának teljes hiánya a szofistáknál. A klasszikus filozófus modellje szembe állítható a szofistáéval: nem fogad válogatás nélkül tanítványt, csak a tehetséges ifjakat neveli. Nem kér juttatást, külseje igénytelen, nem ad a külsőségekre, nem a szónoklattan, hanem a helyes gondolkodás szabályait és az etikai mércék elsajátítását várja el hallgatói körétől. Szókratész elitizmusa Platón személyiségére is hatott. Platón és Arisztotelész, miként Szókratész is, korábban kizárólag válogatott társasággal, a beavatottakkal osztotta meg elgondolásait. Az előbbi kettő Szókratészhez képest programfilozófusnak is nevezhető, hiszen írásos formában rögzítették eszméiket és filozófiájuknak intézményesített keretet is szabtak. Platón

az Akadémiát, Arisztotelész a Lúkeiont alapította, ahol naponként szerveztek előre rögzített témákból beszélgetéseket, kizárólag a befogadott tanítványi kör számára. Zárt rendként kell elképzelnünk e filozófusköröket, saját épületben, osztályteremmel és könyvtárral, és persze a vezető filozófussal. Platón iskolája több évszázadon át működött, a mesterek halálukkor végrendeletben hagyományozták a legtehetségesebbnek tartott tanítványra a vezetői tisztséget, aki aztán a ház, a könyvtár és a mozgalom vezetését haláláig látta el. Arisztotelész Farkas Apollón ligetében sétálgatva tanított, innen körének ragadványneve is: peripatetikusok. A két iskola Athén leghíresebb, ámde zárt filozófusközpontjaként működött, a hétköznapi érdeklődők előtt nem álltak nyitva, kívül helyezték magukat a társadalom adta keretekben, nem foglalkoztak a szofisták idején még igen népszerű politikai, államelméleti témákkal. Ennek egyébiránt kézenfekvő magyarázata is van, a peloponnésosi háborút követően a restituált athéni demokrácia igaztalan vádakkal ítélte halálra a feddhetetlen erényű bölcset, Szókratészt. Ezen eseményt követően hosszú évszázadokra válik jellemzővé a filozófusok általános politikaellenessége. Talán ez is lehet a magyarázata annak, hogy Athénban a görög filozófia harmadik korszakában több új filozófiai irányzat is tért hódít magának, mely irányzatok az egyéni sors boldogságának esélyeit hivatottak vizsgálni, a politikai gyakorlat, a városállam vezetése mint filozófiai téma eltűnni látszik egy időre, de nem végleg, ugyanis a politika gyakorlata a hellénizmus korának utolsó felében ismét felvállalható lesz a filozófusok számára.

A hellénisztikus kor filozófusmodellje változatos stílusjegyeket mutat majd. Szókratész szellemisége és az iránta érzett tisztelet nem múlik ebben a korszakban sem, az ő szelíd, emberszerető, bölcs alakja köszön vissza a hellénizmus korában. A filozófiát szókratikus keretek között gyakorolják a kor nagy irányzatai, válogatnak ugyan a tanítványok között, de Platón és Arisztotelész hagyományához képest lazább intézményi struktúrában működtetik iskolájukat, közterületen bárkivel bármilyen filozófiai témáról szívesen beszélgetve. A filozofálás tehát ismét Athén főterén, az Agorán, a hétköznapi emberek közelében zajlik. Jártukban keltükben az ügyeket intéző athéni polgárok kedvük és idejük függvényében hallgathattak bele egy-egy eszme-futtatásba a világ keletkezéséről, az élet nehézségeinek orvoslásáról, vagy a helyes életvezetésről. A szókratikus jelleg abban is megmutatkozik, hogy a hellénisztikus kor filozófusa nem törődik a városállam aktuálpolitikai történéseivel, sőt e kor első felének filozófus modelljére éppen az lesz jellemző, hogy kivonja magát a város ügyeinek intézése alól is. Ám idővel ez is módosulni fog, a római hódítások előrenyomulásával arányosan egyre több, a görög műveltséget megismerni szándékozó fiatal római tanulmányozza a görög filozófiát görög földön, és ennek következményeként olykor a görög filozófusokat házi mesterként látjuk egy-egy római nemes körében. Ilyen a sztoikus filozófia második korszakának nagy egyénisége, Panaitiosz, aki Scipio Africanus társaságában mutatkozik, tudjuk, hogy elkísérte Scipiót Karthágó elleni hadjárata idején. A filozófia tehát a hellénisztikus kor derekán elhagyja Athént, a Kr. e. 1. században tudományos központként működő Rhodosz, majd később Róma veszi át a filozófia, a tudomány központja szerepet.

A hellénizmus korának második felében tevékenykedő filozófusok esetében egyre inkább tapasztalható, hogy a klasszikus görög filozófusok politikától való általános elfordulását már nem tekintik mérvadónak, támogató tanácsaikkal segítik egy-egy városállam jó működését. Panaitiosz politikai élet iránti erőteljes érdeklődésével szokás a hellénizmus korában tapasztalható filozófus státuszváltozást datálni. És valóban, az őt követő sztoikus filozófusok, vagy csak filozófia iránt érdeklődő bölcsek valódi politikai karriert futnak be, azaz filozófus-államférfiként tevékenykednek. Panaitiosz közvetlen tanítványa Poszeidóniosz már elég határozottan mutatja a tudatosan vállalt filozófus-államférfi szerepet. Rodoszon, ahol sztoikus iskoláját működtette prütanniszként és a rómaiakhoz delegált követként bízták rá a városállam ügyeinek intézését. De itt kell megemlítenünk Poszeidóniosz legismertebb tanítványát is, aki mesterét filozófia terén nem, de politikai hírnévben felül is múlta: Marcus Tullius Cicerot.

Az Athénből elvándorló filozófusok kihívásként élhették meg a maguk által választott poliszba való beilleszkedést, és a tényleges, vagyis sikeres beilleszkedés kézenfekvő megoldását a városállam politikai életébe való bekapcsolódás jelenthette. Ez tehát az egyik nyilvánvaló oka a filozófusok ez időben tapasztalható politika iránti vonzalmának, de valószínűleg nem az ez egyetlen ok, ugyanis a gyakorlati magyarázat mellett meg kell említenünk törekvésüket a filozófia megújítására is, amely leginkább a sztoikus filozófusokra lesz jellemző. A sztoikusok határozottan próbálták elválasztani magukat a két nagy klasszikus filozófiai iskolától, mintegy önálló eredeti rendszert alkotva, amelyben fontos szerepet kapott a hagyományos filozófiai témák mellett a gyakorlati filozófia is. Ez leghatározottabban a sztoa második korszakában tapasztalható. A hellénisztikus kor filozófusaira tehát egy megváltozott filozófuskép lesz jellemző. A környezet, a városállam és annak ügyes bajos gondjai, ha kezdetben nem is aktuálpolitikai kérdések felvetésében, de érintették a korabeli bölcseleket. A sztoikus filozófia tárgya szigorú értelemben a kozmosz, a természet, melynek része a polisz, a módosult kép tehát nem csupán a gyakorlati hétköznapok változásával magyarázható, hanem a filozófiai téma, a kutatás tárgyának megváltozásával is. Ebben a vibráló, színes közegben a görög kultúra kiáradásának keretei között bontakozott ki a sztoikus filozófia, mely jelen tanulmány tárgyát képezi, különös tekintettel az iskola alapítójának, Zénónnak biográfiájára és tanainak ismertetésére, néhány fontosabb Zénón-töredék általam készített magyar nyelvű fordítása kíséretében.

II. A SZTOIKUS ISKOLA KORSZAKAI ÉS A MOZGALOM TOVÁBBÉLÉSE

A sztoicizmus a Kr. e. 2. században nyert teret magának és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a görög filozófiai irányzatok közül a leghuzamosabb ideig volt gyakorlatban. Furcsa módon a mozgalom nem az iskola alapítójáról nyerte nevét, hanem a helyről, ahol a filozófus kifejtette tanait. A kitióni Zénón Athén központjában, a Sztoa

Poikiliében, a Tarka Csarnokban fogadta hallgatóságát, amely nevét Polügnótosz mitológiai jelenteket ábrázoló színes festményeiről kapta. Innen tehát a név: a csarnok, vagyis a sztoa filozófusai. Zénón Kr. e. 300-ban alapíthatta a mozgalmat, és egészen haláláig vezette is.

Az antik sztoikus filozófia három nagy korszakra tagolható. Az ósztoa az alapító Zénón és tanítványai által fémjelzett korszak, a második a már Athént elhagyó, de még görögül író filozófusok korszaka, a középső sztoát, melyet végül a Rómában élő és többnyire latinul író sztoikusok köre követ, újsztoa névvel illetjük.

Az ósztoa nagy egyéniségei az alapító kitióni Zénón (Kr. e. 334–262), Kleanthész (Kr. e. 331–230) és Khrüszipposz (Kr. e. 280–208). A középső Panaitiosz (Kr. e. 185–110) és Poszeidóniosz (Kr. e. 135–185), a latin vagy újsztoa nagy egyéniségei Seneca (Kr. e. 4–Kr. u. 65), Marcus Aurelius (Kr. u. 121–180), valamint az ugyan római, de az elődök iránti tiszteletből még görögül író Epiktétosz (Kr. u. 60–120). Az ósztoában a sztoikus filozófia dogmatista jelleget mutat, ekkor fogalmazódnak meg a főbb tételek, a második korszak képviselői kissé szembefordulnak e hagyománnyal és pontosító célzattal kritikai hangon közelítik meg a korai sztoikusok érveit. A nagy elődökkel ellentétben ők lesznek azok a filozófusok, akik politikai ambícióikat is nyíltan vállalják. A középső korszakban kezdetben megőrzik az iskolaszervezés kereteit, de az már hagyományos módon nem tartható fenn, ugyanis a tehetséges követők elhagyják Athént. Poszeidóniosz Rodoszon alapít saját iskolát, mely az utolsó ismert antik sztoikus iskola. Működése az alapító halálát követően megszűnik, ami egyben a szervezett sztoikus mozgalom elmúlását is jelenti. Az utolsó korszak képviselői önálló iskolába már nem tömörülnek, saját örömeikre művelték a filozófiát, nevük mégis sokkal ismertebben cseng a műveltek körében, mint a nagy elődöké, aminek az az egyszerű magyarázata, hogy a sztoikus filozófia olykor bonyolultnak és számos előtanulmányokat igénylő területeit, mint az ismeretelmélet vagy logika már nem művelik. Sokkal inkább a sztoikus etika hétköznapi gondjainkra orvosságként szolgáló terápiás eszközeit dolgozzák tovább és népszerűsítik. Az ókori sztoikus filozófia utolsó nagy képviselője a filozófuscászár, Marcus Aurelius, akinek halála után sem lankad a sztoikus filozófia népszerűsége, igaz nem direkt hagyományozódással. A sztoikus filozófia nyilvánvalóan nagy hatással lesz a filozófiatörténet nagy személyiségeire, hiszen Szent Ágoston teológia érveitől, Abelardus lelkiismeret-fogalmán át, Kálvin predestináció elméletén, vagy Descartes szenvedélytanán keresztül a filozófiai irányzatok többségében kimutathatók a sztoikus filozófia főbb elemei. Gyakorlati jellegéből fakadóan a felvilágosodás korában maga a mozgalom is újjáéled, mely korszak neosztoicizmus néven vált ismertté. Legnevesebb képviselője a németalföldi humanizmus kiemelkedő tudósa, Justus Lipsius (1547–1606). A magyar humanisták között is akadtak, akik nyíltan vállalhatóknak tartották a sztoikus tanokat, itt érdemes megemlítenünk Bethlen István pártfogoltját, az erdélyi felvilágosult gondolkodók nagy egyéniségét, Laskai József református prédikátort. Laskai fordította le magyarra tanárának, a neosztoikus Lipsiusnak latin nyelven írt államelméleti művét, mely a később kibontakozó magyar humanizmusra volt

igen nagy hatással. A fordítást elemzéssel egészítette ki, amelyből kiolvashatók a Seneca közvetítésével ránk hagyományozott sztoikus eredetű tanok a szabadságról és az egyenlőség. Ezen előremutató eszmék az antikvitásban még nem voltak igazán népszerűek, a sztoikus etika azonban elsőként nevezte meg őket.

III. ZÉNÓN RECEPCIÓTÖRTÉNETÉRŐL

A hellenizmus korában tevékenykedő sztoikus szerzők művei sajnos elvesztek, csak töredékeket ismerünk, csupán a sztoa harmadik korszakából maradtak ránk teljes terjedelmű művek. Zénón filozófiai gondolatait többnyire másodlagos forrásokból és erősen interpretált szövegekből vagyunk kénytelenek rekonstruálni. A szövegek tanulmányozása, olvasása a manapság tanulmányait végző egyetemi hallgatók tanulási gyakorlatához hasonlítható. Az érdeklődő műveltek az eredeti írásokat kivonatolták és időközönként szószerinti idézeteket is beiktattak jegyzeteik közé. E műfaj szerzőit doxográfusoknak nevezzük, e gyakorlatnak köszönhetően ismerjük ma Zénón legfontosabb tanításait. A Kr. u. 1–2. században olyan doxográfiai értékeket mutató művek készültek el, amelyek szerzői valóban elmélyülten érdeklődtek a sztoikus filozófia iránt. A legfontosabb forrást gyűjtők között Jamblikhoszt, Sztobaioszt, Diogenész Laertioszt, Cicerót, Plutarkhoszt, Sextus Empirikust, az orvos Galénoszt, Szimplikioszt, az Arisztotelész kommentárok szerkesztőjét, valamint a későbbi nagy sztoikusok közül Senecát is érdemes megemlítenünk Zénón és általában a sztoikusok tanainak megőrzőiként. Ezek a szerzők nem csupán jegyzeteket készítettek, de a sztoikus életvezetési szabályokat magukénak érezve, be is építették azokat saját filozófiai mondanójukba. Már a fent ismertetett erősen válogatott doxográfiai szerzőlista is érzékelteti Zénón töredékeinek és tanainak összegzését célzó vállalkozás hihetetlen horderejét, hiszen az erre vállalkozóknak gyakorlatilag a teljes hellénisztikus és császárkori irodalmat töviről hegyire át kell tanulmányoznia, hogy e művekből Zénónra és a sztoikusokra utaló mondatokat összegyűjthesse.

Nyilvánvalóan e nehézségi faktor lehet a magyarázata, hogy Zénón töredékeinek önálló kötetben való publikálása egészen a 19. századig váratott magára. Elsőként A. C. Paerson vállalkozott e munkára, és 1891-ban kiadta Zénón és tanítványa, Kleanthész fragmentumait filológiai és filozófiai kommentárokkal. (A. C. Pearson *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, Cambridge, 1891.) Paerson munkáját kiindulópontnak véve néhány évtizeddel később, 1921-ben Johannes von Armin már egy a korai sztoa teljes fragmentum gyűjteményét adta közzé, amely Zénón, Kleanthész és Khrüsszipposz töredékeit tartalmazza; máig a használatos a filológusok körében. (J. von Armin *Stoicorum veterum Fragmenta*, Leipzig, 1921.) A háromkötetes műre a mű címének rövidítésével (SVF) a sorozat adott kötetének római számmal, a töredéknek arab számmal való megjelölésével egyezményesítette a filológustársadalom, megadva továbbá az antik szerző nevét, akitől származik az utalás, művének címét és a szöveg belüli pontos helyét az oldal- és sorszám pontos közlésével.

Ennek a szigorú szövegjelölésnek az oka az adott részlet visszakereshetősége, hogy az idézett szöveget bárki a szövegkörnyezet figyelembevételével próbálja értelmezni, vagy lefordítani. A tanulmányban szereplő fordítások is J. von Armin gyűjteményéből származnak és az itt ismertetett filológiai pontosság követelményei szerint kerülnek közlésre. Zénón recepciótörténete nem ért véget a két szövegiadás publikálásával. A század elején a német klasszika-filológia kezdte meg a szövegek filológiai tisztázását és a tanok eredetiségnek igazolását, M. Pohlenz kétkötetes, monumentális monográfiát szentelt csak a sztoikus filozófiának. Műve máig mérvadó a sztoikusokkal foglalkozó tudósok számára. (M. Pohlenz, *De Stoa I*, Göttingen, 1992.; *Die Stoa II*, Göttingen, 1980.) A teljesség igénye nélkül meg kell még említenünk néhány, a sztoikus filozófiát és a hellénisztikus kor irányzatait alaposan tárgyaló kortárs filológus nevét. Elsőként A. A. Longot említeném meg, aki a hellénisztikus filozófiai irányzatok elemzését több könyvében is publikálta, közülük néhány magyarul is olvasható; de R. Sorabjira is felhívnom a figyelmet, aki a sztoikus szenvedélytanról és annak a keresztény filozófiában kimutatható hatásáról tett közzé több publikációt; végül pedig D. Sedleyt, a sztoikus metafizika és ismeretelmélet hozzáértő tudósát érdemes még említenünk, aki a sztoikus filozófia mellett a klasszikus filozófia szakértőjeként is ismert. Hazánkban a sztoikus filozófia kutatója Steiger Kornél, aki a közelmúltban Zénón töredékeinek egy szemelvényes fordítását, valamint a sztoikus filozófiával általános szinten foglalkozó tanulmányokat adott közzé

Tanulmányom második felében a sztoikus iskola megalapítójának, a kitióni Zénónnak filozófiai életútjáról, a róla szóló anekdotákról és a filozófiáról vallott nézeteiről fogok szólni a sztoikus filozófia diszciplináris felosztása szerint: a természetfilozófia, más néven fizika, az etika és a logika, azaz az ismeretelmélet, a helyes érveléssel foglalkozó tudomány osztályozása szerint. Elemzéseimet néhány általam készített magyar nyelvű Zénón fragmentum közzétételével támasztom alá. A töredékek tagolhatósága és a szövegértés érdekében a fordításokat címekkel láttam el, mely címzések az eredeti görög, illetve latin szövegekben nem fordulnak elő.

IV. ZÉNÓN ÉLETE

SVF I 1-6 Diogenés Laertios VII 1- 28

Zénón származása

1. Zénón Mnaszeasz vagy Démeasz fia, a ciprusi Kitión, a görögök alapította föníciai telepések által lakott város szülötte. Nyakát csak egyik irányba tudta fordítani, ahogyan ezt az athéni Timótheusz írja az *Életrajzok* című művében; türoszi Apollóniosz arról tudósít, hogy vékony, magas, sötét bőrű férfi volt, és egyszer valaki őt egyiptomi klematisznak nevezte, ahogyan Khrüsziposz is írja a *Közmondások*

című műve első könyvében. Vastag, puha és gyenge vádlója volt, ezért mondja Perszaiosz a *Lakomázási emlékek* című művében, hogy távolmaradt sokszor a lakomáktól. Azt is mondják szerette a fűgét frissen és aszaltan egyaránt.

Filozófiai előtanulmányai

Kratésznek volt tanítványa, ahogy arról már szó esett korábban, aztán Sztilpónt hallgatta – mondják – és Xenokratészt tíz évig, ahogyan Timokratész írja a *Dión élete* című művében. Szintén ő írja, hogy még Polemónt is hallgatta. Hekatón írja, valamint a türoszi Apollóniosz *Zénón élete* első könyvében, hogy Zénón egyszer jóslatot kért: vajon miként élheti a legjobb életet, azt válaszolta neki az isten: ha elkeveredik a holtakkal; ezt aztán úgy fejtette meg, hogy olvasnia kell az elődök tanításait.

Kratésszal való találkozása

Kratésszal a következőképpen találkozott: a Főniciából Peiraieuszba tartó üzleti útján, amikor bíborral kereskedett, hajótörést szenvedett. Kiszállt Athénban – ekkor már harminc éves lehetett – leült egy könyvkereskedő mellé, aki Xenophón *Emlékezéseinek* második könyvét olvasta fennhangon. Ekkor örvendezve megkérdezte tőle, vajon hol élnek a könyvben szereplő férfiak.

2. Szerencsére éppen arra járt Kratész, és a könyvkereskedő felkiáltott: „Őt kövesd!” Ettől kezdve aztán Kratész hallgatója lett. (...)

Athénban: a Tarka Csarnok mestere

Végül elhagyta Kratészt és a fentebb már felsorolt filozófusokat hallgatta még vagy 20 éven át, ezért szokták mondani őt idézve: „Bizony szerencsés voltam, amikor hajótörést szenvedtem!” Egyesek szerint ezt már Kratész tanítványaként mondogatta. Mások szerint inkább amikor Athénban időzött. Úgy tudják, amikor tudomására jutott a hajó elsüllyedése így szólt: „A jószerencse vezetett a filozófiához!” Mások szerint meg csak azután kezdett filozofálással foglalkozni, miután eladta portékáját az athéniaknak. A Tarka Csarnokban sétálgatott, amit Peiszainaktiosznak is neveznek, tarkának pedig Polügnótosz színes festményei után. Hát itt adta elő tanait, azt szerette volna, hogy e hely nyugalmat leljen, mivel a harminc zsarnok ténykedése idején 1400 athéni polgár lelte itt halálát. Többen is csatlakoztak hozzá hallgatni tanításait, őket sztoikusoknak nevezték el, miként a követőit is, akiket eleinte zénóniánusoknak hívtak, ahogy Epikurosz írja *Levelek* című írásában.

Az athéniak tisztelete Zénón iránt

3. Az athéniak oly mértékben nagyra tartották, hogy a város védőfalainak kulcsát nála helyezték el, sőt még aranykoszorúval és bronz szoborral is megtisztelték. Ugyanezt saját szülővárosa polgártársai is

megtették, akik tudták, hogy egy ilyen férfi szobra városuk díszje lesz, de még a Szidónban élő kitióniak is a sajátjuknak érezték. (...)

A mértéktartás és önfejelem erényének gyakorlója

Kenyérdarabkákon, mézen és kevés illatos boron élt. Elvértve voltak fiúszereit, mindössze egy vagy két alkalommal volt örömlánnyal is, csakhogy ne gondolják nőgyűlölőnek. Perszaiossal lakott a saját házában. Perszaiosz egyszer egy fuvoláslányt vitt haza neki, de Zénón visszaküldte őt Perszaioszhoz. (...)

A sztoikus erény, a filozófia gyakorlója

4. (...) Nagyon szívós és kis igényű ember volt, nyers ételen élt, vékony köpenyt viselt. Ezt mesélik: „Neki sem a fagyos tél, sem a végtelen zápor, sem az erős nap tüze nem ártott, miként a veszes betegség sem, se a fontos ünnepi játékok, mert ő fáradhatatlanul, éjjel-nappal a filozófia művelésén munkálkodott!” (...)

A fegyelmezetség erényének gyakorlója

6. A komédiaköltők észre se vették, hogy vicceikkel éppenhogy dicsérik Zénónt. Például Philemón a Filozófusok című drámájában ezt írja: „egy darab kenyér, fügecsemege, öblögesd le vízzel; ilyen új filozófiát vezet be ő, éhséget tanít, és tanítványokat kap”. Egyesek Poszeidipposznak tulajdonítják e sorokat. Ezt is mondják róla: „Zénón a legfegyelmezettebb filozófus.” (...) Mindenkin túltett fegyelmezetség tekintetében és úgy tűnik, méltóság – és Zeuszra – a boldogság tekintetében is.

Zénón halála

Kilencvennyolc éves korában halt meg betegség nélkül, egészségesen. Perszaiosz azt állítja *Az etikai értekezésekben*, hogy 72 éves korában halt meg; Athénba 22 éves korába érkezett. Apollóniosz azt állítja, hogy 68 éves koráig állt az iskola élén. Halála így esett meg: az iskolából kilépve megbotlott és eltörte egyik lábujját, rácsapott a földre és a Niobé egyik sorát ismételte. „Jövök már! Mért hívsz?” és azon nyomban meghalt; megfulladt magától. Az athéniak a Kerameikoson temették el, tiszteletüket a fent már említett rendeletek meghozatalával fejezték ki, erényes jellemének így állítva emléket.

Zénón művei

SVF I 41 Diogenes Laertios VII. 4.

Zénón az *Államról* című műve mellett a következő műveket írta még: *A természet szerinti életről*; *A késztetésről*, *az ember természetéről*; *A szenvedélyekről*; *A kötelességekről*; *A törvényről*; *A hellén nevelésről*; *A látásról*; *A mindenségről*; *A jelölésről*; *Püthagorászi kérdéskörök*; *Általános dolgokról*; *A stílusokról*; *Homéroszi kérdések öt könyve*; *A költészetéről és hallgatásáról*; továbbá a *Szaktudományokról*, *A megoldásokról*; *A cáfolatok két könyve*; *Visszaemlékezés Kratészre*, végül *az Etika*.

A Diogenész Laertiosznál olvasható *Filozófusok életrajza* című doxográfiai szövegben az olvasható, hogy a kitióni, azaz ciprusi származású Zénón főníciai kereskedőcsalád sarjaként született. Ez nagy valószínűséggel Kr. e. 331-ben történt. Athénba 311 körül érkezhetett egy üzleti út során, amikor főníciai bíborvásznat szállíthatott Athénba, de Athén kikötőjének közelében hajótörést szenvedett, és a szerencsétlenségről a hagyomány azt tartja, hogy Zénón éppen jószerencseként fogta fel, mivel ennek a sajnálatos eseménynek köszönhetően ismerkedett meg a filozófiával. A kikötő piaci forgatagában egy könyvárusra lett figyelmes, aki portékáját reklámozva Xenophón Szókratészről szóló *Emlékezőseit* olvasta fennhangon. Zénón csodálattal hallgatta az elbeszélést, megkérdezte a kereskedőt, hol találkozhat ilyen tiszteletreméltó filozófusokkal. A kereskedő az éppen arra járó Kratészre (Kr. e. 368–285) mutatott és ezzel Zénón tudtára adta, ha a magas filozófia érdekli, akkor Kratész társaságát keresse. Kratész Diogenésznek, a cinikus iskola megalapítójának volt tanítványa, mely irányzat elsősorban a szókratészi etika egy radikális változatát hivatott tovább örökíteni. Később Zénón más filozófusokat is felkeresett, a szintén szókratikus körként működő megarai iskola nagy egyénisége, Sztilpón (Kr. e. 360–280) mellé is odaszegődött, akitől a logikai formulák és paradoxonok gyakorlatát sajátította el. A több filozófus köréhez való csatlakozás tervszerűséget feltételez, Zénón saját iskolája megalapítása előtt nyilván az akkori irányzatok mindegyikével meg kívánt ismerkedni. Nyitottsága és a megszerzett ismereteket egységgé formáló filozófusi hajlamának kohéziós ereje kellett a merőben új, de azért még a régi gyökerekkel is rendelkező filozófiai mozgalom létrehívásához. A mintegy tíz évig tartó filozófiai tanulmányokat követően alapította meg önálló filozófiáját Kr. e. 30 körül. A mozgalom nevét a már említett Tarka Csarnokról, Sztoa Poikiliéről kapta, ahol Zénón naponta adta elő filozófiai gondolatait. Életéről, a sztoikus erények személyiségében állandósult gyakorlatáról, az önfegyel-méről, a mértéktartó életmódjáról, miként bölcsességéről is számos tudósítás ismert. Az athéniak – bár nem volt született athéni polgár – tiszteletük jeleként halálakor aranykoszorúval díszített szobrot emeltek számára. Természetesen szülővárosa is versenyre szállt a leghíresebb sztoikus tiszteletében, így a tudósítások szerint Kitióban is szobrot emeletek emlékére. Tanítványi köre gazdag volt, de válogatósnak mutatkozott, mivel nem kedvelte a tömeget, gondolatait Szókratészhez hasonlóan csak az arra érdemesekkel osztotta meg. Legkedve-sebb tanítványával, Perszaiossal otthonát is megosztotta egy időben. Halálá-nak története is tökéletes sztoikus jellemének állít emléket, ahogy a fent idézett Diogenész Laertiosz részletből kiderül. A történeti hagyomány szerint sosem volt beteg, idős korában halt meg, valószínűleg Kr. e. 262-ben, tudomásul véve és várva élete befejezését. Halála után tanítványa, Kleantész vezette az iskolát, aki tehetségben meseteréhez képest alul maradt. A Zénónról szóló, időközön-ként mosolygató történetek a hellénizmus korának irodalmi stílusát tükrözik, a legtöbb esetben ezen elbeszéléseket kritikával kell fogadnunk. Az érdeklődő nagyközönség szórakoztatását hivatottak szolgálni, miként az manapság is

tapasztalható a hírességek körül, de azzal a nagy különbséggel, hogy az antikvitás korában az érdeklődés a műveltség emblematisz figuráit célozta, manapság viszont a műveltség tekintetében alig értékelhető személyiségeket.

Zénón gazdag szerzőnek nevezhető a Diogenésznél megmaradt címlista alapján. A címek arra engednek következtetni, hogy Zénón elsősorban a sztoikus etika fontosabb tárgyköreiből elemzését végezte el, a természettel való összhang elérésének lehetőségeit, és a cél elérésben zavaró szenvedélyek kiküszöbölésének esélyeit kutathatta.

A továbbiakban Zénón töredékei alapján a sztoikus filozófia főbb tanainak rövid összefoglalására térek ki.

V. ZÉNÓN ÉS A SZTOIKUS FILOZÓFIA LEGFŐBB TANAI

A filozófia három fő területe: fizika, etika és logika

SVF I 45 Diogenés Laertios VII 39

A kitióni Zénón elsőként állítja a *Logoszról* című művében, hogy a filozófia három részre tagolódik: a fizikáról (ti. természetfilozófiáról), az etikáról és a logikáról való érvelés szerint. (...) A sztoikusok a filozófiát élőlényhez hasonlítják: a csontoknak és az idegeknek a logika felel meg, a húsos részeknek az etika, a léleknek pedig a fizika.

SVF I 46 Diogenés Laertios VII 40

Egyesek a logikát rendelik első helyre, másodikra a fizikát és harmadikra az etikát. Ezzel találkozunk Zénón *Logoszról* című művében is.

Sztoikus metafizika: a két princípium, az isten és az anyag

SVF I 85 Diogenés Laertios VII. 134

A sztoikusok szerint a mindenségnek két princípiuma van: aktív és passzív. A passzív princípium a minőség nélküli szubsztancia, az anyag; az aktív princípium az anyagot megformáló logosz, az isten. Ez utóbbi, mivel örökkévaló, az anyag egészét átjárva mindent létrehoz. Ezt a tantitióni Zénón állította *A szubsztanciáról* című munkájában.

A kozmosz istenség, ész, gondviselés, Zeusz

SVF I 102 Diogenés Laertios VII 135-6

A sztoikusok azt állítják, hogy isten, ész és gondviselés, illetve Zeusz ugyanaz és számos más néven is lehet nevezni őt. Kezdetben önmagára támaszkodott, majd az egész szubsztanciát levegőből vízzé változtatta; ahogy az élőlények esetében a spermát az ondó folyadék tartalmazza, nos úgy volt jelen a kozmosz logoszcsírája a nedvességben, így tette alkalmassá az anyagot önmagában a következő teremtési szakaszokra; így először a négy elemet teremtette meg: a tüzet, a vizet, a levegőt és a földet. Ezt Zénón írja a *Mindenségről* című művében. (...)

Akkor keletkezik a kozmosz, amikor a szubsztancia a tűzből a levegőn át a nedvességbe fordul, kiszáradó része földdé válik, ritka részei pedig tűzzé válnak. Keveredés által válnak ki később a növények és állatok és más élőlények. A kozmosz keletkezéséről és pusztulásáról Zénón a *Mindenségről* című írásában szól.

A kozmikus fellobbanás és kozmikus ciklus

SVF II 524 1-3. Sextus, *Adversus mathematicos* IX.332

A sztoikusok megkülönböztették a mindenséget és az univerzumot. Szerintük a mindenség a kozmosz, az univerzum pedig a mindenség és az azon kívül található űr. Így tehát a mindenség, vagyis a kozmosz az űr által határolt, az univerzum pedig végtelen, miként a kozmoszon kívüli űr is.

SVF II 610 Achilleus, *Isagogia in Aratum* 8

A sztoikusok szerint a kozmosz feloldódik (elég) bizonyos meghatározott időközönként; azt mondják, az űr nem végtelen, hanem ugyanannyit táglul az univerzum, miközben feloldódik a kozmosz.

A kozmosz részei közti összhangról: fatum

SVF I 98 Aristocles, Eusebius, *Preoartio evangelica*, XV. P. 816 d

Bizonyos gondviselés szerint időközönként az egész kozmosz feloldódik, majd pedig ismét visszarendeződik. Az első tűz olyan, mint a mag, mindennek logoszáat bírja, és a múltbeli, jövőbeli és jelenbeli események okát is. E dolgok közötti kapcsolat és kölcsönhatás a fatum, tudomány, igazság, ez a létezők kivédhetetlen és elkerülhetetlen törvénye. Ennek megfelelően a világon minden jól rendezett, miként egy tökéletes törvénnyel működő városállamban.

Gondviselés

SVF I 175 Diogenés Laertios VII 149

Minden a gondviselés által lett, állítja Khrüszipposz (...) és Poszeidóniosz (...) és Zénón, mivel a fatum minden dolog okának szoros összefüggése vagy logosza, mely szerint a kozmosz vezeti magát.

A jóslás

SVF I 174 Diogenés Laertios VII 149

Azt állítja, minden jóslás helyes, ha létezik a gondviselés, bizonyos sikeres jóslatok alapján mesterségnek is nevezi Zénón.

A lélek tüzes lehelet: pneuma

SVF I 135 Diogenés Laertios VII 157

A kitióni Zénón szerint a lélek meleg lehelet (pneuma), ez készttet légzésre és mozgásra bennünket.

Az etika tárgykörei

SVF I 178 Diogenés Laertios VII. 84

A filozófia etikai tárgykörei a következők: a késztetés, a jó és a rossz, a szenvedélyek, az erények, a végső cél, a legfőbb értékek és a cselekvés, a kötelesség, a buzdító és gátló tényezők köre. (...) A kitióni Zénón és Kleanthész, és a korábbi sztoikusok egyszerűbben definiálták e tárgyat.

Boldogság: a természettel összhangban élni

SVF I 179 Diogenés Laertios VII. 87

Elsőként Zénón *Az ember természetéről* című írásában állította, hogy a végső cél a természettel összhangban élni, amely az erény szerinti élet. (...) Az erényes élet a természettel összhangot mutató dolgok tapasztalata. (...) Mindenki természete a mindenség természetének része.

*A szenvedély téves képzet*SVF I 209 Galénos, *De Placitis Hippocratis et Platonis*, V. 429, p. 505. 5-14 M

Zénón úgy gondolta, hogy a szenvedélyek (...) a lélek összehúzódsai, elernyedései, felemelkedései és kitörései, amelyek rögtön az ítéletek után következnek.

*Zénón tenyér hasonlata a képzetek megragadásáról*SVF I 66 Cicero *Academica* Pr. II 144

(...) Zénón ezt a szemléltető példát mutatta be. Egyik kezét előre nyújtotta kinyitott tenyérrel, a „képzet” – mondta – „ehhez a kinyitott tenyérhez hasonló”; aztán kicsit visszahajlította ujjait: ez a mozdulat jóváhagyáshoz hasonló”; majd teljesen összezárta ujjait és ökölbe szorította kezét, és ezt megragadásnak mondta, a hasonlat alapján pedig erre a mozzanatra, az ökölbe szorított kéz mozdulatára, amit előtte még soha sem nevezett meg a filozófia, a megragadás (katalépszis) kifejezést vezette be. Aztán pedig bal kezét is kinyújtotta, és a jobb öklét így alaposan és erősen megszorította, ilyen pedig a tudás, mondta, ami nem része senkinek, csak a bölcsnek.

*A megragadó képzet és téves képzet*SVF I 60 Cicero *Academica* Post. I 41

41. Nem minden képzetnek ad hitelt, csak azoknak, amelyek valamilyen sajátos jelzéssel rendelkeznek azon dologról, amelyet reprezentálnak; azt a képzetet pedig, ami önmagát mutatja meg, megragadónak nevezte el; (...) A tévedés, a meggondolatlanság, a tudatlanság, a vélemény, a feltételezés egy szóval minden, ami idegen a szilárd és változatlan jóváhagyástól, az erény és a bölcsesség hátramosztójának ítélte.

A sztoikus filozófia három jól elkülöníthető területre oszlik: fizikára, etikára és logikára. Ezt a felosztást a legtöbb tudósító Zénónnak tulajdonítja. Jóllehet a filozófia területeit külön megnevezi, de nem szabad figyelmen kívül hagyunk azt a tényt, hogy ezen területek szoros összefüggést mutatnak, nehéz külön tárgyalni e rendszereket. A helyes erkölcsi cselekvés ismérveinek bevezetőjét és az emberi boldogság kritériumának meghatározását ugyanis a sztoikus fizika és ismeretelmélet alaptételeiben találjuk meg. A fizika, vagyis a természetfilozófia témáinak vizsgálatát foglalja magába, a szóban forgó tudomány elemzést szolgáltat a mindenség metafizikai leírásáról, a kozmosz keletkezéséről, általában a keletkezésekről és pusztulásokról, a létezők kategóriáiról, magáról a természetről, azon belül az egyszerűbb létezők definiálásától az emberi létezés meghatározásán keresztül egészen az isteni minőséggel bíró égitestek leírásáig. A sztoikus fizika legfőbb tárgya a végtelen univerzum és a benne kifejlődő kozmosz, illetve annak összes eleme. Zénón és a sztoikusok a kozmoszt több néven is említik: Zeus, istenség, természet, gondviselés vagy eszesség nevekkkel. Nyilvánvaló, hogy isteni létezőként értelmezték, amely tökéletes és örök attribútumokkal rendelkezik. Két fő princípium keveréke teremti meg benne a fizikai létezők körét, az aktív logosz, azaz isten és a passzív anyag, melyet az előbbi formál meg. Az isteni princípium átjárja az anyagot, így jelennek meg először a természetes testek, vagyis a négy elem, majd ezek arányos keverékéből a partikuláris létezők, a szikláktól a bonyolultabb létezőkön át, mint az ember, egészen az asztrális testekig, amilyenek a bolygók és a csillagok. Az aktív erő, az értelem, maga a kozmosz lelke, tüzes minőség, miként a hozzá hasonlatos kicsinyített emberi lélek is az. Az emberi lélek tüzes lehelet, amely a kozmosz lelkéből leszakadó logoszcsírák által teremtdődik meg, görögül pneumának nevezik. A kozmosz tökéletessége abban is megnyilvánul, hogy a benne arányosan keveredő két princípium isteni része, mivel tökéletességre törekvő, időközönként teljes mértékben átjárja a passzív princípiumot, az anyagot, és ekkor a teljes kozmosz, azonosulva vele, fellobban. E robbanás nem emésztő jellegű, éppen ellenkezőleg, a kozmosz tökéletesedő fejlődési útjának csúcsa, a robbanást követően a világ nem enyészik el, hanem ismételten megszületik ugyanaz a kozmosz, ugyanazokkal az eseményekkel és résztvevőkkel, ugyanazokat a fejlődési korszakokat bejárva. A kozmosz rendeződése tehát tervszerű, minden eseménye megjósolható, ezt jelöli a görög *heimarmené* kifejezés, latinosan *fatumnak* szoktuk fordítani. A *fatum* kifejezésünk azonban félrevezethet, ugyanis többnyire végzetként szoktuk visszaadni, de a görög *heimarmené* a jó sorsot, a gondoskodást jelenti elsősorban. A sztoikus kozmikus tűz elmélet szerint ugyanez a kozmosz, amelyben most mi is élünk, már végetlen számú módon született újjá és majd még fog is a jövőben az időközönként bekövetkező robbanásokat követően. Mivel a kozmosz történései nem változnak a ciklusokon belül, ezért nyilvánvaló tény, hogy bármi is történik életünkben, semmi nem történhetne másként, mint ahogyan történik. Ez a megállapítás a sztoikus etika axiómájaként is szolgálhat. Az emberi életben

bekövetkező sorscsapások és szerencsétlenségek fatalista elfogadása megnyugvást jelenthetnek a szenvedőnek; az elmélet szépsége, hogy az elv elfogadása racionális szemléletet követel meg gyakorlójától és ezért is értékelődik felül az etikai irányzatok között a sztoikus intellektuális etika. A józan ítélőképesség birtokában, az irracionális érzelmektől mentes állapotban, higgadt és tiszta éleslátással feldolgozni a tragikus történéseket a legnagyobb kihívásnak tekinthető az emberi életben. Ezt a célt megvalósítani nem egyszerű, a lélek állhatatos és megfontolt minőségét erényünként birtokolni egy egész élet programja. Az ilyen erény nem etikai példázatok tanulmányozásával és begyakorlásával érhető el, hanem a lélek eszességének kiművelésével, és az ártó léleksenvedélyek kezelésével. Az ész kiművelését tehát nem az etika, hanem a logika segítségével kezdhethetjük meg. Ezzel egybehangzónak tűnik az a Zénónnak tulajdonított filozófiai toposzt is, miszerint a filozófiával ismerkedőknek először a logikát kell tanulmányozniuk, hogy kellőképpen felvértezettek váljanak a helyes észjárásról és a filozófia egyéb területeinek tanulmányozásához. A zénóni logika legfőbb tárgya annak tisztázása, miként érhető el az ész zavartalan működése, miután az ész a gondolkodás képességének funkcióját látja el, ezért eme, működést zavarni képes tényezők kiiktatását célozza meg. Az ész nyugalmat elsősorban téves képzetek, és az általuk kiváltott szenvedélyek zavarják meg. Ezek tehát az emberi élet boldogtalanságának fő okozói. A sztoikus *apatheia*, azaz a szenttelenség állandósulása nem is érhető el azonnal, élettapasztalat és bölcsesség szükségesek hozzá. A szenvedélyek olyan célok kitűzésére készítetnek bennünket, amelyek elérése lehetetlen számunkra, olyan téves elképzeléseket erősítenek meg bennünk például, mint hogy a jövőbeli eseményeket képesek vagyunk befolyásolni. Ezek az egyensúlykibillentő lélekmozgások állandó gyötrelmet és fájdalmat generálnak a lélekben. Az események és a történések tőlünk függetlenül mennek végbe, a mindenséget kormányzó logosz, fatum irányítása révén, bár néha előre megjósolhatók, de soha ki nem küszöbölhetők. Az átlagember azonban nem így gondolkodik. Többnyire azon kapjuk magunkat, hogy bánkódunk egy-egy körülmény miatt, és közben azon gondolkodunk, miként kerülhetünk volna el a kellemetlen helyzetet, vagy éppen olyan irreális célt tűzünk ki magunk elé, amely eléréséhez nincs képességünk, de persze ezt helytelenül mértük fel. Ilyen helyzetekben zavaros lélekmozgásokat élünk át, ilyen a düh, a sírás, a fájdalom, vagy a túlzó vágy; Zénón ezeket gyűjtőnéven szenvedélynek nevezi. A szenvedély, de talán a szenvedés találhatóbb szóhasználatnak tűnik, rázkódó, kellemetlen ziháló mozgással jár, és elnevezése éppen kialakulásának mechanizmusából ered. A lélek egy eseményt tévesen ítél meg, helytelenül alkot képzetet önmagáról és a körülményekről, elfogad igaznak egy ítéletet, holott az nem valóságos, az ilyen téves ítéletek kimondottan ártóak. Amint e téves képzetet kitisztítjuk, a szenvedély is alábbhagy. A fent ismertetett szövegekben a helyes képzet létrejöttéről olvashatunk. A helyes képzet akkor áll elő, amikor a lélek tisztán képes felfogni az elé táruló tárgyat, eseményeket, akkor az értelem rábólint a képzetre, jóváhagyással él, az ilyen képzetet

megragadó képzetnek nevezi Zénón, és megkülönbözteti a jóváhagyás nélkül elfogadott képzettől, amely csupán a feltételezés és a vélekedés szintjét mutatja és a bölcsesség hátramoszdítójaként nevezi meg. A megragadó képzet nem vált ki szenvedélyt, cselekvésre mozgat, helyes akaratnak nevezhetjük, a lélek ilyenkor határozottan mozgat cselekvésre, megőrzi nyugalmát és az így véghezvitt tettekben a kötelesség valósul meg.

A sztoikus etika legfőbb gyakorlati célja a szenvedélyek kiiktatása. Az ártó lélekmozgások már kialakulásuk mechanizmusával is mutatják, hogy a tökéletes ember és természet közötti összhang felkavarói, kiküszöbölésük állandó munka. A sztoikus etikát gyakorló ember elsősorban tehát arra fog figyelni, hogy helyes ítéleteket alkosson a világról, önmagáról és a kozmosz tárgyairól. A helyes, megfontolt ítéletek a kötelességet megvalósító és erényes cselekvések mozgatórugói lesznek, így egész életünk során az értelmünk kimunkálásán kell fáradozunk saját boldogságunk érdekében. A sztoikus bölcs, akivé bárki válhat, legfőbb feladata a mindenség működési elveinek megismerése, így valóban elérheti a célt: a természettel, a mindenséggel összhangban élni. Ha a világ egésze isteni és tökéletes, akkor a benne zajló összes esemény, még ha éppen tragikus is, mint amilyen egy pusztító földrengés, az egész mindenség szempontjából nem minősülhet rossznak, hiszen a kozmosz gondviselő mozgása rendelte el így. Ha ezeket a sztoikus tantételeket elfogadjuk, akkor a személyes sorsunkban bekövetkező tragikus eseményeket is tisztán és helyes ítélettel felfogva – vagyis hogy azok is a világ jó célját szolgálják – zavarmentesen, azaz szenvedély, fájdalom nélkül fogadhatjuk el. Ennek felismerése nem egyszerű, az ítéleteink helyes megragadása, mégpedig állandósult érényként, nem adatik meg csak a bölcsnek, akinek tehát minden képzete tiszta és világos, így minden tette helyes, szenvedély sohasem éri, megvalósítja a természettel való tökéletes összhangot, azaz eléri a végső célt, tehát boldog. A végső cél elérése, a boldogság a lélek eszességének kimunkálásán múlik. Annak tisztázása, hogy vajon akad-e ilyen bölcsességet sajátjaként gyakorló ember, nehéz válaszolni. Az utókor Zénónt, az alapítót tekintette ily bölcsnek. Maga Zénón a bizonyíték, hogy a cél elérése nem lehetetlen, élettapasztalat és észbeli képességeink kiművelésén múlhat boldogulásunk!

IRODALOM

- Arnim, Joannes von (1978): *Stoicorum Veterum Fragmenta*. Teubner, Stuttgart.
- Inwood, Brad (1985): *Ethics and Human Action in Early Stoicism*. ClarendonPress, Oxford.
- Long, Anthony A. (1998): *Hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest.
- Long, Anthony A. – Sedley, David Neil (1987): *The Hellenistic Philosophers*. Cambridge.
- Steiger Kornél (1983): *Sztoikus etikai antológia*. Gondolat, Budapest.

•

Kassák Lajos: Panderma 4

Államépítési törekvések Szíriában I. – A Bassár el-Aszad kormányzat kihívásai

I. BEVEZETÉS

A bukott államok közös jellemzője, hogy a központi kormányzat képtelen ellátni az ország teljes területére kiterjedő államszervezési feladatait, illetve nem rendelkezik az erőszak monopóliumával. A központi kormányzattal szemben egy vagy több hatalmi központ létezik, amely politikai, etnikai, vallási stb. szempontok alapján világosan elhatárolható. Ezen hatalmi központok a központi kormányzat által képviselt politikai-társadalmi berendezkedéssel szembenemve alakítják a fennhatóságuk alatt lévő területek viszonyait, ennek következtében egy országon belül akár több jogrendszer és társadalmi berendezkedés is kialakulhat.

Bukott államok esetében ennél fogva nemzetgazdaságról sem lehet beszélni, mivel az erőforrások a központi kormányzat, valamint a hatalmi központok között megoszlanak. A központi kormányzat nem képes a bevételek centralizálására, illetve országos szinten a javakat újraosztani, ráadásul az kieső bevételek a vele szemben álló hatalmi központokat erősítik. További problémát jelent, ha az államot egyidejűleg fegyveres konfliktus, polgárháború is sújtja. A központi kormányzatnak ebben az esetben nincs lehetősége arra, hogy a fennhatósága alatt álló területeket konszolidálja, mivel a szűkös forrásokat egyidejűleg a fegyveres konfliktus folytatására kell fordítania.

Szíria 2011 óta egyidejűleg számos kihívással is kénytelen szembenézni. A központi kormányzattal hadban álló fegyveres csoportok katonai sikereiknek köszönhetően jelentős területek és erőforrások felett szerezték meg az irányítást. A meghatározó, ám földrajzilag egyre szűkülő hatalmi központoknak számítanak a felkelők fegyveres erői által ellenőrzött területek, valamint a polgárháború nyomán teret hódító Iszlám Állam. A két hatalmi központ mellett nem lehet szó nélkül hagyni a Szíria északi részét ellenőrzésük alatt tartó kurdokat, amely etnikai kisebbség meghatározó szerepet tölt be az Iszlám Állammal szembeni harcokban, illetve markáns autonómia és függetlenségi törekvéssel lehet az esetükben számolni. Az iraki kurd régióban 2017. szeptember 25-én megtartott függetlenségi népszavazás azonban megmutatta ezen törekvések korlátait, hiszen az Iszlám Államot együttesen támadó de facto partnerekből néhány óra leforgása alatt ellenségek lettek.

A Bassár el-Aszad vezetésű központi kormányzat egy több frontos háborút visel, és tekintettel a vele szemben felsorakozó hatalmi központokra, elveszítette országos politikaformálási képességét. Ugyanakkor Szíria már a polgárháború kirobbanása előtt komoly államszervezési, szociális-kohéziós, vagy éppen gazdasági problémákkal küzdött, amelyet a *Fund for Peace* törekeny államok mutatója is alátámaszt. Bár kétségtelen, hogy a polgárháború sodorta Szíriát a világ legveszélyeztetettebb államai közé, azonban a különböző fegyveres csoportok, valamint az Iszlám Állam nem tudott volna könnyen teret nyerni, ha az állam megfelelő gazdaság-, és államszervezési képességekkel bír.

Év	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Pontszám	90,1	89,9	87,9	85,9	94,5	97,4	101,6	107,8	110,8	110,6
Rangsor	35.	39.	48.	48.	23.	21.	15.	9.	6.	5.

A törekeny államok mutató 0-tól 120-ig terjedő skálán értékeli az államok tizenkét szempont alapján. Minél magasabb pontszámot ér el az adott állam, annál inkább fennáll a veszélye, hogy bukott állammá válik, már ha a mérés pillanatában már nem számít annak. Forrás: Fund for Peace^[1]

Mivel a központi kormányzat a polgárháború kitörésével végleg elvesztette a képességét arra vonatkozóan, hogy az ország teljes területén koordinálja a bel- és külpolitikai eseményeket, egy markáns államépítési kísérlet – Iszlám Állam^[2] –, valamint egy szervesen formálódó, önkormányzattal és jól körülhatárolható területi adottságokkal rendelkező autonómia-kísérlet – kurdok fennhatósága alatt álló területek látott napvilágot.

Jelen tanulmány egy három részes sorozat első része, amely Szíria esetében az államiség általános kritériumait vizsgálja meg: elsőként a központi kormányzat, majd az Iszlám Állam, végezetül pedig a kurdok által ellenőrzött területek esetében.

A szíriai államot célszerű a Bassár el-Aszad vezetésű központi kormányzattal azonosítani, ugyanis dacára a nemzetközi nyomásnak és legitimációs támadásoknak, egyedül itt fedezhető fel jogfolytonosság (államigazgatás fenntartása, állami redisztribúció, állami hadsereg, alkotmányozás, választás megtartása, nemzetközi kapcsolatok ápolása stb.), ráadásul a béketárgyalások folyamatában az elnökre legitim tárgyalópartnerként tekintenek.

[1] *Fragile State Index - Fund for Peace*. Forrás: <http://fundforpeace.org/fsi/country-data/> (Letöltve: 2017.05.20.)

[2] Az Iszlám Állam állami jellegének vizsgálata jelen tanulmánysorozat második részében kerül részletesebben kifejtésre.

II. AZ ÁLLAMISÁG JELLEMZŐI ÉS ÉRVÉNYESÜLÉSÜK

Az állam nemzetközi szinten elismert definícióját elsőként az 1933. december 23-án elfogadott, az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény fogalmazta meg.^[3] Az egyezmény értelmében az állami lét alapvető feltételei közé tartozik az állandó terület, a népesség, a kormányzat, valamint a más államokkal való kapcsolatteremtés képessége. Az alábbiakban ezen négy feltétel kerül részletesebb kifejtésre, kitérve azon szakterületekre, amelyek az adott kritériumhoz szervesen köthetők, illetve az ország szempontjából kiemelkedő jelentőségűek.

Állandó terület. Az állam belső szuverenitása akkor teljes, ha a központi kormányzat tényleges politikai-gazdasági hatalmat gyakorol az adott ország határain belül, biztosítja határai védelmét és területi integritását, eleget tesz jogrendszer érvényre juttatásának, valamint rendelkezik az erőszak monopóliumával. A szíriai polgárháború következtében a központi kormányzat elvesztette ezen képességeit, és mára az Iszlám Állam, a központi kormányzattal szemben fellépő lázadók, valamint a kurdok ellenőrzik az ország jelentős területeit. A külső szuverenítésra vonatkozó megállapítások a *Külkapcsolatok* részben kerülnek részletesebben kifejtésre.

A polgárháború legnagyobb vesztese értelemszerűen a Bassár el-Aszad vezetésű központi kormányzat, amely 2015-re Szíria területének mindössze közel egyhatod részére szorult vissza. A területi veszteségekkel együtt emberek milliói, értékes természeti erőforrások – elsősorban olajkitermelő helyek –, ipari infrastruktúra és mezőgazdasági termelésre alkalmas területek kerültek ki az ellenőrzése alól.

A fentiekből következően a gazdaság a polgárháború kitörése után rohamosan zsugorodni kezdett, 2012-ben 30,8 százalékkal, 2013-ban 36,5 százalékkal, míg 2014-ben pedig 9,9 százalékkal csökkent az azt megelőző év gazdasági teljesítményéhez képest.^[4] A polgárháború előtt Szíria jelentős bevételekhez jutott kőolaj, illetve földgáz készleteinek értékesítéséből. A Nemzetközi Valutaalap becslései szerint a 2010-ben mért 386 ezer hordóról 2014-re 9 ezer hordóra csökkent a termelés, ezzel az állam az olajbevételeinek 90 százalékától elesett.^[5] Azonban a 9 ezer hordó nem fedi a teljes valóságot, ugyanis a szembenálló felek mindegyike a feketepiacon is értékesít, hogy további, nehezebben nyomon követhető bevételekhez jusson. Óvatos becslés szerint 31 ezer hordó mozog a feketepiacon, bevételeit a felek a polgárháború folytatására fordítják. Mivel az Iszlám Állam jóval a világpiaci ár alatt értékesíti az általa kitermelt kőolajat, paradox módon a vásárlók között maga a szíriai központi kormányzat is megtalálható.

[3] *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, Council on Foreign Relations.* Forrás: <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897> (Letöltve: 2017. 05.20.)

[4] Syria-Alienation and Violence: Impact of Syria Crisis Report 2014. *Syrian Centre for Policy Research*, 2015. március, 6–7.

[5] Gobat – Kosital, 2016.

Azon túl, hogy az Iszlám Állam, valamint a felkelők és kurdok is megszerezték értékes lelőhelyeket, számolni kell az olaj és földgáz szállítására, raktározására és feldolgozásra alkalmas infrastruktúra sérülésével is. Ezek a károk odavezettek, hogy Szíria jelentős részén az áramellátás gyakorlatilag összeomlott, és a magas-feszültségű vezetékek sérülésével a lakosság és az ipari szereplők meglehetősen korlátozottan tudtak, vagy tudnak az elektromossághoz hozzáférni.

Ugyanakkor Oroszország 2015 szeptemberében kezdődő katonai intervenciójának köszönhetően a központi kormányzat számára megfordult a hadi szerencse, így a folyamatos területi visszaszorulást a korábban elvesztett területek visszaszerzése váltotta fel. Az Iszlám Állam zsugorodásával párhuzamosan megindult az egymással szemben álló felek versenyfutása a természeti erőforrások és stratégiai fontosságú települések megszerzéséért. A központi kormányzat szeme előtt kettős célrendszer lebeg. Egyfelől meg kell törni az Iszlám Állam katonai-gazdasági erejét, másfelől ügyelnie kell arra, hogy visszaszorulása következtében ne az ellenségei szerezzék meg az erőforrásait. Minden bizonnyal aggodalmakra ad okot, hogy 2017 októberében kurd és felkelő arab csapatok foglalták vissza Szíria legnagyobb olajmezőit a Dajr ez-Zaur kormányzóságban, így az onnan realizálható bevételek továbbra sem a központi kormányzat erősítik.^[6]

Népesség. 2010-ben Szíria lakossága elérte a 20,72 millió főt, ezzel az egyik legnépesebb országnak számított a Közel-Keleten. Ugyan lakosságszámát tekintve még mindig előkelő helyet foglal el a térségi országok rangsorában, azonban hat és fél év alatt 6,5 millió ember mozgott országon belül, 4,8 millió ember menekült a környező országok, vagy az Európai Unió tagállamainak valamelyikébe, valamint az ENSZ becslése szerint 400 000 ember vesztette életét a harcok során.^[7] A demográfiai viszonyok számottevően megváltoztak az elmúlt években, a menekülő lakosság pedig új szálláshelyén újabb szociális, etnikai, vallási kihívások elé állította a befogadó szír városokat (elsősorban a kurdok által ellenőrzött területeken) és a további célországokat egyaránt. 2015-ben és 2016-ban az Európai Unió tagállamai is megértették, milyen kihívásokat generálnak a háború elől menekülő százezrek, illetve rámutatott a határvédelmi és igazgatási rendszer gyengeségére.

A polgárháborúval sújtott ország lakosság egyszerre számos kihívással kénytelen szembenézni. Az első és legfontosabb a már említett tény, miszerint több százezeren vesztették életüket vagy sebesültek meg, azaz személyes biztonságukat semmi sem garantálja. Ennek folyománya a belső, illetve határokon átívelő vándorlás a biztonságosnak ítélt területek irányába. Emberek százezrei vesztették el mindenkiket a polgárháború során, azaz tulajdonképpen hajléktalanokká váltak, és folyamatos függésben élnek a nemzetközi szervezetek szállítmányaitól, illetve a befogadó országok jóindulatától. A második kihívást a hatalmi erőviszonyok dinamikus változása jelenti. Bármelyik fél esetében igaz, hogy adott területek megszerzése

[6] Masters, 2017.

[7] A szír menekültet helyzetét bővebben lásd: Tóth, 2017.

után az ott élő valós vagy vélt ellenségeit célpontba veszik, ami gyakran kivégzésekkel végződik. A legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó esetek az Iszlám Államhoz köthetők, amely szervezet/protoállam a gyilkosságokat öngazolásra, és propagandatermékek elkészítésére használta fel. Az Iszlám Állam esetében beszélhetünk egy államépítési és rendszerváltási kísérletről, amely következtében felrúgta az addigi jogi-politikai kereteket, önálló jogrendszert vezetett be, és számos állami funkciót épített ki – például rendfenntartó szervek működtetése, útlevelkiadás, vagy önálló pénznem bevezetése a „rabszolgaságot megeremtő amerikai kapitalista pénzügyi rendszer” ellenében.^[8]

A polgári lakosság harmadik legnagyobb kihívása a mindennapi élet folytatása. Már a szíriai polgárháborút megelőzően is súlyos aszály sújtotta az országot, amely következtében 2006 és 2011 között a gazdaságok 75 százaléka, valamint az állatállomány 85 százaléka veszett oda.^[9] A megélhetésüket elvesztő családok főleg az ország északi részében, illetve kikötővárosokban próbáltak szerencsét, de a munkaerőpiac nem tudott lépést tartani az álláskeresők tömegeivel. A szociális feszültség helyi szinten a forradalom kitörésének gyújtópontja volt, és napjainkban Szíria északi területén fekvő Aleppo, illetve Idlib kormányzóságok jelentős része még mindig a kormányellenes felkelők kezén van. 2011 után a központi kormányzat fennhatósága alatt lévő területeken is megakadt az élelmiszertermelés, ami egészen oda vezetett, hogy a Száraz Területek Nemzetközi Mezőgazdasági Kutatóközpontja (ICARDA) kért a világon először a norvégiai ítéletnap vetőmagtárolóból mintákat, hogy a mezőgazdasági termelést vissza tudják állítani.^[10] Mivel akár a központi kormányzat, akár a felkelők vagy a kurdok képtelenek több millió ember számára az alapvető ellátást biztosítani, a lakosság jelentős része nemzetközi segélyszállítmányoktól függ. A *World Food Programme* minden hónapban több mint 3000 teherautóval szállít élelmiszert 14 kormányzóságon belül, amelynek köszönhetően 4 millió embert mentenek meg az éhhaláltól.^[11]

Továbbá egészségügyi intézmények, kórházak is megsemmisültek a harcok során, ami bizonyos területeken a lakosságot középkori higiéniai viszonyokba vetette vissza. Becslések szerint 80 000 orvos menekült el az országból, miközben a kórházak 40 százaléka teljesen megsemmisült,^[12] Olyan, védőoltásokkal megelőzhető betegségek ütötték fel a fejüket az elmúlt években, mint gyermekbénulás és kanyaró, köszönhetően annak, hogy a polgárháború kitörése óta született gyermekek mindössze fele jut megfelelő oltásokhoz. A betegségek nemcsak országhatárokon belül, hanem a szomszédos menekülttáborokban is problémát okoznak, hiszen a menekültek önmaguk a betegségek hordozói.

[8] Dearden, 2016.

[9] Stokes, 2016.

[10] Doyle, 2015.

[11] World Food Programme hivatalos oldala. Forrás: <http://www1.wfp.org/syria-emergency> (Letöltve: 2017.05.20.)

[12] Sharara - Kanj, 2014.

Kormányzat.^[13] Az állam felépítését, a hatalmi ágak elválasztásának rendszerét és garanciáit a mindenkori alkotmány tartalmazza. Kartális alkotmányok összehasonlító vizsgálatánál mindenképpen előnynek számít a könnyű megismerhetőség, ugyanakkor az intézmények valós életbe történő implementálása, illetve a politikai-gazdasági ráhatások nem ismerhetők meg. Jelen fejezet mégis a szíriai alkotmányok összehasonlító vizsgálatára támaszkodik, hiszen a polgárháború következtében a különböző időszakokban készült szövegek között számottevő változások mutatkoznak, ami jól mutatja a hatalmi erőviszonyok alakulását. Ugyanakkor az alkotmány belső fegyveres konfliktus esetén nem olyan súlyú jogi dokumentum, mint békeidő idején, kiváltképpen az olyan bukott államok esetében, mint Szíria, ahol a központi kormányzat a területek egy része esetében képtelen érvényesíteni akaratát.

A polgárháborúig hatályos alkotmány a negyedik arab-izraeli háború után, 1973-ban Háfez al-Aszad elnök szigorú útmutatása mellett került megszüvegezésre. A bipoláris világrend logikájához, a szocialista értékekhez, valamint a folyamatos arab-izraeli konfliktushoz igazodva a preambulum beemelte az imperializmus és a cionizmus elleni küzdelmet, amely az Arab Szocialista Baasz Párt (a továbbiakban: Baasz Párt),^[14] valamint a Szíriai Arab Köztársaság államcéljaként került megfogalmazásra. A „nemzeti egység” megteremtése érdekében az alkotmány szembement mindennemű szeparatista mozgalommal vagy vitával, a szólásszabadság csak addig biztosított, ameddig az a „konstruktív kritika” keretein belül marad. A fogalom nyilvánvalóan tágan értelmezhető, és a mindenkori kormányzat kezébe egy jogi eszközt adott a vele szembenálló vélemények csillapítására.

2012-ben a polgárháború új alkotmány megfogalmazásra készítette a központi kormányzatot, amely engedményeket tett a felkelők irányába. Az alkotmány elfogadása azonban nem jelentett fordulatot a konfliktusban, minthogy a felkelők Bassár el-Aszad kormányzatának a végét követelték. Az alkotmány újításai közé sorolható a Baasz Párt alkotmányban rögzített szerepének eltörlése, a politikai pluralizmus alapelveként rögzítése, egy jóléti szociális rendszer ígérését adó állami szerepvállalás – kiterjed idősekre, betegekre, fogyatékosokra, árvákra, szükségshelyzetben lévő emberekre és családokra (bár jelen pillanatban az államcél megfogalmazásán túl többre nem képes a külföldi segíelyektől függő állam). Az egyes emberek jogai és szabadsága, valamint a jogállamiságra vonatkozó ismérvek önálló fejezetet kaptak, egyben a népszuverenitás és választás intézményéhez erősebb alkotmányos alapokat rendeltek. Az alábbiakban hatalmi áganként röviden összehasonlításra kerülnek az 1973-as, valamint a 2012-es alkotmányok sajátosságai.

[13] Jelen fejezet – a szövegben önálló forrással ellátott részek kivételével – az 1973-ban, illetve a 2012-ben elfogadott alkotmányok szövegeit dolgozza fel és hasonlítja össze.

[14] Szíriában 1947-ben alapították meg a Baasz Pártot, amely mérsékelt szocialista programot alakított ki. 1957-ben egyesült a Szíriai Kommunista Párttal, amelynek köszönhetően a szocialista elemek jelentősebb hangsúlyt kaptak. Az 1963-as puccs nyomán kezdődött a párt monopol helyzetének kialakulása, és 1966-tól a Baasz Párt szíriai ágaként definiálta magát.

1973-as alkotmány	2012-es alkotmány
Végrehajtó hatalom	
Elnök	Elnök
<p>A Baasz Párt által javasolt személyt a Népi Tanács jelöli, és a Népi Tanács elnökének felkérésének megfelelően országos szavazásra bocsátja. A szavazók abszolút többségének a támogatását kell élveznie a jelöltnek ahhoz, hogy a hét éves elnöki mandátumot elnyerje.</p> <p>Az 1973-as alkotmány értelmében az elnök számára szükséges alapfeltétel a 40. életév betöltése, azonban Bassár el-Aszad esetében ezt módosították 34 évre (a választás évében ennyi idős volt), ezzel alkotmányjogilag biztosították a dinasztikus hatalomátadást. Sokatmondó tény, hogy 1966-tól a Baasz Párt soraiból származtak az elnökök, míg 1971. és 2016. között mindössze két elnök volt hatalmon (leszámlálva Háfez el-Aszad halálát követően egy átmeneti egy hónapos időszakot).</p>	<p>A Népgyűlés szószólója az elnöki mandátum lejárta előtt nem több mint 90, de nem kevesebb, mint 60 nappal felhívást intéz a választásra. Az elnökségre való jelölés a Legfelsőbb Alkotmánybírósághoz érkezik be, amelyet a Népgyűlés legalább 35 tagja támogat. Az Alkotmánybíróság ezután megvizsgálja a jelentkezést, többek között az alkotmányban rögzített kritériumok mentén.* Sikeres jelölt az lehet, aki betöltötte a 40 életévét, mindkét szülője és ő maga is szíriai állampolgár, teljes körű politikai és polgári jogaival bír, nem lehet a felesége nem szíriai állampolgár, és 10 éve Szíriában kell, hogy lakjon. Az elnököt közvetlenül 7 évre választják meg, és a parlament szószólója jelenti be a megválasztás tényét.</p>
Miniszterelnök	Miniszterelnök
<p>A miniszterelnököt, a miniszterelnök-helyettest, a minisztereket, valamint azok helyetteseit az elnök nevezi ki. A miniszterelnök feladatkörébe tartozik a jogszabályok és kormányzati szervek felügyelete, az tanácsadás az elnöknek, illetve a kabinet munkájának felügyelete.</p>	<p>A miniszterelnököt, a miniszterelnök-helyettest, a minisztereket, valamint azok helyetteseit továbbra is az elnök nevezi ki. Az alkotmány formálisan az elnököt és a miniszterelnököt együttesen nevezi meg a végrehajtói ág letéteményesének. A miniszterelnök felügyeli a jogszabályok érvényesülését, és ellátja az állami intézmények felügyeletét.</p>
Törvényhozó hatalom	
Népi Tanács	Népgyűlés
<p>A 250 főből álló Népi Tanácsot közvetlenül választják, 4 évre, azonban a mandátumok fele a munkás-paraszt érdekeket becsatornázó pártok/képviselők részére volt fenntartva. Többek között olyan hatalmi jogosítványokkal rendelkezett, mint az elnök jelölése, törvények elfogadása, költségvetési és fejlesztési tervek jóváhagyása, a kabinet politikájának megvitatása, a kabinet és a miniszter bizalmi kérdéseinek megtárgyalása.</p>	<p>A 250 főből álló Népgyűlés tagjait közvetlenül választják meg, 4 évre, és a mandátumok fele továbbra is a munkás-paraszt érdekeket becsatornázó pártok/képviselők részére van fenntartva (törvénynek kell szabályozni a munkás és paraszt fogalmát). A Népgyűlés megválasztásának további jogszabályi hátterét a Választási törvény biztosítja, amely az alkotmányban is nevesítésre került.</p>

* A jelölt a 40 évet betöltötte, szír állampolgársággal rendelkezik, mindkét szülő szír nemzetiségű a születésétől fogva, polgári és politikai jogokkal rendelkezik, nem lehet nem szír felesége, 10 évig folyamatosan Szíria területén kell tartózkodnia.

Igazságszolgáltatás	
<p>Az igazságszolgáltatás különböző intézmények, vallások és kollégiumok mentén tagolt, mindazonáltal Legfelsőbb Alkotmánybíróságra, Szekuláris bíróságokra és Vallási bíróságokra (keresztény, zsidó, egyéb nem muszlim) lehet felosztani. A Legfelsőbb Alkotmánybíróság öt tagból áll, közülük egyik az elnök, a többi tagot pedig az elnök nevezi ki.</p>	<p>Az igazságszolgáltatási ág szerteágazóságát a 2012-es alkotmány is megőrizte. A Legfelsőbb Alkotmányos Bíróság tevékenységi köre kibővült és összetétele megváltozott. Immáron legalább hét tagból áll, az elnök nem lehet tagja, mindössze megnevezhet egy személyt. A Legfelsőbb Bírói Tanácsot viszont az elnök vezeti, így a hatalmi ágak összefonódása továbbra is jelen van.</p>

Összhangban az ENSZ 2015. december 18-án elfogadott 2254. számú határozatával – amely a polgárháborús felek közötti politikai diskurzust, új alkotmány elfogadását és 18 hónapon belül országos választás kiírását jelölte meg elérendő célként – Oroszország egy újabb alkotmánytervezetet készített elő. A hivatalos orosz álláspont szerint a szövegtervezet figyelembe veszi a központi kormányzat és a felkelők érdekeit, valamint a nemzetközi ajánlásokat egyaránt. Több fontos változást is kieszközöl a szövegtervezet, egyfelől az arab-muszlim vonatkozású részek megszűnnének – Szíriai Arab Köztársaság helyett Szíriai Köztársaság, az elnök megválasztásának nem előfeltétele a muszlim vallás, valamint a törvényhozás fő forrása nem az iszlám jog –, csökken az elnök hatalma, ráadásul egyszer hét évre lehet csak megválasztani, valamint a kurdoknak lehetőség nyílik autonómiájuk megvalósítására.^[15]

A szövegtervezet radikális változást jelent a 2012-ben elfogadott alkotmányhoz képest, és mivel a fennálló rezsimet is hátrányosan érintené, Bassár el-Aszad adminisztrációja nem támogatja. Továbbá eljárásjogi kérdéseket is felvet a tervezet, mivel nem kompromisszum eredményeként, egy szíriai államigazgatási szerv vagy alkotmányozó népgyűlés, hanem külső szereplő hozta létre, a kormányzattal szembenálló felek egyike se érzi magáénak.

Pártok és választás. Az 1973-as alkotmány a Baasz Párt javára centralizálta a politikai erőteret, amely így a „nemzeti egység” megteremtésére vonatkozó államcél letéteményesévé vált. Az elnökről szóló szavazás előkészítése szintén a Baasz Párt javaslata alapján történt, de mivel a párt vezetése megegyezett az elnök személyével (Háfez al-Aszad, és Bassár el-Aszad), az elnökválasztás kiüresedett, formális eljárássá vált. A 2012-es alkotmány ugyan megfosztotta a Baasz Pártot monopol helyzetétől és deklarálta a politikai pluralizmust, azonban a központi kormányzat igazgatása alatt álló területeken érdemben nem változtak a politikai erőviszonyok. Az ország vezetésében, valamint a hadseregben továbbra is megőrizte vezető pozícióját az alavita kisebbség, és egyéb csoportok a pártpluralizmus kibontakozása ellenére sem tudtak érdemben megerősödni. 2014-ben volt először arra lehetőség,

[15] „Syria’s draft constitution” prepared by Moscow, without the approval of Damascus? *Global Research*, 2017. 02.01. Forrás: <http://www.globalresearch.ca/syrias-draft-constitution-prepared-by-moscow-without-the-approval-of-damascus/5572191> (Letöltve: 2017.05.20.)

hogy az elnöki tisztségért egyszerre több jelölt is elindulhasson, viszont a központi kormányzat által ellenőrzött területeken Aszad ereje megkérdőjelezhetetlen volt: a szavazatok 88,7 százalékát szerezte meg.^[16]

A pártpluralizmus szellemében, de a sikertelen béketárgyalások és a polgárháború árnyékában 2016. április 13-án parlamenti választást tartottak. A Népgyűlés 250 tagjáról országos választás keretében dönthettek a választópolgárok, bár az országos szó meglehetősen kiüresedett jelzőnek hatott, amikor a központi kormányzat jelentős területeket nem tartott az ellenőrzése alatt. Az ellenzék, és a központi kormányzat ellenségei kezén lévő területeken bojkottálták a választást, így a választók 57 százalékával a Baasz Párt vezette Nemzeti Progresszív Front pártkoalíció 200 helyett szerzett. A választást sem a központi kormányzattal szembenállók, sem az Egyesült Államok, sem a több ország nem ismerte el.

Külkapcsolatok. A központi kormányzat a polgárháború következtében mind belső, mind külső szuverenitását elveszítette. Azzal, hogy kezdetben a tüntetők, a későbbiekben pedig a felkelők ellen nyílt erőszakot alkalmazott, maga ellen fordította a fejlett országokat, akik politikai, gazdasági és katonai lépésekkel kívánják elérni Bassár el-Aszad ellehetetlenítését.

Egyes demokratikus államok retorikailag az alapvető emberi és politikai jogok érvényesítését, valamint a demokratikus államszervezet kiépítésének szükségességét tartják szem előtt, azonban – kiváltképpen az Egyesült Államokat – kézzel fogható geopolitikai érdekek is vezérlik. A szíriai polgárháború, valamint a leendő rendezés folyamatában számos ország érdekelt, úgy mint Irán, Törökország, az Öböl menti államok, a szomszédos Irak, és nem utolsósorban Oroszország. Ezen országokat eltérő érdekek mozgatják, ennél fogva a regionális hatalmi erőviszonyok átalakítására szánt kísérletek élesen szembenemennek egymással. Szíria elsősorban elszenvedője, és nem aktív alakítója külkapcsolatainak, minthogy a központi kormányzat legitimitását is sokan megkérdőjelezzik. A központi kormányzat túlélését az elmúlt években külső szereplők, elsősorban Oroszország és Irán tette lehetővé, ami az ország önálló cselekvőképességét igencsak megkérdőjelezi.

Szíriának a külkapcsolatai ápolása tekintetében az alábbi tényezőkkel szükséges szembenéznie:

Iszlám Állam. Időszakos sikerét a területi expanzió túlmenően olyan tényezők is erősítették, mint szervezettség, szakképzett katonák átállása, a tagoktól megkövetelt fanatizmus, kiterjedt toborzóhálózat, megfélemlítésen alapuló hadviselés, médiakampány és propaganda, stb. A központi kormányzattól rövid idő leforgása alatt jelentős területeket hódított el, 2015-re a szíriai olajlelőhelyek kétharmada,^[17] és emberek milliói felett szerezte meg az irányítást. Az Iszlám Állam expanziós célkitűzései nem ismernek államhatárokat – mint ahogy magukat az államokat

[16] Syrian President Bashar al-Assad: Facing down Rebellion, *BBC News*, 2015. 10. 5. Forrás: <http://www.bbc.com/news/10338256> (Letöltve: 2017.05.20.)

[17] Bulos, 2015.

sem ismerik el –, tevékenységét pedig az online közegben is aktívan folytatja.^[18]

Az Iszlám Állam megfékezése és legyőzése ugyanakkor nemzetközi kérdéssé vált, az Egyesült Államok által vezetett katonai koalíció 2014 szeptemberében megkezdte támadását. Amíg az iraki kormány felhatalmazást adott a katonai intervencióra, addig ugyanez Szíriában nem történt meg, az ENSZ Biztonsági Tanácsában pedig Oroszország állta útját a felhatalmazó határozat meghozatalának. Annak érdekében, hogy az Egyesült Államok által vezetett intervenció illeszkedjen a nemzetközi joghoz, az ENSZ a 2249. számú határozatában hívta fel a tagállamokat arra, hogy minden lehetséges eszközzel lépjenek fel az Iszlám Állam ellen.^[19] Ezzel tehát egy sajátos jogi megoldás született, és míg a több éve tartó katonai intervenció eredménye az Iszlám Állam meggyengítése és fokozatos területvesztése, addig a deklarált ellenség legyőzéséről még messze nem lehet beszélni.

Kormányellenes felkelők. Meglehetősen heterogén csoportról van szó. A kormányellenes felkelők csoportjai sokkal inkább értelmezhetőek helyi, mint nemzeti szinten, ugyanis az elmúlt évek egységesítési folyamatai nem jártak eredménnyel – ennél fogva a közös érdekebecsatornázás sem lehetséges az országos politikába.^[20] Amíg a mérsékelt felkelők – Szabad Szíriai Hadsereg, Szíriai Demokratikus Erők – az Egyesült Államok aktív pénzügyi-katonai támogatását élvezik,^[21] addig a radikálisabb csoportokat (mint az al-Kaidával összefüggésbe hozható al-Nuszra Frontot) Katar és más, a régióban fekvő állam támogatja. Mindegyik félnek – csak úgy, mint az Iszlám Állam vezetésének – a célja végső soron Bassár el-Aszad hatalmának megdöntése és az ország politikai berendezkedésének átformálása.

Meghatározó szerepet töltenek be a polgárháborúban a kurdok: erősebben van jelen a politikai rendszer átalakításának, mint a kormányzat megdöntésének igénye, befogadják a különböző etnikumú és vallású menekülteket, és harcba állnak az Iszlám Állammal. A kurdok többek között ez utóbbinak köszönhetik az Egyesült Államok nyílt támogatását, ami szembemegy a szomszédos Törökország érdekeivel. Ahogy az Iszlám Állam mindinkább visszaszorul, úgy válik egyre égetőbb kérdéssé a felek számára a felszabadított területek feletti uralom. Irakban a kurd kisebbség népszavazás útján adott hangot függetlenségi törekvésének, és sokak szemében az Irakban és Szíriában kialakult helyzet történelmi pillanat a kisebbség számára, hogy önálló államot hasítson ki magának. Ez természetesen szembemegy több állam érdekeivel, nemzetközi alapelvekkel, Irak és Szíria

[18] Tóth, 2016.

[19] United Nations Security Council, S/RES/2249 (2015), 2015.11.20. Forrás: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2249.pdf (Letöltve: 2017.05.20.)

[20] Khaddour, 2017.

[21] Ez eddig több száz millió dollár értékű felszerelés és kiképzés biztosítását jelentette. Donald Trump amerikai elnök 2017 májusában a kurdok és a Szíriai Demokratikus Erők újabb megsegítését és felfegyverzését hagyta jóvá, hogy ennek segítségével az Iszlám Állam csapatait kiszorítsák Rakka városából. Forrás: Syria war: US to arm Kurd sin battle for Raqqa, *BBC News*, 2017.05.09. Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-39864950> (Letöltve: 2017.05.20.)

számára pedig kulcskérdés, hogy az Iszlám Állam meggyengítése után ne egy újabb államépítési kísérlettel találják szembe magukat.

Amíg a szíriai központi kormánzatnak nincs befolyása arra, hogy az Egyesült Államok által vezetett koalíció, vagy a régióban fekvő államok miként támogatják az ellene fellépő katonai csapatokat, addig Oroszország, Irán, iraki síita csapatok vagy a terrorista szervezetté nyilvánított libanoni Hezbollah jelentik számára a potenciális partnereket. Oroszország – amelyet Bassár el-Aszad hivatalosan is felkért a beavatkozásra – stratégiai fontosságú a központi kormánzat számára és kétségtelenül meghatározó szerepet játszott/játszik abban, hogy a központi kormánzat területeket tudott visszaszerezni.

Oroszország a függetlenné válás óta partnerként kezeli Szíriát, amely viszonyrendszert először a szovjet, majd orosz geopolitikai érdekek érvényesítése alapozta meg. Ezek a geopolitikai érdekek olyannyira meghatározzák az orosz külpolitikát mind a mai napig, hogy a polgárháború során az Egyesült Államokkal is kész konfrontálódni, hiszen az orosz-amerikai felek a polgárháborúban egymással szembenálló oldalt támogatnak.

Iránnak szintén jól körülhatárolható geopolitikai-vallási érdekei fűződnek Bassár el-Aszad kormányzatához. Szíria az úgynevezett síita félhold oszlopos tagja, azonban a polgárháború és az Iszlám Állam térnyerése nyomán megrendült a korábbi hatalmi berendezkedés. Ehhez társul Irak, ahol a 2003-as amerikai inváziót követően a síiták kerültek a meghatározó politikai-, közéleti-, gazdasági szerepekbe, és amely ország szintén az Iszlám Állam térhódításának esett áldozatul. Ezzel Irán két fontos síita szövetségese jelentősen meggyengült, és hatalmuk megtartásához katonai erőket bocsátott a rendelkezésükre. A katonai támogatás azért is fontos, mivel Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Szaúd-Arábia a szunnita felkelőket támogatják, és Szíriában a központi kormánzatnak egy többfrontos háborúban kell helyt állnia.

III. KONKLÚZIÓ

Ahogy a fentiekből világossá válik, Szíriában számos helyi, regionális és világpolitikai érdek ütközik egymással. Jóllehet az ENSZ, az Egyesült Államok, Oroszország, az Európai Unió és számos más állam igyekszik politikai-diplomáciai csatornákon előmozdítani a szembenálló felek közeledését, azonban az egyes aktorok és az őket támogató harmadik szereplők sok esetben hajthatatlannak bizonyulnak saját céljaik átgondolása kapcsán.

Sokak szemében – mint az Egyesült Államok, a kormányellenes felkelők, vagy éppen az Öböl menti államok – Bassár el-Aszad személye elfogadhatatlan vagy erősen vitatott, ugyanakkor Oroszország számos alkalommal, többek között a 2016 decemberében is megerősítette, hogy az elnök személye nem képezi a tárgyalások alapját. Oroszország Törökországgal és Iránnal közösen próbálja

alakítani a béketárgyalások menetét,^[22] hiszen mind három országnak – igaz, eltérő aspektusból – erős érdeke fűződik Szíriához és a polgárháború utáni erőviszonyok formálásához.

A három ország „koalíciója” meglehetősen törekeny, ugyanis Törökország és Irán a regionális nagyhatalmi szerepért küzd, míg Törökország és Oroszország között a kurdok bevonása a béketárgyalás folyamatába, valamint a Bassár el-Aszad támogatása jelent szakadékot.

Harmadik szereplők – kiváltképpen az Egyesült Államok – számára azért is okoz fejtörést a szíriai konfliktus, mivel negatív tanulságként ott lebeg Líbia esete. A Moammer Kadhafi irányítása alatt álló központi kormányzatot a héthónapos NATO vezetésű koalíció és az ellenzék közös erővel megbuktatta, ami után nem a konszolidáció, hanem a megosztottság intézményesedése és újabb polgárháború következett be. Az Iszlám Állam hasonlóképpen Líbiában is kamatoztatott a fennálló viszonyokból, ráadásul erős központi kormányzat hiányában az Afrikából érkező migránsok feltartóztathatatlanul áramolnak az Európai Unió irányába. Továbbá Líbia helyzete megmutatja, hogy az egyszemélyi vezető bukásával annak politikai öröksége nem szűnik meg, és az évtizedes törésvonalak mentén folytatódik a társadalom szembenálló csoportjainak fegyveres versengése.

Az Egyesült Államok számára további dilemma, milyen jövőt képzel el önmagának Szíriában. A Trump adminisztráció növelte az Iszlám Állam ellen végrehajtott légitámadások intenzitását, és belátható időn belül megjósolható a protoállam felszámolása – de nem magát a szervezetet, az ideológiát és a több ezer szimpatizánst és alvó sejtet. A válaszut abban rejlik, miszerint az iszlamisták protoállamának megsemmisítése után továbbra is fenntartsák a katonai jelenlétet, avagy kivonuljanak. Mindkét opciónak megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az előny mindenképpen a geopolitikai helyzet megerősítése és az orosz befolyás korlátozása. Másfelől az amerikai adófizetők dollármilliói biztosítják az esetleges további akciók fedezetét is, és Irak példájából tanulva egyáltalán nem garantálható a siker egy esetleges politikai konszolidációs kísérlettel.

Szíria békéjének megalapozását, illetve politikai rendszerének átalakítását a líbiai példából kiindulva nem előzheti meg egy direkt, a központi kormányzat ellen irányuló katonai intervenció. Bassár el-Aszad kormányzatának fennmaradása ugyanis olyan tényezők elharapózását akadályozza meg, mint a radikális csoportok, így az Iszlám Állam további térnyerése, etnikai alapú népiirtás^[23] vagy éppen a visszafordíthatatlan területi/törzsi/etnikai szétesés. A központi kormányzat hatalomcentralizációs törekvése, és ennek fegyveres úton történő

[22] Russia, Iran & Turkey reach Syria peace deal, *Al Arabiya*, 2016.12.10. Forrás: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/12/20/Iran-Turkey-reach-Syria-peace-deal.html> (Letöltve: 2017.05.20.)

[23] Az Iszlám Állam tudatosan igyekszik felszámolni a területén élő etnikai-vallási kisebbségeket, és célja megvalósítása érdekében a népiirtástól sem riad vissza. Ugyanakkor a szíriai és iraki kormányzatokat támogató síita milíciák hasonlóképpen bosszút állnak a szunnita lakosságon, miután az Iszlám Államtól visszahódítanak területeket.

érvényesítése hozzájárul ahhoz, hogy Szíria ne süllyedjen teljes egészében anarchiába, és ezzel előre nehezen megjósolható katasztrófák sorozatát is megakadályozza.

Bassár el-Aszad belpolitikai prioritásai közé tartozik a párhuzamosan kiépülő, az államiság jegyeit magukon viselő önkormányzatok felszámolása, amelyet úgy kell keresztülvinnie, hogy a régió államainak, illetve a fejlett Nyugat országainak többsége az ő bukását várja.

IRODALOM

- Bulos, Nabih (2015): How does Islamic State make money off oil fields in Syria and Iraq? *Los Angeles Times*, 2015.12.06. Forrás: <http://www.latimes.com/world/middleeast/la-fg-islamic-state-oil-qa-20151206-story.html> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Dearden, Lizzie: Isis' attempt to topple US economy with own currency 'failing' as reliance on American dollars increases. *Independent*, 2016.03.25. Forrás: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-attempt-to-topple-us-economy-with-own-currency-failing-as-reliance-on-american-dollars-a6952566.html> (Letöltve: 2017.10.27.)
- Doyle, Alister (2015): Syrian war spurs first with drawal from doomsday Arctic seed vault. *Reuters*, 2015.09.21. Forrás: <http://www.reuters.com/article/2015/09/21/us-mideast-crisis-seeds-idUSKCN0RL1KA20150921> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Gobat, Jeanna - Kosital, Kristina (2016): IMF Working Paper, Syria's Conflict Economy. *International Monetary Fund*, WP/16/123. Forrás: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16123.pdf>
- Khaddour, Kheder (2017): Local Wars and the chance for Decentralized Peace in Syria. *Carnegie Middle East Center*, 2017.03.28. Forrás: <http://carnegie-mec.org/2017/03/28/local-wars-and-chance-for-decentralized-peace-in-syria-pub-68369> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Masters, James (2017): Syria's largest oil field captured by US-backed forces. *CNN*, 2017. 10. 23. Forrás: <http://edition.cnn.com/2017/10/23/middleeast/syria-oil-field-isis/index.html> (Letöltve: 2017.10.27.)
- *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, Council on Foreign Relations*. Forrás: <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897> (Letöltve: 2017. 05.20.)
- Russia, Iran & Turkey reach Syria peace deal. *Al Arabiya*, 2016.12.10. Forrás: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/12/20/Iran-Turkey-reach-Syria-peace-deal.html> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Sharara, Sima L. - Kanj, Sousha S.: *War and Infectious Diseases: Challenges of the Syrian Civil War*. Forrás: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4231133/> (Letöltve: 2017.10.27.)
- Stokes, Elaisha (2016): The Drought That Preceded Syria's Civil War Was Likely the Worst in 900 Years, *Vice News*, 2016.03.03. Forrás: <https://news.vice.com/article/the-drought-that-preceded-syrias-civil-war-was-likely-the-worst-in-900-years> (Letöltve: 2017.05.20)
- „Syria's draft constitution” prepared by Moscow, without the approval of Damascus? *Global Research*, 2017.02.01. Forrás: <http://www.globalresearch.ca/syrias-draft-constitution-prepared-by-moscow-without-the-approval-of-damascus/5572191> (Letöltve: 2017.05.20.)

- Syria war: US to arm Kurd sin battle for Raqqa. *BBC News*, 2017.05.09. Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-39864950> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Syrian President Bashar al-Assad: Facing down Rebellion. *BBC News*, 2015.10.05. Forrás: <http://www.bbc.com/news/10338256> (Letöltve: 2017.05.20.)
- Tóth Zoltán Balázs (2016): Az Iszlám Állam online térhódítása. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2016. IV. 26–42. Forrás: http://epa.oszk.hu/02500/02538/00016/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2016_04_026-042.pdf (Letöltve: 2017.05.20.)
- Tóth Zoltán Balázs (2017): Biztonságpolitikai kihívások az Európai Unió szomszédságában II. – A szír menekültek. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2017. I. 44–64. Forrás: http://epa.oszk.hu/02500/02538/00017/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2017_01_044-064.pdf (Letöltve: 2017.05.05.)
- United Nations Security Council, S/RES/2249 (2015), 2015.11.20. Forrás: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2249.pdf (Letöltve: 2017.05.20.)
- Who is who in the Syria conflict. *Al-Monitor*, 2017.01.20. Forrás: <http://www.al-monitor.com/pulse/afp/2017/01/syria-conflict-players.html> Letöltve: 2017.05.20.
- World Food Programme hivatalos oldala. Forrás: <http://www1.wfp.org/syria-emergency> (Letöltve: 2017.05.20.)

Law and Morality

On the relationship of law and morality

Societies are complex systems, consisting of higher and lower systems, and within this, law and morality form social subsystems;^[1] it is important that there is a strong relationship between them, however, they have different functions. The relationship between law and morality is strong as they are related social phenomenon, they spring from the same root.^[2] We do not have sources, still, we believe that in the early stages of humanity the formation and compliance of rules must have been inevitable in order to survive and stay alive that is, adhering to rules was a vital interest for humans; the precondition of the formation of rules was thinking and communication. It is obvious that in the beginning they adhered to rules without an apparatus, though it changed with the emergence of the division of labour. Together with the formation of the state custom law was settled first, the state made people adhere to highlighted norms and it also applied sanctions if rules were infringed. With the appearance of national institutions social improvement reached a level where law and morality are separated from each other.

Morality and law have common characteristics, the most emphatic characteristic is the normative nature itself. The common characteristic of morality and law is that they form norms and rules.^[3] Both fulfil a basic social need and are the tools of society's improvement; contrary to natural sciences, these two areas are not descriptive but prescriptive, show a prescriptive characteristic. Therefore, the common characteristic of ethical and legal norms is the prescriptive nature.

The determination of these rules refer to the behaviour; what is right and what is wrong, they refer to the future and orientate. They deal with what an act should be, they do not deal with a given state of affairs. What a human behaviour should be like to be legally right and morally right? This question was first imposed by Kant, differentiating between Sein (to be) and Sollen (have to). Sein can be true or false,

[1] Further subsystems are education, health care or the complex system of cultural institutions.

[2] Földesi, 2009, 10.

[3] Op. cit.

while Sollen can be right or wrong but it can never be true or false.^[4] Another common characteristic of law and morality is the circle of rights and obligations. There are two types of obligations: a) the positive norm: it tells you what you have to do; b) the negative norm: that is, the prohibitions. The circle of rights consists of what is allowed, such as what kind of rights a person living in a country has, on the other hand, prohibitions are quite obvious, a simple example is the prohibition of drinking alcohol under the age of eighteen; this latter one is not only legally but at the same time morally prohibited. Morality is mainly connected to obligations, however, in the 20th century we also talk about moral rights that is, human rights.^[5] Legal and moral rules are inevitable for the operation of society, without them anarchy would emerge, so the most significant common characteristic of these two subsystems are rules.

Based on the above mentioned we can see that the most definite form of manifestation of law and morality is norm, still, we cannot say that their resemblance is not shown in anything else. The relation to norms is equally important, such as, whether members of society can identify with the norms or not, and it is mainly connected to the efficiency of norms. Norms are efficient if they are coherent and lack contradiction, they also have to provide guidance with regards to moral behaviour. In connection with law and morality we can talk about norm systems, where there is a hierarchical system among different norms; there are basic norms under which other norms are situated, such as in the case of law the constitution is on the top of the hierarchy. With this thought we have arrived to dealing with the area which marks the differences between law and morality, as these two systems have significant differences.

When dealing with systems of moral norm, we cannot name a single institution which marks the top of the hierarchy, as we have already seen it in the case of law. Therefore, law and morality apart from one another, their difference starts with the historical detachment and law becomes independent with the emergence of the state.^[6]

Therefore, the first difference is connected to their formation. We can observe the orderly formation of law and its institutions. We can exactly define the time when a given legal norm was formed, came into force and until what time it was in effect. In the case of morality it is impossible as we cannot calculate when a given norm was formed. We cannot name the time when the Ten Commandments were created. Therefore, law is predictable, which simultaneously means safety for citizens of a given state as it guarantees the practice of rights.^[7] In opposition, moral safety cannot be ensured by anything, it does not have institutions; adhering to moral rules only depends on people. If we are morally insulted, we

[4] Kant, 1995.

[5] The Universal Declaration of Human Rights was accepted in 1948.

[6] Földesi, 2009, 12.

[7] Op. cit.

cannot turn to any kind of institution to have remedy.^[8]

Moreover, another important difference is how they think about the definition of sin. Law expresses that there is no sin without punishment and there is no punishment without legislature: *nullum crimen nulla poena, sine lege*. It is not so obvious according to morality, morality does not define what sin is and what kind of punishment may be given for a certain sin. Morality is very diverse when it comes to defining sin, as sin was considered differently in the middle ages and it is considered differently nowadays. Therefore, the most important difference between law and morality is in variety. Every state has only one effective law. State interest only allows one law and every state protects its own law; states can have more moralities though, people can choose from more opportunities.^[9] It is possible to follow a moral norm on religious or secular bases. Morality is various, law is not.

However, it is interesting whether morality affects law or not. Law needs justification: justifying the correctness of law is based on morality. It has two types: theological and natural law. Morality affects law through lawmaking. On the contrary, law does not affect morality.

We have to note that it is a general requirement of modern law that it has to be ethically established, it must not be in contradiction with moral principles. In a democratic state citizens can validate their disapproval in connection with an effective rule through several political and legal institutions, based on moral reasons they can initiate a referendum in order to withdraw a certain rule. Governments themselves are also able to take moral reasons into considerations and hence govern a not so effective regulation.^[10]

It is also worth talking about the relationship of morality and economy. Primarily they differ from each other, economy cannot form norms and rules, while morality can. Still, morality affects economy. Religion demanded the full compliance of morality, therefore, morality will obviously affect economy, such as the prohibition of usury was based on religious reasons. According to Aristotle, the morality of economy is inevitable, public interest requires this: right is what serves the public interest.^[11] According to him, economy also affects morality: for example he explained the institution of slavery with this.^[12] It is the interest of slaves that the head of the household leads them, the subordinate relationship for them is advantageous and useful, therefore they do not find it morally wrong. According to the principles of Christianity, the morality of economy is much more

[8] In fact, the role of church can be named as the protector of morality, but actually in our everyday lives we cannot turn to any institution if we are morally insulted, we can only turn to the person, office who/which morally hurt us, however, remedy is unsure.

[9] Földesi, 2009, 14.

[10] A good example of this is the regulation on the protection of animals, or laws on the protection of the environment.

[11] Aristotle, Politics, 1256a.

[12] Aristotle, Politics, 1256a.

important as it requires people to act morally in all fields of life. The strong relationship of economy and morality can be effectively shown on the example of Protestantism. The Protestant ethics became popular among Protestant people in the 16th century, it had a huge effect on the economy as well, as according to their principles Christian people can only be moral if they live and act in a puritan way. The study of Protestant ethics was done by Max Weber, realizing that the interference of morality and economy is indisputable. ^[13] Max Weber was primarily an economist and sociologist, studying what consequences it had if morality expended on economy, moreover, if moral principles prevailed in the economy. In his most well-known work entitled *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* he wrote that morality is important, moreover, useful for the economy; he regarded the Calvinist doctrines as fundamental among the rules of life skills, and according to him, those who practice the Protestant ethics caused an economic boom, an economic turn that is, the capitalism with their strict work ethic and with requiring honesty with regards to customers. The Protestant religion made entrepreneurs to work on such moral norms of their enterprise which adhere to the requirements of the modern world, in order to get profit. This had a quite palpable result, which result is the decent economy and trade. The fair and ethic economy was accompanied with good fame, really resulting in profit, it was really useful to stick to the formed moral norms as moral norms shall not be followed in themselves but also due to economic interests. Defining and adhering to moral norms was not only significant in order to get profit but they also meant a value in themselves.

As a summary we can say that it is hard to draw a line between law and morality as they have much in common in reality; these two areas develop next to each other and have an effect on each other. All legal norms contain a moral element, the legislature of European states strongly reflects the Christian principles, morality is an important legitimating tool of acts. Law has similar effects on morality, however, tracking this is way more complicated, a good example could be acts putting tolerance in the foreground, which acts are formed in modern states in order to protect the minority.

SPECIAL LITERATURE

- Arisztotelész (1984): *Politika* (Politics), Ford. Szabó Miklós, Gondolat, Budapest.
- Deli, Gergely (2013): *A jó erkölcsökről* (On good morals), Medium, Budapest.
- Földesi, Tamás (2009): *Etika* (Ethics), Rejtjel, Budapest.
- MacIntyre, Alasdair (1998): *A Short History of Ethics*, Routledge, London.
- Kant, Immanuel (1999): *A tiszta ész kritikája* (Critique of pure reason), ford. Kis János, Ictus, Szeged.
- Max Weber (2005): *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Translated by Talcott Parsons, Routledge, London.

[13] Földesi, 2009, 22.

A strasbourgi bíróság és a magyar bíróságok gyakorlata az európai konszenzus tükrében

I. BEVEZETÉS

A nemzeti és nemzetközi bíróságok közötti együttműködés egyre inkább meghatározó a nemzetközi kapcsolatok világában, amely irányzat főként az emberi jogok nemzetközi védelmének tekintetében figyelhető meg. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (más néven strasbourgi bíróság) testülete igen gyakran alkalmazza a nemzeti bíróságok, legfőképpen a felsőbbbíróságok döntéseit hivatkozási alapként, melynek legfőbb célja – az Emberi Jogok Európai Egyezményének alapvetését is figyelembe véve – az emberi jogok nemzetközi védelmével és értelmezésével kapcsolatos közös európai standardok kialakítása. Az Egyezmény szóhasználatával élve az európai országok a „szorosabb egység megvalósítása” érdekében egy közös európai jogrend létrehozását tűzték ki célul, illetve a „hasonló felfogású európai országok” együttműködését kívánják erősíteni a demokrácia és a jogállamiság legfőbb örökségén keresztül. Ugyanakkor nem kizárólag a strasbourgi bíróság, hanem a magyar bíróságok is egyre inkább figyelemmel kísérik az emberi jogok nemzetközi védelmével összefüggő döntéseket, amely együttműködés pozitív irányba terelheti az Európa-szerte kialakulni látszó konszenzus magyar részről történő befogadását. Ebből a feltevésből kiindulva a tanulmány első részében a strasbourgi bíróság ítélezési gyakorlatának elméleti eszközeit feltárva, az ún. mérlegelési mozgástér doktrínájától kezdve a jogfejlesztő értelmezésen át legfőbb céloom széleskörűen megvizsgálni, hogy ezek miként járulnak hozzá az európai konszenzus kialakításához, vagy éppen annak háttérbe szorításához. A tanulmány második részében a magyar jogrendszer európai konszenzussal összefüggő tendenciáit kívánom megvizsgálni, különös tekintettel a Kúria gyakorlatára, valamint a Strasbourgi bíróság magyar ügyekkel kapcsolatos döntésein keresztül elemzem a mérlegelési mozgástér doktrínájának gyakorlati jelentőségét.

II. A STRASBOURGI BÍRÓSÁG JOGFEJLESZTŐ TEVÉKENYSÉGE ÉS AZ EURÓPAI KONSZENZUS

Az Emberi Jogok Európai Egyezményét^[1] (továbbiakban: az Egyezmény) az Európa Tanács égiszén belül fogadták el 1950-ben. Az egyezmény egyfajta válasz volt a második világháború szörnyűségeire, a Szovjetunióan keresztül Európán végigsöprő kommunizmus megállítására és az emberi jogok tömeges megsértésére. A nyugati országok hittek az Egyezmény erejében és abban, hogy ezek az új megfontolások gátat szabnak a folytonos jogsértéseknek.^[2] 1950 óta az Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyveken keresztül számos alkalommal lett módosítva, melyek közül az egyik legjelentősebb az egyéni kérelmek megteremtésének kötelező jellege,^[3] valamint a 2010-ben történt eljárásjogi módosítások (köztük az egyesbíró hatáskörének a kibővítése, vagy a jelentős hátrány kritériumának bevezetése).^[4] Mára az Emberi Jogok Európai Bíróságával karöltve egy olyan ítélkezési gyakorlatot hozott létre, amely bátran tekinthető Európa leghatékonyabb rendszerének az emberi jogok nemzetközi védelmének területén. Amennyiben továbbra is arra keresendő a válasz, hogy miért a strasbourgi bíróságot választottam a vizsgálatunk célpontjául, úgy első helyen az univerzális szabályozás nehézségeit emelem ki. A pluralizmus jegyében egyre több kultúra és vallás hoz új gondolkodásmódot a világba, mely különbségek áthidalására két nézet létezik. A kulturális relativizmus képviselői szerint az egyének országonként, illetve nemzetállamonként eltérő gondolkodásmódja miatt nem lehetséges egyetlen normákat felépíteni az emberi jogok nemzetközi védelmének területén, ugyanakkor mások szerint viszont léteznek egyetlen erkölcsi normák, melyek utat nyitnak egy globális konszenzus irányába.^[5]

Köztes álláspontot képviselek ezzel kapcsolatosan: az Európa Tanács az olyan államokat tömörítő regionális nemzetközi szervezet, amelyek kulturálisan nem állnak távol egymástól, az égisze alatt működő Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban: a Bíróság) pedig több okból kitűnő eszköznek mutatkozik az emberi jogi viták szempontjából. Az Egyezmény értelmezését kivétel nélkül a Bíróság végzi, a kapcsolódó alapelvek segítségével a testület képesnek tűnik megtartani az egyensúlyt a fejlődés és a stabilitás között. Ez utóbbi egyidejűleg két eredményt hordoz magában: egyrészt a jogosultságok gyakorlatban történő hatékony érvényesülése fenntartható, másrészt biztosított a Bíróság ítéleteinek implementálása az Egyezményben részes felek által.^[6] Az Egyezmény preambulumban rögzített célok között szerepel ugyanis „az európai országok

[1] Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Emberi Jogok Európai Egyezménye

[2] Harris – O’Boyle – Warbrick, 2014, 3.

[3] Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 11. kiegészítő jegyzőkönyve (1994).

[4] Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 14. kiegészítő jegyzőkönyve (2010).

[5] Beauchamp, 2014, 28–40.

[6] Dzehtsiarou, 2011a, 1730–1745.

közötti szorosabb egység megvalósítása”, melynek értelmében a bíróság törekszik az európai konszenzus kialakítására. A közös örökség alapja a hasonló politikai hagyományok, eszmények, a szabadság és a jog uralma, ez a felfogás alkalmas a kapcsolat fenntartására a tagállamok és a strasbourgi bíróság között anélkül, hogy ez utóbbit egy szupranacionális intézményként könyvelnénk el.^[7] A testület bírái eszerint erősen támaszkodnak a tagállamok ítélkezési gyakorlatára, melynek vizsgálata során egyes ítéletek meghozatalakor „figyelembe veszik az európai államok legkisebb közös többszörösét jelentő kulturális hagyományt”.^[8]

1. A Bíróság konszenzus-analízisének típusai^[9]

A Bíróság tehát az európai konszenzus fényében folytatja tevékenységét, mely a gyakorlatban többféleképpen nyilvánulhat meg, ám nem túl előnyös módon mindezen munkálatok nagy része csupán a háttérben történik. A konszenzus legfőbb típusa a tagállamok nemzeti jogának összehasonlítása, melynek módja a tagállamok Egyezményben összefoglalt jogokkal kapcsolatos gyakorlatának összegyűjtése a Bíróság Kutatási Részlegének segítségével. Ebben a folyamatban az ún. *raportőrnek* (*Judge Rapporteur*) van kiemelkedő szerepe, aki megfogalmazza a kutatással kapcsolatos kívánalmakat, majd a folyamat végén – melyben nemzeti ügyvédek és a nemzeti bíró is részt vesz –, ő kapja kézhez a végleges anyagot.^[10] Annak ellenére, hogy közel sem tudunk az Egyezmény által szabályozott minden egyes élethelyzetre vonatkozóan megállapítani egy egységes európai perspektívát, Helfer így fogalmaz: „[A] konszenzus módszertana a Bíróság és a Bizottság rendelkezésére álló elsődleges eszközök egyike az Egyezmény tárgyának és céljának megállapítására: az egyéni jogok védelmére a politikai hagyományok, eszmék, szabadságok és a jogállamiság közös európai örökségének fényében.”^[11] A Bíróságnak ez a módszere tehát kiválóan alkalmas arra, hogy az Egyezményben lefektetett jogokat a nemzeti joggyakorlattal kölcsönhatásban megvizsgálva hozzon megalapozott döntéseket. Ugyanakkor felmerülhet a kérdés: melyik jogrendszer gyakorlatát veszi kiemelkedően figyelembe egy-egy vitás kérdésnél? Mi alapján dönt úgy, hogy egyes esetekben felülírja a többség által képviselt álláspontot? A joggyakorlatból kiindulva ugyanis gyakran előfordul, hogy a Bíróság nem túl következetesen alkalmazza ezeket a módszereket, bizonytalanságot keltve ezzel a tagállamokban és magában a konszenzus-analízisen alapuló rendszerben. Talán ez lehet az oka annak, hogy – az évi több

[7] Polgári, 2005, 5–13.

[8] Strasbourg és a magyar joggyakorlat, 2005, 47–61.

[9] A strasbourgi bíróság konszenzus analízisét és az általa alkalmazott jogfejlesztő értelmezés alapelveit összefoglaló tanulmány megjelent A strasbourgi bíróság jogfejlesztő tevékenysége és az „európai konszenzus” címen, a *Debreceni Jogi Műhely* 2016. évi (XIII. évfolyam) 3-4. számában.

[10] Dzehtsiarou, 2011b, 534–553.

[11] Helfer, 1993, 140.

mint háromezer kérelemhez képest – 2013-ban a Bíróság tagállamok gyakorlatára alapított konszenzus-analízise például mindössze tizenhárom alkalom volt.^[12] A konszenzus második típusa a nemzetközi szerződések összehasonlító elemzése, amely ugyan már nem olyan jelentős, mint az előző, ám erre is nagy számban találunk utalásokat a bíróság döntéseiben. A Bíróság álláspontja szerint „abban az esetben, ha egy állam részletesen kifejtett kötelezettségekkel teli nemzetközi szerződést írt alá, egy sokkalta általánosabb szöveg értelmezése ebből a szempontból inspirálóan hathat rá...”^[13]

Az Európa Tanács égisze alatt született Bioetikai Konvenció^[14] tökéletes példája ennek: a Bíróság egyes problémákat olyan nemzetközi szerződéseken keresztül közelít meg, amelyek az Egyezményben szereplő egyes jogosultságokat részletesebben fejtik ki. A harmadik konszenzus-típus a már kevésbé alkalmazott ún. belső konszenzus, amelyet a jogsértő államban a szóban forgó probléma megoldására használnak. Ilyenkor a Bíróság elismeri az állam belső jogának fejlődését az adott tárgykörben, s döntését erre alapozva hozza meg – ugyanakkor ennek alkalmazása minden esetben kihívást jelent a Bíróság számára. A negyedik típusú konszenzus a szakértők döntéshozatalba történő bevonásával valósulhat meg, tipikusan olyan esetekben, amikor a Bíróság valamilyen tudományos fejlődés eredményeként felmerült vitás kérdésre keresi a választ. A jogfejlesztő értelmezésnél ez különös jelentőséggel bír, a lentebb részletesebben kifejtett *Goodwin v. Egyesült Királyság* ügyben is előszeretettel alkalmazták ezt a módszert.^[15]

2. Az értelmezés során alkalmazandó alapelvek

A Bíróság az Egyezményt különféle alapelvek segítségével értelmezi, amelyek az előbbi módszereken túl további támpontul szolgálnak a döntések meghozatala során. Ezeket szinte lehetetlen számba venni, hiszen a Bíróság – alapul véve a nemzetközi jog általános szabályait is – minden esetben más megoldást alkalmaz. Azonban témánk szempontjából nem is lenne célszerű kifejtetni ezeket, hiszen például a textualizmus^[16] vagy az intencionalizmus^[17] az európai konszenzus felől megközelítve ellenkező eredményre vezetnének, vagy legalábbis elterelnének minket az eredeti szándékunktól.

[12] Dzehtsjarou, 2015, 41.

[13] Brems, 2001, 421.

[14] Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény.

[15] Dzehtsjarou, 2011b, 534–553.

[16] A szavak értelmét, eredeti jelentését veszi alapul az Egyezmény értelmezésekor.

[17] Az előkészítő munkálatokat (*travaux préparatoire*) alapul véve a felek szerződéskötés kori szándékára helyezi a hangsúlyt.

Álláspontom szerint legalább három tényezőt szükséges átfogóbban megvizsgálni annak érdekében, hogy rávilágítsunk a strasbourgi bíróság hatékonyságára az európai konszenzus rendszerében: a jogfejlesztő értelmezés szerepét, a mérlegelési mozgástér doktrínáját, valamint a szubsidiaritás és arányosság alapelvét.

a) A jogfejlesztő értelmezés az európai konszenzus rendszerében

A jogfejlesztő értelmezés bizonyos mértékű rugalmasságot nyújt a bíróság számára annak érdekében, hogy az egyezményben és a kiegészítő jegyzőkönyvekben biztosított jogok érvényesítése a gyakorlatban is hatékonyan megvalósuljon. George Letsas álláspontja szerint a jogfejlesztő értelmezésnek három alapvető fontosságú tulajdonsága van: először is a Bíróság figyelembe veszi a jelenben fennálló standardokat az Egyezmény értelmezése során, mint fontos tényezőt, másodsor ezek nagyrészt „közös”, illetve a részes államok között „megosztott” álláspontok, harmadszor pedig a Bíróság nem tulajdonít döntő jelentőséget annak, hogy egy adott esetben a jogsértő államban mi tekinthető mindenki által elfogadott normának.^[18] E három tényező együttes érvényesülése jelentősen hozzájárulhat a közös európai álláspont kialakításához anélkül, hogy a Bíróság önkényes ítélkezése felmerülne – hiszen az Egyezmény céljai között egyértelműen kimutatható ennek szignifikáns jellege. A strasbourgi bíróság elsőként a *Tyrer v. Egyesült Királyság* ügyben^[19] emlegette a jogfejlesztő értelmezést. Ebben az ügyben a bíróságnak arról kellett döntést hoznia, hogy az iskolákban alkalmazott testi fenyítések Egyezménybe ütköző cselekedetnek számítanak-e: „a bíróság felhívja a figyelmet arra, hogy az Egyezmény egy élő eszköz, amelyet a jelenben fennálló szükségletek fényében kell értelmezni... Hiszen a bíróságot akaratlanul is befolyásolják az Európa Tanács egyes tagállamaiban végbe menő fejlődések és a társadalmilag elfogadott standardok kialakulása.”^[20] A Bíróság tehát ebben az ügyben egyértelműsítette először, hogy milyen nagy hangsúlyt fektet a társadalmi életben bekövetkező változásokra, valamint figyelemmel kíséri a tagállamok joggyakorlatában kifejlődött közös standardokat. Kevesebb, mint két évvel később újabb hasonló álláspont fogalmazódott meg a Bíróság egyik ítéletében, amikor a házasságban és azon kívül született gyermekek közti egyenlőség kérdéséről kellett döntést hoznia. A *Marckx v. Belgium* ügyben^[21] kifejtettek szerint „amikor az Egyezményt 1950. november 4-én aláírták, sok európai országban elfogadott volt a törvényes és törvénytelen gyermek közötti különbségtétel”. Ugyanakkor 1979-ben, a szóban forgó ügy tárgyalásakor a Bíróság nem kis mértékű változást vélt felfedezni a körülményekben: a legtöbb európai országban ugyanis a jogalkotás a törvényes és a törvénytelen gyermekek közötti egyenlőség

[18] Letsas, 2013, 106–140.

[19] *Tyrer v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 5856/72. számú kérelem alapján.

[20] *Dzehtsiarou*, 2011a, 1730–1745.

[21] *Marckx v. Belgium*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 6833/74. számú kérelem alapján.

irányába mozdult el. A Bíróság tehát megállapította a család- és magánélet tiszteletben tartásához való jog sérelmét, s történetében ez volt az első olyan ügy, amelyben a nemzeti jog összehasonlítását alapul véve szélesítették ki a jogvédelmet.^[22] George Letsas álláspontja szerint^[23] azonban egy jelentős különbség van a két ügy között: az utóbbiban ugyanis a Bíróság odáig ment el, hogy kifejezetten hivatkozott két olyan nemzetközi egyezményre (Brüsszeli Egyezmény és a Házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló egyezmény),^[24] melyeket Belgium ugyan nem, de az Európa Tanács tagállamainak nagy része ratifikált. A Bíróság álláspontja szerint „e két nemzetközi egyezmény létezése bizonyítja azt a tényt, hogy a modern társadalmakban alaposan kidolgozott közös standardok alakultak ki ezen a téren.”

A Bíróság némiképp máshogy közelítette meg a konszenzus meglétét a *Goodwin and I v. Egyesült Királyság ügyben*,^[25] amelyben transzszexuális kérelmezőkkel szemben elkövetett olyan jogsértésekről kellett állást foglalnia, mint például névhasználat, házasságkötés, munkahelyen való hátrányos megkülönböztetés vagy anyakönyvi kivonatba való bejegyzés. Annak ellenére, hogy a korábbi döntéseiben nem állapított meg jogsértést a transzszexuálisok által benyújtott kérelmekre vonatkozóan, a bíróság a következőképpen fogalmaz: „ugyan a bíróságot formális értelemben nem kötik korábbi ítéletei, a jogbiztonság, az előreláthatóság és a törvény előtti egyenlőség érdekében kellő indok nélkül a korábbi ítéletek – a precedensek – kapcsán kimunkált elveket későbbi ítélkezése során is követnie kell. Ugyanakkor azonban figyelemmel kell lennie arra, hogy az egyezmény élő instrumentum, melynek alkalmazása során számításba kell venni a tagállamokban, valamint a tudományos ismeretekben bekövetkezett fejleményeket is, e nélkül az egyezményben biztosított emberi jogok elméletiek és illuzórikusak maradnának.”^[26] A Bíróság tehát kifejezte, hogy az Egyezmény az „élő jog eszköze”, így nem maradhatnak tétlenek olyan jogsértésekkel kapcsolatosan, amelyek orvoslása tekintetében már többszörösen felhívták a jogsértő állam figyelmét. A Bíróság álláspontját a fejlődő európai konszenzusra alapozta, melynek során – megvizsgálva az Európa Tanács országai által képviselt álláspontokat –, arra a megállapításra jutott, hogy immáron a tagállamok 54%-ában lehetőség van az ellentétes nemhez tartozó személlyel történő házasságkötésre.^[27] A Bíróság tehát – mérlegelve az egyéni és kollektív érdekeket –, arra a megállapításra jutott, hogy a transzszexuális egyének emberi méltósága felülírja a törvényalkotás teremtette állami nehézségeket.

A jogesetek alapján megállapítható a Bíróság európai konszenzushoz való hozzáállása, mely gyakran nem követeli meg a nagy többséggel egyező felfogását

[22] Polgári, 2012, 46–63.

[23] Letsas, 2013.

[24] Marckx v. Belgium, 20. szakasz.

[25] Goodwin v. Egyesült Királyság, Emberi Jogok Európai Bíróság, 28957/95. számú kérelem alapján.

[26] Goodwin v. Egyesült Királyság, 74. szakasz.

[27] Goodwin v. Egyesült Királyság, 54. szakasz.

sem ahhoz, hogy az előjog koncepcióját és a jogfejlesztő értelmezést alapul véve új tendenciák követését határozza meg.

b) A jogfejlesztő értelmezés igazolása

A bíróság tehát előszeretettel használja a jogfejlesztő értelmezés módszerét a döntéshozatal során, ám felmerül a kérdés: mi igazolja ennek a lehetőségét? Beleegyeztek-e a szerződő felek abba, hogy a Bíróság ily módon kiterjessze a védendő értékek körét? A kérdésekre részben már választ kaptunk a joggyakorlat fejlődését bemutató részben, ám némi elméleti fejtegetés is szükségessé válik a probléma elemzéséhez.

Mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a Bíróságnak az Egyezmény értelmezése során követnie kell a nemzetközi jog általános szabályait. Ebben az értelemben elsősorban az 1969. évi bécsi egyezmény nyújt iránymutatást, melynek 31. és 32. cikke fejezi ki az értelmezéskor figyelembe veendő támpontokat, melyek közül az Egyezmény szempontjából különösen releváns teleologikus értelmezés az első helyen szerepel: „a szerződést jóhiszeműen, [annak] tárgya és célja figyelembevételével kell értelmezni”.^[28] A szerződés az Egyezmény elfogadásakor ugyan még nem lépett hatályba, ugyanakkor Francoise Tulkens szekcielnök az Egyezmény Preambuluma mellett a bécsi egyezmény idézett cikkelyét a jogfejlesztő értelmezés releváns elemének tekinti. Ezen felül az Egyezmény Preambulumával kapcsolatban megjegyzi, hogy az nem csupán az alapvető emberi jogok betartására, hanem azok „további megvalósítására” (*further realisation*) utal, így az Egyezményben lefektetett jogok „betartása” a változó igényeknek megfelelő hatékonyságot fejezi ki, míg a „további megvalósítás” az Egyezmény céljainak megfelelően lehetővé tesz egy bizonyos fokú kreativitást és újítást az emberi jogok területén, amennyiben az szükséges. Az ő szemszögéből tehát ezek a tényezők alkotják a jogfejlesztő értelmezés alapját.^[29]

George Letsas egy ennél bonyolultabb rendszerben igyekszik bebizonyítani a jogfejlesztő értelmezés legitimitását, az ezt körülvevő vitát az egyes államok alkotmányait övező konfliktusokhoz hasonlítja. Álláspontja szerint a jogfejlesztő értelmezés az Egyezmény „morális olvasata”, amely két különböző módon járul hozzá a Strasbourg-i bíróság tagállamokkal szembeni ítélkezése igazolásához. Egyrészt a Bíróság ítéletei segítséget nyújtanak a tagállamoknak a rájuk vonatkozó emberi jogi kötelezettségek hatékonyabb betartásában. Letsas ezt felhatalmazáson alapuló igazolásnak nevezi, amely Joseph Raz munkásságának azon a feltevésén alapul, hogy amennyiben valakinek igazolt hatalma van valakik

[28] A szerződések jogáról szóló, Bécsben 1969. május 23-án kelt szerződés.

[29] What are the limits to the evolutive interpretation of the Convention? Dialogue between judges 2011, European Court of Human Rights, Council of Europe Publishing, 2011, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_2011_ENG.pdf (letöltés ideje: 2017. március 13.)

felett, az kötelező döntéseket is hozhat rájuk nézve, függetlenül a döntések igazságosságától. Másrészt a tagállamok azzal, hogy csatlakoztak az Egyezményhez, kötelezettséget vállaltak a Strasbourg-i bíróság ítéleteiben foglaltak teljesítésére. Álláspontja szerint ez utóbbi, ún. kötelezettségen alapuló igazolás működéséhez alapvető fontosságú a jogfejlesztő értelmezés megléte, mint az Egyezmény morális olvasata.^[30]

Kanstantsin szerint két fő okból válik szükségessé a jogfejlesztő értelmezés igazolása: egyrészt a Bíróság ilyen gyakorlata megkerüli a szuverén államok, mint szerződő felek akaratát, másrészt az ún. ellen-többségi nehézségek (*counter-majoritari an difficulties*) miatt, mely ahhoz a tényhez kapcsolódik, hogy nem megválasztott bírók képesek megkérdőjelezni a demokratikusan megválasztott szervek által meghozott döntéseket.^[31] Ezen a ponton érdemes visszakanyarodni a Letsas által képviselt, kötelezettségen alapuló igazoláshoz, melynek középpontjában a tagállamok kötelező erejű döntésekhez való hozzájárulása áll. Ám az államok Egyezményhez való csatlakozásukkor nemcsak hozzájárultak ezeknek a döntéseknek a meghozatalához, hanem a Bíróság működését segítve be is tartják ezeket. Ebben az értelemben az ítéletek állami szervek által történő végrehajtása jelenti a Bíróság legitimitációját.

A jogfejlesztő értelmezés szerint tehát az egyezmény egy „élő dokumentum”, amely segít a bíróságnak abban, hogy az egyezményt az adott kor társadalmi elvárásainak megfelelően értelmezze. Ennek azonban több korlátja is van, hiszen mindig adódnak olyan helyzetek, amelyben a tagállamok különböző állásponton vannak, így éppen az államok közötti konszenzus hiánya akadályozza meg az adott kor elvárásainak megfelelő védelmi szint növelését. A bíróság ugyanis még mindig nincs abban a helyzetben, hogy átvegye a nemzeti bíróságok szerepét: tiszteletben kell tartania az egyes tagállamok által kialakított gyakorlatot, lassan közelítve azokat egymáshoz.^[32] Ebben az értelemben a Greer által használni vélt effektivitás elve is értelmet nyer az európai konszenzus rendszerében, hiszen az „élő jog” koncepció egy az egyben megtestesíti a jogértelmezés hatékonyságának alapelvét.^[33]

Lord Hoffman (és más kritikusok) azonban rávilágítottak arra is, hogy az alapító országok nem fogalmazták meg az Egyezményben a jogfejlesztő értelmezés lehetőségét. Ennek ellenére a többség mégis Danny Nicole álláspontját képviseli, aki szerint „az előkészítő munkálatokból (*travaux préparatoire*) tisztán kivehető, hogy a Konzultatív testület tagjainak egy nagyobb része szélesebb feladatkörrel ruházta fel az Egyezményt, mint a háború utáni demokrácia fenntartása. Számos tárgyalófél támogatta az alapvető jogok folyamatos kiszélesítését ahelyett, hogy csupán megerősítenék a meglévőket.”^[34]

[30] Letsas, 2013.

[31] Tremblay, 2003, 23, 525-562.

[32] Polgári, 2005.

[33] Greer, 2000.

[34] Nicol, 2005, 152, 156-172.

Álláspontom szerint az Egyezmény preambulumban megfogalmazott célok az európai országok közötti szorosabb egység létrehozásáról nem valósulhatnak meg az evolutív értelmezés alkalmazása nélkül. A fejlődés megrekedne, az emberi jogok hatékony érvényre juttatása akadályoztatva lenne, és egy idő után a már meglévő szint fenntartása is akadozna. A tudomány fejlődése által olyan élethelyzetekkel találkozhatunk, amelyekre 1950-ben nem gondolhattak, és valószínűnek tartom, hogy az elkövetkező ismételt 66 évben számtalan ilyen-nyel fog még találkozni a testület.

Lord Hoffmann egyike volt az élő jog koncepcióját élesen kritizálóknak: „a feltevés, hogy az Egyezmény az »élő jog eszköze«, egy olyan álarc, amely alatt a Bíróság olyan törvényhozási hatalommal ruházta fel önmagát, amely magyarázataként az »európai közrend« általi igényeket hozza fel. Maradéktalanul elfogadom, hogy egy alkotmányban vagy egy nemzetközi szerződésben rögzített koncepció gyakorlati kifejeződése megváltozhat... De ez nem jogosítja fel a bírói testületet arra, hogy teljesen új fogalmakat vezessenek be egy olyan nemzetközi szerződésbe, amely még csak meg sem említi ezeket, egyszerűen azért, mert így jobban összhangban lenne a kor szellemével.” Álláspontom szerint Lord Hoffmann véleménye tükrözi a nemzetközi jog azon kívánalmát, miszerint szuverén államok egybehangzó akarata adhat alapot új koncepciók alkalmazására. Ugyanakkor K. Dzehtsiarou az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságához hasonlóan elemezte a Bíróság jogfejlesztő értelmezésével kapcsolatos tevékenységét, melynek során ő is arra a megállapításra jutott, hogy – bár az USA-ban bevett szokás a jogforrások ilyesfajta értelmezése – a Tyrer ügy óta jóval megalapozott a Bíróság jogfejlesztő értelmezésével kapcsolatos gyakorlata, mint a Legfelsőbb Bíróságé.^[35]

c) A mérlegelési mozgástér doktrínája

Az európai pluralizmus és az államok eltérő jogrendszerének tiszteletben tartása a bíróság elé támasztott követelmények szempontjából különös jelentőséggel bír, melynek keretében a testület gyakran meghátrál egy-egy olyan kérdésben, melyben az európai konszenzus kialakítása még várat magára. A strasbourgi bíróság mindezt a mérlegelési mozgástér doktrínájára hivatkozással teheti meg, mely biztosítja az Európa-szerte fennálló kulturális, vallási és társadalmi sokszínűség fenntartását. Az alapelv az európai konszenzus ellentettjeként funkcionál: minél nagyobb az európai államok egyetértése egyes kérdésekben, annál kisebb a mérlegelési mozgástér lehetősége, illetve fordítva. Dzehtsiarou ezt a következőképpen fejezte ki: az európai konszenzus egyensúlyként funkcionál az evolutív értelmezés és a mérlegelési mozgástér között.^[36] Az Európa Tanács tagállamai tehát egyes esetekben eltérhetnek az egyezményben foglalt jogosultságoktól, amennyiben

[35] Dzehtsiarou - O'Mahony, 2013, 309-357.

[36] Dzehtsiarou, 2011b.

erre nyomós indoka – általában közkerölcs, közegészségügy vagy közbiztonság – van. Ebben az értelemben néhány kivételtől eltekintve a mérlegelési mozgástér doktrínája elsősorban a 8-11. cikkelyben megfogalmazott jogosultságokra tekintettel alkalmazandó.

A mérlegelési mozgástér doktrínája azonban nem szerepel az Egyezményben, így a 15. számú, Brighton Deklarációnak is nevezett jegyzőkönyv jelenthet változást ezen a téren.^[37] A jegyzőkönyv még nem lépett hatályba, ugyanakkor az abban foglaltakat már számos nemzetközi jogász kommentálta. Az eddig csak gyakorlatban létező mérlegelési mozgástér doktrínáját, valamint az ezzel együtt alkalmazandó szubszidiaritás alapelvét a Brighton Deklaráció 12. szakaszában üdvözölték az európai államok.^[38] A kiegészítő jegyzőkönyv által történő legszembevetőbb változtatás az Egyezmény Preambulumában történik meg, amelynek utolsó mondata a hatályba lépéstől kezdve a következő képen fog szólni: „Megerősítve, hogy a Magas Szerződő Feleknek – a szubszidiaritás alapelvével összhangban – elsődleges felelősségük van az Egyezményben és azok kiegészítő jegyzőkönyveiben lefektetett jogosultságok biztosításában, az Emberi Jogok Európai Bíróságának felügyeleti jogkörére figyelemmel lehetőségük van a mérlegelési mozgástér alkalmazására.”^[39] Az új bekezdés célja hangsúlyozni a szubszidiaritás alapelvét, amelynek révén elsősorban a tagállamok feladata garantálni az Egyezményben lefektetett emberi jogokat. Ugyanakkor a másik oldalról kifejezi, hogy ez a megoldás nem lehet önkényes, hiszen a nemzeti hatóságoknak továbbra is tiszteletben kell tartaniuk a dokumentumban lefektetett alapvető emberi jogokat.

A mérlegelési mozgástér doktrínáját a Bizottság alkalmazta legelőször, méghozzá a *Görögország v. Egyesült Királyság ügyben*, ahol a Ciprussal kapcsolatos vészhelyzetekkel összefüggésben fejezte ki, hogy a brit hatóságoknak bizonyos mértékű diszkréciót kellene tanúsítaniuk a szükséghelyzetek értékelésénél.^[40]

A doktrína legfontosabb előzményeként azonban a *Handyside ügyet*^[41] érdemes említeni. A kérelmező az Egyezmény 10. cikkébe foglalt véleménynyilvánítási szabadságának korlátozására hivatkozott, amiért az Egyesült Királyság erkölcsi okokra hivatkozással betiltott egy iskolákban használható kézikönyvet, melynek csupán egy tizede érintett szexuális tartalmú kérdéseket. A brit

[37] Allowing the Right Margin: the European Court of Human Rights and the National Margin of Appreciation Doctrine: Waiver or Subsidiary of European Review?, Speech by Dean Spilemann, President of the ECHR, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 2013. december 13., elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20140113_Heidelberg_ENG.pdf (letöltés dátuma: 2016.08.16.)

[38] Brighton Declaration, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.pdf (letöltés dátuma: 2016.08.16.)

[39] Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 15. számú kiegészítő jegyzőkönyve, 1. cikkely, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_ENG.pdf (letöltés dátuma: 2016.08.16.)

[40] *Görögország v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 176/56. számú kérelem alapján, „UK authorities should be able to exercise a certain measure of discretion in assessing the extent strictly required by the exigencies of the situation.”

[41] *Handyside v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 5493/72. számú kérelem alapján.

kormány álláspontja szerint az Egyezmény 10. cikke erkölcsi okokra hivatkozással megenged olyan korlátozásokat, amelyek szükségesek egy demokratikus társadalomban.^[42] Az ítélet 48. szakaszát gyakran a *locus classicusként* emlegetik, mely a szubszidiaritás alapelvevel összefüggésben fejezi ki a mérlegelési mozgástér alkalmazásának lényegét. A Bíróság rámutat, hogy az egyes Szerződő Felek belső jogrendszeréből nem lehetséges egyetlen, mindenki számára elfogadható erkölcs-fogalmat megállapítani. Hangsúlyozza, hogy a tagállamok hatóságai jobb helyzetben vannak, mint a nemzetközi bírák annak megítélésében, hogy az erkölcs védelméhez mi „szükséges” az adott demokratikus társadalomban, főként egy olyan cikkely vonatkozásában, mint a véleménynyilvánítás szabadságát kifejező 10. cikkely. A Bíróság szavaiból tehát egyértelműen kivethető, hogy az emberi jogok (ebből a szempontból az Egyezmény 10. cikkébe foglalt véleménynyilvánításhoz való jog) elsődleges védelmét a tagállamok hatóságainak feladataként értékeli. Ebből a gondolatmenetből kiindulva jut el addig a megállapításig, mi szerint „az Egyezmény 10. cikkének 2. bekezdése széles mérlegelési mozgásteret biztosít a tagállamok számára, mely mind a nemzeti jogalkotókra, mind olyan (igazságszolgáltatást képviselő) testületekre vonatkozik, amelyek értelmezik, illetve alkalmazzák a hatályban lévő jogot.” A Bíróság a 49. szakaszban ugyanakkor kifejezi, hogy ez a mérlegelési mozgástér nem jelent korlátlan hatalmat, hiszen az a Bíróság ellenőrzése alá tartozik, melynek segítségével igyekszik betartani az alapjogvédelem közös minimumát.

A mérlegelési mozgástér doktrínájával kapcsolatosan azonban a Bíróság előző ciklusban tevékenykedő elnöke kifejezte: egyes vitás kérdésekben mindezekelőtt egy konszenzus megszületése a cél, elkerülvén a mérlegelési mozgástér indokolatlan beszűkítését. Ez alapján a doktrína mentőövként szolgál az egyezmény fentebb emlegetett önkényes alkalmazása elkerüléséhez, illetve „a fejlődés előre ugrás nélkül valósuljon meg oly módon, hogy az Egyezmény lépést tudjon tartani az Európában végbe menő társadalmi változásokkal.” A mérlegelési mozgástér funkciója tehát kettős: egyrészt biztosítja, hogy a strasbourgi bírák az egyezmény önkényes értelmezésének elkerülésével hozzanak döntést, másrészt biztosítja a tagállamok számára, hogy egyes kérdésekben bizonyos egyezménybe foglalt keretek között, helyi szinten hozzanak döntést. A bíróság leggyakrabban két esetben alkalmazza a mérlegelési mozgástér doktrínáját: ha nincsen egyetemesen elfogadott álláspont az államok között egy adott kérdésben, valamint amikor történelmi, politikai vagy erkölcsi indokokra tekintettel a bíróság kevésbé szigorúan lép fel a döntésének meghozatala során.^[43] A doktrína előbbieken bemutatott funkciója – melyet George Letsas „*structuraluse*”-nak nevez^[44] – tehát korlátozni igyekszik a testület mint nemzetközi bíróság erőteljes jelenlétét egy-egy vitás kérdésben.

[42] *Handyside v. Egyesült Királyság*, 45. szakasz.

[43] *McGoldrick*, 2016, 21–60.

[44] Letsas, 2006, 705–732.

Mindezek mellett azonban előfordulnak olyan esetek a strasbourgi Bíróság előtt, amikor egyéni és kollektív érdekek összeütközése esetén is a mérlegelési mozgástér doktrínáját helyezi előtérbe a testület. George Letsas ezt a módszert – a *structuraluse* párvaként „*substantiveuse*”-nak nevezi, melynek alkalmazása az Egyezményben foglalt jogosultságok szembenállása esetén igen gyakori. Az *Evans v. Egyesült Királyság ügyben* a Bíróság kijelenti, hogy az „államokat az egyéni és kollektív érdekek közti egyensúly megteremtése érdekében széles mérlegelési jogkör illeti meg.”^[45] E két leggyakoribb használat mellett a doktrína alkalmazásának további módja a tagállamok pozitív kötelezettségével kapcsolatosan merülhet fel, melynek középpontjában az állam által foganatosított megfelelő intézkedések állnak. Legjobb példa erre a *Hatton-eset*,^[46] amelyben a kérelmező a közelében lévő repülőtér zajártalmi miatt nyújtott be kérelmet a Bírósághoz. A Bíróság álláspontja szerint az Egyesült Királyság az új repülési szabályok előzetes bevezetésével teljesítette pozitív kötelezettségeit, így nem is állapította meg a magán- és családi élethez való jog sérelmét. Mindezek mellett a Bíróság kifejezte, hogy az Egyesült Királyság nem lépte túl a mérlegelési jogkörét akkor, amikor a repülőtérhez fűződő gazdasági érdekek és a zajártalmak csökkentéséhez fűződő egyéni érdekek versengésekor a kollektív érdekeket helyezte előtérbe, hiszen előzetesen megfelelő intézkedéseket foganatosított az egyének jogainak érvényesítése szempontjából is.

A kommentátorok, illetve néhány strasbourgi bíró álláspontja szerint azonban a mérlegelési mozgástér alkalmazása sem problémamentes. A vélemények megoszlanak abból a szempontból, hogy a doktrínát az Egyezmény egészére, illetve csak meghatározott részeire kellene alkalmazni, de előfordulnak kétségek a mérlegelési mozgástér legitimitásának eredetéről is.^[47] Álláspontom szerint az Egyezmény második, harmadik, illetve negyedik cikkelyében megfogalmazott jogosultságok (az élethez való jog, a kínzás tilalma, illetve a rabszolgaság és kényszermunka tilalma) abszolút jellemzővel bírnak, így az abban foglaltaktól soha, semmilyen körülmények között nem lehet eltérni. Ebből a szempontból tehát rájuk nem alkalmazható a mérlegelési mozgástér doktrínája. Mindemellett további korlátokat szükséges felállítani ahhoz, hogy a doktrína alkalmazása megalapozott és jól körülhatárolt legyen. Meglátásom szerint egyik ilyen korlát az a tény lehet, hogy az emberi jogok nemzetközi védelméről szóló szerződések az értelmezési módszerek szempontjából egyedinek tekinthetők. Különösen igaz ez az Emberi Jogok Európai Egyezményére, a Bizottság meggyőződése szerint ugyanis a dokumentum rendelkezései nem értelmezhetők megszorítóan, amennyiben ez a fajta értelmezés a szerződés célját és tárgyát veszélyeztetné. „A Bizottság álláspontja szerint ugyanis az Egyezmény elsődleges célja

[45] *Evans v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 6339/05. számú kérelem alapján, 77-82. szakasz.

[46] *Hatton v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 36022/97. számú kérelem alapján.

[47] Greer, 2010, 1-14.

az egyének emberi jogainak és alapvető szabadságainak hatékony védelme, és nem pedig az ezzel ellentétben álló, az államok szuverenitását hangsúlyozó megszorító értelmezés alkalmazása.” A Bíróság az értelmezés eredménye tekintetében tehát a kiterjesztő értelmezés elvét követi.^[48] Ebből a szempontból tehát óvatosan kell bánni a mérlegelési mozgástér kiszélesítésével, hiszen az az Egyezmény betartásának rovására mehet.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a mérlegelési mozgástér a bioetikai kérdések szempontjából különös jelentőséggel bír, így nem véletlen, hogy Lech Garlicki strasbourggi bíró is a Pretty ügyet^[49] emlegeti példaként az első helyen. Bostjan Zupancic korábbi strasbourggi bíró szerint „a Pretty ügyben nyilvánvaló volt, hogy a bíróság nem akart állást foglalni, Európában ugyanis nem volt konszenzus az eutanázia kérdésében. Ha világos lett volna, hogy Európa kész az eutanázia elfogadásra, akkor a Pretty ügyet másképpen döntötte volna el a strasbourggi bíróság.” Hozzátette, hogy „a döntése nem volt meglepő, hiszen a testület olyan minimum követelményszint megállapítására törekszik, amely minden egyes Európa tanácsi tagállamban elfogadható.”^[50]

d) A szubszidiaritás és az arányosság szerepe az európai konszenzusban

Rengeteg kritika érkezik a Bírósághoz azzal kapcsolatban, hogy a testület indokolatlanul nagy arányban avatkozik be a részes államok joggyakorlatába. A szubszidiaritás elvének megjelenése az Egyezmény értelmezésében azt a célt szolgálja, hogy az emberi jogok védelme elsődlegesen a tagállamok hatáskörébe tartozzon, tehát a strasbourggi Bíróság csak abban az esetben avatkozzon be, ha az Egyezménybe foglalt követelmények nem teljesülnek. Az alapelv lényegesebb vonásait a *Handyside ügyben*^[51] már kifejeztük: a tagállamok hatóságai jobb helyzetben vannak, mint a nemzetközi bírák annak megítélésében, hogy az erkölcs védelméhez mi „szükséges” az adott demokratikus társadalomban.^[52] Tümay szerint az Egyezmény első, tizenharmadik és harmincötödik fejezete együttesen fejezi ki a szubszidiaritás jelenlétét a Bíróság gyakorlatában. Az első cikk értelmében a Magas Szerződő Felek joghatása alá tartozó személyeknek biztosítani kell az Egyezményben foglalt szabadságjogokat; a tizenharmadik cikk megteremti a hatékony jogorvoslat lehetőségét a hazai hatóságok előtt (mely az első cikkhez képest egyfajta speciális kötelezettségnek tekinthető); a harmincötödik cikkely pedig egyértelműen kifejezi az Egyezmény szubszidiáris karakterét azzal, hogy biztosítja az egyének számára

[48] Szemesi Sándor: *Joghatósági kérdések az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*, elérhető: https://martongezadi.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/szemesi-tezisek.pdf, 3.

[49] *Pretty v. Egyesült Királyság ügy*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 2346/02 számú kérelem alapján

[50] „Rugalmasan ítéljük meg a tagállamok mérlegelési jogkörét” – Lech Garlicki és Bostjan Zupancic strasbourggi bírakkal Kovács Kriszta beszélget, *Fundamentum*, 2005. 1. szám, 29-36.

[51] *Handyside v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 5493/72. számú kérelem alapján.

[52] Lattmann, 2013.

a Bírósághoz fordulás jogosultságát olyan esetekben, ha nem állnak rendelkezésre, vagy már kimerítették a belső jogorvoslati lehetőségeket.^[53]

Az arányosság alapelveinek alkalmazása szintén nem problémamentes a Bíróság gyakorlatában. Az Egyezmény 8–11. cikkeinek második bekezdésébe foglalt formula megenged a tagállamoknak némi eltérést az Egyezményben foglalt jogoktól, „amennyiben az szükséges egy demokratikus társadalomban”, ám az gyakran vita kérdése, hogy milyen esetekben tekinthető egy korlátozás szükségesnek akár közegészségügyi, akár erkölcsi, akár közbiztonsági okokból. A *Scoppola Olaszország elleni ügyben*^[54] a kérelmezőt emberölés miatt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, mely az olasz Btk. szerint életfogytig tartó közügyektől eltiltást jelent, választójogának elvesztésével. A Bíróságnak azt kellett megvizsgálnia, hogy a fenti szabály arányban áll-e egy demokratikus rendszer megfelelő működéséhez fűződő célokkal. A Bíróság kifejezte, hogy a tagállamokat igen széles mérlegelési jogkör illeti meg az elítélt választójogának korlátozását illetően, így az nem lesz szükségképpen automatikus és megkülönböztetés nélküli, csak mert azt az olasz Btk. szerint nem bíró rendeli el. A Bíróság szerint az olasz törvény figyelembe veszi a szükséges tényezőket, így a korlátozás nem aránytalan egy demokratikus társadalomban elérni kívánt célokhoz képest.

A részletes esetjogi elemzésből megfigyelhető, hogy az európai konszenzushoz kapcsolódó alapelvek milyen befolyással bírnak az Egyezmény értelmezése során, valamint milyen problémák merülnek fel azok alkalmazása során. Ezeket a fogalmakat nem lehet élesen elválasztani egymástól, hiszen a Bíróság több alapelvet is felhasználhat, és fel is használ a döntéshozatal során. Az európai konszenzushoz kapcsolódó elméleti felvetések után célunk néhány részes állam hazai gyakorlatának elemzése annak érdekében, hogy összehasonlítást nyerjünk azok működését illetően.

III. A NEMZETI (FELSŐ)BÍRÓSÁGOK ÉS A STRASBOURGI BÍRÓSÁG KAPCSOLATA

Az előzőekben kifejtettük, hogy a nemzeti hatóságok könnyebb helyzetben vannak annak megítélésében, hogy az adott körülmények között mi számít emberi jogsértésnek vagy a Magas Szerződő Felek milyen korlátozások alkalmazhatnak az Egyezményben foglalt jogokkal összefüggésben, illetve vázoltuk, hogy a szubszidiaritás elvét alapul véve ők állnak első helyen az emberi jogvédelem dimenziójában. Ezzel összefüggésben Francois Tulkens, a Bíróság alelnöke az Egyezmény 35. cikkében megfogalmazott, a belső jogorvoslatok kimerítésének kötelezettségére vonatkozó passzust „eljárásjogi szubszidiaritásnak” nevezi, amellyel párhuzamosan az „anyagi jogi szubszidiaritást” emlegeti. Ez utóbbi

[53] Tümay, 2008, 201–234.

[54] *Scollapa v. Olaszország*, Emberi Jogok Európai Bíróság, 126/05. számú kérelem alapján.

a legkomolyabb konfliktusokat szüli olyan kérdésekben, amelyekben a részes államok a legkülönbélebb állásponton vannak: elítéltek szavazáshoz való joga, homoszexuálisok örökbefogadása, fejkendő viselése állami iskolákban, és így tovább. Tulkens álláspontja szerint az anyagi szubszidiaritás értelmében „a rendszer nem arra lett kitalálva, hogy egységes emberi jogi standardokat állítson fel Európa szerte, hanem hogy lépéseket tegyen azokon a területeken, ahol a minimum standardok nem találkoznak.” Ez az elgondolás az Egyezmény 53. cikkéből^[55] fakad, mely hagy némi teret a Szerződő Feleknek az Egyezmény rendszerén belül annak érdekében, hogy olykor egyes nemzeti megoldásokat részesítsenek előnyben.^[56] Ilyen formában kapcsolódik össze a mérlegelési mozgástér doktrínája és a nemzeti bíróságok szerepe az európai konszenzus létrehozatala tekintetében, ugyanakkor az ún. tanácsadó vélemények bevezetésének gondolata sem mellékes ebből a szempontból. Az ötlet, hogy a szubszidiaritás alapelveinek erősítése érdekében létezzon egy olyan fórum a nemzeti bíróságok és a Strasbourgi bíróság között, amely az Egyezmény értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, 2011-ben Izmirben merült fel a Miniszterek Tanácsa javaslatára. A Magas Szerződő Felek legfelsőbb bíróságai számára nyitva álló lehetőséget az Egyezmény 16. kiegészítő jegyzőkönyve^[57] is magában foglalja, melynek hatályba lépése után várhatóan növekszik majd a nemzeti bíróságok és a Strasbourgi bíróság együttműködése.

Egy nemzetközi jogi jogforrás, jelen esetben egy nemzetközi szerződés akkor tudja a legjobban betölteni a szerepét, ha az felhívható/érvényesíthető a tagállamok nemzeti jogában is. Az európai konszenzus szemszögéből tekintve ez a gyakorlat tehát egyfajta kölcsönösséget tükröz: a tagállamoknak lehetősége, illetve előnyösebb helyzetben kötelezettsége a fentebb részletezett technikákat alkalmazva beépíteni az Egyezményt és a Bíróság esetjogát a nemzeti ítélkezési gyakorlatba, cserébe a strasbourgi bíróság a jogösszehasonlítás művészetét alkalmazva hivatkozna a tagállami joggyakorlatra az ítéletek meghozatala során. Ezen interakció jóvoltából alakulhatna ki a sokszor emlegetett európai konszenzus, ám ez nemcsak a Strasbourgi Bíróság, de a tagállamok bírái részéről sem bevett gyakorlat. A nemzeti (felső)bíróságok érdektelensége álláspontom szerint több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a bíróságok ügyterhe miatt nincsen arra lehetőség, hogy a nemzetközi esetjogot tüzetesen átvizsgálva, arra tekintettel hozzanak döntést a nemzeti bírák, valamint gyakran nem is rendelkeznek megfelelő ismeretekkel az Egyezmény és annak értelmezése vonatkozásában.^[58]

[55] Az Egyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az korlátozza vagy csorbítja azokat az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, amelyeket bármely Magas Szerződő Fél joga vagy az olyan egyezmény biztosít, melynek ez a Magas Szerződő Fél részese.

[56] *Dialogue between judges 2012*, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_2012_ENG.pdf (2016.09.02.)

[57] *Emberi Jogok Európai Egyezménye, 16. kiegészítő jegyzőkönyv*, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_ENG.pdf

[58] Magyar, 2005, 50.

A legoptimálisabb persze az lenne, ha már a legalsó szinten megtörténne a tényállással kapcsolatos nemzetközi joggyakorlat összegyűjtése, ám erre apparátus hiányában nincsen lehetőség. Francois Tulkens, a Bíróság alelnöke a 2012-ben lefolytatott éves szemináriumon reagált erre a problémára: az esetjog közvetlen hatályának elősegítése érdekében igyekeznek fejleszteni a Bíróság adatbázis keresőjét (HUDOC), valamint a jövőben az ítéletek lefordítása is annyi nyelven fog megtörténni, amennyi nyelven lehetséges, főleg a nagyobb horderejű ítéletek esetén.^[59]

Másrészt sok bíró felfogása azon a téves feltevésen alapul, hogy őt a belső jog, és nem a nemzetközi jog kötelezi az ítéletek meghozatala során. Ez az álláspont azért nem állja meg a helyét, mert az európai országok – akár monista, akár dualista berendezkedésű államokról is van szó –, különböző módon ugyan, de átültetik a nemzetközi jogot a belső jogba.^[60]

Kanstantsin Dzehtsiarou felfogása szerint azonban az európai konszenzus felé vezető út a strasbourgi bíróság részéről is (hasonló) akadályokba ütközik. Dzehtsiarou-nak meggyőződése, hogy a Bíróság csupán olyan nagyobb jelentőségű ügyekben alkalmazza az európai konszenzus követelményét, amelyek nehéz kérdéseket hordoznak magukban az Egyezmény értelmezésével kapcsolatosan, másrészt nagy számban léteznek olyan ügyek, melyek egyedi történeti vagy egyéb tényezők miatt nem hasonlíthatók össze más államokban előforduló szituációkkal. Ugyanakkor az apparátus hiánya nemcsak a nemzeti bíróságokon, de a Strasbourgi bíróságon is problémát okozhat. A Kutatási Részleg megalakítása ugyan lehetővé teszi, hogy néhány esetben a jog-összehasonlító módszer alkalmazásával több állam gyakorlatát is elemzés alá vegyék, ám ennek lehetősége korlátozott.^[61]

A fentiek tükrében észrevehető, hogy amennyiben a tagállamok hatóságai minden tekintetben figyelemmel lennének az Egyezményre és a Bíróság által kialakított esetjogra, a Bíróságnak sem kellene megbirkóznia ilyen mennyiségű ügyteherrel, egyes esetekben átláthatatlan és következtelen gyakorlatot vonva maga után. A Brighton Deklaráció célkitűzései szintén egy hatékony, európai polgárokhoz közeli rendszer felé mutatnak, amelyben Professor Alec Stone Sweet meggyőződése szerint az Egyezmény nem a nemzetközi jog, hanem a Szerződő Felek belső jogának része, amely közvetlen kötelezi az összes tagállami bíróságot. Vélekedése szerint a 11. kiegészítő jegyzőkönyv már hozzájárult a „*bíróságok pán-európai közösségének*” kialakításához, amelyben egyik nemzeti bíróság sem tudja hatékonyan teljesíteni jogvédelmi feladatát a többi bíróság támogatása nélkül.^[62] A kölcsönös együttműködés ugyan még mindig

[59] *Dialogue between judges 2012*, elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_2012_ENG.pdf (2016.09.02.)

[60] Harris, 2014, 26–31.

[61] Dzehtsiarou, 2015, 21–22.

[62] *Dialogue between judges 2014, annual judicial seminar of Strasbourg Court*, 22., elérhető: http://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_2014_ENG.pdf (2016. augusztus 30.)

hiányos, ám léteznek olyan kérelmek, amelyekkel összefüggésben a bővülő társadalmi viszonyokat alapul véve, és a fejlődés érdekében elkerülhetetlen az egyes tagállamokban alkalmazott gyakorlat elemzése. A következőkben az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Magyarország gyakorlatát vizsgáljuk meg az európai konszenzus tükrében, melyek közül az első három a legfontosabb európai jogrendszerek egyike, így elemzésük kiváló összehasonlítási alapot adhat a magyar gyakorlat vizsgálatához.

1. A magyar bíróságok és az EJEB kapcsolata

Ahhoz, hogy megalapozottan nyilatkozhattunk a nemzeti bíróságok és az Egyezmény, illetve a Strasbourg joggyakorlat kapcsolatáról, mindenekelőtt ennek jogalapját kell tisztáznunk. Magyarország Alaptörvénye Q cikkének (3) bekezdése^[63] alapján az Egyezmény az belső jog részévé válik,^[64] ám az továbbra is kérdéses, hogy az általa életre hívott esetjognak mi a szerepe a magyar bíráskodás rendszerében. Olyan kérdések merülhetnek fel ezen a területen, mint hogy milyen hatása van a Bíróság döntéseinek a magyar joggyakorlatra? Kötelezi-e Magyarországot egy olyan ítélet, amelyben nem szerepelt részes félként? Először is fontos megjegyezni, hogy magából az Egyezmény szövegéből nem olvasható ki olyan gondolat, hogy az esetjogot kötelezően követnie kellene a tagállamoknak. Mindemellett többféle álláspont létezik azzal kapcsolatban, hogy a Strasbourg bíróság által kialakított joggyakorlat közvetlenül jelen van-e a nemzeti bíróságok ítélezési tevékenységében. Bán Tamás az ítélezés módszerében látja a problémát, amikor azt nyilatkozza: „az absztrakt norma alkalmazása az egyedi ügyekre másfajta gondolkodásmódot követel a jog alkalmazójától, mint egy precedensként tekinthető korábbi döntés alkalmazása, melynek tényei sohasem esnek teljesen egybe az éppen eldöntendő ügy tényeivel.”^[65] Ez a fentebb vázolt tényezőkön túl további nehézségeket jelenthet a magyar bíróságok számára ahhoz, hogy akadálymentesen alkalmazzák a Bíróság által kialakított jogot a nemzeti ítélezés során. Baka András, a Strasbourg bíróság első magyar bírójának álláspontja szerint ugyanakkor a „[Strasbourg bíróság] ítéletei befolyást gyakorolnak az európai jogi mechanizmusokra, amelyeknek [ezáltal] egyfajta harmonizációja következhet be... A Bíróság ítélező tevékenységével iránymutatást ad, [...] esetjoga európai jogi kincs, közös érték.” Ezen gondolatmenet alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországnak figyelemmel kell lennie a Bíróság által meghozott ítéletekre, így nem csak azokra, amelyekben Magyarország félként szerepelt. Fontos megjegyezni, hogy ennek ellenére a Bíróság ítéletei

[63] (3) Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé.

[64] Kihirdetése: 1993. évi XXXI. törvény.

[65] Bán et al., 2005.

továbbra sem *erga omnes* természetűek, valamint sem az Egyezmény, sem egyes ítéletek nem teszik kötelezővé a belső jogi szabály módosítását, illetve nem adnak utasítást a nemzeti jogi rendelkezések átalakításáról.^[66] Ez utóbbi kijelentés ellentmondásokba ütközhet a Baka András képviselte állásponttal, ugyanakkor a volt Strasbourgi bíró véleményét többen osztják. Blutman László szerint azzal, hogy a magyar bíróságok figyelembe veszik a Bíróság által más államok jogsértésével kapcsolatosan hozott ítéleteket, könnyen elkerülhető, hogy hasonló ügyben Magyarországot is elmarasztalja a testület. Álláspontja szerint járható út lenne, „ha a Legfelsőbb Bíróság valamely ügyben obiterdictaként rögzítené, hogy a magyar bíróságoknak tekintettel kell lennie a strasbourgi ítéletre, ha az Egyezményben rögzített tárgykörben járnak el, vagy az előttük fekvő ügyben mérlegeljük a nemzetközi fórumon született indoklás tartalmát, amennyiben valamely fél ezt felhívja.”^[67] Javaslatát átgondolásra készítené bennünket, hiszen az előbbi gondolat legfelső bírói fórum vagy törvényalkotó által angol mintára történő lefektetése véget vetne a probléma keltette bizonytalanságoknak. Bán Tamás a megoldást a nemzetközi kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének *ius cogensében* látja, melyből álláspontja szerint az következik, hogy a Bíróság által más ügyekben levont következtetéseket a saját jogunkra is alkalmazzuk.^[68]

A szóban forgó kérdés tekintetében nem hagyható figyelmen kívül egy 2015-ben született BH, amely a tényleges életfogytig tartó börtönbüntetéssel kapcsolatosan az Egyesült Királysággal szemben meghozott Strasbourgi döntéssel összefüggésben fejt ki álláspontját az ítélet joghatásáról. Az ügyben egy olyan terhelt fordult a Kúriához felülvizsgálati kérelemmel, akit előzőleg tényleges életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték. Indítványát azzal indokolta, hogy a Strasbourgi Bíróság a *Vinter és mások v. Egyesült Királyság ügyben*^[69] megállapította, hogy az életfogytig tartó börtönbüntetés sérti az Egyezmény 3. cikkelyébe foglalt kínzás tilalmát, embertelen és megalázó bánásmódnak minősül. A Legfőbb Ügyész álláspontja szerint azonban „a felülvizsgálati indítvány tévesen hivatkozik arra, hogy Magyarországra a Bíróság valamennyi döntése kötelező”. Az ítélet szövege szerint az ügyész „ezt alátámasztandó, utalt az Egyezmény 46. cikkelyére, amely szerint a szerződő felek a bíróság azon végleges ítéletét tartják magukra kötelezőnek, amelyben félként szerepelnek.” A döntés értelmében, miután Magyarország nem volt fél az Egyesült Királyság ellen meghozott ítéletben, ezért a felülvizsgálati indítványban hivatkozott ok felülvizsgálati eljárás lefolytatását nem alapozta meg.^[70]

Álláspontom szerint elemi fontosságú figyelembe venni a Strasbourgi bíróság esetjogát a magyar bírói ítéletkezés során. Ennek több oka van. Egyrészt jó néhány

[66] Pákozdy, 2006, 85–96.

[67] Blutman, 2002, 47–49.

[68] Bán et al., 2005.

[69] *Vinter és mások v. Egyesült Királyság*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 66069/09, 130/10 és 3896/10. számú kérelmek alapján

[70] BH 2015.326.

marasztaló ítélet meghozatala valóban megelőzhető volna, így nem kellene Magyarországnak állandóan presztízsveszteségtől tartania. Másrészt az Egyezmény az előzőekben levezetettek szerint a belső jog része, így annak értelmezése és alkalmazása nem valósulna meg az azt kitöltő esetjog figyelembevételével. Harmadrészt él az alapvető nemzetközi jogi szabály, mi szerint egyik állam sem hivatkozhat saját belső jogára a vállalt nemzetközi kötelezettségeivel szemben, amely rendelkezés az emberi jogok nemzetközi védelme szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír.

Az Alkotmánybíróság esetében ez a fajta bizonytalanság és érdektelenség a strasbourgi joggal szemben nem figyelhető meg. A testület határozataiban előszeretettel alkalmazza a jog-összehasonlítás módszerét, melynek során gyakran hivatkozik a Bíróság esetjogára is, főleg akkor, ha olyan alapvető emberi jog értelmezését vállalja magára, amely mind az Egyezményben, mind a magyar alkotmányban szerepel.^[71] Az AB az Egyezményre már annak magyar részről történő elfogadása előtt is hivatkozott, és 1993-tól már az esetjogra is bátran hivatkozik. Azokban az esetekben, amikor az Alkotmány nem nyújt megfelelő támaszt a döntések meghozatalához, az AB a strasbourgi esetjogban talál megoldást. A testület leggyakrabban a tisztességes eljáráshoz való joggal kapcsolatos döntéseiben utal vissza a strasbourgi esetjogra, de a véleménynyilvánítás szabadsága, a személyes szabadság, valamint a magán- és családi élethez való jog is jelen van az ezzel összefüggő gyakorlatban.^[72]

2. Magyar vonatkozású ügyek az európai konszenzus szempontjából

Az első ügy, amelyre részletesebben szeretnék kitérni, a *Ternovszky ügy*,^[73] amely az Egyezmény 8. cikkét érintő otthonszülés körülményeinek boncolgatását helyezte a középpontba. A kérelmező a magyar állampolgárságú Ternovszky Anna, aki második gyermekét otthon kívánta világra hozni, azt a tényt sérelmezte, hogy Magyarországon – annak ellenére, hogy az intézményen kívüli szülés megengedett – annak részletszabályai nincsenek kidolgozva, ezáltal megnehezíti az anyák döntési szabadságának gyakorlását. A kormány arra hivatkozott, hogy a szóba forgó kérdésben nincsen egységes gyakorlat a tagállamok között: „amikor az Európa Tanács Tagállamai között nem áll fenn konszenzus akár a szóban forgó érdek relatív fontosságát, akár ezen érdek védelmének legjobb eszközét illetően, akkor – különösen, ha az ügy érzékeny morális vagy etikai kérdéseket vet fel – a mérlegelési jogkör szélesebb lesz; rendszerint akkor is széles a mérlegelési jogkör, hogyha az Államnak versengő magán- és közérdekeket, vagy Egyezményben védett

[71] Magyar, 2005, 49.

[72] Szalai, 2010, 14–21.

[73] *Ternovszky v Magyarország*, Emberi Jogok Európai Bírósága, 67545/09. sz. kérelem alapján.

jogokat kell egyensúlyba állítania.”^[74] Álláspontja szerint tehát széles mérlegelési jogkör illeti meg a tagállamokat annak eldöntésében, miként garantálják az anya otthon születéséhez való joga és a gyermek életéhez, valamint egészségéhez való joga közötti egyensúlyt. A Bíróság a kormány európai konszenzussal kapcsolatos érvelését figyelmen kívül hagyva a jogbiztonság kérdésére fókuszált. Nem vitatta, hogy az államoknak széles mérlegelési jogköre van a szóban forgó kérdést illetően, ám hangsúlyozta, hogy az intézményen kívüli szülés szabályozásának hiánya jogbizonytalanságot idéz elő, amely kétségtelenül megakadályozza a szülő anyákat a választási szabadságuk gyakorlásában. Azt, hogy mire vonatkozik a széles mérlegelés, Tulkens és Sajó bírók párhuzamos véleményéből derül ki: „[az otthonszülés szabályozása] nyilvánvalóan mérlegelés kérdése, melynek során figyelemmel kell lenni a rendelkezésre álló (jelenleg vitatott) orvostudományi ismeretekre, az anya és a gyermek egészségére, az egészségügyi szolgáltatások struktúrájára, stb.”^[75] Ebből következően tehát Magyarország elmulasztotta garantálni a jogbiztonság alapvető fontosságú elvét a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joggal kapcsolatban, az intézményen kívüli részletszabályok kialakítása azonban az államokat illeti meg, amellyel összefüggésben széles mérlegelési jogkört élveznek.

Nem magyar vonatkozású, ám az előzőhöz kísértetiesen hasonló ügy a *Dubska és Krejzova Csehország elleni ügye*,^[76] amely a jogbizonytalansággal ellentétben a cseh állam által megalkotott részletszabályokat sérelmezte az otthonszüléssel kapcsolatban. A jogeset azért is érdemel említést, mert a Bíróság a jog-összehasonlítás módszerét alapul véve harminckét jogrendszer ezzel összefüggő gyakorlatát vizsgálta meg, amely alapján tizenhat ország megengedi az otthonszülést, tizenhat ország megítélése pedig változó ezen a téren: vannak, akik megfontolják a szabályozás kidolgozását, ám vannak, akik szankciókat fűznek az intézményen kívüli szülés levezetéséhez.^[77] Nem hagyja figyelmen kívül a mérlegelési mozgástér szabadságát sem, amellyel kapcsolatosan megjegyzi: a szóban forgó probléma olyan egészségpolitikai, gazdasági és társadalmi kérdéseket érint, amelyekkel kapcsolatosan az államokat széles mérlegelési jogkör illeti meg.

Amennyiben a mérlegelési mozgástér doktrínájával kapcsolatos magyar ügyek között keresgélünk, nem szabad kihagynunk a sorból a Nagykamara 2016 nyarán született ítéletét a *Baka v. Magyarország ügyben*.^[78] A kérelmező Baka András, volt strasbourgi bíró és a Kúria elnöke, akit az Országgyűlés 2009-ben hat évre választott meg a Legfelsőbb Bíróság elnökének. A kérelmező megválasztását követően több alkotmányos reformot is kritizált, majd az Alaptörvény hatályba lépése és az elnöki tisztség átalakítása miatt idő előtt menesztették

[74] Ternovszky v. Magyarország, 16. szakasz.

[75] Ternovszky v. Magyarország, Sajó és Tulkens bíró együttes egyetértő véleménye.

[76] Dubska és Krejzova v. Csehország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 28859/11. és 28473/12. számú kérelmek alapján.

[77] Dubska és Krejzova v. Csehország, 60–61. szakasz.

[78] Baka v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 20261/12. számú kérelem alapján a Nagykamara által 2016. 06.23-án született ítélet.

tisztségéből. Baka András véleménynyilvánítási szabadságának megsértésére hivatkozással nyújtotta be kérelmét a Bírósághoz, melyben azzal érvelt, hogy a jogszabályi rendelkezések, amellyel eltávolították a tisztségéből, személye ellen irányultak, s ennek legitim célja sem volt világos, valamint az sem, hogy az szükséges-e egy demokratikus társadalomban. Az ügyben két ítélet született: a 2014-es döntés értelmében^[79] a Bíróság kimondta, hogy Magyarország beavatkozása a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságába nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban, így Magyarország megsértette az Egyezménybe foglalt 10. cikket. Számunkra azonban a 2016 nyarán született ítélet érdekesebbnek tűnik, hiszen a Kormány nemcsak a véleménynyilvánítási szabadság nyilvánvaló megalapozatlanságára, hanem a mérlegelési mozgástér doktrínájára is hivatkozott: „Összhangban a szubszidiaritás elvével és a mérlegelési mozgástér doktrínájával, a kormány azon az állásponton van, hogy a nemzeti jogalkotó hatáskörébe tartozik azt eldönteni, hogy milyen kritériumok alapján talál valakit megfelelőnek a legmagasabb rangú bírói poszt betöltéséhez Magyarországon, és az Egyezmény egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy ezt a határozatot bírósági felülvizsgálatnak kellene alávetni.”^[80] Mindebből az következik, hogy a magyar Kormány szerint nem nemzetközi hatáskörbe tartozik annak eldöntése, hogy milyen szabályok vonatkoznak a legfelsőbb bírói poszt betöltésének feltételeire. Álláspontom szerint azonban a vizsgált alapügy fókuszában nem ez a kérdés áll, hanem inkább a véleménynyilvánítási szabadság gyakorlásához fűzött „szankciók” megléte. A bíróság a Kormány által felhozott érvekre reagálva kifejtette, hogy „a véleménynyilvánítási szabadság magas védelmi szintjének megfelelően a hatóságok szűk mérlegelési mozgásteret élveznek, így általában abban az esetben, amikor az ügy közérdeket érint, így különösen akkor, amikor az igazságszolgáltatás működése van terítéken.”^[81] A Bíróság döntése értelmében tehát, még ha feltételezzük is, hogy megáll a mérlegelési mozgástér doktrínájára való hivatkozás, a korlátozás – visszatérve az előző ítélethez – még akkor sem szükséges egy demokratikus társadalomban. Dedov és Pinto de Albuquerque bírák különvéleménye azonban eltérő álláspontot tükröz, melynek különös jelentősége mutatkozik az európai konszenzus szempontjából. Miután a bírák elmozdíthatatlanságának alapvető követelményét fejtegeti, mint a nemzetközi szokásjog, vagy akár *ius cogens* részét,^[82] a Bíróságot, mint 'Európai Alkotmánybíróságot' emlegeti. A különvélemény kifejti, hogy az Egyezménynek közvetlen, alkotmányok feletti hatása van az Európa Tanács tagállamainak nemzeti rendelkezéseire vonatkozóan, s az mára az „európai *ius*

[79] Baka v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 20261/12. számú kérelem alapján 2014. 05.27-én született ítélet.

[80] Baka v. Magyarország, 2016, 134. szakasz.

[81] Baka v. Magyarország, 2016, 159. szakasz.

[82] „...the protection of such irremovability as a matter of customary international law, or even *ius cogens*”, a különvélemény 19. szakasza.

constitutiona le commune” szerepét tölti be. „A Preambulum az európai államok szorosabb egységét megvalósító, a pán-európai közösség legfontosabb eszköze, melynek révén az Egyezményt sem a hazai alkotmányos szabályok, sem az állítólag magasabban elhelyezkedő nemzetközi jog szabályai nem írhatnak felül, miután az Egyezmény az európai kontinens legfőbb törvényét testesíti meg.” Ezen indokból a Kormány nem bújhat a szubszidiaritás alapelve és a mérlegelési mozgástér doktrínája mögé egy ilyen, az összes tagállam által magasan védett nemzetközi emberi jog megsértése esetén.^[83] A különvélemény tehát meglehetősen erőteljesen kihangsúlyozza a közös európai értékeket, melyeknek a bírák függetlensége integráns részét képzik.

Természetesen nincs alkalmunk minden egyes magyar vonatkozású ügyet ekként elemezni, azonban léteznek olyanok, amelyek mellett nem szabad szó nélkül elmennünk, amennyiben a közös európai mércéről tárgyalunk. Az előzetes letartóztatással kapcsolatban nem árt kitérnünk a *Hunvald ügyre*,^[84] amely nem új keletű a Bíróság gyakorlatában. A 2003-as *Imre ügy*,^[85] a 2004-es *Maglódi ügy*,^[86] illetve a *Darvas ügy*^[87] esetében szintén az előzetes letartóztatás indokolatlanul hosszú időtartama volt a jogvita tárgya, melyekben aztán szintén marasztaló ítélet született Magyarországgal szemben. Ezzel kapcsolatosan létezik egy európai standard, méghozzá az észszerű időn belül történő kiengedés. A Bíróság azonban mindhárom ügyben megerősítette álláspontját, miszerint „nem lehet in abstracto megítélni azt, hogy egy fogvatartási időszak indokolt-e. Minden egyes ügyben az adott ügy sajátosságai alapján kell megítélni, hogy indokolt-e a vádlott fogva tartása.”^[88] Mindemellett kiemelte, hogy a „Bíróságnak arról is meg kell győződnie, hogy [az előzetes letartóztatáshoz vezető] okok »relevánsak« és »elégések« voltak-e, és hogy az illetékes nemzeti hatóságok »különleges gondossággal« jártak-e el az eljárás lefolytatása során.”^[89] Ezen eljárásjogi szabályokat, valamint a közérdek létezésének követelményét emeli ki a Bíróság a 2000-ben meghozott Olaszország elleni ítéletében,^[90] mely mind a mai napig mérceként szolgál az előzetes letartóztatás időtartamát illetően.

A *Nagy Károly kontra Magyarország ügyben*,^[91] amelyben egy lelkipásztor ellen indított fegyelmi eljárással kapcsolatban hozott döntést a Bíróság, a Kormány szintén a mérlegelési mozgástér doktrínájára hivatkozott, amikor kifejtette: „nincs nyilvánvaló konszenzus Európában az állam és az egyház kapcsolatára vonatkozóan, így az egyes tagállamok széles mérlegelési jogkört élveznek az egymással szemben

[83] Dedov és Pinto de Albuquerque bírák különvéleménye, 23–24. szakasz.

[84] Hunvald v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 68435/10. sz. kérelem alapján.

[85] Imre v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 53129/99. számú kérelem alapján.

[86] Maglódi v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 30103/02. számú kérelem alapján.

[87] Darvas v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Egyezménye, 19547/07. számú kérelem alapján.

[88] Hunvald v. Magyarország, 37. szakasz.

[89] Hunvald v. Magyarország, 38. szakasz.

[90] Labita v. Olaszország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 26772/95. számú kérelem alapján.

[91] Nagy Károly v. Magyarország, Emberi Jogok Európai Bírósága, 56665/09. számú kérelem alapján.

álló jogok közti egyensúly megteremtésében, ebben az esetben a bírósághoz fordulás joga és a vallásszabadság között.”^[92] A Bíróság, elfogadván a magyar érvet, nem állapította meg a tisztességes tárgyalás 6. cikkben foglalt jogosultsága sérelmét.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Strasbourgi Bíróság az élet minden területén igyekszik törekedni az európai konszenzus kialakítására. A tisztességes tárgyalás követelménye gyakrabban emlegetett jogosultság ebben a körben, ám annak sem minden területén rendelkezőnk egy közös standarddal, sokkal inkább az alapelvek betartásával kapcsolatos célok fogalmazódnak meg a konszenzus tükrében.

3. Az Egyezmény, illetve a Bíróság gyakorlata a magyar ítélkezési gyakorlatban

A fentebb felvázolt problémák a magyar ítélkezési gyakorlatban sem maradtak láthatatlanok. Annak ellenére, hogy a Strasbourgi Bíróság évente 1000–2000 ügyben hoz érdemi döntést,^[93] a nyilvánosság számára elérhető adatok szerint Magyarországon igen ritka az a gyakorlat, hogy a nemzeti bírák az Egyezményre, vagy a Bíróság esetjogára hivatkoznak egyes peres eljárásokban felmerült (emberi jogi) kérdések tárgyalásakor.

Az általam elvégzett kutatások alapján a magyar bíróságok ítéleteit három, illetve három plusz egy csoportba tudjuk sorolni ebből a szempontból. Egyrészt vannak olyan döntések, amelyek csupán az Egyezményt, illetve annak egyes cikkelyeit említik meg indokolásuk alátámasztása végett. A Kúria 2014-től 2016 szeptemberéig megközelítőleg 10 esetben hivatkozott az Egyezményre, amelybe nem tartoznak bele azok az esetek, amelyekben a peres felek által felhozott érvek között találjuk meg az Egyezmény rendelkezéseit: természetesen több esetben előfordul, hogy a fél által felhozott érveket az Egyezménnyel vagy a bíróság esetjogával kapcsolatosan a bíróság alaptalannak találja, illetve nem vonja érdemi vizsgálat alá.^[94] A Debreceni Ítéltábla arányaiban még ennél is kevesebb alkalommal, 2010 és 2016 között mindössze négyszer hivatkozott az Egyezmény szövegére, ezzel szemben a Fővárosi Ítéltábla 2014-től 2016-ig kb. 15–20 alkalommal, amely a Kúriához és az ahhoz tartozó időintervallumhoz, illetve a többi ítélőtábla gyakorlatához hasonlítva számszerűleg a legtöbb alkalmat jelenti. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor, hogy az esetek többségében a tisztességes tárgyaláshoz való joggal, azon belül is az eljárás ésszerű időtartamával kapcsolatban hivatkoznak az Egyezmény 6. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jogosultságra.^[95] Ezen felül a gyülekezési,^[96] valamint a véleménynyilvánítási szabadsággal

[92] Nagy Károly v. Magyarország, 59. szakasz.

[93] Forrás: http://echr.coe.int/Documents/Stats_annual_2016_ENG.pdf.

[94] Lásd pl. a Kúria 21.440/2015/3. számú ítélet.

[95] Lásd a Fővárosi Ítéltábla 315/2015/5. számú ítélete, 393/2014/17. számú ítélete, 83/2015/8. számú ítélete, 114/2015/9. számú ítélete, Győri Ítéltábla 105/2014/7. számú ítélete.

[96] Lásd a Szegedi Ítéltábla 21.099/2014/3. számú ítélet, illetve a 21.137/2014/3. számú ítélet.

kapcsolatban találunk hivatkozásokat a magyar bíróságok döntéseiben, amelyek az Egyezménybe foglalt ugyanilyen jogra utalnak vissza. Ugyanakkor léteznek olyan ítéletek, amelyekben a bíróság visszaüt ugyan az Egyezmény egyes cikkelyeire, ám a szóban forgó sérelmet az adott körülmények között nem tekinti egyezményesértőnek. Példának okáért a Kúria egy Magyarországon tartózkodás jogával rendelkező külföldi sorsáról döntött, aki házastársa sérelmére erőszakos cselekményt követett el. A Kúria kifejezte: „nem vitás, hogy a családi élet fenntartása kiemelten kezelt érdek”, majd ezzel párhuzamosan idézi az Egyezmény magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogáról szóló 8. cikket. Azonban kiemeli, hogy a szóban forgó jogsértésre tekintettel és az Egyezményben felsorolt érdekek védelmében fennáll az állam szabadsága abban, hogy meghatározza: a külföldiek közül kit enged a területére belépni és ott tartózkodni.^[97]

Másrészt léteznek olyan ítéletek, amelyek az Egyezmény szövegétől eltávolodva már egyenesen a Magyarországgal szemben meghozott strasbourgi ítéletekre hivatkoznak. Gyakori jogvita tárgya az előzetes letartóztatás időtartamának elnyúlása. A Kúria egy ilyen esetben emelte ki, hogy „az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint az elhúzódog fogvatartás csak akkor lehet indokolt, ha a közérdek nagyobb súllyal esik latba, mint az ártatlanság védelme (például Darvas kontra Magyarország)”.^[98] A Fővárosi Ítéltábla egyik határozatában – idézve a 6. cikkelybe foglaltakat – nemcsak egy, hanem több, Magyarországgal szemben meghozott ítéletre hivatkozással foglalkozott az említett jog sérelmével: „az Emberi Jogok Európai Bírósága több magyar vonatkozású ügyben is foglalkozott a tisztességes tárgyaláshoz való jog kérdésével (Csanádi kontra Magyarország, Németh kontra Magyarország és Aupek kontra Magyarország)”.^[99] A Szegedi Ítéltábla pedig egy jó hírnév megsértésével kapcsolatos, a véleménynyilvánítás szabadságának körében tárgyalt ügyben hívta fel a figyelmet egy magyar vonatkozású ügyre, amelynek ítéletéből is idézett pár sort: „Amint arra az Emberi Jogok Európai Bírósága a Csányics kontra Magyarország ügyben hozott ítéletében rámutatott, különbséget kell tenni a tényállítások és az értékítéletek között abban a tekintetben, hogy míg a tények fennállása bizonyítható, addig értékítélet valóságtartalma nem bizonyítható. Az értékítéletek valóságtartalmának bizonyítását előíró követelmény teljesítése általában lehetetlen, és ilyen követelmény előírása sérti a 10. cikkben biztosított jog alapvető részét képező véleményalkotás szabadságát.”^[100]

Harmadrészt igen ritkán találkozhatunk olyan döntésekkel is, amelyekben a magyar bírák már nem az egyes magyar ügyekre, hanem az Európa Tanács egyéb tagállamaival szemben meghozott érdemi döntésekre hivatkoznak. A Kúria egy köztestület megismételt választói közgyűlésén meghozott valamennyi határozat megsemmisítésével kapcsolatosan felülvizsgálati kérelem alapján hozott ítéletet.

[97] Kúria 395/2013/11. számú ítélete.

[98] EBH2014. B. 1.

[99] Fővárosi Ítéltábla 315/2015/5. számú ítélete.

[100] Szegedi Ítéltábla 21914/2014/12. számú ítélete.

A választási eljárásban részt vett ügyvédi kamara vonatkozásában állapította meg a következőket: „Az EJEE-nek az egyesülési jogra vonatkozó 11. Cikkelye kapcsán az Emberi Jogok Európai Bírósága számos ítéletében megállapította, hogy a civil szervezetek a demokratikus társadalom elemei, közös célok megvalósítására irányuló társadalmi szerveződések, ahol az államnak korlátozott szerepe van. Az államnak... ugyanakkor megfelelő garanciákat kell adnia a visszaélészerű és önkényes állami beavatkozás megakadályozására. Az adminisztratív szabályok megsértése miatt a civil szervezetekre kiróható szankcióknak, az állami, bírósági beavatkozásnak nyomós társadalmi oka kell, hogy legyen és annak szükségképpen arányosnak kell lennie. (l. többek között: *Sidiropoulos v. Greece*, July 10, 1998., *Gorzelik v. Poland*, February 17, 2004., *Tebieti Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan*, October 8, 2009.”^[101]

Gyakran fordul elő egy negyedik kategória, amikor a magyar bíróságok érvként hozzák fel nemcsak az Egyezményt, de az ahhoz tartozó esetjogot is, azonban ezt egy alkotmánybírósági határozatban foglaltak szerint emlegeti fel. Ez utóbbi döntés egyikében a szabad véleménynyilvánításhoz való jog tartalmával és terjedelmével kapcsolatosan hozott 36/1994. (VI. 24.) számú AB határozatban foglaltakat idézte, amelyben az Alkotmánybíróság a *Sunday Times v. Egyesült Királyság* ügyét kiemelve – amelyben a Bíróság a véleménynyilvánítási szabadsággal összefüggő szükségességi tesztet alakította ki –, a Strasbourgi esetjogra is kiterjedő vizsgálatot végzett. A döntés indokolása szerint „a Bíróság határozatainak ismétlődő alaptétele, hogy nincs demokratikus társadalom pluralizmus, tolerancia és nyíltság nélkül; a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom egyik alapköve, fejlődésének egyik feltétele.”^[102] Egy másik ügyben a felperes adóbevallásának utólagos vizsgálatára irányuló ellenőrzési eljárásának döntése miatt fordult bírósághoz, amely ügyben felülvizsgálati kérelem okán a Kúria hozott döntést. Megfogalmazása szerint – utalva az AB III/01499/2013-as határozatban leírtakra –, a különadóról szóló törvény az Egyezmény 11. kiegészítő jegyzőkönyvének első cikkelyébe, azaz a tulajdon védelmébe ütközik. Indokolásában több ezzel kapcsolatos strasbourgi ítéletet is megemlít, „mely határozatok véglegessé váltak, [...] a 98%-os adómérték az első kiegészítő jegyzőkönyv első cikkével ellentétes, tehát kötelező a Magyar Államra.”^[103] Az előbbi két ítéletben alkalmazott módszer köztes megoldásnak számít a strasbourgi esetjogra hivatkozás szempontjából: a bíróság nem kívánja közvetlenül felhasználni a Bíróság által meghozott ítélet rendelkezéseit egy magyar jogvitában, ugyanakkor az abban foglaltakat idéző Alkotmánybíróság határozatait könnyebb szívvel hozza fel indokolásának egyik alapjául. Ennek több oka lehet, amelyek közül néhányat már vázoltunk, így például kapacitás hiányában nincsen lehetőség arra, hogy az ítéleteket lefordítsák, ezért megismerésük nehézkessé válik a bírák számára. Ugyanakkor lehetséges egyik ok a nemzetközi jogba vetett bizalom

[101] Kúria 21993/2015/15. számú ítélete.

[102] Lásd pl. a Kúria 21.262/2013/7. számú ítélet.

[103] 35.472/2013/5. számú ítélet.

hiánya is: azzal, hogy az Alkotmánybíróság elemzés alá vonta az egyes ítéleteket, „feljogosította” a magyar bírákat az azokra való hivatkozásra.

Mindent egybevetve elmondható, hogy a magyar bíróságok megijednek az Egyezményre, de főként az azt kifejtő esetjogra való hivatkozástól. Ez az Egyezményhez való csatlakozásunk óta megfigyelhető tendencia, melyben a fejlődés alig észrevehető. Azonban álláspontom szerint nem szabad passzívnak mutatkoznunk ezzel a követelménnyel kapcsolatban: a fent említett reformok bevezetésével, illetve az Bíróság esetjogának az oktatásban való nagyobb hangsúlyozásával lassan, de biztosan hatékony eredményeket érhetünk el ezen a téren.

IV. ÖSSZEZÉS

A strasbourgi bíróság által alkalmazott értelmezési módszerek, illetve a kiválogatott esetek és a magyar joggyakorlat vizsgálata alapján kíséreltem meg összefoglalni a strasbourgi bíróság ítéleteinek hatását a magyar bíróságok gyakorlatára, valamint elemezni azokat a Magyarországgal szemben meghozott ítéleteket, amelyek – ha nem is teljes körűen –, de érintőlegesen szólnak az európai konszenzus kialakítására vonatkozó bírósági álláspontokról az adott ügyben.

Megállapítható, hogy a strasbourgi bíróságnak kiterjedt eszköztára van az európai konszenzus előmozdítására. Lépést tartani a korszak által szült társadalmi igényekkel nagy kihívást jelent a bíróságnak, ám az Egyezmény értelmezéséhez kapcsolódó alapelvek alkalmazása jelentős mértékben hozzájárul a Preambulumban megfogalmazott közös európai álláspont kialakításához anélkül, hogy a Bíróság általi önkényes ítélkezés veszélye felmerülne.

A bíróság törekvése ellenére azonban előfordulhat olyan kérdés, amelyben a tagállamok különböző állásponton vannak. Ahhoz azonban, hogy a bíróság megalapozott döntést hozzon egyes emberi jogi kérdésekben, a jogfejlesztő értelmezés nyújthat segítséget, amelynek keretein belül az európai országok ítélkezési gyakorlatának megfigyelése álláspontom szerint csak előnyösebb helyzetbe hozhatja a bíróságot. Az európai konszenzus kialakításához azonban gyakrabban és alaposabban kellene alkalmazni a jog-összehasonlítás művészetét, hiszen a közös álláspontra való hivatkozás segíthet elkerülni a bírósággal szembeni kritikákat. Jogtudósok vélekedése szerint gyakran az sem világos, hogy a bíróság milyen indokból alkalmazza az Egyezmény értelmezésével kapcsolatos alapelveket. Ugyanakkor a bíróság legtöbb esetben rámutat arra, hogy az Egyezményben rögzített jogok hatékony érvényre juttatásához szükség van a bíróság aktivitására.

Megállapítható továbbá, hogy a magyar bíróságok a kelletténél ritkábban hivatkoznak döntéseikben az EJEB ítéleteire, ugyanakkor a hatodik, illetve tizedik cikkely vonatkozásában – amelyek cikkekkel szemben benyújtott kérelmek a Magyarországgal szemben benyújtott kérelmek nagy részét teszik ki – nagyobb arányú a strasbourgi bíróság esetjogának megemlítése a nemzeti bíróságok döntéseiben. Remélhetőleg, belátható időn belül még inkább törekednek

a bírók arra, hogy a strasbourgi esetjogot is elővegyék döntéseik meghozatala során, hogy az EJEB hatása immáron ilyen formában is érzékelhető legyen a hazai jogrendszerben.

IRODALOM

- Kovács Kriszta (2005): „Rugalmasan ítéljük meg a tagállamok mérlegelési jogkörét” – Lech Garlicki és Bostjan Zupancic strasbourgi bírakkal Kovács Kriszta beszélget. *Fundamentum*, 1. szám, 29–36.
- Beauchamp, Tom L. (2014): The Compatibility of Universal Morality, Particular Moralities, and Multiculturalism. In: Teays, Gordon and Renteln: *Global Bioethics and Human Rights*, Rowman and Littlefield. Lanham, Littlefield, 28–40.
- Blutman László (2002): A nemzetközi jog a magyar joggyakorlatban. In: Tóth Károly (ed.): *In memoriam Nagy Károly. Acta Universitatis Szegediensis–Acta Juridica et Politica*, Tom. LXI, Szeged, 47–49.
- Brems, Eva (2001): *Human Rights: Universality and Diversity*. Martinus Nijhoff Publishers, Hague.
- Dzehtsiarou, Kanstantsin (2011a): European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. *German Law Journal*, Vol. 12, 1730–1745.
- Dzehtsiarou, Kanstantsin (2011b): Does Consensus matter? Legitimacy of European consensus in the caselaw of the European Court of Human Rights. *Public Law*, July, 534–553.
- Dzehtsiarou, Kanstantsin–O’Mahony, Conor: Evolutive interpretation of rights provisions: a comparison to the European Courts Human Rights and the U. S. Supreme Court. *Columbia Human Rights Law Review*, Winter, Vol 44. Issue 2, 309–357.
- Greer, Steven (2010): The interpretation of the European Convention on Human Rights: Universal principle or margin of appreciation? *UCL Human Rights Review*, Vol 3., 1–14.
- Greer, Steven (2000): The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights. *Council of Europe Publishing*, 15. [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)
- Harris, David – O’Boyle, Michael – Warbrick, Colin (2014): *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, Oxford.
- Lattmann Tamás (2013): Új elemek az Emberi Jogok Európai Bírósága reformjában. *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 32. szám, 6.
- Laurence R. Helfer (1993): Consensus, Coherence and the European Convention on Human Rights. *Cornell International Law Journal*, Winter, 133–165.
- Letsas, George (2006): Two concepts of the margin of appreciation. *Oxford Journal Legal Studies*, Vol 25, No. 4, 705–732.
- Magyar Gábor (2005): Strasbourg és a magyar joggyakorlat. *Fundamentum*, 1. szám, 47–69.
- McGoldrick, Dominic (2016): A defence of the margin of appreciation and an argument for its application by the Human Rights Committee. *International and Comparative Law Quarterly*, January, Vol. 25., Issue 01, 21–60.
- Nicol, Danny (2005): Original Intent and the European Convention on Human Rights’ Spring. *Public Law*, 152–172.
- Pákozdy Csaba (2006): The relation between the judgement of the European Court of

Human Rights and the national law in Hungary. *Miskolc Journal of International Law*, Vol. 3, No. 3, 85–96.

- Polgári Eszter (2005): A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus – Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás? *Fundamentum*, 1. szám, 5–13.
- Polgári Eszter (2012): A tagállami jog-összehasonlítás az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában. *Fundamentum*, 3. szám, 46–63.
- Bán Tamás – Magyar Gábor – Tallódi Zoltán – Weller Mónika – Farkas Lilla (2005): Strasbourg és a magyar joggyakorlat. Fórum. *Fundamentum*, 1. szám, 47–61.
- Szalai Anikó (2010): Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélkezésének megjelenése a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Kül-Világ*, VII. évfolyam, 4. szám 14–21.
- Trembly, Luc B. (2003): General Legitimacy of Judicial Review and the Fundamental Basis of Constitutional Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 23, 525–562.
- Tümay, Murat (2008): The 'Margin of appreciation doctrine' developed by the caselaw of the European Court of Human Rights. *Ankara Law Review*, Vol. 5, No. 2, Winter, 201–234.

KOVÁCS GABRIELLA

Julesz Máté: Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*

Az orvosi jog, hasonlóan a többi jogterülethez, folyton változó joganyag és kazuisztika. A joganyag folyamatos fejlődése, változása miatt szükséges időről-időre feldolgozni, összefoglalni a tudományterületet érintő változásokat. A szerző 2010 óta kutatja az orvosi jogot, és már több tudományos cikke jelent meg e témakörben mind jogi tudományos folyóiratokban, mind pedig az Orvosi Hetilapban.

Előjáróban szeretném kiemelni, hogy a szerző kellő részletességgel dolgozza fel műveiben az orvosi jogot, számba véve annak kialakulását és fejlődését, jelenkori aktualitásait és a legfontosabb problémaköröket.

Az orvoslás és a jog kapcsolata nem új keletű, már az időszámításunk előtti korszakból, Hamurabi király (Kr. e. 1792 – 1750 vagy Kr. e. 1728 – 1686 között uralkodott) törvénykönyvében megtaláljuk az orvosi jog kialakulásának előzményeit. A jogtörténetben több 1000 év elteltével a X. században alakult meg az első európai orvosi iskola. Magyarországon az egészségügyi-orvosi jog csírái Könyves Kálmán törvényeiben jelentek meg. Ezt követően a jogtörténetben a közegészségügyet és az orvosi gyakorlatot szabályozó jelentősebb törvénycikkek, törvénygyűjtemények láttak napvilágot, majd fokozatosan kezdett fejlődni e jogterület. Az orvosi jog mint jogterület fogalmának definiálása nem egyértelmű, igen nagy területet fog át, amelybe beletartoznak mind a büntetőjogi, mind a magánjogi aspektusok, ezért nehéz egységes fogalmat alkotni.

A szerző *Az orvosi jog aktualitásai* című művében a legfőbb, orvosi jogba tartozó olyan problémakörökkel foglalkozik mint az eutanázia, a gyermek nemének fogantatás előtti megválasztása, az emberen végzett kutatás, egészségügyi termék hamisítása, dopping, az egészségügyi önrendelkezési jog, szalutogenezis és munkaegészségügy, abortusz, klónozás, kábítószeres és új pszichoaktív anyagok, valamint a titoktartás kérdése. A könyv tartalma ebben a logikus, következetes és áttekinthető struktúrában épül fel

Az első fejezet az eutanázia kérdésével foglalkozik. Témaválasztása rendkívül időszerű, hiszen az eutanázia kétségtávolan korunk egyik legvitatottabb kérdése. Igen megosztottak az eutanáziát támogatók mind nemzetközi, mind hazai szinten. A szerző e fejezet középpontjába állítja

* Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. 176 oldal

a kegyes halál dilemmáját, definiálja az eutanázia típusait, és kellő részletességgel, pontossággal, külföldi és hazai forrásanyagokat feldolgozva fejt ki, hogy mi a jogi szabályozás Magyarországon és ezzel összehasonlítva más államokban, Hollandiában, Belgiumban és Luxemburgban. Továbbá, a nemzetközi vonatkozások tekintetében a szerző külön fejezetet szán az aktív eutanáziához, valamint az asszisztált öngyilkossághoz fűződő szabályozás kidolgozásáról Uruguay, Ausztrália és az USA vonatkozásában. Elmondható, hogy a szerző igen komplex képet ad a mind a külföldi, egyes országokat érintő, mind a hazai szabályozásról. A hazai álláspont szerint Magyarországon tilos az eutanázia minden típusának alkalmazása. A szerző összefoglalóan kifejti azt is, hogy mi az eutanázia polgári jogi alapja, illetve a büntetőjogi és közigazgatási jogi következménye. Mondhatni, a szerző az eutanázia kérdéskörének szakértője, hiszen több művében is foglalkozott e kérdéssel, az *Orvosi Hetilapban* megjelent „Aktív eutanázia Kolumbiában és asszisztált öngyilkosság Kaliforniában” c. tudományos cikkében (2016/5. szám), valamint „Aktív eutanázia vagy asszisztált öngyilkosság?” című írásában (2016/40. szám).

A könyv második egysége a gyermek nemének fogantatás előtti megválasztása problémakörét érinti, a fejezet fókusza az e mellett és ellen szóló érvekre helyezi a hangsúlyt. E vonatkozásban hivatkozik a szerző az Oviedói Egyezményre, amely értelmében a születendő gyermek nemének megváltoztatására irányuló orvosi tevékenység csak akkor megengedett, ha nemhez kötötten öröklődő betegség elkerülése érdekében van rá szükség. Majd a szerző összehasonlítja az USA és az európai, kínai és indiai országok által alkalmazott gyakorlatot. Míg az USA-ban családtervezési céllal (*family balancing*) is szabad a születendő gyermek nemének fogantatás előtti megválasztására irányuló beavatkozást végezni, addig az európai, a kínai, és indiai egészségkultúra konzervatívabb irányvonalat képvisel a kérdés tekintetében. Hazánk jogrendje kifejezetten bűncselekménynek minősíti azt az orvosi eljárást, amellyel meghatározzák a családban élő gyermekek arányát. Egyebekben hazánk harmonizál az Oviedói Egyezményben rögzített irányvonallal. Érdekesként megtudhatjuk a műből, hogy a cselekmény büntető törvénykönyv általi fenyegettsége okán hazánkban nincs gyakorlata az ilyen beavatkozásoknak. A továbbiakban a szerző jogszabályokra való hivatkozással írja le a Magyarországon uralkodó gyakorlatot, amely szerint bár részesei vagyunk az Ovideói Egyezménynek, mégis a magyarországi népességcsökkenés kellő indok volna ahhoz, hogy *family balancing* céljából is megengedjük a születendő gyermek nemének megválasztását. Álláspontom szerint e fejezetben kellő képet kapunk a Magyarországon nem igen ismert és gyakorolt orvosi beavatkozásról és annak jogi megítéléséről mind a nemzetközi jogi, mind a hazai jogrendszer szintjén.

A könyv 79–88. oldaláig az egészségügyi önrendelkezési joggal foglalkozik. A kezdő fejezet elhelyezi a jogrendszerünkben e jogot és megfelelően hivatkozik az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvényre, amelynek 15. §-a nevesíti az egészségügyi önrendelkezés jogát, majd a szerző ismerteti a törvényi definíció lényegét, amely szerint az önrendelkezési jog gyakorlása keretében a beteg szabadon döntheti el, kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során

mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyeket utasít vissza. Ezt követően, a második fejezetben a szerző komplex jogi képet ad az egészségügyi önrendelkezési jogról, számításba véve annak alkotmányjogi, emberi jogi és büntetőjogi vonatkozásait. Álláspontom szerint a fejezet kiválóan felépített – a jogszabályi hierarchiát követő – sorrendben hivatkozik az egyes törvényekre, jogszabályhelyekre, amelyek kapcsolatban állnak az egészségügyi önrendelkezési joggal. Elsőként nevesíti a szerző, hogy az egészségügyi önrendelkezési jog az Alaptörvényből levezethető, majd hivatkozik az Alaptörvény XX. cikkére, amely rögzíti, hogy „mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez”, amelynek érvényesülését az egészségügyi ellátás megszervezésével biztosítja az állam. Majd az Alaptörvény II. cikkére, azaz „az emberi méltóság sérthetlenségére” találunk hivatkozást, amellyel összefüggésben az Alkotmánybíróság azon álláspontját is ismerteti a szerző, miszerint az emberi méltóság része az egészségügyi önrendelkezési jog. A legfőbb jogszabályhelyek és összefüggéseik ismertetését követően a szerző saját véleményét formál és tágabb értelemben, távolabbról vizsgálja az egészségügyi önrendelkezési jog alapjogi összefüggéseit. Megállapítja, hogy az „emberi méltósághoz való jog” mint alapjog mellett a „testi- és lelki egészség” alapjogára is lehet utalni, hivatkozni. Meglátásom szerint a szerző számításba vette a legjelentősebb hazai jogforrásokat, amelyekből levezethető, illetve amelyekkel kapcsolatba hozható az egészségügyi önrendelkezési jog. Másrészt, a jogforrások ismertetésén túl, hivatkozást tesz egy-egy jelentősebb Kúriai és BH határozatra, egyebekben azonban a témához kapcsolódó bírói gyakorlat mélyebb feldolgozása kapcsán hiányérzetem alakult ki. Ugyanakkor, továbbhaladva a fejezetben, láthatjuk-olvashatjuk, hogy a szerző kellő részletességgel vette számba nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi jogforrásokat, jogirodalmat is az egészségügyi önrendelkezési jog kérdéskörének tekintetében. Találunk hivatkozást a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, amely igen jelentős jogforrás, hiszen nemzetközi jogi vonatkozásban, a 12. cikk 1. pontjában ez rögzíti „a testi és a lelki egészség legmagasabb szintjét”. A nemzetközi dokumentumon/jogforráson kívül más, európai szintű joganyagra is találunk hivatkozást, nevezetesen az Európa Tanács 1997. évi, az emberi jogokról és biomedicináról szóló egyezményre (Ovideoi Egyezmény), amelynek 5. cikke általános szabályként fogalmazza meg, hogy egészségügyi beavatkozás csak azután végezhető, ha abba az érdekelt személy szabadon tájékozott beleegyezését adta. Az alkotmányjogi- és magánjogi kidolgozást követően olvashatunk az egészségügyi önrendelkezési jog büntetőjogi vonatkozásairól, melyek közül jelentős, hogy az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése a bűncselekmény kategóriába tartozik. A szerző megnevezi az első törvényt (1978. évi büntető törvénykönyv 1998. évi XXII. törvény általi módosítás), amely bűncselekményi tényállást fogalmazott meg az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése vonatkozásában, majd megnevezi azt is, hogy a jelenleg hatályos Büntető törvénykönyv miként rendelkezik e jog megsértésével kapcsolatban, és néhány gondolattal kifejti annak eljárásjogi és bírói gyakorlati oldalát. Véleményem szerint igencsak

növelné e rész érdekességét és kissé a kérdéskör kidolgozottságát is, ha konkrét büntetőjogi példákat is hozna a szerző az egészségügyi önrendelkezési jog büntetőjogi kategóriába történő megszegésével kapcsolatban. Ugyanakkor megjegyzem, hogy tankönyvnyi terjedelmet lehetne írni mindezen vonatkozásokról, e könyvnek pedig nem az a célja, hogy mély részletességgel kidolgozza a részletkérdéseket is. Amennyiben kritikai észrevételt kell megfogalmaznom e fejezettel kapcsolatban, annyit szeretnék megjegyezni, hogy a fejezet nem tartalmaz bevezető rendelkezéseket, amelyből az olvasó átfogó képet kaphatna a jog kialakulásáról és fejlődéséről. A bevezető rész hiánya szembetűnő számomra, ugyanis a többi fejezetben megszokhatjuk, hogy a szerző „alapvetések”, „bevezető”, vagy „történeti előzmények” címszó alatt az adott fejezetben tárgyalt rész jogszabályi előzményeit, fontosságát, aktualitását összefoglalja, bemutatja.

A könyv utolsó fejezete az orvosi titoktartáshoz való jog témakörét dolgozza fel. E témakör szerves részét képezi a korábbi fejezeteknek és összességében elmondható, hogy a teljes orvosi jognak és etikának az alapja. A szerző néhány bevezető gondolattal elhelyezi az titoktartáshoz való jogot a jogrendszeren belül, ebben a körben megismerteti az olvasóval, hogy az orvos tudomására jutott magántitok tiszteletben tartása a beteg személyhez fűződő joga, amelyet mind a polgári jog, mind pedig a büntetőjog – az emberi méltóságról és az egyes alapvető jogok elleni bűncselekményekről szóló fejezet – védelmez. A szerző megfelelően definiálja, hogy a beteg jogosult az orvosi titoktartásra, azaz arra, hogy az egészségügyi ellátásban részt vevő személyek az ellátás során tudomásukra jutott személyes és egészségügyi adatait csak az arra jogosult személlyel közöljék, és azokat bizalmasan kezeljék. A betegnek joga van arról nyilatkozni, hogy betegségéről, annak várható kimenetéről kiknek adható felvilágosodás, illetve, hogy kiket zár ki egészségügyi adatainak részleges vagy teljes megismeréséből. A fejezet felépítése tekintetében a szerző összefoglalót ad a titoktartáshoz fűződő jog megsértésének polgári, büntetőjogi és közigazgatási jogi következményéről. E körben szól az etikai felelősség és a mediáció kérdéséről is. Elmondható, hogy a szerző minden lehetséges jogi oldalról körüljárta a témakört és komplex képet adott az orvosi titoktartáshoz való jog jogi összefüggéseiről. Amennyiben kritikai észrevételt lehet megfogalmazni, akkor e fejezet tekintetében elmondható, hogy a téma orvosi jogon belüli fontossága, annak mint Ptk.-ban nevesített személyhez fűződő jogi volta és e jog fontossága indokolná azt, hogy nagyobb terjedelemben legyen kifejtve. Összehasonlítva a korábbi fejezetek terjedelmével e fejezet – a téma jelentőségét figyelembe véve – csekély figyelmet kapott az olvasó szempontjából.

Összességében, a mű szerzője jelentős mértékben felhasználta a rendelkezésére álló, nagy mennyiségű jogirodalmat; széles körben körüljárta a problémákat, kellő képet adott azok történeti előzményeiről, aktualitásáról, számba vette a hazai és a nemzetközi jogi álláspontokat is, több jogterület szempontjából megközelítette azokat, ennek kapcsán számos szakirodalmi forrást megismert, ellentétes álláspontokat ütköztetett. A dolgozatban világosan elkülönül az író és a hivatkozott tudósok álláspontja. Az olvasó tisztán átláthatja, hol jelenik meg az író saját álláspontja,

illetve mely elméletek származnak más szerzőktől, jogtudósoktól, amelyeket a szerző kellően kifejtett, alátámasztva, vagy épp ellenvéleményt megfogalmazva saját nézetével szemben. E vonatkozásban elmondható, hogy a szerző következtetései világosak, logikusan felépített gondolatmenetről árulkodnak.

Értékelésem végére hagyom a formai szempontokat. A könyv tartalomjegyzéke logikusan, áttekinthetően szerkesztett, tartalmazza mind a fő, mind az alcímeket, így az olvasó könnyen eligazodik. A hivatkozott joganyagból, a lábjegyzetelésből és tartalomjegyzékből kitűnik, hogy az író a témához kapcsolódó joggyakorlatban kellően elmélyedt, megismerte az egyes problémakörökkel kapcsolatos bírósági joggyakorlatot is, valamint igen nagy terjedelemben felhasználta a témakörök kapcsán fellelhető hazai és külföldi szakirodalmat. Ennek eredményeként nemcsak az aktuális jogi szabályozást, hanem a témához kapcsolódó jogtörténetet is feldolgozta. A könyv nyelvezete érthető, a fogalmazásmód közérthető, és tudományos is egyben, így a laikusnak is könnyen olvasható annak logikus felépítettsége és gördülékeny megfogalmazása okán.

Julesz Máté munkája elismerésre méltó az orvosi joggal foglalkozó szakemberek körében. Kellő szakmaisággal, szakmai alázattal és körültekintéssel tárgyal egy széles és folyamatosan változó, fejlődő jogterületet. A szerző által vállalt célkitűzés, vagyis az orvosi jog aktualitásainak feldolgozása teljesül a műben, ennek megfelelően az olvasó hasznos és széleskörű ismeretekkel gazdagodik, nem marad hiányérzete a mű elolvasása után.

•
Kassák Lajos: Panderma 5

Gondolatok Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai kapcsán*

„A magyar katonai büntetőjog irodalma, meglehetősen satnya ültetvény. Alig egypár azoknak a magyaroknak a száma, a kiknek a katonai büntetőjog a kenyere s e mellett a pennát is kedvvel forgatják, más írástudóink pedig a katonai büntetőjoggal szakszerűen nem igen foglalkoznak. Rájuk nézve hazai jogunknak eme fontossága nem létezik. Részvétlenül mellőzik.”^[1]

Gerő Gyula hadbíró 1907-ben az új katonai bűnvádi perrendtartás megalkotása során felmerült kérdésekre adott válaszainak kifejtésekor – a *Buda-pesti Hírlap* hasábjain – tette közzé fentebb idézett gondolatait. Ezen eszmefutatót azonban nemcsak a katonai büntetőjoggal kapcsolatos állam- és jogtudományi kutatásokra lehet vonatkoztatni, hanem sajnálatos módon a katonai jog, sőt a honvédelmi jog és még tágabban az állam fegyveres védelmének egészére irányuló tudományos építményekre, leszámítva talán a rendszertudományt és egyes, a fenti területeken megjelenő egyéni törekvéseket és eredményeket.

Szilágyi Arthur Károly egyenesen a jogtudomány mostohagyermekének nevezte a katonai büntetőjog – és vele a katonai viszonyok jogi vonatkozásainak – egész területét. 110 év elteltével sajnos azt kell megállapítanunk, jelentős elmozdulás, előrelépés nem történt. Jól mutatja ezt, hogy a rendszerváltást követő 27 évben alig-alig jelent meg olyan tudományos munka^[2] a vizsgált kérdéskörben, amely rendszerező jelleggel gyűjtött volna világot legalább egyes nagyobb részkérdések tekintetében, nemhogy a honvédelmi jog, vagy a katonai jog egész rendszerére nézve.

* Farkas Ádám – Kádár Pál (szerk.): Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 314 oldal

[1] Gerő Gyula: A katonai bíraskodás. *Buda-pesti Hírlap*, 1907. 38. szám, 1.

[2] A katonai büntetőjog terén lásd többek között: Kardos Sándor: *A magyar katonai büntetőjog rövid története*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2002; Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszere. Rendvédelmi Füzetek*, 2010/1. szám, 69–77.; Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana*. AndAnn Kiadó, Pécs, 2010; Hautzinger Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszere, a katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai*. PhD dolgozat; Hautzinger Zoltán: *A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története. Jogtudományi Közlöny*, 2007/6. szám, 263–276.; Farkas Ádám (szerk.): *Válogatás a modern honvédelmi büntető jogtörténet forrásaiból (1867–1945)* I–II. kötet. Budapest–Győr, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság–Batthyány Lajos Szakkollégium, 2014; Farkas Ádám

A területet felölelő monográfiával 2017 előtt lényegében nem találkozhatunk. Tanulmánykötetekből – az állam- és jogtudomány többi részéhez képest – elenyésző számú jelent meg. A kutatók köre maroknyi, munkájukat azonban a legnagyobb tisztelet és dicséret hangján kell említeni, hiszen az egyedüli művelői a jogtudomány „mostohagyermekének”.

Ennek oka egyfelől a terület „sajátos helye”, mivel a vonatkozó joganyag a civil és a tág értelemben vett katonai szférák határán, sőt főként azon túl helyezkedik el, így tehát rendkívül speciális szakértelmet, szaktudást, rendszerlátást és -ismeretet igényel. Ennek okán szűk az a kör, amely ténylegesen szakszerűen képes a területtel kapcsolatban tudományos igényű munkát készíteni, különösen azért, mert a katonai dimenzió ismerete mellett elkerülhetetlenül fontos a „civil” jogtudomány beható, valóban tudományos igényű ismerete és művelése is e körben. Így tehát kevésnek tűnik az egyszerre „írásstudó” és a katonai aspektusból vett szakmaiság terén is magasan kvalifikált tudósok száma, míg a civil „írásstudók” lényegében kerülnek ezt a térréteget a jogtudománynak, főként annak speciális jellege miatt. Akik pedig mégis a közelébe merészkednek, szintén két világ határán találják magukat: egyrészt mindkét oldal bizalmatlanságával, másrészt pedig egy hatalmas önfeljesztési és gondolkodásmód-szélesítési kényszerrel kell szembenéznük, miközben az elmúlt évekig a tág értelemben vett fegyveres védelem kérdése a társadalmi diskurzusban is elhanyagolt volt a mainstream európai témák mellett.

A terület elhanyagoltságának a másik oldala a történelmi tapasztalat. Mezey Barna egy másik, Farkas Ádám által szerkesztett kötet ajánlásában fogalmazta meg gondolatait – igaz itt is a katonai büntetőjogra konkretizálva –, miszerint a terület történelmi terhe az, hogy „háborús időszakban intenzív agresszivitás, diktatórikus kormányzatok alatt túlhatalom és sokszor titkos körülmények”^[3] jellemzik.

- - Kelemen Roland: *A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történeti vázlata 1867-1944: Tanulmányok a katonai jogtörténet köréből*. Győr, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2015; Farkas Ádám - Kelemen Roland: *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténet forrásaiból, 1945-1949 I-II*. kötet. Győr, Batthyány Lajos Szakkollégium, 2015-2016. A honvédelem tágabb aspektusai tekintetében lásd többek között: Lakatos László: Honvédelmi igazgatás. In: Lapsánszky András (szerk.): *Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből*, I. kötet. A szakigazgatás általános alapjai, nemzetközi összefüggései. Az állami alapfunkciók igazgatása. Budapest: Complex, 2013. 199-248.; Patyi András: A védelmi alkotmány alapkérdése: a fegyveres erő rendeltetése. In: Bihari Mihály - Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Győr: Universitas-Győr Kht., 2010. 437-449.; Patyi András: A védelmi alkotmány alapkérdése: a fegyveres erő rendeltetése. In: Csefkó Ferenc (szerk.): *Közjog és Jogállam. Tanulmányok Kiss László professzor 65. születésnapjára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016; Murányi Zoltán: *A honvédelmi igazgatás a magyar államigazgatás rendszerében*. ZMNE jegyzet., Budapest, 2000; Jóó Rudolf (szerk.): *A haderő demokratikus irányítása*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1998; Farkas Ádám: *Tévelygések fogásában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországon katonai védelmére*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2016; Till Szabolcs: *A honvédelmi alkotmányosság 30 éve Magyarországon 1989-2017*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2017.

[3] Prof. Dr. Mezey Barna ajánlása. In: Farkas Ádám: *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténet forrásaiból (1867-1945)* I. kötet. Budapest-Győr, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2014, 9.

A polgári korszak kezdetétől rányomja bélyegét a honvédségre, a honvédelmi jogra és az ahhoz való viszonyulásra ez a rossz történelmi tapasztalat vagy történelmi beágyazottság. A társadalom jelentős részének volt rossz tapasztalata. Hacsak átfutunk a kiegyezést követő 150 éven, igazolva látjuk ezen gondolatot.

A kiegyezés hajnalának társadalmi gondolkodását alapjaiban befolyásolták a neoabszolútizmus katonai bíróságainak túlkapásai, majd a teljes időszakot az egyes polgárok véderő kötelezettség teljesítésével kapcsolatos – olykor öngyilkosságba hajszoló – rémemlékei;^[4] majd az első világháború pokla, amelyet a fehér és vörös terror sokszor egyenruhába öltözött árnyalakjainak rémtettei követtek. A társadalom ki sem tudta heverni ezen emlékképeit mikor kirobbant a második világháború, majd pedig a rövid polgári demokratikus kezdeményezést követően fél évszázad totalitárius berendezkedésének egyes időszakában ismét a diktatúra emblematisztikus alakjaivá váltak az egyes egyenruhás alakulatok, amelyet csak fűszereztek a sorkatonai kötelezettség során tapasztalt kilengések.

A harmadik oka a honvédelmi jog alulreprezentáltságának az állam- és jogtudományok területén az euro-atlanti térség második világháború óta tartó békeidőszaka, az Európát eddig mentesítő amerikai védőernyő és emiatt a honvédelmi költségek csökkentése, s vele a honvédelem ügyének perifériára helyezése. E körben Magyarország még annyiban is üdvös helyzetben volt, hogy a terrorfenyegetettség szempontjából sem tekinthető kiemelt célpontnak. Igaz, Európa határán elsőként érezte meg előbb a délszláv válság, majd nemrég az ukrán krízis és szorosán azután a migrációs válság kihívásait...

Farkas Ádám szavai azonban szigorú számvetésként hívhatók fel e tekintetben: „Mindezek azonban még nem jelentenek menlevelet az alól a történelmi mulasztás alól, ami – talán a 20. század első felére nézve csak fenntartásokkal, de – száz esztendeje kísérti a magyar jogtudományt és jogi gondolkodást, sőt.”^[5] Sőt, hiszen a honvédelmi joganyag magja egyben a mindenkori alkotmányos szabályozás magja is. Olyan részterülete az alkotmányjognak és a közigazgatási jognak, amely a legitim erőszak monopóliumának gyakorlóira vonatkozik, amelynek szabályozása alkotmányos garanciák sorát érinti, amely a demokratikus jogállam egyik alappillére, melynek tudományos vizsgálata ezek okán tehát nemcsak lehetősége az állam- és jogtudomány kutatóinak és gyakorlóinak, hanem egyfajta kötelezettsége is. Kötelezettségük, hogy vizsgálataik ne álljanak meg a civil és a katonai határmezsgyéjén, hanem igenis átlépjék azt, és a teljes terrénomot felölelve, az összefüggéseket keresve dolgozzák fel az általuk megfogalmazott kérdéseket.

[4] Lásd bővebben: Kelemen Roland: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867-1949 – Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.

[5] A szerkesztő előszava. In: Farkas Ádám: *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténet forrásaiból (1867-1945)* I. kötet. Budapest-Győr, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2014, 11.

A fennálló mulasztás mellett szükséges a terület tudományos vizsgálata annak okán is ahogy Simicskó István honvédelmi miniszter a jelen sorokkal ismertetésre kerülő kötet szakmai ajánlásában fogalmaz, hogy „Európa és benne Magyarország biztonsági környezete folyamatos – sajnos negatív irányú – változásban van napjainkban”.^[6] Emellett „az erős államnak pedig szilárd, de megújulni képes, sőt időről-időre szükségképpen megújuló alrendszerekre van szüksége... Egy ilyen alapvető részrendszer az ország katonai védelmének, vagyis a honvédelemnek a rendszere, melynek bázisa a Magyar Honvédség.”^[7]

A fentieket látva a kötet szerkesztőinek előszavával lehetne legmarkánsabban összefoglalni a honvédelmi jog tudományos helyzetét napjainkban, akik úgy fogalmaztak, „mindennek ellenére hazánkban a honvédelem joga rendkívül periférikus területe az állam- és jogtudománynak, s ezen belül az állam- és jogtudományi felsőoktatásnak és kutatásoknak is. Ennek eredményeként Magyarország fegyveres védelmének jogtani és államtani, közjogi alapvonalai is meglehetősen kevésbé ismertek úgy a köztudatban, mint a szakmai diskurzusban...”^[8]

Utóbbi következtében azt láthattuk az elmúlt évtizedben, hogy azon maréknyi szereplő, aki mégis e területtel kívánt tudományos módon foglalkozni, társadalmi szerveződések révén tudott magának háttérbázist találni – amely nyilván nem veheti fel a versenyt egy államilag támogatott kutatóhellyel vagy egy egyetem keretei között működő tanszékkal. Ilyen műhelynek tekinthető ma már a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, amely a göröcső alá helyezett kötet szakmai tervét is elkészítette és magukat a szerkesztőket és szerzőket is felkérte az együttműködésre, nagy számban delegálva tagjait is azok sorába. Maga a Társaság hosszú évek óta próbálja pótolni a honvédelmi jog területén fellelhető intézményes hiátust: több konferenciát szervezett, számos kiadvány kiadását támogatta, anyagilag vagy legalább kiadóként felkarolta azt,^[9] emellett elindította elektronikus periodikáját, a *Katonai Jogi és Hadijogi Szemlét* melyben együttgondolkodásra hívja fel a terület gyakorló és/vagy kutató jogászait.

[6] Simicskó, 2016, 7.

[7] Uo.

[8] Farkas – Kádár, 2016, 9.

[9] Teljesség igénye nélkül. Konferenciák: 2015. május 27. Honvédelmi Minisztérium és Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság: A válságkezelés jogi aspektusai c. konferencia; 2017. április 21. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, valamint a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság: A különleges jogrend c. konferencia. Kötetek: Farkas Ádám: *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténelem forrásaiból (1867-1945)* I-II. kötet. Budapest-Győr, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2014; Farkas Ádám: *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországon katonai védelmére*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2016; Farkas Ádám: *Corpus Juris Militaris Hungarici I.*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2016; Kelemen Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017.

A kötet szerkesztőinek így nem is lehetett kevesebb elvárása az általuk szerkesztett kiadvánnyal szemben, mint – ahogy maguk is kifejtették – hogy „jelen kötetnek ugyanis nemcsak a bemutatás a célja, hanem az elemzés, és ennek folyományaként egyes értékelések és javaslatok megfogalmazása is, abban bízva, hogy serkenteni tudja a honvédelmi joggal kapcsolatos szakmai diskurzust.” Emellett viszont rögzítik: „ezzel persze a könyv nem teszi semmissé azt a fent leírt már-már évszázados mulasztást, mely a honvédelem jogának és igazgatásának szervezett tudományos kutatása és az ágazati szabályozás-stratégia terén megmutatkozik...” (A szerkesztők előszava, *i. m.* 10.) Eme kötet tehát az alapja kíván lenni annak az építménynek, amely a honvédelmi jogról tudományos módon gondolkodó és azt közzé is tevő szakemberek tudományos tevékenységéből épül fel, amely lehetővé teszi, hogy a honvédelmi jog éppoly mélységig fel legyen tárva, mint az állam- és jogtudomány „mainstream” területei.^[10] Teszi ezt a kötet úgy, hogy a honvédelmi jog egyes területeiről eltérő gondolkodású és hangvételűkben sem azonos „vérmérsékletű” szakemberek tanulmányait a végén mégis egy gondolati szálra felfűzve a kiadvány olvasói egy egységes ívű kötetet kapnak a honvédelmi jogról.

A kötet kiindulási pontja – mint minden állam- és jogtudományi vizsgálódás esetében –, a jogtörténeti hagyományok vizsgálata, áttekintése a kötet egyik szerkesztőjének, Farkas Ádámnak a tanulmányán keresztül. Dolgozatában végigköveti a polgári korszak hajnalától, 1848-tól egészen napjainkig a honvédelmi jog alkotmányos fejlődését, áttekintését egy kritikus hangvételű gondolatsorral zárja: „a fegyveres védelem terén tehát az intenzív képességfejlesztés mellett az átfogó és hazánk esetében egyben tradicionális megközelítésre van szükség, vagyis a rendelkezésre álló erők lehető leghatékonyabb igénybevételére. Ez pedig a jelen alkotmányos szabályozás mellett nem képzelhető el átfogó, szisztematikus, de egyben szakmailag és tudományosan is megalapozott reform nélkül a védelmi szférában.” (Magyarország katonai védelmének polgári evolúciója és alkotmányos alapvonalai, *i. m.* 36–37.)

A felvezető tanulmány tehát jó alaphangját képezi a kötet többi részének, mondhatni „feldobja a labdát” a többi szerzőnek, hogy azonosulni tudnak-e ezekkel a gondolatokkal vagy sem. Esetlegesen ők hol és miben látják a változtatás szükségességét, akár a gyakorlatban, akár a tudományos kutatás területén. A tanulmánykötetben fellelhető tanulmányok legtöbbször tartalmaz olyan érveket, állításokat, amelyeket felfoghatunk válaszként a fentebb idézett gondolatokra, vagy közös gondolkodásra sarkallnak.

Utóbbira ékes példa Farkas Ádám és Till Szabolcs tanulmánya (A honvédelmi alkotmány és alkotmányosság alapkérdései Magyarországon, *i. m.* 40–71.), amelynek már bevezető gondolatai is rögzítik, hogy jelenleg „a magyar állam- és jogtudományi gondolkodásban sem a védelmi alkotmány és alkotmányosság,

[10] Ezt segítheti ma már a 2017. május 1-jével a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán felállított Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék, amely a régóta várt felsőoktatási intézményes keretet is megadja a honvédelmi jog kutatásának.

sem pedig az ezen belül elhelyezkedő honvédelmi alkotmány és alkotmányosság fogalompárok, de még a védelmi jog, a honvédelmi jog, vagy a katonai jog fogalmak sem tekinthetők régre nyúló, hagyományos, bevett fogalmaknak.” (Uo. 40–41.) Ezt követően a tanulmány sebészi pontossággal választja el egymástól az egyes fogalmakat, fogalompárokat, felhasználva ehhez, a megértést segítve, a külföldi jogirodalmat is. Majd a kötet adta lehetőségek között elemzi a honvédelmi alkotmányosság tartalomrendszerébe tartozó szabályozási elemeket. Teszi ezt – a szerzők által is vállaltan – úgy, hogy felhívja „a figyelmet a honvédelmi alkotmány egyes hazai szabályozási anomáliáira, melyek egyben a közép és hosszú távú vizsgálódások és szabályozás szempontjából is kijelölik a tisztázandó kérdések körét”. (i. m. 68.) Tehát egyfelől tisztázza a meglévő alapfogalmakat, másfelől felvillantja a szabályozásban rejlő ellentmondásokat, mint például „Q cikk (1) bekezdésében az Alaptörvény látszólag versengő államcélok szintézisére törekszik tartalmi és időbeli dimenzióban egyaránt” (i. m. 65.), vagyis a béke és a biztonság megteremtésére és megőrzésére.^[11]

A Till Szabolcs és Zséli János szerzőpáros jegyezte tanulmány (Magyarország katonai védelmének szervezete és szabályozása, i. m. 72–94.) is folytatja a fenti mintát, ugyanis számos ponton veti fel a szabályozás átgondolásának, vagy legalább megvitatásának szükségességét. Kiemelhető itt a Magyar Honvédségre vonatkozó működési törvény kodifikálásának elmaradása mögött, a rendszerváltás óta meghúzódó, lehetséges okok áttekintése (i. m. 74.), a hatályos honvédelmi törvény 38. § (1) bekezdésének szó szerinti értelmezéséből eredő anomália, vagyis annak problematikussága, hogy a honvédelmi miniszter a Magyar Honvédség vezetését is ellátná a jogszabályhely szűken vett *interpretatio grammaticaja* szerint. (I. m. 81.) Ahogy az is, hogy a szabályozási tartalom esetleges csökkenthető lenne a kivételes jogrendi szabályanyaggal, ami már 1993-ban is felmerült és amellyel kapcsolatban a szerzőpáros rögzíti, hogy aki ezt felveti az „nehezen kerülheti el a kivételes hatalmi, rendeleti kormányzásra készülés vádját”.^[12] E fejezetben a legkeményebb kritikát az integrált minisztérium modellje kapta, a szerzők szerint ugyanis az „integráció eredendően hibás elképzelés volt”,^[13] amely szerintük három módon orvosolható: (1) közigazgatási blokk szerepét erősíteni kell; (2) Honvéd Vezérkart a közigazgatási államtitkár vezette részbe kellene integrálni; (3) ismét létre kellene hozni az önálló Honvéd Vezérkart. (Uo. 84.) Nyilvánvaló, hogy minden javaslatnak számos támogatója és támadója lesz, azonban a szerzők álláspontja legalább megindíthatja a közös gondolkodást ezen a területen is.

[11] Magyarország Alaptörvénye Q cikk (1) bekezdés.

[12] I. m. 73. Igazolja ezt az első magyar kivételes hatalmi törvény megalkotásakor tapasztalható sajtóvisszhang. Lásd bővebben: Kelemen Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja. *Parlamentari Szemle*, 2016/1. szám, 70–91.; Kelemen Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017.

[13] Till – Zséli, 2016, 84.

Jól mutatja a tanulmánykötetben egyfelől a szakmai koherenciát, másfelől a szerzők szakmai gondolkodásának a sokszínűségét, hogy ellentétes interpretációban jelenik meg a Till-Zséli szerzőpáros olvasatában például a Honvéd Vezérkar Felderítő Csoportfőnökség KNBSZ-be integrálása, mint ahogy ezt az adott szakterület képviselői értelmezik. A szerzőpáros belátja, hogy ez a megoldás célzottan szakmai igényeket szolgált, de szerintük egyidejűleg csökkentette a szervezeti áttekinthetőséget, így nyilván gyengítette a civil kontroll érvényesülését is. (I. m. 83.) Ezekre a felvetésekre a választ a kötet másik, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálattal foglalkozó tanulmányában találjuk, amelyet Kenedli Tamás, Kis-Benedek József és Szabó Károly jegyeznek (A katonai felderítés és elhárítás evolúciója, szervezete és feladatkörei, *i. m.* 95–129.). Véleményük szerint a 2012-es integrációval létrejött Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatban megvalósul az óhajtott egységes szakmai irányítás a felderítő szakterület tekintetében. (I. m. 100.) Gondolataikból az is kitűnik, hogy a civil vagy alkotmányos kontroll gyengülését sem tartják megalapozottnak, ugyanis érvelésük szerint a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény révén „megvalósult a parlamenti ellenőrzés, a katonai nemzetbiztonsági szolgálatokat a parlament honvédelmi és nemzetbiztonsági bizottságai ellenőrzik”. Emellett persze a szerzői triász kritikát is megfogalmaz a nemzetbiztonság törvényi szabályozásával kapcsolatban, amikor is rögzítik, hogy „mára már kissé elavult, hiszen nem említi például a válságkezelés hírszerző/felderítő biztosítását”. (Uo. 99.) Továbbá a korábban említett integrációval kapcsolatban is leírják – érzékeltetve a negatív tapasztalatokat is –, hogy „a hírszerző és elhárító feladatokat egységes szervezetbe foglaló KNBSZ esetében számos okból igazolható az integráció során kitűzött célok sikeres megvalósítása, ugyanakkor mindez komoly szervezeti működési, szervezési és együttműködési kiigazítási feladatok elvégzését jelenti a mai napig. Tanulásként vonható le, hogy egy szervezeti integrációs folyamat minden részletét, annak előkészítésétől – hatástanulmány – a visszaellenőrzésig bezárólag, vezetett formában, az elérni kívánt célokat pontosan kijelölve, a szükséges időtényezőkre tekintettel szükséges tervezni és végrehajtani.” (I. m. 126.)

A tanulmánykötet második nagyobb szerkezeti egységét az igazgatási területhez köthető tanulmányok foglalják el. Itt három tanulmány dolgozza fel a katonai igazgatás rendszerét, a honvédelmi igazgatást és a Honvédség irányításának és felső szintű vezetésének tárgyköreit. Mindhárom tanulmány szerzői fontosnak tartották a területükhöz tartozó alapfogalmak definiálását, mivel ezek mindegyike szükséges egyfelől ahhoz, hogy megfelelően tudják ismertetni saját területüket, másfelől pedig azért, hogy az olvasó is be tudjon kapcsolódni a későbbi közös gondolkodásba ezeken a területeken is.

Vanyur Tibor már tanulmánya (A katonai igazgatás magyarországi rendszere, *i. m.* 130–158.) bevezetésében felvázolja a vita lehetséges irányait, amikor a katonai igazgatással kapcsolatban megjegyzi, hogy az általános gondolkodás a hadsereg berkein belül a területtel kapcsolatban az, hogy az önkéntes haderő létrejöttével létjogosultsága megszűnt. Ezzel szemben ő úgy véli, „a katonai igazgatás és a honvédelem sikere szorosan összefügg”. (I. m. 130.) Összegzésében

pedig kifejti, hogy „a katonai igazgatás úton van, de még nem érte el a célját”. Nem érte el, mivel szükséges a vele kapcsolatos prekonceptiók felszámolása; szükséges, hogy a társadalom ténylegesen felfogja, a honvédelem nemzeti ügy, amelyhez megfelelő, generációkon átívelő stratégia kell, „Így fejlődne a honvédelem ügye iránt fogékony társadalom, amely ismeri és elfogadja kötelezettségeit, ismeri és érvényesíti jogait.” (I. m. 156.)

Lakatos László és Varga Attila tanulmánya (A magyar honvédelmi igazgatás, *i. m.* 159–211.) részletesen ismerteti a honvédelmi igazgatást és annak fogalmi hálóját, rendeltetését és tartalmát, hiszen a szerzők vallják – megerősítve a korábbi fejezetekben foglalt vezérfonalat –, „amióta államok léteznek, a mindenkori főhatalmat gyakorló személyek vagy állami intézmények (uralkodók, parlamentek, kormányok) egyik alapvető feladata volt az adott állam fizikai biztonságának, védelmének megszervezése és biztosítása”. (I. m. 156.) Ennek megfelelően a szerzők fontosnak tartották a honvédelmi igazgatást elhelyezni az állam funkciói között, feltárni annak sajátos jellegét és szerepét a honvédelem rendszerében. A szerzők a honvédelmi igazgatás nagy ívű és rendkívül szakavatott bemutatásának összegzéseként megjegyzik, hogy „amíg kezdetben tipikusan a hadsereg fenntartásával, kiegészítésével foglalkozik, e funkcióját megtartva hadügyi, honvédelmi igazgatás néven feladatrendszere a honvédelem funkciójának és tartalmának megfelelően kiszélesedik az állam fejlődésével és igazgatási differenciálódásával párhuzamosan”. (I. m. 209.)

Kádár Pál a Magyar Honvédség irányításáról és felső szintű vezetéséről ír (A Magyar Honvédség irányításának és felső szintű vezetésének kortárs rendszere és aktuális kihívásai, *i. m.* 212–244.). Tanulmányában választ találhatunk a Till-Zséli tanulmányban az olvasó által megfogalmazódó kérdésre, hogy ha ennyire problémás, akkor miért is volt szükség a magyar közigazgatásban egyedülálló megoldásra, amit az integrált Honvédelmi Minisztérium szervezete és működése jelent? A tanulmányból kiolvasható, erre azért volt szükség, mivel a rendszerváltást megelőzően a hatalomkoncentráció elvét valló pártállam enyhülési időszakában létrehozták a Honvédelmi Minisztériumtól független Magyar Honvédség Parancsnokságát, amely felett ugyan megvalósult a polgári irányítás, működése azonban hatásköri vitákhoz vezetett, ugyanis „folyamatos probléma volt a vezérkar főnök jogosítványainak egyértelműsítése, melyet nehezen lehetett kizárólagosan vezetési funkciókra szűkíteni, mint ahogy az is gondot okozott, hogy a MHP^[14] sok esetben a minisztériumtól független, a központi szerv alatt/mellett kívánt működni, amely azonban nem illeszthető a demokratikus államszervezési modellbe”. (I. m. 227.) Így a 2001-ben meghozott döntés következtében a Honvéd Vezérkar integrálódott a Honvédelmi Minisztériumba, létrehozva egy sajátos, közvetlen, de valóban tényleges polgári irányítást, amely azonban – ahogy korábban is megjegyzésre került – még továbbfejlesztésre

[14] Értsd: A Magyar Honvédség Parancsnoka.

szorul, hogy a katonai és közigazgatási blokk megfelelő összhangban működjön együtt, felhasználva egymás tudását, gyakorlati tapasztalatait.

A kötet utolsó blokkjába tartozó tanulmányok specialitásuk okán külön tárgyalást érdemelnek. Az egyik ilyen terület a nemzetközi szerepvállalás jogi oldala, a másik pedig mondhatni központi témája a kötet többi tanulmányának is, és pontosan ennek okán részletes ismertetést igényel: a különleges jogrendi szabályozás. Mindkét terület szabályrendszere olyannyira jelentős kiterjedésű, hogy a tanulmányok nyilvánvalóan csak azok egyes aspektusait felvillantva ismertethették az adott tereumokat.

Hegedüs Zoltán és Végh Károly tanulmányában (A Magyar Honvédség nemzetközi szerepvállalásának jogi aspektusai és alapkérdései, *i. m.* 245–274.) a nemzetközi szerepvállalásokhoz kapcsolódó közjogi engedélyezést, valamint a fogadó nemzeti létből fakadó jogállási és logisztikai támogatás szabályozását tekintik át. A szabályanyaggal kapcsolatban kritikaként megjegyzi, hogy „a honvédség nemzetközi szerepvállalásával kapcsolatos jogalkotási folyamatok... egyfajta széttagoltságot mutatnak”, amely annak a következménye, hogy „a belső jogi normák, túlnyomó többségükben az ágazati vagy szakterületi jogszabályokban kerültek beépítésre”. Így azok „csupán egy-egy sajátos szakmai kérdés... megoldására irányultak”. A szerzők véleménye szerint ezen folyamatok következtében létrejött a nemzetközi szerepvállalással kapcsolatban egy „sajátos magyar *acquis*” (*i. m.* 272.), vagyis egy szabályösszesség, amely sajátos alrendszerét jelenti a honvédelmi jognak.

A könyv utolsó tanulmányát a kötet két szerkesztője jegyzi, Farkas Ádám és Kádár Pál (A különleges jogrendi szabályozás fejlődése és katonai védelmi vonatkozása, *i. m.* 275–313.). Dolgozatukban részletesen végigkísérik a különleges jogrend magyarországi fejlődését, kiindulva az első magyarországi átfogó törvényből, a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvénycikkből, zárva a jelenkori szabályozás elemzésével. A szabályozás fejlődésével kapcsolatban megjegyzi, hogy „a különleges jogrendi szabályozás tekintetében összességében úgy véljük, jól látható, hogy annak evolúciója két célt szolgált. Egyrésztől azt, hogy a vész óráira adott kivételes felhatalmazás kereteit a béke időszakában húzza meg a törvényhozó, majd alkotmányozó hatalom a gyors és hatékony döntések garantálása mellett. Másrészt pedig azt, hogy a jog által meghatározott keretek között szabja meg a jogalkotó az állam erőszakszerveinek igénybevételét ezekben az időszakokban.” (*I. m.* 311.) A jelenkori szabályozás kritikájaként megfogalmazza a szerzőpáros, hogy a történelmi rossz tapasztalatoktól és 1989 félelmeitől terhelt a joganyag. Szükségesnek vélnék a különleges jogrend alkotmányos szabályozásának letisztázását és csak/kizárólag a végveszélyes helyzetek alkotmányos determinálását, mivel „a jelenlegi szisztémában ugyanis a normál jogrendi működést részben-egészben próbára tevő, vagy annak keretein túlmutató biztonsági kihívást az Alaptörvény különleges jogrendi szabályai körében kell kezelni adott esetben új különleges jogrendi esetkör meghatározásával...” (*I. m.* 312.) Megjegyezném, hogy a fogalmi

háló tisztázásának szükségességét igazolja az is, hogy az új típusú biztonsági kihívások, mint például a kiberhadviselést és annak lehetséges hatásait^[15] nem, vagy csak erős analógiával tudná kezelni a hatályos szabályozás.

Összegezve az mondható, hogy a kötet elérte a szerkesztők által kitűzött célt, hiszen sikerült egy olyan egységes ívű kiadványt készíteni *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai* címmel, amely hiánypótló jellege mellett úgy tudta feloldani a szerzői sokszínűségből és az eltérő szakterületek sajátos szemléletéből adódó széttartást, hogy a sajtóságos karakterek megtartása mellett is egy logikailag jól felépített munkát tettek le az asztalra a szerkesztők. A kötet mind jellege, mind tartalma folytán ténylegesen alaptéglája lehet a terület későbbi szisztematikus építkezésének, hiszen számos átgondolandó és vitaindító megállapítást tartalmaz, melyekhez alapokat is párosít az egyes témakörök továbbgondolása tekintetében. A szerkesztők és a szerzők tehát megtették az első lépéseket, hogy megindítsák azt a diskurzust, amely szükséges és elengedhetetlen ahhoz, hogy a „haza fegyveres védelme olyan szilárd jogi alapon álljon, amely mögött hozzáértő szakemberek ismeretei és munkája állnak...”^[16] Munkájukhoz ezúton is szívből gratulálok. E törekvések pedig már, mondhatjuk első hatásukat ki is fejtették, hiszen ez évben megjelent szintén a Zrínyi kiadó gondozásában Till Szabolcsnak a honvédelmi alkotmányosság elmúlt harminc évét feldolgozó, már említett monográfiája (*A honvédelmi alkotmányosság 30 éve Magyarországon 1989-2017*), amely megjelenésében is kapcsolódik ahhoz a küldetéshez, amit a *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai* vállalt fel.

[15] Lásd bővebben: Kelemen Roland – Pataki Márta: A kibertámadások nemzetközi jogi értékelése. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2015/1. szám, 53-90.; Kelemen Roland: Cyber Attacks and Cyber Intelligence in the System of Cyber Warfare. In: Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma Miskolc*, 2016. november 17. Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017, 117-122.

[16] A szerkesztők előszava, i. m., 10.

- ANTAL ZSOLT egyetemi adjunktus
PPKE Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
- CS. KISS LAJOS egyetemi tanár
NKE Államkutatási és Fejlesztési Intézet
- DORNFELD LÁSZLÓ PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GLAVANITS JUDIT egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KELEMEN ROLAND egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KÉMERI ZSÓFIA PhD hallgató
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- KOVÁCS GABRIELLA egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SÁNTHA FERENC egyetemi docens
ME Állam- és Jogtudományi Kar
- SIKLÓSI IVÁN egyetemi adjunktus
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- TÓTH ZOLTÁN BALÁZS alapító
Politikai Spektrum Alapítvány

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

---

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség a ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
  - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
  - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
  - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Carl Schmitt az értékefilozófiával kapcsolatos kritikái álláspontját összefüggően 1959. október 23-án Erbrachban, Die Tyrannen der Werte. Überlegungen eines Juristen zur Wertphilosophie címmel tartott előadásában fejtekte ki. Az előadás hozzájárulás volt az Ernst Fohrstoff problémafelvetését tárgyaló vitához, amelyben a résztvevők az erényfogalom államelméletben játszott szerepének megszűnését, értékefogalomra történő átalakulását vizsgálták. Fohrstoff kritikájához kapcsolódva Schmitt a következőképpen fogalmazta meg a kiinduló helyzetet: „[A]z erénynek szilárd helye volt az abszolút fejedelem államtanában, miközben a polgári jogállam legalitás-rendszere többé már nem tud mit kezdeni egy olyan szóval és fogalommal, mint az erény. Egyfajta pótlékként az érték ajánlkozik.” Fohrstoff és Schmitt kiindulópontja szerint a nyelvhasználat változása, az értékefilozófiai nézőpontok, fogalmak, érvelésmenetek behatolása az állam-, a jog- és az alkotmányelméletbe, a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányos helyzetének az alapvető problémáját jelzi, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt. Ha pedig az értékszemlélet elterjedésének, általánossá válásának okai után tágabb összefüggésben kutatnak, akkor az elsődleges tapasztalat azt mutatja, a modernitás korhelyzetét meghatározó tendenciáról, a szekularizáció eddig nem elemzett dimenziójának (formájának) a kifejeződéséről van szó. | Cs. Kiss Lajos
- ◆ Az állampolgárok és a köztisztviselők közötti kommunikáció napjainkban egyre jelentősebbé válik, különösen akkor, ha a „jó állam” fogalmából indulunk ki. A „jó állam”, illetve a „szolgáltató állam” fogalma, a közjó és a közszolgálati etika normáira támaszkodva szorosan összekapcsolódik a jó kormányzás és a polgárközpontú közigazgatás fogalmával. Az állam és a kormányzat társadalmi felelősségvállalása, valamint a sokrétű közszolgálati feladatok ellátása jelentős kapacitásokat és adminisztratív képességeket igényel. E képességek körében pedig egyre nagyobb jelentőségű a közszolgálati kommunikáció, amelynek hatékony működtetése nélkülül elképzelhetetlen a válasz a közigazgatás korszerűsítésének kihívásaira. A kommunikáció nem önmagában létező entitás, hanem a mindenkori közszolgálati modellek és társadalmi meghatározottságok által behatárolt jelenség, amely visszahat az állam társadalmi megítélésére és az állampolgári bizalom kialakulására. A bizalomépítéshez szükséges kommunikáció minősége azonban meghatározó szerepet játszik a köztisztviselőkkel kapcsolatos attitűdök kialakulásában. Ilyen minőségi jellemző az állami intézmények kommunikációjának közérthetősége. A témának világszerte egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, folyamatos fejlesztésre több ország kormánya külön programokat és ösztönző rendszereket működtet. | Antal Zsolt
- ◆ Az elsősorban a iustinianusi Institutiókból ismert hadrianusi szabályozás, valamint Paulus kincsre vonatkozó definíciója óriási karriert futott be a modern jogokban, hiszen az első ízben dokumentálhatóan Hadrianus által intézményesített elgondolás (míserint az idegen telekben talált kincs tulajdonjogának fele a megtalálót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti), valamint Paulus híres definíciója (míserint a kincs egy bizonyos régen elrejtett, értékes dolog, amelyre már nem emlékeznek, s így nincs tulajdonosa) – persze modernizált formában, olykor persze bizonyos eltérésekkel, de – számos modern (elsősorban, de nem kizárólagosan európai és latin-amerikai) polgári törvénykönyvben szívósan tovább él mind a mai napig. | Siklósi Iván